



Inskrypcje województwa lubuskiego
pod redakcją Joachima Zdrenki

***MIASTO I POWIAT
GORZÓW WIELKOPOLSKI
(do 1815 roku)***



Zebrał i opracował
Joachim Zdrenka

CORPUS INSCRIPTIONUM POLONIAE

Tom X

Inskrypcje województwa lubuskiego
pod redakcją Joachima Zdrenki

Zeszyt 7

**MIASTO I POWIAT
GORZÓW WIELKOPOLSKI**
(do 1815 roku)

Zebrał i opracował
Joachim Zdrenka

RECENZENT

dr hab. Wojciech Krawczuk

REDAKTOR PROWADZĄCY

Justyna Brylewska

REDAKTOR TECHNICZNY

Mirosław Głodkowski

KOREKTA

Zespół

OKŁADKA

Krzysztof Galus

Na okładce z przodu ołtarz katedry w Gorzowie Wlkp.,
z tyłu moździerz z zamku w Kostrzynie

Praca naukowa finansowana ze środków
Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego – Projekt Badawczy nr 0008/NPRH2/H11/81/2013

© Copyright by Uniwersytet Zielonogórski

© Copyright by Wydawnictwo Adam Marszałek

Wszystkie prawa zastrzeżone. Książka, którą nabyłeś, jest dziełem twórcy i wydawcy. Żadna jej część nie może być reprodukowana jakimkolwiek sposobem – mechanicznie, elektronicznie, drogą fotokopii itp. – bez pisemnego zezwolenia wydawcy. Jeśli cytujesz fragmenty tej książki, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło

Toruń 2015

ISBN 978-83-7780-479-7

Wydawnictwo prowadzi sprzedaż wysyłkową:
tel./fax 56 648 50 70, e-mail: marketing@marszalek.com.pl

Wydawnictwo Adam Marszałek

ul. Lubicka 44, 87–100 Toruń, tel. 56 664 22 35, 56 660 81 60
e-mail: info@marszalek.com.pl, www.marszalek.com.pl

Drukarnia nr 2, ul. Warszawska 52, 87–148 Łysomice, tel. 56 678 34 78

SPIS TREŚCI

SŁOWO OD AUTORA	5
WPROWADZENIE	7
1. Uwagi wstępne i wskazówki dotyczące sposobu korzystania	7
2. Rys historyczny	8
2.1. Opis i historia najważniejszych lokalizacji	13
3. Źródła przekazu nieoryginalnego	16
4. Nośniki inskrypcji	17
4.1. Inskrypcje upamiętniające zmarłych	18
4.2. Przedmioty liturgiczne i wyposażenie kościołów	19
4.3. Dzwony	19
5. Formy języka i pisma	20
6. Inskrypcje nieuwzględnione	20
INSKRYPCJE	21
ŹRÓDŁA I LITERATURA	270
Źródła niedrukowane	270
Źródła drukowane i literatura	270
Kazania pogrzebowe	278
Dokumentacja obiektów i ilustracji	284
INDEKSY	285
1. Miejsca z inskrypcjami	285
2. Indeks osobowy	287
3. Artyści, mistrzowie i warsztaty	300
4. Inicjały i monogramy	301
5. Indeks geograficzny	301
6. Herby	305
7. Cytaty z Biblii i teksty liturgiczne	306
8. Nośniki inskrypcji	306

9. Język i rodzaje pisma	307
10. Indeks rzeczowy	308
11. Święci, postacie biblijne, alegorie, mitologia, ikonografia	309
Niemiecko-polski i polsko-niemiecki spis nazw miejscowości	310
Wykaz opublikowanych tomów Corpus inscriptionum Poloniae z serii Inskrypcje województwa lubuskiego	314
Spis ilustracji	315
Dokumentacja fotograficzna wybranych inskrypcji	319

SŁOWO OD AUTORA

Kolejny, siódmy zeszyt X tomu serii *Corpus inscriptionum Poloniae* jest owocem badań prowadzonych przez Pracownię Epigraficzną Instytutu Historii Uniwersytetu Zielonogórskiego, która w 2013 roku obchodziła dziesięciolecie istnienia. Pracownia ta jest jedyną w Polsce placówką naukową realizującą kompleksowe badania epigraficzne. Również niniejsze badania zostały umożliwione przez kolejne sfinansowanie projektu badawczego ze strony Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego: *Inskrypcje na terenach Polski Zachodniej do 1815 roku (t. X: województwo lubuskie)*. Za tę wspaniałość i zrozumienie znaczenia naukowo-kulturowego projektu jako jego kierownik i autor niniejszego zeszytu dziękuję jak najserdeczniej.

Zebrany, opracowany i obecnie publikowany materiał epigraficzny to wynik kilkuletnich badań terenowych i archiwalno-bibliotecznych. To również wynik śledzenia rynku dzieł sztuki, na którym od czasu do czasu pojawiają się artefakty pochodzące z badanego terenu, uważane dotychczas za zaginione. Dążeniem autorów biorących udział w projekcie jest możliwie jak najpełniejsze ujęcie wszystkich obiektów epigraficznych, zarówno zachowanych, jak i zaginionych, które przetrwały do naszych czasów jedynie w formie zdjęć lub opisów. W ten sposób mimo „swego nieistnienia” są wprowadzane w obieg naukowy. Skala strat w materiale zabytkowym badanego terenu po 1945 roku jest przegromna, sięga co najmniej 95 procent. Stąd każdy zachowany artefakt zasługuje na pełne udokumentowanie i uratowanie dla przyszłych pokoleń. Przy tym nie należy zapominać, że obiekty wolno stojące nadal są poddawane niszczyielskim wpływom atmosfery i nie tylko. Także bezmyślna chulikańska dewastacja dopełnia dzieła zniszczenia. To, co dzisiaj jest zachowane i jeszcze czytelne, za parę lat stanie się niemy zabytkowym pomnikiem. Jeżeli więc brak środków na konserwację i zachowanie zabytków, to nie powinno ich zabraknąć na badania dokumentacyjne, które będzie można później wykorzystać przy odbudowie określonych obiektów w lepszych czasach. Dlatego zebrany tutaj materiał ma wysoką rangę dokumentacyjną, z którego w przyszłości będą korzystać nie tylko historycy, muzealnicy, historycy sztuki, heraldycy, genealogicy, ale również socjologowie, religioznawcy czy filologowie. Pełna ocena materiału epigraficznego i wyciągnięcie daleko idących wniosków będzie możliwe dopiero po zakończeniu całego projektu w 2017 roku, kiedy to ukażą się wszystkie zaplanowane zeszyty lubuskie w liczbie 13.

Nawet jeśli tego rodzaju badania są znacznie opóźnione, ponieważ powinny się odbyć zaraz po przejęciu tych obszarów przez państwo polskie w 1945 roku, to obecnie stanowią najlepsze świadectwo dobrej woli strony polskiej w dokumentowaniu tego, co na tych terenach jeszcze pozostało z niemieckiej kultury materialnej. Największe przecież zmiany i straty notujemy w zakresie budowli i wyposażenia sakralnego. Katolicyzacja tych prawie

wyłącznie terenów ewangelickich dopełniła dzieła strat w wyposażeniu wnętrz dawnych kościołów ewangelickich, które przetrwało ucieczkę ludności niemieckiej i działania wojenne w 1945 roku. Stąd w naszych poczynaniach liczymy na zrozumienie tego problemu zarówno przez osoby cywilne, jak i duchowne.

Niniejsze badania byłyby niemożliwe, gdyby nie szerokie poparcie Kurii Biskupiej w Zielonej Górze, w osobie jej ordynariusza. Także przychyłność proboszczów poszczególnych parafii była niezbędnym warunkiem sukcesu badawczego. Wszystkim za to dziękuję z serdecznym Bóg zapłać! Na podkreślenie zasługuje również przychyłność Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim, a szczególnie kierownika Działu Sztuki Dawnej mgr. Janusza Michalskiego. Również szczególne słowa podziękowania należą się dr Katarzynie Sanockiej-Tureczek z Gabinetu Historii Dawnej Miasta Gorzowa Wielkopolskiego i regionu do 1945 roku, dzięki której udało mi się dotrzeć do „zapomnianych” artefaktów w magazynach muzeum i cennych materiałów archiwalnych. Dziękuję również serdecznie dr. Marcelemu Tureczkowi, towarzyszeni badań terenowych, który z sukcesem wyręczał mnie we wchodzeniu na wieże kościelne i docieraniu do „niedostępnych” dzwonów. Pozostałym współpracownikom projektu dr. Adamowi Górskiemu i dr. Pawłowi Karpowi dziękuję za stale okazywaną pomoc i wyręczanie mnie w wielu kwestiach biurowatycznych. Za owocne konsultacje językowe dziękuję serdecznie mgr Katarzynie Trychoń-Cieślak (język niemiecki), mgr Ewie Bieleckiej i mgr. Romanowi Dziegielewskiemu (język łaciński). Tłumaczenia tekstów francuskich zawdzięczają swoją ostateczną formę mgr. Czesławowi Buchwaldowi, mojemu nauczycielowi języka francuskiego w Liceum Ogólnokształcącym w Złotowie.

Wszelkie uwagi prosimy kierować na adres: Pracownia Epigraficzna, Instytut Historii, Uniwersytet Zielonogórski, al. Wojska Polskiego 69, 65-762 Zielona Góra.

Joachim Zdrenka
Zielona Góra–Złotów, wrzesień 2014

WPROWADZENIE

1. Uwagi wstępne i wskazówki dotyczące sposobu korzystania

Niniejszy tom zawiera inskrypcje średniowieczne i nowożytnie z terenów dzisiejszego miasta i powiatu Gorzów Wielkopolski do roku 1815. Uwzględnia również obiekty z miejscowości położonych poza powiatem, których proveniencja z terenu będącego przedmiotem niniejszego opracowania jest dowiedziona. Uwzględnione zostały tutaj inskrypcje przekazane zarówno w oryginale, jak i jako kopie. Starano się uwzględnić w miarę możliwości kompletną liczbę inskrypcji, przy czym nie można wykluczyć, że nieznane inskrypcje oryginalne bądź też ich kopie wypłyną kiedyś na światło dzienne. Zapis i układ inskrypcji, jak również budowa artykułów są wzorowane na wytycznych Międzyakademickiej Komisji ds. Wydania Niemieckich Inskrypcji (*Deutsche Inschriften*) i polskiego przedsięwzięcia *Corpus inscriptionum Poloniae*. Nieuwzględnione zostały tutaj inskrypcje będące przedmiotem innych dyscyplin, takich jak sfragistyka i numizmatyka.

W części katalogowej inskrypcje są uporządkowane w sposób chronologiczny i według jednolitego schematu.

Budowa artykułów katalogowych

- I. NAGŁÓWEK zawiera po lewej stronie bieżący numer inskrypcji. Znak † za numerem bieżącym oznacza inskrypcje, których oryginał zaginął; znak †? sygnalizuje, że miejsce nośnika inskrypcji jest niewyjaśnione; znak (†) oznacza, że część inskrypcji zachowana jest jeszcze w oryginale. Pośrodku wiersza nagłówkowego podano lokalizację obecną lub ostatnią, którą można było wskazać.

Po prawej stronie nagłówka jest podana data inskrypcji. W przypadku inskrypcji niedatowanych podjęto próbę zawężenia czasu ich powstania; każdorazowo są one umieszczone na końcu ustalonego okresu. Datowania niepewne opatrzone znakiem zapytania. W sytuacji, gdy na jednym nośniku podane są różne lata pochodzenia inskrypcji, miejsce w układzie katalogowym określa datowanie najwcześniejsze.

- II. W CZĘŚCI OPISOWEJ znajdują się: określenie nośnika inskrypcji, osoby wymienione w inskrypcji, dane dotyczące lokalizacji i krótki opis nośnika inskrypcji. Opisu dokonano z punktu widzenia obserwatora; herby opisano według zasad heraldyki. W przypadku większej ilości inskrypcji na jednym nośniku zaznaczono je literami A, B, C itd. W numerach zbiorowych poszczególne nośniki inskrypcji są ponumerowane cyframi rzymskimi.

Przy inskrypcjach zachowanych w oryginale podane są wymiary nośników inskrypcji (w cm), wysokość liter (znaczne różnice zaznaczono wartościami skrajnymi) i rodzaj pisma; w przypadku inskrypcji zachowanych w kopii podane jest źródło wykorzystania w edycji.

Odpowiednia ilustracja jest zintegrowana z tekstem.

III. TEKST INSKRYPCJI zamieszczono, przedstawiając go najczęściej w formie ciągłej, natomiast inskrypcję metryczną – wersami.

- / ukośnik oznacza koniec linijki na nośniku inskrypcji, w przypadku wstęgi z napisem – jej zagięcie, w przypadku kielichów – segment stopy itp.
- // podwójny ukośnik oznacza zmianę pola inskrypcji w obrębie jednego wersu i zaznacza przerywania pisma np. jakimś przedstawieniem.
- = znak równości odzwierciedla znaki rozdzielające słowa na końcu i początku wersu.
- [...] nawiasy kwadratowe oznaczają tekst uzupełniony bądź utracony. Długość utraconego tekstu zaznaczona jest szacunkowo jedną kropką za każdą brakującą literę.
- [---] trzy myślniki w nawiasie kwadratowym oznaczają duże braki w tekście.
- () w nawiasach okrągłych rozwiązane są skróty z pominięciem znaku skrótu.
- <...> w nawiasach ostrych jest podane późniejsze uzupełnienie inskrypcji, np. data śmierci.
- AE podkreślenie dwóch liter oznacza ligaturę.
- A • B znaki dzielenia wyrazów są zaznaczone kropkami w środku linijki. Znaki interpunkcji zostały zachowane.

Do tekstów inskrypcji dołączono tłumaczenie tekstu z języków obcych, dane dotyczące wielkości strofy i rymu, wykaz wszystkich herbów występujących na nośniku inskrypcji oraz rozwiązywanie datowania według kalendarza rzymskiego bądź kalendarza liturgicznego. Herby nieznane, jak też herby, których przedstawienie odbiega od ogólnie znanych, są blazonowane. W przypadku wywodu genealogicznego obraz drukowany odzwierciedla układ herbów na nośniku inskrypcji.

IV. KOMENTARZ zawiera uwagi dotyczące formularza, kwestii datowania, związków ikonograficznych oraz tła prozopograficznego i historycznego.

V. APARAT NAUKOWY dzieli się na przypisy literowe i cyfrowe. Przypisy literowe odnoszą się do uwag krytycznych dotyczących tekstu inskrypcji (warianty tekstu, odczyty problematyczne, osobliwości ortograficzne i paleograficzne, zawierające błędy w tekście). W przypisach cyfrowych zawarte są cytaty, wykazy literatury oraz różne objaśnienia dotyczące opisu i komentarz.

VI. W PODSTAWIE ŹRÓDŁOWEJ są wymienione najważniejsze źródłowe przekazy niepublikowane i drukowane oraz ilustracje inskrypcji w układzie chronologicznym.

2. Rys historyczny

Tereny położone na wschód od Odry i na północ od dolnej Warty zostały podbite przez Brandenburgię około 1250 roku. Od 1266 roku były określane jako *terra trans Oderam*, od 1290 roku jako *nova terra ultra Oderam*, a od około 1400 roku jako *nova marca*. W 1402 roku Nowa Marchia została sprzedana przez króla Zygmunta, jako margrabiego

Brandenburgii, zakonowi krzyżackiemu (Zakonowi Szpitala NMP Domu Niemieckiego w Jerozolimie). Ówczesna historyczna Nowa Marchia składała się z okręgów urzędowych: Chojna (Königsberg), Gorzów Wielkopolski (Landsberg an der Warthe), Myślibórz (Soldin), Strzelce Krajeńskie (Friedeberg), Drezdenko (Driesen), Santok (Zantoch), Choszczno (Arnswalde), Kalisz Pomorski (Kallies), Drawsko Pomorskie (Dramburg), Świdwin (Schivelbein) i Stare Drawsko (Alt Draheim). W czasie wojny 13-letniej między zakonem krzyżackim a Polską margrabia brandenburski Fryderyk II odzyskał te ziemie w 1455 roku. W następstwie glogowskiego sporu o sukcesję, mającego miejsce w 1482 roku, margrabiowie brandenburscy zdobyli duże części księstwa krośnieńskiego na południe od Warty, włączając je do Nowej Marchii: Krosno Odrzańskie (Crossen an der Oder), Sulechów (Züllichau), Lubsko (Sommerfeld) i Bobrowice (Bobersberg).

Po kolejnym podziale Brandenburgii Nowa Marchia stanowiła w latach 1535–1571, za panowania margrabiego brandenburskiego Jana I kostrzyńskiego, samodzielne władztwo. Nowa Marchia o obszarze 220 mil kwadratowych składała się wówczas z właściwej Nowej Marchii na północ od Warty wraz z powiatami (okręgami urzędowymi): Myślibórz (Soldin), Chojna (Königsberg), Gorzów (Landsberg an der Warthe), Strzelce Krajeńskie (Friedeberg), Choszczno (Arnswalde), Drawsko (Dramburg), Świdwin (Schivelbein), a także z księstwa krośnieńskiego obejmującego 30 mil kwadratowych z Krosnem i Torzymiem (Sternberg) oraz posiadłościami Cottbus i Peitz. W 1696 roku została dokupiona ziemia świebodzińska (Land Schwiebus).

W 1815 roku obszar ten bez Drawska, Świdwina i części Starego Drawska, które to przeszły do Pomorza, stał się częścią pruskiej prowincji Brandenburg (Provinz Brandenburg). Powiaty Międzyrzecz (Meseritz) i Skwierzyna (Schwerin an der Warthe) zostały od roku 1887 przyporządkowane prowincji poznańskiej (Provinz Posen).

Po traktacie wersalskim z dnia 28 czerwca 1919 roku wschodnie części powiatów granicznych prowincji poznańskiej Wschowa (Fraustadt) i Międzyrzecz (Meseritz) przypadły nowo odrodzonemu państwu polskiemu. Pozostałe części zostały włączone do prowincji dolnośląskiej z stolicą we Wrocławiu i do nowo utworzonej prowincji Marchii Granicznej Poznań-Prusy Zachodnie (Grenzmark Posen-Westpreußen), w tym miasta Wschowa i Międzyrzecz. Po nowym podziale Marchii Granicznej Poznań-Prusy Zachodnie i jej ukonstytuowaniu się jako okręg rządowy w prowincji pomorskiej (Provinz Pommern) z dniem 1 października 1938 roku niemiecka część powiatu wschowskiego przeszła do prowincji dolnośląskiej (Provinz Niederschlesien). Rozwiązany powiat Babimost z częścią południową stał się częścią składową powiatu Zielona Góra (Grünberg), a część północna przeszła do powiatu Sulechów-Świebodziń (Züllichau-Schwiebus) prowincji brandenburskiej. Również powiaty Międzyrzecz i Skwierzyna weszły w skład Brandenburgii.

Prowincja Brandenburg po drugiej stronie Odry do 1945 roku składała się z: jednego powiatu miejskiego Gorzów Wielkopolski i dziewięciu powiatów ziemskich: Krosno Odrzańskie (Crossen an der Oder), Chojna (Königsberg), Gorzów Wielkopolski (Landsberg an der Warthe), Międzyrzecz (Meseritz), Wschodni Torzym (Oststernberg) z siedzibą w Sulęcinie (Zielenzig), Skwierzyna (Schwerin an der Warthe), Myślibórz (Soldin), Zachodni Torzym (Weststernberg) z siedzibą w Rzepinie (Reppen) i Sulechów-Świebodziń (Züllichau-Schwiebus). Taki podział przetrwał do roku 1945.

Powiat ziemski Gorzów nad Wartą obejmował do 1945 roku miasto Witnicę (Vietz) i 94 gminy oraz dwa leśne okręgi majątkowe. W 1939 roku gorzowskie powiaty miejski i ziemski liczyły łącznie 99 080 mieszkańców, w tym 90 501 ewangelików, 5455 katolików, 804 pozostałych chrześcijan i 107 Żydów. Administracyjnie powiat miejski i ziemski należały do okręgu rządowego we Frankfurcie nad Odrą.

Gminy powiatu ziemskiego Gorzów nad Wartą do 1945 roku			
Alexanderdorf / Gościnowo	Altensorge / Glinik	Alt Gennin / Jeninek	Annenaue / Baranowice
Balz / Białcz	Bergkolonie / Górki	Berkenwerder / Brzozowiec	Berneuchen / Barnówko
Beyersdorf / Baczyna	Blockwinkel / Bolemin	Blumberg / Mościce	Blumenthal / Kwiatkowice
Borkow / Borek	Briesenhorst / Brzeźno	Brückendorf / Boguszyńiec	Bürgerbruch / Białobłocie
Christophswalde / Jastrzębnik	Cocceji-Neudorf / Krzyszczyna	Cocceji-Neuwalde / Krzyszczynka	Dechsel / Deszczno
Derschau / Dzierżów	Diedersdorf / Dzieduszyce	Döllensradung / Nowiny Wielkie	Dührungshof / Bogdaniec
Egloffstein / Łagodzin	Eulam / Ulim	Fichtwerder / Świerkocin	Gennin / Jenin
Gerlachsthal / Gostkowice	Giesen / Jeże	Giesenaue / Jeżyki	Groß Cammin / Kamień Wielki
Gürgenau / Niwica	Hagen / Dziersławice	Heinersdorf / Chwałęcice	Himmelstädt / Mironice
Hohenwalde / Wysoka	Hopfenbruch / Chmieliniec	Jahnsfelde / Jańczewo	Johanneshof / Jasiniec
Johanneswunsch / Dobrojewo	Karolinenhof / Koszęcin	Kattenhorst / Orzelec	Kernein / Karnin
Kładow / Kłodawa	Landsberger Holländer / Chwałowice	Liebenow / Lubno	Lindwerder / Łakomin
Lipke / Lipki Wielkie	Lipkeschbruch / Lipki Małe	Loppow / Łupowo	Lorendorf / Wawrów
Lossow / Włosów	Lotzen / Łośno	Louisenau / Ludzisławice	Ludwigshorst / Lubczyno

Ludwigsruh / Lubiszyn	Marienspring / Marzęcin	Marienwiese / Mąkoszyce	Marwitz / Marwice
Massin / Mosina	Massow / Maszewo	Morrn / Murzynowo	Neuendorf / Chróścik
Ober Alvensleben / Krupczyn	Ober Gennin / Jeniniec	Plonitz / Płonica	Pollychen / Polichno
Pollychen Holländer / Nowe Polichno	Pyrehne / Pyrzany	Ratzdorf / Raclaw	Raumerswalde / Roszkowice
Rohrbruch / Rybakowo	Roßwiese / Zieleniec	Schönewald / Krasowiec	Schützensorge / Kłopotowo
Seidlitz / Siedlice	Stennewitz / Stanowice	Stolberg / Kamień Mały	Stolzenberg / Różanki
Tamsel / Dąbroszyn	Tornow / Tarnów	Unter Gennin / Podjenin	Vietz / Witnica
Warnick / Warniki	Wepritz / Wieprzyce	Wildenower Försterei / Wilanów	Wormsfelde / Wojcieszyce
Woxholländer / Łągów	Zantoch / Santok	Zanzhausen / Santoczno	Zanzin / Santocko
Zechow / Czechów	Zettritz / Ciecierzycy		

Od 1945 roku ziemie te należą do Rzeczypospolitej Polskiej. Po 1945 roku doszły do dzisiejszego powiatu gorzowskiego tereny z miastem Kostrzyn (Küstrin) i wsią Drzewice (Altdrewitz) z byłego niemieckiego powiatu Chojna (Königsberg). Natomiast do powiatu Międzyrzecz oddano wsie: Gościnowo, Dobrojewo i Murzynowo, a do powiatu Myślibórz wieś Barnówko. W dawnym powiecie ziemskim Gorzów nad Wartą znajdowało się 69 miejscowości z kościołami i domami modlitwy; po roku 1945 jest to 67 miejscowości. Opracowany tutaj obszar odpowiada terytorium aktualnego polskiego powiatu Gorzów Wielkopolski. Niniejszy tom obejmuje ujęte i opracowane obiekty z 44 miejscowości i 45 kościołów. W 23 miejscowościach kościelnych nie znaleziono żadnych inskrypcji z przed roku 1815.

Kościół katolicki powiatu ziemskiego należał do 1945 roku do biskupstwa wrocławskiego i komisariatu głogowskiego, Kościół ewangelicki natomiast do Kościoła ewangelickiego unii staropruskiej prowincji kościelnej Berlin-Brandenburgia z generalnym superintendentem dla Nowej Marchii.

Miejscowości z kościołami lub domami modlitwy w powiecie Gorzów Wlkp. w granicach po 1945 roku			
Baczyna / Beyersdorf	Białcz / Balz	Bogdaniec / Dühringshof	Bolemin / Blockwinkel
Borek / Borkow	Brzeźno / Briesenhorst	Brzozowiec / Berkenwerder	Chróścik / Neuendorf
Chwałowice / Landsberger Holländer	Ciecierzycy / Zettritz	Czechów / Zechow	Dąbroszyn / Tamsel
Deszczno / Dechsel	Drzewice / Altdrewitz	Dzieduszyce / Diedersdorf	Dziersławice / Hagen
Dzierżów / Derschau	Glink / Altensorge	Gorzów Wlkp. / Landsberg a.d.W.	Gostkowice / Gerlachsthal
Gralewo / Gralow	Jańczewo / Jahnsfelde	Jasiniec / Johanneshof	Jastrzębnik / Christophswalde
Jenin / Gennin	Jeżyki / Giesenaue	Kamień Wielki Groß Cammin	Karnin / Kernein
Kłodawa / Kladow	Kostrzyn / Küstrin	Krasowiec / Schönewald	Krzyszczynka / → Włosów
Kwiatkowice / Blumenthal	Lipki Małe / Lipkeschbruch	Lipki Wielkie / Lipke	Lubno / Liebenow
Łagódzin / Egloffstein	Łagów / Woxholländer	Łośno / Lotzen	Łupowo / Loppow
Marwice / Marwitz	Mironice / Himmelstädt	Mosina / Massin	Mościce / Blumberg
Motylewo / Friedrichsberg	Nowe Polichno / Pollychen Holländer	Prądociń / Rodenthal	Polichno / Pollychen
Raław / Ratzdorf	Roszkowice / Raumerswalde	Różanki / Stolzenberg	Santocko / Zanzin
Santoczno / Zanzhausen	Santok / Zantoch	Siedlice / Seidlitz	Stanowice / Stennewitz
Świerkocin / Fichtwerder	Tarnów / Tornow	Ulim / Eulam	Warniki / Warnick
Wawrów / Lorenzdorf	Wieprzycy / Wepritz	Witnica / Vietz	Włosów / Lossow
Wojcieszycy / Wormsfelde	Wysoka / Hohenwalde	Zieleniec / Roßwiese	

Obecnie jest to obszar, na którym kościoły podporządkowane są diecezji gorzowsko-zielonogórskiej. Powiat gorzowski jest podzielony na cztery dekanaty (trzy z siedzibą w Gorzowie Wlkp. i jeden w Kostrzynie), do których należy 35 parafii¹.

2.1. Opis i historia najważniejszych lokalizacji

Geograficzne rozmieszczenie inskrypcji odpowiada głównym miejscowościom z ich kościołami. Do najważniejszych lokalizacji nie tylko pod względem liczby inskrypcji należą kościoły w Gorzowie Wielkopolskim, Kostrzynie i Dąbroszynie.

GORZÓW, katedra Najświętszej Marii Panny

Katedra jest najważniejszą historyczną budowlą miasta. Trójnawowy kościół rzymskokatolicki został wybudowany w XIII wieku w stylu gotyckim². Stary rdzeń kościoła składał się z nawy środkowej, wieży i podbudowy zakrystii od strony północnej. Prezbiterium dobudowano dopiero około roku 1500. Hala główna jest trójnawowa, sklepiona, a nawa środkowa podwyższona. Według Königka romańska bazylika została na początku XIV wieku przebudowana na kościół halowy. Dobudowane na przełomie XV wieku prezbiterium ma po stronie zewnętrznej ozdobny fryz maswerku, a wewnątrz gwieździste sklepienie. Pod prezbiterium byli chowani znamienici obywatele miasta i duchowni. Świadczą o tym płyty nagrobne (nr 78, 79, 84, 86), tablice pamięci (nr 74, 89) i portrety, przechowywane m.in. w Muzeum Lubuskim w Gorzowie Wielkopolskim (nr 68, 75, 105, 115, 160, 194, 195). Nie bez znaczenia dla historii budowli są wmurowane w dolnej części okna prezbiterium od strony wschodniej cztery cegły z inicjałami, herbami i datą roczną 1489 (nr 2). Mur wysokiej na 52 metry wieży po zachodniej stronie środkowej nawy kościoła w dolnej kondygnacji wykazuje 3,50 metra grubości. W 1621 roku wieża otrzymała nadbudowę w kształcie kopuły, która mimo jej odmiennego charakteru łączy się z podbudową w jednolitą całość. W latarni umieszczony jest bijący co kwadrans dzwon *Ave Maria* z roku 1498 (nr 4). Wcześniej w wieży wisiały dzwon z 1621 roku wybijający pełne godziny (nr 65) i cztery dzwony z roku 1740 (nr 190–193). Sklepienie hali wieży stanowią dwa nieco niezgrabne sklepienia krzyżowe i jedno gwiaździste, a w gotyckiej podbudowie zakrystii są widoczne dwa zworniki z postaciami zwierząt. Wewnątrz kościoła sklepienie krzyżowe z okresu przejściowego romańsko-gotyckiego. Wystrój wnętrza sprzed 1945 roku pochodzi z XIX wieku (przebudowa miała miejsce w 1821 roku). Balustrada empor, ambona (nr 63) i organy były bez ozdób, polakierowane na białe. Ze starego ołtarza skrzydłowego (nr 57) z rzeźbionymi przedstawieniami świętych i malowidłami pochodzi przypuszczalnie figura Chrystusa Zbawiciela (nr 13). Z umieszczonej niegdyś na belce łuku triumfalnego grupy przedstawiającej ukrzyżowanie (nr 5) w hali wieży znajdowały się figury ukrzyżowanego Chrystusa i Marii (duże rzeźby szkoły saksońskiej), podczas gdy figura św. Jana stała w ewangelickiej kaplicy cmentarnej. W zakrystii znajdowała się misa św. Jana, przechowywana obecnie w Muzeum Lubuskim (nr 7). W kościele były

¹ Według oficjalnej strony internetowej diecezji: www.diecezja.zgora.pl.

² Königk, Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg a. W., s. 1 i nast.

przechowywane malowane na drewnie portrety Lutra i Melanchtona oraz obrazy innych duchownych, które po części można zobaczyć obecnie w Muzeum Lubuskim (nr 68, 75, 105, 115, 194, 195). Z dawnego sprzętu liturgicznego sprzed 1945 roku zachowały się dwa kielichy z roku 1493 i 1779 (nr 3, 266), uznane dziś za zaginione.

GORZÓW, kościół Jedności (Konkordienkirche)

Mimo podarowanych w 1636 roku przez Adama Sorgenfrei 400 talarów na budowę zniszczonej w czasie wojny 30-letniej kaplicy św. Gertrudy przed Bramą Santocką (nr 142) budowa kościoła rozpoczęła się dopiero w 1696 roku. W 1699 roku budowę kościoła przerwano i dopiero w 1703/1704 roku, dzięki dotacji króla (nr 143), ukończono. Z królewskiego polecenia kościół został przeznaczony na kościół symultaniczny dla wyznania luterńskiego i Kościoła reformowanego. Budynek kościoła, początkowo bez wieży, został wzniesiony po pożarze Przedmieścia Santockiego w 1768 roku, a poświęcony w 1778 roku³. XVIII-wieczny efekt przestrzenny kościoła został zdominowany przez ułożenie wejścia głównego (nr 259) i ołtarza na szerszych przeciwległych ścianach i wbudowanie empor wygiętych w kształcie łuku (nr 260). Ze sprzętu liturgicznego sprzed roku 1945 zachowały się: dzbanki do wina (nr 137, 179), kielichy (nr 143, 170), patena (nr 174) i puszka do przechowania hostii (nr 154). Na starym cmentarzu kościoła Jedności znajdował się m.in. pomnik Zuzanny Ernestyny Riesebeck (nr 321).

KOSTRZYN, kościół miejski i parafialny Najświętszej Marii Panny

Kościół Najświętszej Marii Panny, wymieniony po raz pierwszy w 1396 roku, stracił w wyniku reformacji w 1538 roku swoją nazwę kościoła mariackiego i od tego czasu nosił nazwę kościoła miejskiego (Stadtpfarrkirche), jak również kościoła parafialnego (Parochialkirche)⁴. Od tego też czasu służył jako świątynia gminy luterńskiej. Budowla kościoła została po pożarze w 1491 roku tylko prowizorycznie odbudowana. Dopiero margrabia kostrzyński Jan I rozpoczął w 1553 roku odbudowę i przebudowę kościoła, która trwała aż do roku 1568. Sklepienie murowanego z cegły kościoła było wsparte na 10 filarach, po 5 z każdej strony. Przy filarze środkowym od strony północnej znajdowała się ambona, a naprzeciwko niej empora margrabiego. Do ambony prowadziło 14 stopni schodów, a nad drzwiami prowadzącymi do ambony były umieszczone dwie inskrypcje (nr 51, 104). Ołtarz z 1544 roku, przedstawiający Chrystusa triumfującego nad śmiercią i szatanem (nr 15), został odnowiony i położony w 1707 roku. Ponieważ żyjącym w Kostrzynie Hohenzollernom Joachimowi Fryderykowi i Janowi Zygmuntowi nie podobały się luterńskie zdobienia kościoła, przedsięwzięli oni około roku 1595/1596 prace nad jego dalszą przebudową. Poniżej ambony i malowidła przedstawiającego gwiazdźiste niebo znajdowała się chrzcielnica, ufundowana w 1665 roku przez Adama Szymona Böhma i Elżbietę Müller (nr 101). Na pokrywie chrzcielnicy były wygrawerowane głowy

³ Rackwitz, Zur Geschichte der Konkordienkirche und ihrer Vorgängerinnen in Landsberg a. W., s. 11 i nast.

⁴ Schwartz, Friedrich der Große und der Bau der Stadtkirche zu Cüstrin, s. 267–270; Berg, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin, s. 1 i nast.

aniołów i inskrypcje. Na poszczególnych filarach znajdowały się epitafia i tablice pamięci poświęcone różnym rodzinom i osobistościom (nr 18, 19, 22, 25, 43, 45, 53, 94, 96, 100, 103, 107, 109–111, 116, 117, 120, 123, 124, 126). W 1662 roku musiano przeprowadzić naprawę wieży. Było w niej miejsce na cztery dzwony. W 1748 roku kościół i wieża wraz z umocnieniami dzwonów zostały odremontowane, a dzwony przetopione. Po zburzeniu kościoła przez wojska rosyjskie w 1758 roku dopiero w 1767 roku rozpoczęto jego odbudowę, wykorzystując zachowane ruiny. Aby podczas bicia dzwonu nie obciążać zbyt murowanej budowli, wstawiono do wewnątrz wieży sięgające aż do ziemi belkowane zawieszenie dzwonu. Tym samym szczyt wieży był drewniany, a nie murowany. Cztery zniszczone dzwony zostały w 1769 roku ponownie przetopione (nr 241–244); dwa z nich służą jeszcze do dziś w kościele Marii Magdaleny w Eberswaldzie. Z uwagi na pojawiające się coraz liczniejsze rysy kościół zamknięto dla społeczności w 1779 roku. Dopiero w 1784 roku przystąpiono do uporządkowania i zmodernizowania budowli. Odbudowa trwała prawie trzy lata. Nowy kościół miejski i parafialny wyświęcono 20 maja 1787 roku. Po opuszczeniu Kostrzyna przez Francuzów kościół ponownie poddano przebudowie w latach 1815–1817, wykorzystując niektóre części starego wyposażenia. Krypty zostały odrestaurowane dopiero w lipcu 1882 roku. Po śmierci matki margrabia kostrzyński Jan I zlecił, poczynawszy od roku 1555, budowanie dla siebie krypty pod ołtarzem kościoła (nr 27, 48). Zmarł 13 stycznia 1571 roku i 1 lutego został w tej krypcie pochowany. Nad kryptą i na jego zbroi umieszczono inskrypcję (nr 32). W tej krypcie zostali pochowani również: jego żona Katarzyna w 1574 roku (nr 38), margrabia Fryderyk IX w 1611 roku (nr 60) i margrabia Jerzy Albrecht II w 1615 roku (nr 61). Oprócz krypty margrabiów podczas prac konserwatorskich odkryto ponownie kryptę rodów szlacheckich von Schlieben (nr 46, 66, 67), von Dohna (nr 111–114, 119, 120), von Kracht (nr 72) i Schaper (nr 283). W kościele tym oprócz radców brandenburskich pochowano także inne osobistości i znanych mieszczan (nr 11, 12, 17, 31, 37, 39–41, 44, 70, 71, 73, 141). Pochodzące z tego kościoła lichtarze (nr 234) uznaje się za zaginione. Dzban mszalny i puszka do przechowania hostii – ufundowane w 1650 roku przez aptekarza i ówczesnego burmistrza Kostrzyna Jerzego Henryka Boltzmanna i jego żonę Ewę Marię z domu Freund (nr 81, 83) – oraz kielich mszalny – подарowany między rokiem 1645 a 1652 przez Jerzego Ehrenteich von Burgsdorf (nr 76) – zostały w ostatnim czasie ponownie odkryte. Z kościoła dworskiego i zamkowego oraz garnizonowego oraz z kaplicy cmentarnej nie zachowały się żadne obiekty inskrypcyjne.

DĄBROSZYN, kościół św. Józefa

Stary kościół z XVII wieku został wzniesiony na zlecenie hrabiego Hermana von Schwerin w stylu neogotyckim przez architekta Elchnera w latach 1825–1828. Jest to budowla otynkowana z dwuspadowym dachem, nawą poprzeczną, cofniętą do wewnątrz wieżą zachodnią i przybudówką oraz dobudowaną kryptą w części wschodniej. W nawie poprzecznej po lewej stronie ozdobiona figurami i trofeami w postaci broni znajduje się kaplica chwały Schöningów z pomnikiem poświęconym marszałkowi polnemu Hansowi Adamowi II von Schöning i jego małżonce Joannie Małgorzacie Luizie von Schöning z domu von Pöllnitz (nr 132) oraz pomnik nagrobny Jana Ludwika von Schöning z 1713 roku (nr 157).

Kościół ma także dwie krypty rodzinne: rodu von Dönhoff w nowszej części dobudowanej, z wejściem za prezbiterium kościoła. Tam zostało pochowanych kilka osób z tej rodziny. Krypta jest obecnie niedostępna. Druga sklepiona krypta z czasów Schöningów lub jeszcze wcześniejszych składała się z dwóch sklepionych pomieszczeń. W starszym pomieszczeniu znajdują się trumny rodziny von Schönberg, a w drugim stało 11 po części bardzo wytwornych trumien rodziny von Schöning i von Wreech (nr 131, 158, 196, 240, 277, 299).

DĄBROSZYN, pałac

Historia pałacu jest ściśle związana z pruskimi rodami szlacheckimi von Schöning, von Wreech, von Dönhoff i von Schwerin. Pałac został wybudowany między rokiem 1680 i 1690 dla marszałka polnego Hansa Adama I von Schöning. W 1850 roku zmieniono dość znacznie fasadę w stylu gotyku pałacowego. Wewnątrz pałacu znajdują się barokowe i wczesnoklasycystyczne sztukaterie oraz bogate malowidła ściennie i boazeryjne. Dzisiaj obiekt ten stoi pusty po rozpoczętej renowacji (w roku 2000) i jest przewidziany na sprzedaż. W pałacu znajdowały się różnego rodzaju obrazy i rzeźby, z których bardzo wiele znajdowało się w pokoju bilardowym (nr 237) i w sali przodków (nr 133, 197, 226, 274, 287). Z tego pałacu pochodzą również inne obiekty inskrypcyjne (nr 130, 152, 153, 173, 235).

DĄBROSZYN, park

Pałac Dąbroszyn miał rozległy park w angielskim stylu wiejskim z wieloma budowlami parkowymi, kamieniami, monumentami (nr 167, 257, 279, 282, 286, 290, 291, 311) i egzotycznymi drzewami z XVIII i XIX wieku.

Najważniejsze informacje związane z historią miejsc lokalizacji obiektów inskrypcyjnych, które nie zostały tutaj uwzględnione, są zawarte w komentarzu katalogu inskrypcji.

3. Źródła przekazu nieoryginalnego

Dla okresu do roku 1815 wyłącznie w niniejszym tomie zostały uwzględnione łącznie 334 inskrypcje, z których tylko 52 (tj. 15,6%) zachowało się w oryginale bądź też we fragmentach oryginału. Co najmniej 120 inskrypcji pochodzi z serii publikacji *Die Kunstdenkmäler*, z czego z dużym prawdopodobieństwem można powiedzieć, że co najmniej 50 zostało wydanych niekompletnie i nie oddają one wiernie tekstu inskrypcji. Z dalszych 25 (7,5%) obiektów inskrypcyjnych była do tej pory opublikowana tylko ich część. Wiele tekstów zostało odtworzonych w stopniu niewystarczającym i błędnie opublikowanych w różnych wydawnictwach. Z łącznej liczby 285 numerów katalogu, edytowanych krytycznie po raz pierwszy, 71 numerów (21%) pochodzi z nieoryginalnych przekazów rękopiśmiennych.

Należy przy tym zauważyć, że inskrypcje przekazów nieoryginalnych odzwierciedlają jedynie treść, a nie wierny tekst oraz wygląd inskrypcji i jej nośnika. Najważniejsze źródło przekazów nieoryginalnych dla niniejszego obszaru badań stanowią manuskrypt Johanna Christiana Beckmanna (1641–1717) *Churmärkische Landesbeschreibung*, Buch V: *Nachrichten über die Neumarck: Nachrichten von der Stadt Landsberg an der Warthe*, przechowywany w Brandenburgisches Landeshauptarchiv w Poczdamie, oraz inne wyciągi z jego pracy wraz z uzupełnieniami, które znajdują się w Tajnym Archiwum Państwowym Pruskiego Dziedzictwa (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz) w Berlinie oraz w Archiwum Państwowym w Gorzowie Wielkopolskim (zob. źródła i wykaz literatury). Z manuskryptu Beckmanna pochodzi 51 inskrypcji. Pozostałe jego teksty inskrypcji służyły jako uzupełnienie i pomoc w odczycie miejsc niepewnych. Dalszych 14 inskrypcji pochodzi z manuskryptu Johanna Hänflera (1659–1712) *Leben Markgrafs Johann von Cüstrin*, przechowywanego również w Tajnym Archiwum Państwowym Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego w Berlinie, a sześć inskrypcji z *Corpus Bonorum der Cämmerey zu Landsberg an der Warthe* z Archiwum Państwowego w Gorzowie Wielkopolskim. Wszystkie pozostałe teksty inskrypcji, które nie zachowały się w oryginale (211 numerów), pochodzą z serii publikacji *Die Kunstdenkmäler* (120), ze starodruków i kazań pogrzebowych (7) oraz różnych innych publikacji XIX- i XX-wiecznych (49). Ze starych fotografii pochodzi 35 tekstów inskrypcji.

4. Nośniki inskrypcji

Największą grupę liczącą 158 numerów (48%) stanowią rozmaite przedmioty wyposażenia kościelnego. Standardowe wyposażenie kościoła (ołtarze, stalle, ambony, krzyże triumfalne, emporie, figury świętych, skarbone, organy, tabernakulum, monstrancje, chrzcielnice z misami chrzcielnymi, dzwony, wiatrowskazy w liczbie 78 numerów) stanowią 23,6% wszystkich nośników inskrypcji opracowanego obszaru. Tu największą grupę stanowi 29 dzwonów (8,8%). Pozostałe przedmioty wyposażenia kościołów (kielichy, lichtarze, puszki do przechowania hostii, dzbanki mszalne, butelki, talerze ofiarne, misy, paramenty, wazy i obrazy) z 81 numerami stanowią 24,3% wszystkich nośników inskrypcji. Największą grupę stanowią tutaj kielichy w liczbie 29 (8,7%). Inskrypcje upamiętniające zmarłych o łącznej liczbie 71 stanowią trzecią co do wielkości grupę zbioru (21,3%), w tym 26 jest umieszczonych na pomnikach (7,9%), 14 na tablicach pamięci, 10 na trumnach, 10 na płytach nagrobnych, 6 na epitafiach i 3 na sarkofagach. Wśród pozostałych 102 numerów (30,5%) największą grupę stanowią malowidła ściennie, inskrypcje na drzwiach, budynkach i domach w liczbie 22 numerów (6,6%), a potem inskrypcje na obrazach, popiersiach i inne.

Na dokładniejszą analizę obiektów inskrypcyjnych na badanym terenie w omawianym okresie nie pozwala mocno ograniczona liczba zachowanych obiektów. Taka ocena, nawet jeśli tylko w ograniczonym stopniu, będzie możliwa dopiero po opracowaniu całego obszaru Nowej Marchii, względnie województwa lubuskiego. Dotychczas w ramach tego tomu możemy stwierdzić:

4.1. Inskrypcje upamiętniające zmarłych

1. Teksty śmierci przebiegające wzdłuż krawędzi płyty nagrobnej występują do roku 1628 (nr 66).
2. Łacińskie inskrypcje stosowane są dla osób duchownych, pochodzenia szlacheckiego i wykształconych. Od XVI wieku zmieniają się typy tekstów na pomnikach nagrobnych. Inskrypcje wierszowane są umieszczone na tym samym nośniku inskrypcji obok krótkich biografii, rozszerzonych adnotacji dotyczących śmierci pisanych prozą, próśb o wstawiennictwo lub cytatów z Biblii. Niemiecki cytat biblijny znajduje się po raz pierwszy na drzwiach pokoju margrabiego brandenburskiego Jana kostrzyńskiego z roku 1548 (nr 21). Z reguły są to cytaty z niemieckiego tłumaczenia Biblii przez Lutra, a okazjonalnie tekst jest parafrazowany lub wierszowany. Wybierane są głównie teksty wyrażające nadzieję na zmartwychwstanie i życie wieczne.
3. Sentencje niemieckie występują przed rokiem 1571 (nr 32–35). Teksty rymowane w formie dystychów elegijnych (nr 43, 45, 68, 71, 75, 77, 123, 190, 191) można spotkać od roku 1586 do 1740.
4. Pomnik nagrobny dla czworga dzieci Liboriusa von Schlieben stanowi pewną osobliwość ze względu na użycie jednej wspólnej płyty (nr 46).
5. Nazwisko zmarłego i data śmierci stanowią generalnie główne elementy inskrypcji śmierci, pisanej według schematu *Anno domini... obiit N.N.* Formularz ten zmieniał się jednak z biegiem czasu, jeśli chodzi o podawanie dat poprzez rozbudowanie istniejących elementów i dodanie nowych. Dane dotyczące roku są podawane według chrześcijańskiej rachuby czasu, która występuje również w niemieckich inskrypcjach w formie *anno domini* (nr 17) bądź tylko *Anno* (nr 12). Począwszy od 1521 roku, dochodzi także niemiecka formuła *Nach Christi Geburt* (nr 11).
6. Dzień śmierci z reguły jest zawsze wymieniony, a do roku 1547 (nr 19) był podawany według kalendarza kościelnego. Dziś zwyczajowo przyjęte bieżące liczenie dni miesiąca zostało zastosowane dopiero w 1552 roku (nr 25) i ten sposób liczenia szybko się utrwalił.
7. Specyficzne epitety dla stanu, jak np. *der Ehrbare* itp., pojawiają się po raz pierwszy w 1524 roku.
8. Informacje biograficzne przyczyniły się do tego, że inskrypcje pośmiertne stawały się coraz bardziej rozbudowane, np. dodawano długość życia i trwania małżeństwa, miejsca studiów, liczbę dzieci i sprawowane urzędy. Tytuł akademicki i stopień naukowy spotykamy w inskrypcjach pośmiertnych ujętych w tym opracowaniu dopiero po roku 1575 (nr 25). Miejsce urodzenia i pochodzenia podawano już od 1521 roku (nr 11).
9. Oprócz płyt nagrobnych od 1547 roku występuje epitafium (nr 19), które w odróżnieniu od płyty nagrobnej jest pomnikiem pamięci o zmarłym. Epitafium niekoniecznie jest związane z miejscem pochówku i stąd może przybierać dowolną formę i wielkość. Z sześciu epitafiów cztery są poświęcone osobom świeckim, a dwa duchownym (nr 19, 42, 111, 117, 120, 279).

10. Do kategorii zachowania pamięci o zmarłych zaliczają się trumny z inskrypcjami oraz malowane portrety oraz tablice pamięci wykonane po śmierci poszczególnych osób.

4.2. Przedmioty liturgiczne i wyposażenie kościołów

Ta grupa obiektów inskrypcyjnych doznała największych strat. W wyniku reformacji, pożarów, plądrowań i zmian po roku 1945 przedmioty z wyposażenia kościelnego, majątek ruchomy, paramenty i sprzęty zostały zdziesiątkowane. Również ograniczona odporność materiału (drewno, tekstylia) i możliwość ponownego zastosowania (miedź, metale szlachetne) były przyczyną, że zachowało się niewiele przedmiotów z wyposażenia sprzed 1815 roku.

1. Najstarsza z wymienionych ambon pochodziła z 1590 roku (nr 51). Z ołtarzy ambonowych nie zachował się ani jeden. Większość ołtarzy ambonowych została przerobiona i dostosowana do nowej funkcji w kościele rzymskokatolickim (nr 56, 57, 97, 163, 199).
2. Abstrahując od kielichów (nr 1, 3), wszystkie naczynia liturgiczne oznaczone inskrypcjami (dzbanki do wina, puszki do przechowania hostii, pateny i misy) pochodzą z czasów po reformacji. Większość kielichów (16) jest wykonana z cyny, 12 z pozłacanego srebra (nr 1, 3, 54, 69, 76, 118, 139, 143, 168, 170, 266, 334) i jeden z pozłacanego mosiądzu (nr 263).

4.3. Dzwony

1. 29 dzwonów stanowi po pomnikach nagrobnych i kielichach trzecią co do wielkości grupę nośników inskrypcji ujętych w tym opracowaniu. Z ujętych inskrypcji nadzwonnych 10 pochodzi z zachowanych obiektów, 19 jest przekazanych w formie odpisu. Zachowane dzwony są różnej wielkości.
2. Najstarsza inskrypcja nadzwonna ujęta w niniejszym opracowaniu pochodzi z 1498 roku (nr 5). Oprócz powszechnej formuły dzwonnej *Ave Maria gracia plena* na dzwonie widnieje data roczna jego powstania. Wszystkie inskrypcje trzech zachowanych najstarszych dzwonów zostały wykonane w gotyckiej minuskule. Pierwszy zachowany dzwon z kapitałą pochodzi z 1648 roku (nr 80).
3. W odróżnieniu od najstarszych dzwonów wykazujących jeszcze średniowieczną formułę dzwony, począwszy od 1596 roku (nr 52), otrzymały zupełnie inny formularz. Od tego czasu w inskrypcji nadzwonnej było wymieniane nazwisko ludwisarza i rok odlewu dzwonu. Dzwony te charakteryzują się również obszernymi inskrypcjami i bogatym ornamentem. Regularnie były wymienione nazwiska najważniejszych lokalnych osobistości pełniących funkcje urzędowe (władca, wójt, zarządca, podskarbi, kuratorzy kościelni, superintendent, proboszcz, prowizor kościelny, zakrystian, burmistrz, rajcy, kwatermistrz) oraz fundatorów. Rzuca się w oczy sposób zapisu liczby roku na dzwonach (nr 191–193), które zawierają rzadką formę MDCLLVVVVVVVIII dla roku 1740.

4. Cytat z Biblii występuje dopiero w 1648 roku (nr 80). Ulubioną w XVI/XVII wieku sentencję *durch das Feuer bin ich geflossen...* wykazuje tylko dzwon z 1648 roku w formie: *AVS DEM VEIWER FLOS ICH* (nr 80).

5. Formy języka i pisma

Również dokładniejsza analiza form języka i pisma na badanym terenie jest niemożliwa z powodu zbyt małej liczby zachowanych obiektów. Należy mieć nadzieję, że będzie to możliwe po opracowaniu całego obszaru Nowej Marchii bądź też województwa lubuskiego. Na podstawie dotychczas zebranego materiału oraz starych fotografii wykorzystanych w tym tomie można stwierdzić, co następuje:

1. Większość tekstów inskrypcji jest spisana w języku niemieckim, a następnie w języku łacińskim. Trzecia grupę stanowią teksty mieszane niemiecko-łacińskie. Sześć inskrypcji napisanych jest w języku francuskim (nr 279, 282, 286, 290, 291, 311), dwie w angielskim (nr 212, 213) i po jednej w języku greckim (nr 199) i hebrajskim (nr 199).
2. Gotyckie majuskuły i minuskuły występują tylko siedem razy (nr 1–4, 7, 8, 56, 139).
3. Kapitała występuje po raz pierwszy w 1537 roku (nr 9), 1544 (nr 15) i około 1550 roku (nr 24). Pismo kursywne występuje na dwóch dzwonach z 1736 roku (nr 185, 186), a wraz z minuskułą na obiektach nr 76, 175, 179, 196 i 240.
4. Minuskuła humanistyczna pojawia się po raz pierwszy około 1590 roku (nr 46), a w module pochyłym w 1594 roku (nr 48) i w XVII/XVIII wieku (nr 136).
5. Frakturę po raz pierwszy można stwierdzić około 1560 roku (nr 46) i w 1628 roku (nr 66). Z wydymanymi liniami w roku 1776? (nr 260).
6. Majuskuła ozdobna występuje tylko raz – na ołtarzu w Deszcznie w roku 1749? (nr 199).

6. Inskrypcje nieuwzględnione

Nie wszystkie inskrypcje z opracowanego obszaru powstałe przed rokiem 1815 zostały w niniejszej pracy uwzględnione. Zgodnie z wytycznymi dla serii *Die deutschen Inschriften* i polskiego przedsięwzięcia *Corpus inscriptionum Poloniae* nie uwzględniono kilku grup inskrypcji, m.in. na pieczęciach i monetach, które są przedmiotem specjalistycznych dyscyplin naukowych. Nie zostały również ujęte obiekty, których pochodzenia z badanego terenu nie można było jednoznacznie ustalić.

INSKRYPCJE

1. †	Wojcieszyce, kościół parafialny	początek XV w.
------	---------------------------------	----------------

Kielich. Srebro pozłacane. Stopa o wykroju sześciokolistym nad szerokim cokolikiem z wysoką pionową krawędzią z ryflowanym fryzem, na niej przylutowany mały krucyfiks, dalej wygrawerowane do połowy figury Marii, Jana, Wawrzyńca, Doroty i biskupa. W polach sześciokątnego, profilowanego trzonu nad gałką wygrawerowana inskrypcja (A). Na zdobionej maswerkami gałce sześć ukośnych rotułów z wygrawerowaną inskrypcją (B). Wszystkie inskrypcje wypukłe. Czara prosta, spadzista. Pod stopą pismo ryte, nie do rozszyfrowania. Do kielicha przynależała patena o Ø 15,5 cm.

Wys.: 17,5 cm. Minuskuła gotycka.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

A [m]/a/r/[i/a]

B i/h/e/s/u/s

Zbudowany z kamienia polnego kościół z dwuspadowym dachem pochodził z XIII/XIV wieku i mógł taki kielich posiadać.

1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Wormsfelde: Kelch, nr 003661.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Wormsfelde: Kelch, nr 003661; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 136.

2.	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1489
----	--	------

Rytowania w ceglach zewnętrznej ściany wschodniej prezbiterium, ósma warstwa pod oknem. Cztery cegły z rytami, co drugi ryt jednakowy, z czego jeden mocno zwietrzały, a drugi zachowany tylko w połowie. Tekst (A) po lewej stronie, (B) po prawej stronie, przerwany przez tarczę herbową.

Cegła: szer.: 26,5 cm, wys.: 8,5 cm. Majuskuła i minuskuła gotycka. Litera: 2,0 cm.

A Mcccc // lxxxix
Johann // p(ro)mnitz

B Mcccc // lxxxix
I(.....) // K(olowas)^{a)}

Herby: Promnitz¹⁾ Kolowas²⁾

Takie ryty mogły powstać tylko przed wypaleniem cegieł. Tym samym mają one znaczenie dla datowania budowy prezbiterium. Mimo że o dwóch osobach, ich identyfikacji i roli przy budowie prezbiterium nic nie wiadomo, można przyjąć, że prezbiterium zostało dobudowane do pierwotnego kościoła około roku 1489³⁾. Prawdopodobnie Johann

Promnitz był synem Hansa von P., który w roku 1412 piastował urząd rajcy i burmistrza w Gorzowie, i ojcem Hansa von P., który później został ochmistrem dworu margrabiego brandenburskiego Cicero. Przedstawiciel łżyckiego rodu Kolowas o imieniu zaczynającym się od litery I. pozostaje nieznany.

- a) Możliwe rozwiązanie: *Ioannes*?
- b) Odczyt niepewny.

- 1) Siebmacher, tab. 56.
- 2) W tarczy trzy tarcze, ustawione 2:1. Taki herb posiadał łżycki ród Kolowas. Por. Szymański, Herbarz rycerstwa polskiego, s. 209–210. Takiego samego herbu używała także rodzina von Schöneke i inne, jak również od XV wieku cech malarzy. Por. *Zunft-Wappen und Handwerker-Insignien*, s. 59.
- 3) König, *Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg*, s. 31, nie był pewien, czy cegły te pochodzą z czasu budowy kościoła. Inny pogląd reprezentowany jest w *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 87–89, 94.

König, *Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg*, s. 31–32, tab. IV; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 89.

3. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1493
------	---	-------------

Kielich wraz z należącą do niego pateną. Srebro pozłacane. Stopa o wykroju sześciokolistym, na jednym z pól przynitowany relief przedstawiający ukrzyżowanie, na innych polach wygrawerowane do połowy figury: św. Hieronima, św. Anny Selbdritt, św. Barbary, św. Bartłomieja i św. Wawrzyńca. Na cokoli (krawędzi stopy) data roczna (A) i inskrypcje (B–D). Nodus i podpórka czary (czara później wymieniona) wykonane w przerwany styl. Na czopach nodusa inskrypcja literowa (E).

Wys.: 22 cm; Ø 16 cm. Język łaciński; majuskuła i minuskuła gotycka (B).

Opis i teksty inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

- A 1493
- B IOGANNNS^{a)}
- C TREBBVS
- D TREBBV
- E J/H/E/S/V/S

Kielich ten ma niewątpliwie związek z miejscowością Trebbus, który od początku należał do klasztoru cystersów Doberlug (pow. Elbe-Elster).

- a) Tak oryg.

- 1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Landsberg, Kelch, nr 361169; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 94.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Landsberg, Kelch, nr 361169; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 94.

4. Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny 1498

Dzwon wybijający kwadranse. Brąz. Na wieży kościoła. Smukła forma. Na szyi dzwonu inskrypcja, medalion (Ø 1,6 cm) i znak ludwisarza Jakoba Mertena, poniżej wąski fryz. Waga: 135 kg; Ø 62 cm; wys.: 62 cm. Język łaciński; majuskuła i minuskuła gotycka.

Opis i tekst inskrypcji wg Königka¹⁾:

Ave Maria gracia plena dominus tecum.²⁾ a(nno) d(omini) MCCCCXCVIII.

Tłum.: Bądź pozdrowiona Mario, pełna łaski, Pan z Tobą. W roku Pańskim 1498.

Dzwon obecnie jest niedostępny. W roku 1708 został przedziurawiony piorunem (8×3 cm) i stracił kabłąk. Ludwisarnia mistrza Jakoba Martena w Elblągu działała od 1477 do 1501 roku³⁾.

- 1) König, Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg, s. 48.

- 2) Łk 1,28.

- 3) Wollf, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 140, 167; Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten, s. 44.

König, Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg, s. 48; Landsberger Heimatbuch, s. 119; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 95 (fragment).

5. Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny koniec XV w.

Grupa przedstawiająca ukrzyżowanie. Drewno. Składa się z krucyfiksu z titulusem, św. Marii i św. Jana. Figury o okrągłych kształtach, w bardzo spokojnej postawie i spokojnej sylwetce. Św. Maria w cichej skardze unosi prawicę, św. Jan trzyma w obu rękach księgę, ciało Ukrzyżowanego wyciągnięte. Litery napisu odnowione. Język łaciński; kapitała.

I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)¹⁾

Tłum.: Jezus Nazareński, król żydowski.

- 1) J 19,19.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 95.

6.	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny do roku 1945 w Muzeum Miejskim	początek XVI w.
----	--	------------------------

Krucyfiks. Drewno. Na ścianie kruchty. Mocno uszkodzony, odrestaurowany. Słowa rozdzielone czworokątnymi znakami. Język łaciński; kapitała.

Wys.: 170 cm. Litery: 9,5 cm.

I(ESUS) • N(AZARENUS) • R(EX) • I(UDAEORUM)¹⁾

Tłum.: Jezus Nazareński, król żydowski.

1) J 19,19.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museum in Landsberg, s. 15, nr 1364?; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 96.

7.	Raław, kościół filialny	1503
----	--------------------------------	-------------

Dzwon. Brąz. Wieża kościoła. Na kryzie powyżej krawędzi dwa potrójne półwałki. Na szyldzie między potrójnymi półwałkami trudna do odczytania inskrypcja, pod nią ozdobny fryz ze zwisającym kwieciami. Na flance dwa reliefy św. Marii.

Ø 73 cm; wys.: 58 cm; korona wys.: 15 cm. Język łaciński i niemiecki; minuskuła gotycka. Litery: 2,5 cm.

• a(nn)o CCCCCIII • O bod^{a)} kon^{b)}[--- unterm] • name[---]

Drugi większy dzwon o Ø 93 cm z czterema medalionami w reliefie, datowany około roku 1500, uchodzi za zaginiony.

a) Tak zamiast *god*?

b) Tak zamiast *kom(e)*?

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 119, 207, 236.

8.	Tarnów, kościół parafialny	1506
----	-----------------------------------	-------------

Dzwon. Brąz. Wieża kościoła. Na kryzie potrójny półwałek. Na szyldzie pomiędzy pojedynczymi półwałkami inskrypcja, której początek zaznacza gmerk. Poniżej na flance dwa reliefy: Chrystus jako dziecko i krucyfiks.

Ø 79 cm; wys.: 58 cm; korona wys.: 15 cm. Język łaciński; minuskuła gotycka. Litery: 2–2,5 cm.

ave ◊ maria ◊ gracia ◊ plena ◊ dominus ◊ tecum²⁾ ◊ a(nno) ◊ d(omini) ◊
m°cccc°vi

Tłum.: Bądź pozdrowiona, Mario, pełna łaski, Pan z Tobą. W roku Pańskim 1506.

Rozdzielniki w formie rombów. Taki gmerk miał ponoć mieć również obecnie zaginiony większy dzwon z Raławia z około 1500 roku (por. nr 7)³⁾.

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 132.

2) Łk 1,28.

3) Wolf, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 116.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 132.

9. Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny XV w.?, po 1537
Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.

Misa św. Jana Chrzciciela. Drewno. Jej pierwsze, potwierdzone miejsce było na ambonie kościoła NMP w Gorzowie, następnie przed 1917 r. na ambonie kościoła NMP w Kostrzynie, a w okresie międzywojennym w zakrystii gorzowskiego kościoła NMP¹⁾. W balustradzie schodów ambony umieszczeni byli Mojżesz i kilku Apostołów, przy koszu czterech Ewangelistów, po środku obraz *Salvatoris Mundi* z siwą brodą, trzymającego w ręce globus, jak również inne obrazy przedstawiające mężczyzn i kobiety. Jako kolumny służyły figury zdobione złotem. Na tylnej ścianie była umocowana drewniana, pomalowana na kolor ciemnozielony misa z głową Jana Chrzciciela, otoczoną złotą aureolą. Na czole św. Jana owalne wgłębienie (4,1×3,5 cm), w którym wcześniej było przechowywane szkło z relikwią. Wokół wypukłej misy w kolorze złota namalowana inskrypcja w formie kapitały, zakrywająca starszą inskrypcję wykonaną pismem gotyckim. Po prawej stronie misy obraz Marcina Lutra, po lewej Filipa Melanchthona. Ambonę ufundowały w roku 1619 dwie wdowy von Döberitz z domu Marwitz i von Marwitz z domu Schapelow, o czym świadczyły dwie pergaminowe kartki z tekstami darowizny²⁾ (zob. nr 63). Skróty wyrazów jako podwójne czworokąty. Rozdzielniki wyrazów w formie kwiatu. Ø 70 cm. Język łaciński; kapitała. Litera: 5,5 cm.

+ VERBVM DOMINI MANET IN^{a)} ITERNVM³⁾ + SAN(CTVS)
 IOHAN(N)ES BAPTIS(TA)

Tłum.: + Słowo Pańskie trwa na wieki + święty Jan Chrzciciel.

Dokładne ustalenie pochodzenia oraz określenia czasu powstania misy jest niemożliwe. Takie misy występują od początku XV aż do XVII wieku. Najnowsza literatura fachowa przyjmuje, że misa ta powstała w okresie reformacji i nosiła inny tekst w formie gotyckiej inskrypcji. Po reformacji (1537) została przemalowana i w miejsce starego tekstu umieszczono protestancką dewizę w formie inskrypcji kapitały. Relikwia zaginęła dopiero po 1937 r. Ściśle symetryczna forma głowy św. Jana, wypracowana wyraziście i delikatnie, z kręconymi lokami, przemawia bardziej za jej powstaniem na początku XVI wieku⁴⁾, chociaż nie można wykluczyć, że powstała trochę wcześniej. Czy tę misę można wiązać ze spalonym kościołem św. Jana Chrzciciela w Gorzowie, pozostaje jedynie przypuszczeniem⁵⁾. Również zastosowane pismo w formie kapitały humanistycznej nie

może pomóc przy ustaleniu daty powstania tego obiektu. Podobnie nie da się ustalić losów misy od jej powstania do pierwszej ćwierci XVIII wieku. Dopiero wtedy powiązano ją z amboną powstałą w roku 1619 (opis Beckmanna). Mogła ona być przywieziona przez fundatorki ambony z miejscowości, gdzie się urodziły lub mieszkały, i została wkomponowana w nową ambonę lub dołączona do ambony dopiero później. Przy opisie ambony kostrzyńskiej Beckmann o takiej misie nie wspomina. Można mniemać, że misa ta trafiła do Kostrzyna dopiero później (kiedy?) np. z jakimś pastorem, a po roku 1917 ponownie powróciła do Gorzowa.

a) Brak kropki nad *I*.

- 1) Berg (Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin, Teil I, s. 116) pisze: *na tylnej ścianie ambony [kościół NMP w Kostrzynie] wisiała wyrzeźbiona w drzewie głowa Jana Chrzciciela na misie*. Jeśli miałoby chodzić o taką samą misę, to znaczy, że ta trafiła po pierwszej ćwierci XVIII wieku, a przed rokiem 1917 do Kostrzyna, tam wisiała na tylnej ścianie ambony, potem w niewyjaśnionych okolicznościach wróciła do Gorzowa i w okresie międzywojennym była przechowywana w zakrystii tamtejszego Kościoła NMP. Po roku 1945 trafiła do muzeum w Gorzowie Wlkp.?
- 2) Opis według Beckmanna, s. 7–8.
- 3) 1 P 1,25; Iz 40,8.
- 4) Königk, Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg, s. 41; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 95. Wertheimer, Eine Johannisschüssel, s. 9, datuje ją nawet na rok około 1550.
- 5) Michalski, Głowa św. Jana Chrzciciela na misie, s. 41–47; Skaziński, Kościół św. Jana Chrzciciela w Gorzowie, s. 61–72.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. II/1/12; BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 7–8; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., Sign. 30/158: Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg, s. 319; Königk, Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg, s. 41; Berg, Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin, Erster Teil, s. 116; tenże, Die evangelischen Kirchen Küstrins, s. 3; Michalski, Głowa św. Jana Chrzciciela na misie, s. 45; Tureczek, Kilka spostrzeżeń na temat głowy św. Jana Chrzciciela, Studia Epigraficzne, t. 5, s. 145–160.

10. †	Stanowice, kościół parafialny	XV wiek?
--------------	--------------------------------------	-----------------

Dzwon. Brąz. Wieża kościelna, jarzmo dzwonu z datą roczną 1725. Na flance inskrypcja ze znakiem ludwisarza w kształcie litery A. Język łaciński.

Ø 77,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

O rex cuor te vene cum pace

Tłum.: O Królu wspaniałości, przybądź z pokojem.

Niezwykła i gdzie indziej niespotykana inskrypcja dzwonowa pozwala przypuszczać, że mamy do czynienia z błędną bądź też źle odczytaną inskrypcją. Chodzi o formułę nadzwonną „o rex glorie veni cum pace”, znaną od początku XIII wieku. Szczególnie często występuje ona w XIV wieku i – często w wersji rozszerzonej lub zmodyfikowanej – na dzwonach XV-wiecznych i z początku XVI wieku²⁾.

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 124.

2) Otte, Handbuch, t. 1, s. 44; Walter, Glockenkunde, s. 162–167.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 124.

11. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1521
-------	---	-------------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Margarete i jej małżonka Bastiana Schumlera. Nad prezbiterium. Język niemiecki. Bliższych informacji brak.

Opis i tekst inskrypcji wg Beckmanna:

Który jest jednym z najstarszych pomników tego kościoła i dlatego nie powinien być wyeksponowany gdzie indziej niż nad prezbiterium, gdzie przechodzą proste linie, jest jeszcze starszy, na którym umieszczony napis brzmi¹⁾:

Nach Christi Gebuhrt 1521, am Dornstag Vor Unser Frauen gebort²⁾ ist gestorben Margarete die älte Schumlerin von Frankfurt, und darnach am Abent Michael(is)³⁾ Ihr Lieber Man Bastian.

Tłum.: W roku 1521 po narodzinach Chrystusa w czwartek przed urodzinami Matki Bożej zmarła stara Margarete Schumler z Frankfurtu, a wieczorem w dzień św. Michała jej ukochany mąż Bastian.

1) Beckmann, s. 20.

2) 5 września.

3) 29 września.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 20; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (2): Beckmann, Cüstrinensia Collectanea, fol. 17; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 13.

12. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1524
-------	---	-------------

Pomnik nagrobny i inskrypcja pośmiertna dla Albrechta Grośa. Na pierwszym filarze po lewej stronie, u dołu. Scena przedstawiająca Sąd Ostateczny z inskrypcją. Malowana. Język niemiecki. Bliższych informacji brak.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Wisi również na dole stary malowany obraz z roku 1525[!], przedstawiający Sąd Ostateczny z następującym napisem¹⁾:

Anno 1524 den donnerstag Vor Reminiscere²⁾ ist der Ehrbare Albrecht Groś in Gott Seliglich entschlafn, den und allen Christgleubigen Christ Gott der Herr gnädig sei.

Tłum.: W roku 1524 w czwartek przed Reminiscere zasnął w Bogu na wieki świętej pamięci czcigodny Albrecht Groś, jemu i wszystkim chrześcijanom wierzącym w Chrystusa niech Pan Bóg Pan będzie łaskawy.

- 1) Beckmann, s. 20.
- 2) 18 lutego.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 20; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (2): Beckmann, Cüstrinensia Collectanea, fol. 17; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 13.

13. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1535
--------------	---	-------------

Figura „Chrystusa triumfującego” zapewne jako dawne zwieńczenie ołtarza kościoła Najświętszej Marii Panny (zob. nr 57). Drewno. Brak prawego ramienia, lewego przedramienia i stóp. Pod szarą warstwą farby resztki starej wersji. Wokół postaci wstęga cynowa z datą roczną, która może wskazywać na rok powstania figury.

Wys.: 49 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

MDXXXV

- 1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 96.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 96.

14. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1542
--------------	---	-------------

Statua Johanna margrabiego brandenburskiego na Kostrzynie (1513–1571). Przed obrazem ołtarzowym. Marmur. Odnowiona w roku 1707 i zniszczona 15 sierpnia 1758 roku podczas rosyjskiego bombardowania Kostrzyna.

Opis i tekst inskrypcji według Hänflera¹⁾:

Przed wszystkim na szczególnie podziw zasługuje statua margrabiego. Iście artystycznie wykonana jest szpada Jego Wysokości, którą ma, obok srebrnego guzika, rękojeści i skuwki u pochwy szpady oraz srebrnego łańcucha, co waży czterdzieści cztery łuty, po jednej stronie w srebrze portret Jego Wysokości, po drugiej stronie z tego samego metalu portret margrabiny, nieco wypukły i wypolerowany, na pochwie, ale już w srebrze, Adam i Ewa z drzewem wiadomości (dobrego i złego) oraz węże; wszystko wykonane czysto i artystycznie z podaniem roku.

1542

- 1) Hänfler, *Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 294.

GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, *Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 294; Massute, *Die Auffindung der Gruft des Markgrafen*, s. 153; Berg, *Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin*, Erster Teil, s. 116; tenże, *Die evangelischen Kirchen Küstrins*, s. 3.

15. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1544
-------	--	------

Ołtarz. Dwukondygnacyjna edykula. Predella stanowi miejsce pochówku margrabiego kostrzyńskiego Johanna z inskrypcją z roku 1594 (zob. nr 48), po obu stronach dwa ozdobne przejścia. Środkową część ołtarza tworzy półokrągła nisza z kolumnami korynckimi po jej bokach. Figury biblijne służą jako elementy boczne. W niszy przedstawiony jest Triumfujący Zbawiciel, u nóg którego leżą śmierć i szatan; po lewej stronie klęczy w zbroi bez hełmu zmarły margrabia, po prawej stronie trzy postacie kobiece (małżonka i dwie córki). W półkolistych narożnikach dwa anioły. Powyżej profilowane belkowanie, na którym umieszczono inskrypcję wykonaną połączanymi literami. W niszy górnej kondygnacji pomiędzy kolumnami korynckimi popiersie Boga Ojca. Po bokach woluty i putto. Ołtarz jest zakończony trójkątnym szczytem, w którym przedstawiony jest orzeł z rozpostartymi skrzydłami. Powyżej siedzą dwie męskie postacie z trąbkami w ręce, a u góry na szczycie stoi urna. Ołtarz został zniszczony 15 sierpnia 1758 roku podczas bombardowania Kostrzyna przez Rosjan. Język łaciński. Kapitała.

Opis i tekst inskrypcji według miedziorytu¹⁾:

EGO SUM RESURRECT//IO ET VITA. IOH(ANNES) XI. CAP(ITEL)²⁾.

Tłum.: Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem. Jan, rozdział 11.

Wielki ołtarz został zbudowany przez Johanna margrabiego brandenbursko-kostrzyńskiego (1513–1571) w roku 1544³⁾. Cały był pokryty alabastrem, wyprodukowany w Wenecji. Stanowił główną ozdobę kościoła. Pod ołtarzem znajdował się grób budowniczego ołtarza margrabiego Johanna. Ołtarz jako miedzioryt jest ponoć również przedrukowany w innych starodrukach (Dickmann 1571 i Rode 1776).

1) Geistreiches / Beth=Opffer / Oder / Cuestrinsches / Vollstaendiges / Gebeth=Und / Gesang Buch, Frontispiz.

2) J 11,25.

3) Por.: Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 8.

Geistreiches / Beth=Opffer / Oder / Cuestrinsches / Vollstaendiges / Gebeth=Und / Gesang Buch, / ... Nebst einer Vorrede / M. David Glado, /... Cuestrin [1692], Frontispiz – Staatsbibliothek Berlin, Sammlung Wernigerode Hb 2415; Ehrhardt, Altes und Neues Küstrin, s. 137–138 (inskrpcja w minuskule); GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (2): Beckmann, Cüstrinensia Collectanea, fol. 7; Berg, Die Hohenzollerngruft in der Pfarrkirche zu Küstrin, s. 131; tenże, Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin, Erster Teil, s. 115; tenże, Die evangelischen Kirchen Küstrins, s. 3.

16. †	Kostrzyn, twierdza	1545
-------	--------------------	------

Działo (dwunastofuntówka) o nazwie „Dziki człowiek” („Der wilde Mann”), na nim papież przedstawiony jako dziki człowiek. Powyżej umieszczono inskrypcję. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Hänflera¹⁾:

All ander Herrschafft ist von Gott
Zu Hülff dem Menschen in der Noth,
Ohn Satan und sein Päbstlich Robt,
Sind Herren zu stifften Sund und Tod,
Der Pabst heißt recht der wilde Mann,
Der durch sein falsches Schalckes Bahn
All Unglück angerichtet an,
Das Gott und Mensch nicht leiden kan.
M. D. XLV.²⁾

Tłum.: Wszelka inna władza pochodzi od Boga, by pomagać człowiekowi w potrzebie, bez szatana i jego papieskiej pańszczyzny. Są panowie szerzący grzech i śmierć. Papież nazywa się ten dziki człowiek, który przez swoją fałszywą drogę przebiegłości doprowadził do wszelkich nieszczęść, których nie jest w stanie znieść ani Bóg ani człowiek. 1545.

Te dwie różne wersje inskrypcji u Hänflera i Fontane można tłumaczyć tym, że Fontane chciał ten tekst uczynić bardziej zrozumiałym.

- 1) Hänfler, *Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 48.
- 2) Wegener i Berg odtwarzają tylko ostatnie cztery linijki, przy czym dla Berga (Beiträge) są to dwie inskrypcje! U Fontane znajduje się inna wersja bez podania roku:
Der Papst, das ist der „wilde Mann”,
Er hat all’ Unglück richtet an,
Das Gott und Mensch nicht leiden kann.

Tłum.: Papież, to jest ten „dziki człowiek”, / To on przysporzył wszelkich nieszczęść, / których nie może znieść [ani] Bóg [ani] człowiek.

GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, *Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 48; Kutschbach, *Chronik der Stadt Küstrin*, s. 93; Wegener, *Lebensgeschichte des Markgrafen Johannes von Brandenburg*, s. 11; Berg, *Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin*, s. 138; tenże, *Beiträge zur Geschichte des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 104; Fontane, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg*, cz. 2, s. 314; Mykietów, *Kostrzyn jako ośrodek władzy książęcej*, s. 45.

17. †

Kostrzyn, kościół miejski i parafialny

1545

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Anny Sack, małżonki kanclerza Nowej Marchii Franza Neumanna. Przy prezbiterium. Przedstawiona scena: Ukrzyżowanie Chrystusa, pod krzyżem klęczący kanclerz i jego zmarła małżonka. Nad krzyżem *anioły unoszące do nieba duszę pobożnego łotra, po drugiej stronie zły duch lecący z duszą złego łotra do piekieł*. Pod przedstawioną sceną inskrypcja. Bliższych informacji brak. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji wg Beckmanna:

Zaraz obok jest tablica pamiątkowa z roku 1545, poświęcona żonie mistrza Słońska, wówczas kanclerza Nowej Marchii, Franza Neumana Annie Sack, powyżej [scena] ukrzyżowania Chrystusa,

pod którą kłęczą kanclerz i ona [zmarła żona]. U góry lecą aniołowie z duszą pobożnego łotra do nieba, a po drugiej stronie zły duch z duszą złego łotra do piekieł. Tak przedstawiona scena znajduje się również w kościele w Reczu przy dużym krucyfiksie, co możemy zobaczyć w *Historiach Reczu*. Umieszczony napis brzmi¹⁾:

Die Erbahre Frau Anna Saces Ern Frantzen von Naumans Cantzlers Eliche
Hausfrau ist entschlaffen Montags nach Quasimodogeniti²⁾ Anno Domini
1545.

Tłum.: Czcigodna Pani Anna Sac, małżonka Franza von Naumana, kanclerza, zasnęła na wieki w poniedziałek po Quasimodogeniti roku Pańskiego 1545.

Franz Neumann, urodzony w Żaganiu, rektor w Kostrzynie, od roku 1518 pisarz miejski przy tamtejszej radzie, w latach 1526–1527, 1529, 1532–1533 burmistrz Kostrzyna. Żonaty z Anną Sack. Zmarł w Pradze³⁾.

1) Beckmann, s. 18.

2) 13 kwietnia.

3) Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 44.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 18; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 8; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 11.

18. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1547
--------------	---	-------------

Płyta pamiątkowa z inskrypcją pośmiertną dla Jakoba Schwartza, brandenburskiego podskarbiego. Na czwartym filarze. Brak bliższych informacji. Język niemiecki i łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Tamże [na czwartym filarze] tablica pamiątkowa margrabiowskiego podskarbiego Jakoba Schwartz¹⁾:

Nach Christi Geburt unsres Herrn 1547 den 10 tag Weinmondes²⁾ ist der
ehrlicher Jacob Schwartz fürstlicher Gnaden von Brandenburg Rentmeister
allhie zu Cüstrin zu Christo unserm Herrn von dieser Welt geschieden.
Ruget^{a)} im herren. Gloria Deo, Gratia Deo.

Tłum.: Po narodzeniu Chrystusa, naszego Pana, w roku 1547 dnia 10 Weinmondes
nasz uczciwy Jacob Schwartz, z łaski księcia brandenburski podskarbi tutaj w Kostrzynie, rozstał się z tym światem powołany do (Jezusa) Chrystusa, naszego Pana.
Spoczywa w Panu. Bogu niech będzie cześć, Bogu niech będą dzięki.

a) Tak oryg.

1) Beckmann, s. 22.

2) 10 października.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 22; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 10; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 14; Berg, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin, s. 15 (tylko sentencja łacińska).

19. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1547
-------	--	------

Epitafium z inskrypcją pośmiertną dla Johannesesa Fenda, sekretarza Księstwa Brandenburgii w Kostrzynie. Obok ambony po lewej stronie. Bliższych informacji brak. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Naprzeciwno po lewej ręce obok ambony jest też epitafium byłego margrabiowskiego sekretarza Johanna Fend¹⁾:

Der Ehrbare und nahmhafte Johannes Fends Brandenburgischer Secretarius zu Cüstrin ist im Herrn Christo seeliglich gestorben zu Cotbuß am Palmabend²⁾ nach Christi Gebuhrt M. D. XXXXVII.

Tłum.: Czcigodny i znamienity Johannes Fend, brandenburski sekretarz w Kostrzynie, zmarł w Panu (Jezusie) Chrystusie w Cottbus w wieczór niedzieli palmowej w roku 1547 po narodzeniu Chrystusa.

1) Beckmann, s. 22–23.

2) 3 kwietnia.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 22–23; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 10; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 14.

20. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1547
-------	--	------

Obraz popiersia Marcina Lutra. Praca z warsztatu Cranacha.

Wys.: 50 cm; szer.: 34 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1547

1) *Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg*, s. 314.

Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg, s. 314.

21. †	Kostrzyn, zamek	1548
-------	-----------------	------

Sentencja. Na drzwiach pokoju Johanna margrabiego brandenbursko-kostrzyńskiego (1513–1571) były umieszczone rymowany tekst (A) i cytat z Biblii (B). Język niemiecki.

Opis i teksty inskrypcji według Hänflera¹⁾:

A

Wildu^{a)} Gott dienen alle Zeit,
 Schick^{b)} dich zum Creutz^{c)} und Traurigkeit,
 In Anfechtung halt fest^{d)}, dich drück,
 Hab guten Muth, weich nicht zurück,
 In steter Hoffnung leb und trag,
 Waß dir auff Erden^{e)} begegnen mag,
 Bey^{f)} Gott halt an mit Gebeth^{g)} und Gnad,
 Der gibt dir Trost, Stärck, Hülff und Rath^{h)},
 Denn gleich wies Gold durchs Feuer probirtⁱ⁾,
 Also auch Gott sein Volk regiret^{j)},
 Bewahrt es durch Angst, Noth^{k)} und Pein,
 Die doch sein liebste Schöfflein seyn^{l)},
 Drum thu dich denselben^{m)} ergeben,
 Der hilfft stets auß zumⁿ⁾ ewigen Leben.

B

Job^{o)} 5.²⁾

Selig^{p)} ist der Mensch, den Gott straft. Darum^{q)} weigere dich der
 Züchtigung des Allmächtigen nicht. Denn Er verletzet und verbindet, Er^{r)}
 zerschmeißt und seine Hand heilet^{s)}.

Cap(itel) 7.²⁾

Muß nicht der Mensch immer im Streit seyn?

Tłum.: Chcesz służyć Bogu cały czas, to uciekaj się do krzyża i smutku, trzymaj się mocno, opieraj pokusom, miej odwagę, nie uchylaj się, żyj ciągle w nadziei i znoś, co może przynieść ci los na ziemi. U Boga zatrzymaj się z modlitwą i łaską, a On da ci pocieszenie, siłę, pomoc i radę. Podobnie jak złoto okaże się w próbie ognia, tak też Bóg rządzi swoim ludem, zachowa przez strach, nędzę i udrękę tych, którzy są jego umiłowanymi barankami, dlatego oddaj się Jemu samemu. On ci zawsze pomoże (dojść) do życia wiecznego (A). Hiob 5: Szczęśliwy, kogo Bóg karci, więc nie odrzucaj nagan Wszechmocnego. On zrani, On także uleczy, skałeczy – i swą ręką uzdrowi. Rozdział 7. Czyż nie do bojowania podobny był człowiek?

Słowa te miał napisać margrabia Johann von Brandenburg-Küstrin na drzwiach swej izby po powrocie z augsburskiego sejmu, gdzie bezkompromisowo odrzucił *augsburskie interim*, przez co popadł w konflikt z cesarzem Karolem V (1516–1558).

- a) Berg: *Willst du.*
- b) Tamże: *Schicke.*
- c) Tamże: *Kreuz.*
- d) Tamże: *halt' dich fest.*
- e) Tamże: *Was auf Erden dir.*
- f) Tamże: *Bei.*
- g) Tamże: *Gebet.*
- h) Tamże: *Der gibt dir Trost, Stärk', Hilf' und Rat.*
- i) Tamże: *wie's Gold durch's Feuer probiert.*
- j) Tamże: *regie(r)t.*
- k) Tamże: *Bewahret durch Angst, Not.*

- l) Tamże: *sein' liebsten Schäflein sein.*
- m) Tamże: *tu' dich demselben.*
- n) Tamże: *Der hilft stets zum.*
- o) Kutschbach: *Joh.!*
- p) Berg: *Siehe, selig.*
- q) Tamże: *strafet; darum.*
- r) Tamże: *verbindet, er.*
- s) Tamże: *heilt.*

- 1) Hänfler, *Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 79.
- 2) Hi 5,17–18.
- 3) Hi 7,1.

GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, *Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 125; Kutschbach, *Chronik der Stadt Küstrin*, s. 66. Berg Gustav, *Beiträge zur Geschichte des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 42.

22. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1549
-------	---	-------------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Ludomiły Sack, małżonki książęcego radcy Andreasa Sacka. Przy prezbiterium. Przedstawiona scena: biczowanie Jezusa Chrystusa i rymowany tekst inskrypcji. Brak bliższych informacji. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna¹⁾:

Obok tego jest przy prezbiterium także monument małżonki radcy margrabiego Andreasa Sacka, przedstawiający biczowanie Jezusa Chrystusa pod następującymi rymami²⁾:

Frau Ludomilla^{a)} ruhet hie
 Jn Christo unsern Hern dem sie^{b)}
 Gedienet hat in ihren stant^{c)}
 Jhn treulich hat ins^{d)} End bekannt
 Er Andres Sack des Fürsten Rath^{e)}
 Hat Sie Zum lieben weib gehabt
 Irs^{f)} Creutz das ist gewesen groß
 Nun schläft sie in des Hern Schoß^{g)}.

1549

Tłum.: Tu spoczywa Pani Ludomiła, w Chrystusie naszym Panu, któremu w swoim stanie służyła, wyznawała Go wiernie aż do końca. On, Andres Sack, radca książęcy, miał ją za umiłowaną żonę. Jej krzyż był wielki, a teraz śpi na łonie Pana. 1549.

- a) Hänfler: *Edomilla!*
- b) Tamże: *unserm Herrn, den Sie.*
- c) Tamże: *ihrem Stand.*
- d) Tamże: *ans.*
- e) Tamże: *deß Fürsten Rath.*
- f) Tamże: *Ihr.*
- g) Tamże: *schläfft Sie in des Herren Schoß.*

- 1) Tekst również u Hänflera, s. 211, przedrukowany u Fredericha, s. 11.
- 2) Beckmann, s. 18. w rozdziale I, § 10, wklejony między stronami 30–31: Doradcy rządowi: Andreas Sack, którego małżonki inskrypcję nagrobną z roku 1549 można zobaczyć przy prezbiterium kostrzyńskiego kościoła.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 18; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 8; tamże, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 211; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 11; Berg, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin, s. 16 (wersja współczesna).

23. †	Kostrzyn, zamek	ok. 1550
--------------	------------------------	-----------------

Portal wejścia do zamku. Dwa pilastry z cokołami, obłożone ornamentami w postaci liści w większości odcisniętych z wielokrotnie powtarzających się form. W obu medalionach nad łukami drzwi portrety: mężczyzny (margrabiego Johanna?) i kobiety (margrabiny Kathariny?) w bogatym stroju kobiecym i kapeluszu z piórami. Powyżej gzyms drzwio- wy z ornamentem listnym, w środku którego medalion z popiersiem kobiecym. Zwień- czenie portalu w formie wypukłego reliefu przedstawiającego nawrócenie św. Pawła mię- dzy dwoma pilastrami z ornamentem listnym i dwoma stojącymi wojownikami w stroju starorzymskim. W scenie nawrócenia apostoła Pawła po środku jest przedstawiony jeź- dziec Saul ze szpiczastym hełmem, pozorujący św. Pawła. U góry w chmurach widoczny jest Bóg Ojciec, który woła, kierując do niego słowa znajdujące się na górnym brzegu (A). Oślepiiony tym boskim ukazaniem się apostoł odpowiada słowami (B). Również czterej inni jeźdźcy oślepieni są tym zjawiskiem, a konie spłoszone. Jeden z jeźdźców trzyma wysoko w górze tarczę, by chronić oczy. Drugi spadł z konia. Trzeci zeskoczył i trzyma konia za uzdę. Czwarty w stroju rzymskiego wojownika pozostał na koniu i oślepiiony zasłania oczy dłonią. Głowa tego jeźdźcy była już mocno zwietrzała i trudna do rozpo- znania. Język niemiecki.

Opis i teksty inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

A SAVL SAVL WAS VERFOLGSTV MICH¹⁾

B HER//R WAS WILSTV / DAS // ICH THUN SOL²⁾

Tłum.: Szawle, Szawle, dlaczego mnie prześladujesz? (A). Panie, co chcesz, żebym uczynił? (B).

Kostrzyn w roku 1535 został podniesiony do rangi miasta rezydencji Jana margrabie- go brandenbursko-kostrzyńskiego. W latach 1535 do 1568 kazał on zbudować zamek i twierdzę. Po śmierci margrabiego Johanna von Brandenburg-Küstrin (zwanego także Janem / Hansem z Kostrzyna) w roku 1571 margrabstwo brandenbursko-kostrzyńskie weszło ponownie do Marchii Brandenburskiej.

1) Dz 9,4; 22,7.

2) Dz 9,6; 22,10.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Cüstrin, Schloß, Portal, nr 829.186; Kunstdenk- mäler des Kreises Königsberg/N., s. 318–324; Piotrowska, Renesansowy zamek w Kostrzynie nad Odrą, s. 53–56; Sanocka, Portale kostrzyńskiego zamku, s. 18.

24. †	Kostrzyn, zamek	około 1550
-------	-----------------	------------

Portal piwnicy zamku. Terakota. W rogach nad łukiem bramy dwa medaliony: po lewej stronie z głową kobiety z inskrypcją (A), po prawej z głową mężczyzny z tekstem (B). Do roku 1945 zachowany był tylko medalion po prawej stronie. Język niemiecki. Kapitała.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A JVLIO

B FALERIO

Na temat historii budowy zamku patrz wyżej nr 23. Według *Kunstdenkmäler* medaliony mogłyby pochodzić z warsztatu Statiusa von Düren (około 1520 – przed 1570)²⁾.

- 1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Cüstrin, Schloß, nr 003331/32; *Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg/N.*, s. 324.
- 2) *Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg/N.*, s. 324.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Cüstrin, Schloß, nr 003331/32; *Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg/N.*, s. 324; Piotrowska, Renesansowy zamek w Kostrzynie nad Odrą, s. 58–59; Sanocka, Portale kostrzyńskiego zamku, s. 19.

25. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1552, 1560, 1575
-------	--	------------------

Tablica pamiątkowa poświęcona Guarowi Weigandowi, domowemu lekarzowi dworu brandenburskiego (C) i jego trzem żonom: Agacie z domu Wild (A), Katarzynie z domu Tettelbach (B) i Dorocie z domu Gergebach (D). Na drugim filarze w kierunku ambony. Brak bliższych informacji. Język łaciński.

Opis i teksty inskrypcji według Beckmanna:

*Przy tym samym [filarze] w kierunku ambony tablica pamięci słynnego, byłego lekarza domowego margrabiego Johanna i jego małżonki*¹⁾:

A Anno Domini 1552 die 2 Julij obijt Honestiss(ima) Matrona Agatha D(omini) Stephani Wildj Medici Excellentissimi Filia et D(omini) Guari Weigandi Conjux.

B A(nn)o 1560. 18 Novembr(is) obijt honesta Matrona Catharina D(omini) Christoph(ori) Tettelbachj Filia Altera D(omini) Guari Uxor.

C Anno 1575 Dominica Adventus²⁾ pie defunctus est Clarissimus Vir D(ominus) Guarus Weigandus Guarinus Inclytae Domus Brandenburgicae Medicus ingressus annum aetatis 60.

D Anno <....>^{a)} Die <...>^{a)} Obÿt honesta Matrona Dorothea Gengebachiana, Doctor Qguari tertia Uxor quibus omnibus Deus, resurrectionem laetam tribuat.

U góry na obrazie napis:

E Ego miser homo quis liberabit me de Corpore Mortis. Rom. 7.24.³⁾

Tłum.: 2 lipca roku Pańskiego 1552 zmarła najzaciejsza, pełna godności Agathe, córka najznamienitszego lekarza Pana Stephana Wilda i małżonka Guara Wieganda (A). 18 listopada 1560 roku zmarła zacna i pełna godności Katharina, córka Christopha Tettelbacha, druga żona Pana Guara (B). W niedzielę adwentową w roku 1575 zmarł pobożnie wielce znany człowiek, Pan Guar Weigand Guarini, lekarz dostojnego domu Brandenburg, dożywszy wieku 60 lat (C). W dniu <...> roku <...> zmarła zacna pełna godności Dorothea Gengebach, trzecia żona doktora Guara, niech Bóg da im wszystkim radosne zmartwychwstanie (D). Ja marny człowiek, któż uwolni mnie od tego zepsutego przez śmierć ciała (E).

Powstanie tablicy pamiątkowej należy datować po śmierci Guara Wieganda († 27.11.1575). Drugie małżeństwo z Kathariną Dittelbach, córką Christopha D., zawarł on w roku 1533⁴⁾. Brak informacji w inskrypcji pośmiertnej o Dorothei Gengebach wskazuje na to, że prawdopodobnie ponownie wyszła za mąż i zmarła poza Kostrzynem, gdyż tutaj nie została pochowana.

a) Tekst nie został wykonany.

1) Beckmann, s. 21.

2) 27 listopada.

3) Rz 7,24.

4) Elegia Gratvlatoria In Nvptiis clarissimorum Virorum Domini Ioannis a Borcken Bremensis, I.V. Doctoris, cum honestissima uirgine, Catharina a Wilmers, nobilis uiri Ioannis a Wilmers filia, Et Domini Gvari Weigandi Guarini, medicin[a]e Doctoris, cum honestissima uirgine Catharina Dittelsbach, clarissimi uiri Domini Christophori Dittelsbach, Cancellarij Brandenburgensis in Onolczbach, &c. I. V. Doctoris filia per Ioannem Seckervuicz Vratislauensem. Francoforti ad Viadrum 1553.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 21; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 9–10; Fredrich, J. Ch. Beckmann (1641 bis 1717), s. 14.

26. (†)

Kostrzyn, ul. Berlińska 199
Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.

1553

Tablica herbowa mistrza zakonu joannitów Thomasa Runge przy dawnym domu rezydencji joannitów przy ul. Berlińskiej 199. Piaskowiec. W narożnikach kwadratowego kamienia zdobienia kwiatowe, pośrodku kolistą szyba. W wewnętrznym polu wypukły, wyryty i pomalowany pełny herb. Nad nim podany rok jako kontynuacja wypukłego napisu wokół listwy przyościeżnicowej, zaczynając od lewej, przerwany przez zdobienie hełmu. Rozdzielniki wykonano w formie kropek.

Wys.: 86 cm; szer.: 86 cm; Ø 80 cm. Język niemiecki. Kapitała. Litery: 5,0 cm.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie oryginału, tekst uzupełniony według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

[BRVDER · // THOMAS · RVNG]E · SANCT(I) · IOHANNIS · ORDENS
· MEISTER · IN · MA[RKE · MEIST]ER · ANNO · // [15//53]

Herb: zakon joannitów – Runge²⁾

Tłum.: Brat Thomas Runge, mistrz świętego zakonu joannitów, mistrz w Nowej Marchii w roku 1553.

Po zdjęciu z urzędu mistrza zakonu joannitów Joachima von Arnima (1544–1545) przez margrabiego Johanna von Brandenburg-Küstrin, nowy i upatrzony mistrz zakonu Thomas Runge (1545–1564) musiał zobowiązać się do rezydencji w Kostrzynie. Jako pierwszy rezydent kazał wmurować swój herb na ścianie domu. Herb ocalał z pożaru podczas rosyjskiego oblężenia w roku 1758, uległ jednak znacznemu uszkodzeniu w 1945 roku.

1) *Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg*, s. 352.

2) Czwórdzielny: 1/4 krzyż maltański, 2/3 Runge.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. II/1/86; *Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg*, s. 352; Thoma, Markgraf Hans von Küstrin, s. 38; Juon, Küstrin, s. 75 (obraz).

27. †	Kostrzyn, kościół Najświętszej Marii Panny	1555
--------------	---	-------------

Tablica pamiątkowa obok trumny Johanna margrabiego brandenbursko-kostrzyńskiego (1513–1571), na północnej ścianie krypty margrabiów w prezbiterium pod ołtarzem. Mośiadz. Po pracach konserwatorskich z roku 1882 na nowo pozłożona. Język niemiecki i łaciński. Kapitała. Po 1945 roku zaginiona.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia u Berga i Massute¹⁾:

Johans^{a)} Marggraff zV BrandenbVrg ET CETERA^{b) c)} / ein Son^{d)} Marggraff^{e)}
Joachims dieses / NAMens^{f)} des Ersten • ChVrfVrsten zV / BrandenbVrg
ET CETERA^{b) c)} hatT dVrch Gottes / VorsehVng^{g)} im Iahr nach Christi
GebVrt / M • D • XXXVI • ^{h)} Angefangen die reine Lehrⁱ⁾ / des HEILIGEN
Evangelij^{j)} Vnd Worts^{k)} Gottes / Inhalts der AVgsbVrgischen Confession
/ nach Prophetischer Vnd Apostolischer / SchrifFt^{l)} alhier zV CŮstrin
Vnd folgIG^{m)} / dVrchSⁿ⁾ gantze FVrstentVm^{o)} der NeVEN / marck^{p)} Vnd
in andern seinen LAnden Vnd / Herschaften^{q)} offentlich lehren zVlas-/
sen Vnd ob^{r)} solcher BekäntnVS^{s)} selbst / aVs Gnaden des almEchtigen^{t)}
bestEndiCK^{u)} / gePlieben^{v)} Vnd also dVrch deSSelbIGEN^{w)} / HVlffe die
Seinen^{x)} dabeI^{y)} Behalten^{z)} / • M • D • LV • / SolVs • Spes • mea •
ChristVs²⁾ • / H(ANS) • M(ARGGRAFF) • Z(V) • B(RANDENBVRG) • ^{aa)}

Tłum.: Johann margrabia Brandenburgii itd., syn margrabiego Joachima o tym nazwisku, pierwszego księcia Brandenburgii itd., dzięki opatrności boskiej w roku po narodzeniu Chrystusa 1536 rozpoczął prawdziwe nauczanie świętej Ewangelii i słowa Bożego treści wyznania augsburgskiego według pisma proroczego i apostołskiego tutaj w Kostrzynie, a następnie zezwolono mu publicznie nauczać w całym księstwie Nowej Marchii i w innych (miejscach) swego kraju, i w innych krajach i przy tym wyznaniu z łaski Wszechmogącego sam pozostał, i z pomocą tegoż samego swoich przy tym (wyznaniu) zachował. 1555. Chrystus (jest) moją jedyną nadzieją. Hans margrabia Brandenburgii.

Johann von Brandenburg-Küstrin, zwany także Hansem von Küstrin, syn księcia Joachima I. *Nestora* von Brandenburg (1484–1535) i Elżbiety duńskiej, norweskiej i szwedzkiej (1485–1555), księżę margrabstwa Brandenburgii i Kostrzyna. Urodzony 3 sierpnia 1513 roku, zmarł 13 stycznia 1571 roku. Z małżeństwa zawartego w roku 1537 z Kathariną von Braunschweig (1517–1574), córką księcia Heinricha II von Braunschweig-Wolfenbüttel, pochodziły dwie córki: Elisabeth (1540–1578) i Katharina (1549–1602). Już w roku 1555 margrabia kazał wybudować skromne sklepienie krypty pod ołtarzem kościoła Najświętszej Marii Panny, w której chciał spocząć po swojej śmierci.

Różnych wersji inskrypcji przedstawionych przez Hänflera, Seyfferta i Fontane nie sposób wyjaśnić.

- a) Hänfler: *Johannes*.
- b) *ET CETERA* w skrócie: *ZC* z łącznikiem w środku.
- c) Hänfler: brak.
- d) Hänfler: *Sohn*.
- e) Hänfler: *Marggraf*.
- f) Hänfler: *Stahmens*.
- g) Hänfler: *Providence*.
- h) Hänfler: *A(nno) 1536*.
- i) Hänfler: *Lehre*.
- j) Hänfler: *H. Evangelii*.
- k) Hänfler: *Wortes*.
- l) Hänfler: *Schrift*.
- m) Hänfler: *folgends*.
- n) Hänfler: *durch das*.
- o) Hänfler: *Fürstenthum*.
- p) Hänfler: *Neumarck*.
- q) Hänfler: *Herrschaften*.
- r) Hänfler: *und ist ob*.
- s) Hänfler: *Bekäntniß*.
- t) Hänfler: *allmächtigen*.
- u) Hänfler: *beständig*.
- v) Hänfler: *geblieben*.
- w) Hänfler: *deßelben*.
- x) Hänfler: *Seinigen*.
- y) Hänfler: *dabey*.
- z) Hänfler: *erhalten*.
- aa) Hänfler: *•H•M•Z•B•* brak.

- 1) Berg, Die Hohenzollerngruft in der Pfarrkirche zu Küstrin, s. 136–137; Massute, Die Auffindung der Gruft des Markgrafen Johann von Küstrin, s. 153.
- 2) Jedna z podstaw teologii ewangelickiej.
- 3) Troschke, Die Auffindung der Fürstengruft in der Marienkirche zu Küstrin, s. 3 i nast.

GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 293 (różnica w odczycie); Seyffert, Annalen der Stadt und Festung Küstrin, s. 63–64 (różnica w odczycie); Fontane, Wanderungen durch die Mark Brandenburg, Zweiter Teil, s. 306 (różnica w odczycie); Berg, Die Hohenzollerngruft in der Pfarrkirche zu Küstrin, s. 136–137; tenże, Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin, s. 118; tenże, Beiträge zur Geschichte des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 140–141; tenże, Die evangelischen Kirchen Küstrins, s. 6; Massute, Die Auffindung der Gruft des Markgrafen Johann von Küstrin, s. 153; Noël, Aus der Geschichte Küstrins, s. 22–23; Schmook, Wo Markgraf Hans begraben liegt?, s. 69, 72–75; Mykietów, Kostrzyn jako ośrodek władzy książęcej, s. 57.

28. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1558
--------------	---	-------------

Inskrypcja ścienna. Na pierwszym filarze po lewej stronie, nad inskrypcją pośmiertną Albrechta Groβa (nr 12). Tekst malowany. Bliższych informacji brak. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Poniżej rok 1558. U góry powyżej¹⁾:

Der Tröster der H(eiligen) Geist, der von dem Vater und von dem Sohn
ausgehet, wird zeugn^{a)} von mir²⁾. 1558.

Tłum.: Pocieszyciel Duch Święty, który od Ojca i Syna pochodzi, będzie świadczył
o mnie. 1558.

a) Tak oryg.

1) Beckmann, s. 20.

2) J 15,26.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 20; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 13.

	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1560
--	---	-------------

Zob. 1552.

29. †	Kostrzyn, twierdza	1565
--------------	---------------------------	-------------

Pięć dział armatnich, które Johann margrabia brandenbursko-kostrzyński wysłał do Berlina. Wszystkie były jednej wielkości i nosiły taką samą inskrypcję. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Hänflera¹⁾:

A(nno) 1565. Johann Margraff zu Brandenburg

Tłum.: Rok 1565. Johann margrabia Brandenburgii.

1) Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 47.

GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 47; Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 93.

30. †	Kostrzyn, twierdza	1565
-------	--------------------	------

Działo armatnie o nazwie „Der Rebhuhn” („Kuropatwa”), opatrzone inskrypcją. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Hänflera:

Na każdym wśród tych samych [margrabiego Johanna] była umieszczona kuropatwa, a przy niej tekst rymowany¹⁾:

Das Rebhun mit seinem Schnabel picken^{a)}
Daß Mancher^{b)} drob zu Tod' erschrecken^{c)}.

Tłum.: Kuropatwa swoim dziobem dziobie tak, że niejednego śmiertelnie przerazi.

Jedynie Wegener informuje, z którego roku pochodziło to działo.

a) Fontane: *pickt*.

b) Berg, Beiträge: *mancher*.

c) Fontane: *erschrickt*.

1) Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 48.

GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 48; Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 93; Wegener, Lebensgeschichte des Markgrafen Johannes von Brandenburg, s. 11; Berg, Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin, Erster Teil, s. 139; tenże, Beiträge zur Geschichte des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 104; Fontane, Wanderungen durch die Mark Brandenburg, Zweiter Teil, s. 314.

31. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1566
-------	--	------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Joachima von Seigera, marszałka kostrzyńskiego. Na drugim filarze, niedaleko ambony, prosto wmurowana płyta nagrobna¹⁾. Przedstawia obraz zmarłego w ryszunku. Malowana. Tekst rymowany. Bliższych informacji brak. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna²⁾:

Na innym filarze znajduje się z przodu szlachecki obraz Seigera w napierśniku z następującym tekstem rymowanym³⁾:

Joachim von Seiger geborn^{a)} von Adelichem Stamm^{b)}
 Von Tugend Ehren treu, reich und Lobesam
 Zu Schimpf und Ernst gebraucht sehr
 Davon Er gehabt Lob und Ehr.
 Viel Jahr sein Marschalck^{c)} Ampt geführt,
 und in selben treulich und wohl regiert
 Seliglich im Glauben an den Herrn Jesum Christ
 Er A(nno) 1566 entschlaffen ist.
 Am Abend Martin⁴⁾ sein Abschied war
 Seines Alters im Sechß und Sechtzigsten Jahr,
 Zu Cüstrin Er seine Ruh nehmen that
 Die Herrschaft ihn gar ungern verlohren hat.

Tłum.: Joachim von Seiger urodzony w szlacheckim stanie, wierny cnotom i honorowi, bogaty i chwalebny, niezastąpiony (w rozstrzyganiu) spraw haniebnych i poważnych, za co zbierał pochwały i zachował honor. Przez wiele lat sprawował urząd marszałka, rządząc lojalnie i dobrze. Błogosławiony w wierze w Pana Jezusa Chrystusa zasnął na wieki w roku 1566. Odszedł w wieczór św. Marcina w wieku sześćdziesięciu sześciu lat. Spoczął w Kostrzynie. Sprawujący władzę z trudem pogodzili się z jego utratą.

Marszałek Kostrzyna Joachim von Seiger, urodzony w roku 1500, zmarł 11 listopada 1566 roku. Więcej informacji o nim brak.

- a) Hänfler: *gebohren*.
- b) Hänfler: *Stam(m)*.
- c) Hänfler: *Marshalgk*.

- 1) Według Hänflera, s. 79: *wmurowany w naszym kostrzyńskim dużym kościele na jednym z filarów niedaleko na wprost od ambony, z takim nadpisem*.
- 2) Tekst również u Hänflera, s. 79, przedrukowany u Fredericha, s. 13.
- 3) Beckmann, s. 20–21.
- 4) 11 listopada.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 20–21; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 9; tamże, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, *Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 79; Fredrich, J. Ch. Beckmann (1641 bis 1717), s. 13; Kutschbach, *Chronik der Stadt Küstrin*, s. 51; Berg, *Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin*, s. 14, podaje współczesną wersję.

32. †

Kostrzyn, zamek

przed 1571

Napierśnik margrabiego Johanna von Brandenburg-Küstrin (1513–1571), opatrzone maksymą. Język łaciński i niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Hänflera¹⁾:

Solus Spes mea Christus
Die Hoffnung sol allein / Mein liebsten Jesus seyn

Tłum.: (dwukrotnie) Moją nadzieją ma być jedynie umiłowany Jezus Chrystus.

1) Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 48.

GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 48; Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 74.

33. †

Kostrzyn, zamek

przed 1571

Inskrypcja ścienna w formie ulubionych sentencji przy drzwiach gabinetu Johanna margrabiego brandenbursko-kostrzyńskiego (1513–1571). Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Hänflera:

I dlatego, żeby jego książęćność nie zapominał, kazał umieścić niedaleko drzwi to, co teraz jeszcze można przeczytać¹⁾:

Einem iedem soltn freundlich seyn,
Jedoch mach dich nicht all zu gemein,
In Tausend trau kaum einem recht,
Biß du erkennst Ihn Treu und schlecht²⁾,
Prüf deinen Freund vor in der Noth
Eh du Ihm deinen geheimen Rath
Entdecken thust, und habe gut Acht
Auff den, der sein selbst bestes tracht,
Er zeigt sich wol dir treu und gut,
In Noth dich doch verlassen thut,
Mancher stellt sich, wie Ers nicht meint,
Jzt ist Er Freund, bald wird Er Feind,
Vergißt der Treu um gring Ursach,
Wißt Er ein Mord, Er schwätzt dies nach,
Ingleichen thun dir Tischfreund dein,
So dir stets gern am nächsten seyn,
Vertrau nicht viel, sie sind nicht fest,
Weil dirs wolgeht, sind sie dein Gäst,
Bey deinem Tisch alß selbestn Herren,
Schlägt Unglück zu, sie treten fern,
Vergessen bald der Wolthat dein:
Also ist ihn dir Freundschaftt gemein.

Tłum.: Bądź uprzejmy dla każdego, ale się nie spoufalaj. Pośród tysiąca nie ufaj nikomu, aż poznasz jego wierność i to, co w nim złe. Wypróbuj swojego przyjaciela w potrzebie, zanim powierzysz mu tajemnicę, i uważaj na tego, kto dąży do tego, co najlepsze dla niego. On zapewne przedstawia się tobie jako wierny i dobry, ale

w potrzebie cię opuści. Niejeden okazuje się być innym, niż myśli. Teraz jest on przyjacielem, wkrótce stanie się wrogiem. Zapomina być wiernym w małych sprawach. Jeśli wie on o jakimś morderstwie, to zaraz to rozpowie. Podobnie czyni twój przyjaciel od stołu, który chciałby być dla ciebie kimś najbliższym. Nie ufaj takim za bardzo, bo nie są zbyt stali. Dopóki ci się powodzi, są twoimi gośćmi. Przy twoim stole to oni czują się panami, a gdy tylko spotka cię nieszczęście, zaraz uciekają. Wkrótce zapomną o twoich dobrych uczynkach. A więc przyjaźń dla nich z tobą jest czymś zwyczajnym.

- 1) Hänfler, *Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 55.
- 2) Kutschbach, jak też Fontane podają tylko trzecią i czwartą linię.

GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, *Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 55; Kutschbach, *Chronik der Stadt Küstrin*, s. 42; Berg, *Beiträge zur Geschichte des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 134–135 (wersja współczesna); Fontane, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg, Zweiter Teil*, s. 306; Mykietów, *Kostrzyn jako ośrodek władzy książęcej*, s. 52–53.

34. †	Kostrzyn, zamek	przed 1571
--------------	------------------------	-------------------

Inskrypcja ścienna w formie ulubionej sentencji nad drzwiami gabinetu Johanna margrabiego brandenbursko-kostrzyńskiego (1513–1571). Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Fontane¹⁾:

Hast du Feind' und fehlt dir Glück
 Hab guten Mut, weich nicht zurück.
 In steter Hoffnung leb und trag,
 Was dir auf Erden begegnen mag.

Tłum.: Masz wrogów i brak ci szczęścia. Bądź odważny, nie wycofuj się. Żyj w ciągłej nadziei i znoś, co może cię spotkać na (tej) ziemi.

- 1) Fontane, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg, Zweiter Teil*, s. 310.

Fontane, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg, Zweiter Teil*, s. 310.

35. †	Kostrzyn, zamek	przed 1571
--------------	------------------------	-------------------

Inskrypcja ścienna jako sentencja Johanna margrabiego brandenbursko-kostrzyńskiego (1513–1571) w jednym z pokoi zamku. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Hänflera¹⁾:

In Gotts Gewalt, hab Ichs gestallt, / Ich vertraue Gott in allen Dingen

Tłum.: Z Bożą pomocą to stworzyłem, ja ufam Bogu we wszystkich sprawach.

- 1) Hänfler, *Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 125.

GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, *Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 125; Berg, *Beiträge zur Geschichte des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 132.

36. †	Kostrzyn, zamek	przed 1571
-------	-----------------	------------

Inskrypcje ścienne jako cytaty z Biblii w narożnikach pokoju Johanna margrabiego brandenbursko-kostrzyńskiego (1513–1571). Bliższych informacji brak. Język niemiecki.

Opis i teksty inskrypcji według Hänflera:

Bez wątpienia jego książęca mość często przy modlitwie będzie używać tych słów, które to z chrześcijańskiego serca kazał umieścić w narożnikach jednego z pokoi¹⁾.

- A Psalm. XVII, 4,5. Ich bewahre Mich in dem Worte deiner Lippen, für Menschen Werck, auff dem Wege deß Mörders. Erhalte meinen gang auff deinen Fußsteigen, daß meine Tritte nicht gleiten²⁾.
- B Psalm 119,11. Ich behalte dein Wort in meinem Hertzen, auff daß Ich nicht wieder dich sündige³⁾.

Tłum.: Psalm XVII, 4, 5. Przeciwno występkom ludzkim, według słowa warg twoich unikałem dróg, na których grasują rozbójnicy. Umocnij kroki moje na ścieżkach twoich, by nie zachwiały się nogi moje (A). Psalm 119, 11. W sercu moim przechowuję słowo twoje, abym nie zgrzeszył przeciwko tobie (B).

1) Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 154–155.

2) Ps 17,4–5.

3) Ps 119,11.

GStA Berlin, rep. 94 IV C 3: Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 125; Berg, Beiträge zur Geschichte des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 132; Mykietów, Kostrzyn jako ośrodek władzy książęcej, s. 52.

37. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	przed 1571
-------	--	------------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Adalberta Soraniego, dziesięcioletniego syna Martina Soraniego, kanclerza Nowej Marchii. Kaplica Kermen, naprzeciwko ambony. Kamień. Bliższych informacji brak. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna¹⁾:

W kaplicy Kermen pod poprzednią, również naprzeciwko ambony jest kamienny pomnik Alberta, młodszego syna byłego kanclerza Nowej Marchii Soraniego, z następującymi słowami²⁾:

Adelberti Sorani Filij Clarissimi D(omini) Martini Sorani Legis Doctoris Principis / Jllustrissimi Johannis Marchionis Brandenburgensis Cancellarij Vigilantissimi. / Funus in hoc tumulo miserum jacet optime Lector / Alberti^{a)} Sorani Spes Patris una Sui / Hunc Sibi crediderat Similem fore Semper avito / Fata Decennale sed rapuere Sibi / Ingenio validus, celebris pietate Puellus / Angelico fruitur Numina dante Choro. / Mirus ut ipse tuis Deus es, Bone Christe redemptis / Qui quod habere tuos vis, rapis ipse tibi.

Tłum.: Grób Adalberta Sorani, syna wielce szanownego pana Martina Sorani, doktora prawa i niestrudzonego kanclerza u księcia Johannesesa, najdostojniejszego margrabiego brandenburskiego. Drogi Czytelniku, w tym grobowcu spoczywają opłakiwane zwłoki Alberta Sorani, tej jedynej nadziei ojcowskiej, bo w nim pokładał oczekiwanie, że syn na zawsze stanie się podobny do swego ojca. Jednakże śmierć zabrała tego dziesięciolatka. Ten uzdolniony i słynący z pobożności chłopiec z wyroków Boga kosztuje teraz śpiew anielskiego chóru. Dziwne to, Boże, że sam przebywasz pośród Twoich odkupionych, dobry Chryste, który chcesz mieć przy sobie Twoich wyznawców, sam porywasz ich do siebie.

Według daty śmierci należy przyjąć, że pomnik ten powstał jeszcze za jego życia, zatem przed rokiem 1571. Odnosnie do osoby Soraniego brak bliższych informacji.

a) Tak oryg.

1) Tekst również u Hänflera, s. 206, przedrukowany u Fredericha, s. 14–15.

2) Beckmann, s. 23.

3) Tłumaczenie Hänflera:

Doczesne szczątki, które tutaj leżą, drogi czytelniku, to Albert Soranus, w którym ojciec pokładał nadzieję. Nadzieja, która miała go zadowolić, znikła. Bowiem nieszczęsny los odebrał go w dziesiątym roku życia. Myślał, że ten syn będzie taki jak on. Głowa była nadzwyczaj dobra, by chwalić pobożność. Jednak wchodzi on do chóru aniołów. Jak(że) wysoko uniesie się jego dusza, przez to, że umiera. Jakże Bóg cudownie trzyma ze zbawionymi. A ich nadziejom często każe spełznąć na niczym. Tak oto czasem zabiera On z tego złego świata. To, co jego ukochane dziecko winno mieć na ziemi.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 23; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 10; tamże, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 206; Fredrich, J. Ch. Beckmann (1641 bis 1717), s. 14–15.

38. (†)	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1574 (1882)
	Muzeum Twierdzy Kostrzyn	

Trumna Kathariny von Braunschweig (1517–1574), wdowy brandenbursko-kostrzyńskiego margrabiego Johanna. Krypta w prezbiterium pod ołtarzem. W wieku trumny, które podczas prac restauratorskich w roku 1882 zostało dokładnie zrekonstruowane według starego, wyrzeźbiony krucyfiks z napisem (A). Pod krzyżem otoczona dwunastolinijkowa inskrypcja pośmiertna, herb margrabiny, dzielący ostatnie pięć linijek tekstu, również wygrawerowany. Grób odkryto w roku 1999 w ruinach kostrzyńskiego kościoła parafialnego i podniesiono wieko trumny. Wys.: 199 cm; szer.: 62–52 cm; grubość wieka: 6,0 cm. Język niemiecki. Kapitała. Litery: 0,8 cm, w napisie *INRI* 2,0 cm.

A I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)¹⁾.

B · Ich · getraw · Got · in · // · allen · Dingen. / Nach · Christi · vnsers · Hern^{a)} · vnd · Seligmachers · Gebvrt / · 1 · 5 · 7 · 4 · Ihare · am · Sontage · Vocem · ivcvn(ditatis)²⁾ · avf · den · Abend / · vmb · 5 · Vhr · ist · in · Got · christlich

• vnd • seliglich • verstor/ben • die • dvrchlevchtige • hocgeborne^{b)} • FVrstin
 • vnd • FrAV • Fraw / • Katariena • Gebornn • Herzogin • zv • Bravnschweick
 • vnd / • Lvn/bvrg • Marggraff • Johannis • zv Brandenbvrgk • selige(N) •
 nach/gelassene • Wittwe • // Ihrer • F(rstlichen) • G(naden) • AltAERS • 58
 / Ihare • welcher • Selen • // der Almechtige • Gott • gene/dig • sei • vnd •
 I(hrer) F(rstlichen) • G(naden) • // eine • freliche • Avfersthe/vnge • zvm •
 ewigen • Leben • // verleien • wolle • / Anno • 1 • 5 • // • 7 • 4 • den • XVI
 • Mai.

Herb margrabiny³⁾

Tłum.: Jezus Nazareński, król żydowski (A). Zaufałam Bogu we wszystkich rzeczach. Po narodzinach Chrystusa, naszego Pana i Zbawcy, 1574 roku w niedzielę Vocem iucunditatis wieczorem o godzinie 5 zasnęła w Bogu jaśnie wielmożna i wysoko urodzona księżna i Pani, Katharina z domu księżna Brunszwiku i Lüneburga śp. pozostawiona wdowa po brandenburskim margrabim Johannie. Jej książęcej łaskawości w wieku 58 lat, dla której niech Wszechmogący Bóg będzie łaskawy i da Jej książęcej łaskawości radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. W roku 1574 dnia 16 maja (B).

Katharina, księżna Brunszwiku-Wolfenbüttel, margrabina Brandenburgii i Kostrzyna (1517–1574), była córką Henryka II, księcia Brunszwiku-Wolfenbüttel (1489–1568), i hrabiny Marii von Württemberg. Na podstawie inskrypcji jej urodziny należy datować najpóźniej na rok 1517. Od 11 listopada 1537 była żoną Johanna margrabiego brandenbursko-kostrzyńskiego (1513–1571). Z tego małżeństwa pochodziły dwie córki: Elisabeth (1540–1578) i Katharina (1549–1602).

a) Berg, *Herren*.

b) Tak oryg.

1) J 19,19

2) 16 maja.

3) Czwórdzielny: 1. dwa lwy; 2. lew i pięć 2:3 serc; 3. lew; 4. lew w obramowaniu.

Muzeum Twierdzy Kostrzyn, nr inw. L-B-48/1; Berg, *Die Hohenzollerngruft in der Pfarrkirche zu Küstrin*, s. 136–137; tenże, *Beiträge zur Geschichte des Markgrafen Johann von Cüstrin*, s. 146; tenże, *Die evangelischen Kirchen Küstrins*, s. 10–11; Noël, *Aus der Geschichte Küstrins*, s. 22; *Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg*, s. 315; Schmook, *Wo Markgraf Hans begraben liegt?*, s. 75; Mykietów, *Kostrzyn jako ośrodek władzy książęcej*, s. 57.

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Elisabeth von Grünberg z domu Blanckstein, zwanej, Stenzer z jej córką, małżonki książęcego namiestnika kostrzyńskiego Zachariasza von Grünberg. Na pierwszym filarze po lewej stronie. Kamień. Inskrypcja wykuta. Blizsze informacje nie są znane. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:
Na pierwszym filarze po lewej ręce wykuty w kamieniu monument małżonki książęcego namiestnika Zachariasza von Grünberg z adnotacją¹⁾:

Elisabeth gebohrne Blancksteinin Stenzer genannt, des Churfürstlichen Hern Stathalters Zacharias v(on) Grünberg Elichen Haußfrau ist alhie in Got selig entschlaffen im 24 Jahr Ihres Alters uf den 14 tag Novembr(is) Anno 1574 ligt mit ihre tochterlein Ursula alhie begraben.

Tłum.: Elisabeth z domu Blanckstein, zwana Stenzer, małżonka książęcego namiestnika pana Zachariasza von Grünberg, zasnęła w Bogu w wieku 24 lat dnia 14 listopada 1574 roku i leży tutaj pochowana ze swoją córeczką Ursulą.

1) Beckmann, s. 20.
BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 20; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 9; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 13.

Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1575
--	------

Zob. 1552.

40. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1576
-------	--	------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Hipolita Hildesheima, radcy i sekretarza księstwa Brandenburgii. W kaplicy naprzeciwko ambony. Bliższe informacje nie są znane. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:
W kaplicy naprzeciwko ambony inskrypcja nagrobkowa byłego radcy księstwa Brandenburgii Hipolita Hildesheima i jego małżonki Kathariny Neumann¹⁾:

Anno 1576 d(en) 3 Sept(ember) ist der Ehrbahre Herr Hÿppolitis Hildesheim, Churf(ürstlich) Brandenb(urgischer) Raht und Secretarius in Christo seelig entschlafen, erwartet mit allen außerwehlten die fröliche Auferstehung.

Tłum.: W roku 1576 dnia 3 września zasnął w Chrystusie czcigodny Pan Hipolit Hildesheim, radca i sekretarz księstwa Brandenburgii, i oczekuje ze wszystkimi wybrańcami radosnego zmartwychwstania.

1) Beckmann, s. 22.
BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 22; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 10; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 14.

41. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1579
-------	--	------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Eckharda Lipmanna, radcy książęcego. Na czwartym filarze. Bliższe informacje nie są znane. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Hänflera¹⁾:

Na czwartym rodowy monument byłego radcy książęcego Eckardta Lipmanna, którego słowa można znaleźć również w rozdziale 1 § 9²⁾:

Eckardus Lipmanus J(uris) U(triusque) L(icentiat) consultissimus,
/ Electoris Brandenburgensis in hoc judicio consiliarius meritissimus /
a(nno) Christi 1579. Aetatis 34. / Die nono Aprilis ex hac mortali vita /
in coelestem evocatus, / Corporis exuvias ad diem Restitutionis omnium
/ hic deponi curavit. / Ad coeli hic Regna reservo.

Tłum.: Eckhard Lipmann, licencjat obu praw, najwyższy doradca księcia brandenburskiego, zasłużony radca w tym sądzie, dnia 9 kwietnia roku Pańskiego 1579 poddając się śmierci, został powołany z tego świata do nieba, (a) doczesne szczątki spoczywają tutaj do dnia Zmartwychwstania, przeznaczone dla królestwa niebieskiego.

Eckhard Lipmann, radca książęcy, urodzony w roku 1545, był mężem Kathariny Ulrichs, córki profesora Erasmusa U. z Lipska (która wyszła 2° za Augustyna Hildesheima) i zmarł 9 kwietnia 1579 roku. Według Hänflera wcześniej zmarło w Kostrzynie dwoje jego dzieci: w roku 1575 i 1578, dla których wstawione były w kościele Najświętszej Marii Panny epitafia. Kolejny syn Eckhard, urodzony 1 listopada 1577, zmarł 13 maja 1599 roku i dwa dni później został pochowany w Kostrzynie. W inskrypcji pośmiertnej Eckhard Lipmann jest podany jako osoba ze stopniem licencjata obu praw (I.U.L.), natomiast w kazaniu pogrzebowym jest wymieniony jako doktor obu praw (I.U.D.)! Bliższe informacje o Eckhardzie Lipmannie nie są znane.

1) Przedrukowane u Fredericha, s. 14.

2) Beckmann, s. 22 (bez inskrypcji).

GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 207; BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 22; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 14; Leichpredigt. / Von der rechten ster=/bekunst / aus Simeonis Liede. / Bey dem Begræbniß / des Ernvesten vnd / Namhafften / Eccardi Lipmans / Des Achtbarn vnd hochgelarten Herrn / Eccardi Lipmans I.V.D. vnd weiland Churfuerst=/lichen Brandenburgischen Raths zu Cuestrin / etc. / hinterlassenen Sohnes. / Velcher den 13. May / morgens... sei=/nes Alters im 21 Jahr... entschlaffen / vnd folgend den 15... / bestattet vorden: / Gehalten durch / Andream Wencelium D., Frankfurt/Oder 1599.

42. †

Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny

1579

Epitafium gorzowskiego archidiakona Paula Gablera. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna¹⁾:

Paulus Gabler przez 28 lat był przełożonym kościoła, zmarł 1578[!] i został uczczony następującym epitafium:

Epitaphium / Reuerendi Viri D(omini) Pauli Gableri, quem / posteaquam
28 an(n)os sanam Evangelj / doctrinam in hac Ecclesia / docuit, ad
coelestem societatem / ex hac vita Deus evocavit / A(nno) 1579 Die
21 Nov(embris) / Postquam Tori tandem duo pignora / Et foederis
sancti Sociam sui / praemisit ad verem Salutem / Paulus in arte sacra
peritus: / Non fata sensu tanta diutius / perferre parcarum potuit suo /
has saepe voces sed sonoras / pectore protulit im(m)orante: / Heu solus
in Terra miser! heu nimis / hic nunc oberro consilio carens. / Q(ua)
simodo nobis avarum / ante diem daret hora fatum: / Nam corpus hoc
circumfero morbidum / frustra: Satis Turbam docui meam / in florido
Christi vireto / ter tria lustra nihil dolori / Mortalium verum: senum
fugam / non suadet: At qui vocibus improbis / Spernunt Dei verbum
potentis / et modo dogmata falsa fingunt. / Sic dixit: et voto dedit hoc
frui / ipsi Deus: Quare metuit dolos / nullos, sed ex vita vocatus / est
pia jussa Dei secutus / concepit abrupto, placidum statim, / sudore,
somnum, nunc recubant pie / Hic membra defuncti sepulchro / spiritus
astra tenet superna / certe Parentem, ceu decet optimum / lugemus.
At vanum est: quoniam via / hac itur ad certam Salutem / hoc Superi
reserantur arces. / P(eter) G(abler) F(ieri) F(ecit)

Tłum.: Epitafium czcigodnego męża, pana Paula Gablera, który po tym jak przez 28 lat nauczał zdrowej nauki Ewangelii w tym kościele (i którego) do niebiańskiej społeczności z tego życia Bóg wezwał dnia 21 listopada roku 1579. Po tym jak odesłał do prawdziwego zbawienia dwoje swego potomstwa i swoją towarzyszkę świętego przymierza (małżeńskiego), Paweł, doświadczony w świętym rzemiośle, nie mógł dłużej znieść swym rozumem takiego losu Parek. Często wydobywał z pozostającej (przy życiu) piersi te donośne dźwięki: Och! Błagam się tu teraz pozbawiony wskazówki, w jaki sposób Hora przydziela nam zachłanne fatum przed czasem, bowiem na próżno obnoszę to ułomne ciało. Wystarczająco pouczyłem mój lud, na kwietnej murawie Chrystusowej trzy razy po trzy razy pięć lat (= 45 lat), dla cierpienia śmiertelników na nic się zda prawda: nie doradza starcom ucieczki. Tak powiedział tym, którzy niegodziwymi głosami lekceważą słowo potężnego Boga i w ten sposób tworzą fałszywe dogmaty. Radość z obietnicy dał jemu samemu Bóg, dlatego nie przstraszył się żadnych intryg. Ale z życia został zawołany, postępując za pobożnymi nakazami Boga. Porzuciwszy trud, natychmiast doznał łagodnego snu. Teraz odpoczywają pobożnie tutaj członki zmarłego w grobie, duch (zaś) posiadał nieba (sfery) najwyższe. Z pewnością posłusznego (woli Bożej), jako też najlepszego opłakujemy, jak przystoi. Jednak nadaremnie, ponieważ ta droga prowadzi do pewnego zbawienia, w ten sposób niebianie otwierają (niebiańskie) zamki. Peter Gabler kazał to wykonać.

Paul Gabler jako gorzowski archidiakon w księdze proboszczów ewangelickich nie jest znany²⁾. Urodził się około roku 1530, od roku 1551 był diakonem, a potem archidiakonem tego kościoła. Był żonaty i miał dwoje dzieci. Jego młodszy brat Peter, fundator pomnika, był gorzowskim kapłanem od roku 1565 i zmarł w roku 1586 około 29 czerwca³⁾.

1) Beckmann, nr 4, s. 13–14.

2) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 259.

3) Eckert, Die Landsberger Stadtschreiber-Chronik, s. 75.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 4, s. 13–14; GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, r. 122: Landsberg an der Warthe, fol. 109; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/158: Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg a. W., s. 329–331; Zdrenka, Proboszczowie, s. 219–221.

43. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1586
-------	--	------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną (A) dla Leonharda von Stör, radcy i szambelana dworu w Kostrzynie, z rymowanym tekstem w języku łacińskim i chronogramem w ostatnich dwóch wierszach (B). Bliższe informacje nie są znane. Język niemiecki (A) i łaciński (B).

Opis i tekst inskrypcji według Hänflera¹⁾:

A A(nno) 1586^{a)} den 15. Juni allhier im 61. Jahre selig entschlafen.

B Ad Rhenum jacet Urbs Oppenheim quae nomine dicta est, / Haec tulit exima cum pietate virum. / Imperii Caesar cui Nobilitatis honorem / Carolus imposuit quintus ut ordo refert. / Hic Camerae Neomarchiacae bene praefuit, atque / Consilio Jani Principis auxit opes. / Magna fuit virtus animi huic, sapientia magna, / Magnus Justitiae et Religionis amor. / Quas ob virtutes hunc Marchio semper amabat / Et, ceu dignis erat, pluribus ante tulit. / At nVnC haC Ipsa reCVbat LeonharDVs In Vrna / StVrIo, seD Laete spIrltVs astra CoLIIt^{b)}.

Tłum.: Nad Renem leży miasto Oppenheim, które dało nam człowieka niezwyklej pobożności. Cesarz Karol V uhonorował go stanem szlacheckim, a on spowodował, że powrócił ład. Tu kierował dobrze Izbą Nowej Marchii i swoją radą pomnażał bogactwo księcia Johanna. Dla ówczesnych wrogów był on człowiekiem dużej władzy, wielkiej mądrości, sprawiedliwości i umiłowania religii. Za te zalety zawsze go bardzo cenił margrabia, i [ponieważ] zasługiwał na to, wyróżniał go przed innymi. Teraz spoczywa ten sam Leonard w urnie wyzwolony, ale jego dusza osiągnęła niebo (B).

O Leonhardzie von Stör (Stöhr, Stöern) wiadomo niewiele. Urodzony w roku 1525, zmarł 15 czerwca 1586 roku. Podany w inskrypcji (A) rok jego śmierci jest błędny! Żył on jeszcze 10 marca 1580 roku, kiedy to książę Johann Georg wyznaczył go jako szambelana w Kostrzynie i Rochusa Quirinusa hrabiego zu Lynar (* 24 grudnia 1525 roku, † 22 grudnia

1596 roku), by wspólnie udali się Peitz, aby wizytować tamtejszą twierdzę i sporządzić spis inwentarza zbrojowni. Chronogram w epitafium (B) wskazuje na rok 1586 jako rok śmierci von Störa. Zatem należy przyjąć, że w inskrypcji (A) zostały przedstawione dwie ostatnie cyfry.

- a) Oryg. 1568! zob. epitafium (B) i komentarz.
- b) Dwa ostatnie wiersze w formie chronogramu tylko u Hänflera.

1) Przedrukowane u Fredericha, s. 17.

2) Tłumaczenie Hänflera:

Openheim nad Renem dał nam tego człowieka, który może nazywać się mistrzem pobożności. Cesarz nadał mu stan szlachecki, a on dobra księcia swoją radą i czynem pomnożył. Z powodzeniem odpowiadał za naszą Izbę w naszej Nowej Marchii: Cnota i mądrość były jego ozdobą. Kochał sprawiedliwość i służbę Bogu. Jak każdy oddaje Jemu chwałę po śmierci. Margrabia to wszystko w nim wysoko cenił i jakże On był godny, by innym stawiać za wzór. A teraz śpi jego ciało wolne od wszelkiego utyskiwania. Niebo ma ducha, a jego chwałę Izba Kraju.

GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 278–279; Friedrich, J. Ch. Beckmann (1641 bis 1717), s. 17.

44. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1589
--------------	---	-------------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Katarzyny Neumann, małżonki Hipolita Hildesheima, doradcy i sekretarza Księstwa Brandenburgii. W kaplicy naprzeciw ambony. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

W kaplicy naprzeciw ambony inskrypcja nagrobkowa byłego radcy książęcego Hipolita Hildesheima i jego małżonki Kathariny Neumann¹⁾:

Anno 1589 d(en) 21 Aprilis ist die Ehrbare und tugendsame Frau Catharina Neümans Hyppolyti Hildesheim Eheliche Haußfrau im Herrn Christo sanfft entschlaffen und wartet gleichfalls mit allen gläubigen Gottes der frölichen Auferstehung.

Tłum.: W roku 1589 dnia 21 kwietnia zasnęła w Bogu czcigodna, cnotliwa Pani Katharina Neumans, małżonka Hipolita Hildesheima i oczekuje wraz ze wszystkimi wierzącymi radosnego zmartwychwstania.

- 1) Beckmann, s. 22.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 22; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 10; Friedrich, J. Ch. Beckmann (1641 bis 1717), s. 14.

45. † Kostrzyn, kościół miejski i parafialny 1590

Tablica pamiątkowa poświęcona Adrianowi Albinusowi, prawnikowi, radcy księstwa Brandenburgii i kanclerzowi Nowej Marchii. Przy prezbiterium na drugim filarze po prawej stronie. Marmur. Scena przedstawiająca: *u góry drabinę Jakuba, poniżej krucyfiks między dwiema piramidami, a po prawej stronie obraz kanclerza z chłopczykiem, po lewej stronie dwie klęczące postacie kobiet*. Inskrypcja pośmiertna (A) i rymowany tekst (B) zostały wykonane na mocno pozłacanej tablicy z mosiądzu. U góry powyżej cytat z Biblii (C). Język łaciński (A, B) i niemiecki (C).

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna¹⁾:

Przy innym filarze po prawej ręce monument kanclerza Adriani Albini w marmurze: u góry drabina Jakuba, poniżej krucyfiks między dwiema piramidami, a po prawej obraz kanclerza z chłopczykiem, po lewej stronie dwie klęczące postacie kobiet. Inskrypcję można zobaczyć na mocno pozłacanej tablicy mosiężnej i w poprzednim 1-szym rozdziale § 9, gdzie została zacytowana przy jego życiorysie²⁾:

A Adrianus Albinus J(uris) C(onsultus) Celeberrimus, Principum Marchionum Consiliarius et Cancellarius Neomarchiae, Natus Laubani 1513 d(ie) 21^{a)} Octobr(is), Patre Gregorio Albino, Matre Ursula Henningin, Institutus in Patria et Svidnici, Wratislaviae, Cracoviae, Francofurtiae, Lipsiae, Bononiae multiplicem assecutus Scientiam; In Conjugio vixit honestissimo cum optatissima foemina Margareta Columbina atq(ue) altera Anna Wiganda Maritum infra decem Menses secuta. Ex qua pia Matrona Liberos suscepit Agatham et Adrianum, sed Coelo natos: Pius, Prudens, Magnificus ergo omnes, in Pauperes liberalis, optime de Patria meritis, Principum Imperij Romani favorem, bonorum gratiam, humana omnia expertus; 77 Anno aetatis suae A(nno) C(hristi) 1590 d(ie) 5. Jul(ij)^{b)} ad Lucem evolavit aeternam, suo, Utriusq(ue) Conjugis et Liberorum Corporibus, hoc loco spe melioris vitae depositis, quorum animabus bene sit in Fasciculo Viventium.

Dalej można przeczytać jeszcze:

B Tumulus D(omini) Adr(iani) Alb(ini)^{c)} ab ipso hic ut legeretur compositus.
/ Qui conflictatus cum cautis Ingenijsq(ue) / Qvalia temporibus fata
dedere meis. / An dandis cupiat quod vivere longius, an non / Rectius
hinc lucrum dixeris esse mori. / Mors rerum earum finis haec otia^{d)} fecit
/ Otia non falsa voce petita mihi. / Vivo nulla fuit requies, sed Christe
Redemptor, / In te nunc igitur post mea fata quies.

U góry powyżej:

C Hier ist gewiß Gottes Hauß und die Pforte des Himmels. Genes(is) 28³⁾.

Tłum.: Adrian Albinus, znawca prawa. Okazujemy cześć słynnemu radcy Marchii Brandenburg i kanclerzowi Nowej Marchii, urodzonemu w Lubaniu 21 października 1513 roku z ojca Gregora Albinusa i matki Urszuli Henning. Kształcił się w ojczyźnie i w Świdnicy, Wrocławiu, Krakowie, Frankfurcie, Lipsku, Bolonii zdobył biegłość w wielu naukach. W uczciwym małżeństwie spędził swoje życie z upragnioną żoną Margarethe Columb, jak też z drugą żoną Anną Wigand, z którą zawarł związek małżeński po 10 miesiącach. Z pobożną żoną miał dzieci Agatę i Adriana, które jednak zrodzone były dla nieba; pobożny, roztropny, we wszystkim wielkoduszny, w potrzebie, biedzie otwarty, wspaniale zasłużony dla ojczyzny, zdolny i doświadczony w okazywaniu przychylności cesarstwu, życzliwość w różnych ludzkich sprawach. Odszedł do wiecznej światłości w wieku 77 lat dnia 5 lipca roku Pańskiego 1590 za obiema żonami i ciałkami dzieci w tym miejscu pokładał nadzieję na lepsze życie tych, których duch niech będzie dobry w tym zagmatwanym życiu (A). Grobowiec Pana Adriana Albinusa przez niego samego zaprojektowany, wiódł spory z rozważnymi umysłami, jaki to los zgotowano naszym czasom; czy należy oczekiwać na dłuższe życie, czy raczej słusznie powiesz, że więcej dobra daje śmierć, która jest końcem spraw, która przynosi spoczynek, o który głośno proszę, a nie pozorny odpoczynek. Za życia nie zaznałem spokoju, ale po śmierci teraz w tobie, Chryste Zbawicielu, mam odpoczywanie (B). Prawdziwie jest to dom Boga i brama do nieba. Księga Rodzaju 28 (C).

Adrian Albinus (również Hadrian Albinus, właściwie Weiß), niemiecki prawnik, urodzony 21 października 1513 roku w Lubaniu, zmarł (według inskrypcji) 5 lipca 1590 roku w Kostrzynie i tam dwa dni później został pochowany. Studiował na kilku uniwersytetach, m.in. w Krakowie, gdzie został magistrem prawa. Na Uniwersytecie Bolońskim uzyskał stopień doktora prawa. Tam ożenił się po raz pierwszy w roku 1542. W roku 1543 wrócił na Uniwersytet we Frankfurcie nad Odrą, gdzie 8 września został profesorem prawa administracyjnego, a 29 października 1544 roku w zakresie pandektów. W semestrze zimowym 1543/1544 sprawował urząd rektora uczelni, a 2 września 1545 roku został radcą margrabiego Johanna von Brandenburg-Küstrin. Jako drugą żonę poślubił w roku 1567 Annę (1547–1591), córkę przybocznego lekarza margrabiego Guariniego Wigandi⁴⁾.

- a) Oryg.: 31 października! por. mowa pogrzebowa.
- b) Oryg.: 3 czerwca! por. tamże.
- c) Hänfler: *Adrian(i) Albini*.
- d) Beckmann: *vica*!

- 1) Inskrypcja (B) również u Hänflera, s. 204, obie inskrypcje (A, B) przedrukowane u Fredericha, s. 12.
- 2) Beckmann, s. 19; s. 24: Adrianus Albinus, 1543, profesor prawa we Frankfurcie/O., wkrótce potem kanclerz Nowej Marchii, aż do 72 roku życia, zmarł 4 czerwca 1590 [!] w wieku 77 lat; s. 25: Jego epitafium można przeczytać jeszcze w kostrzyńskim kościele miejskim, a brzmi ono następująco...; Christoph Neander i Johannes Cnobloch, obaj profesorowie w Frankfurcie, wygłosili oddzielne oracje, a Nicol(aus) Menius, pastor Kostrzyna, wygłosił nad nim kazanie pogrzebowe, więcej z jego życiorysu i z tychże [kazań] znaleźć można w notatkach Uniwersytetu w Frankfurcie, Univ(ersitatis) Francofotanas (rozdział VII i następny. 187).
- 3) Rdz 28,17.
- 4) Loewenfeld, *Die Leichenpredigten*, s. 105–108.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, rozdz. 5, s. 19; rozdz. 1, s. 24–25; GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 204; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 12; Publicae commoditati: Vitae Duorum Potentissimorum Principum Joachimi II. Electoris et Joannis Marchionis Brandeb.: Item Duorum Marchiae Cancellariorum: Lamperti Distelmeieri et Hadriani Albini; (cum monodia) / ed. a Franc. Hildesheim, Typis exscripsit Nicolaus Voltze, 1592; Oratio de vita et fato Adriani Albini... / habita... à Christophoro Neandro, Francofurti 1592; Leichpredig / Bey dem... Begrebnues / des... Adriani Albini... von Menius, Nikolaus, Frankfurt/O. 1590; Katalog der Leichenpredigten und sonstiger Trauerschriften in der Oberlausitzischen Bibliothek der Wissenschaften zu Görlitz, I, s. 6, nr 2585; Berg, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin, s. 12 (tylko inskrypcja C); Loewenfeld, Die Leichenpredigten, s. 106–108.

46. (†)	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny Muzeum Twierdzy Kostrzyn	ok. 1590
---------	--	-----------------

Pomnik nagrobny dla czworga dzieci Liboriusa von Schliebena, radcy Księstwa Brandenburgii: Liboriusa, Klary, Eustachego i Andreasa. Piaskowiec. Pierwotnie: *w kierunku wieży niedaleko od organów*, dzisiaj zrekonstruowane pozostałości w Muzeum Twierdzy Kostrzyn. Napis kolisty (A) wypukły, przebiegający po wgłębionym obrzeżu kamienia nagrobego. Po środku na prostokątnym, lekko wypukłym polu dwunastolinijkowy tekst pośmiertny w języku łacińskim (B), poniżej dwa cytaty z Biblii (C) i (D). W dolnej części klęczą cztery osoby, oznaczone imionami (E–H). Po stronie prawej i lewej pismo pośmiertne, każde z czterema pełnymi herbami z napisami (po lewej stronie: I–L; po prawej: M–P). Inskrypcja wykuta.

Wys.: 196 cm; szer.: 115 cm (tablica prostokątna 66×71 cm). Język niemiecki (A) i łaciński (B). Litery: 2,5–5,5 cm. Kapitała (A, I–P), minuskuła humanistyczna (B), fraktura (C–H).

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i oryginału¹⁾:

A VNTER DIESEM LEICHSTEIN LIGEN BEGRABEN DES / EDLEN,
GESTRENGEN VND EHRENVESTEN LIBORI VON SCHLIEBEN,
CHVRFVRSTLICH / BRANDENBVRGISCHEN RATHS VND AVF
TAMMENDORF²⁾ VND / TO[RN]O^{a)} ³⁾ ERBSESSEN KINDERLEIN.
GO[T]T V[ERLEIHE] IHNEN EINE FRÖLICHE AVFERSTEHUNG

B Hic tua Libori Schlibeni stem[mat]is uno / Bis duo sub saxo pign[e]ra
[redd]eba(n)t / Pri(m)a Andrea patris preces ub[errimae]^{a)} / Quam
dede[r]at vitam unius^{b)} a(n)teri[us] / Tertius Eustachiu(m) funditat
me(n)sis abo[rtus] / Fatali accelerans regula superna q[ui] / Dir(um)^{a)}
diu aetatis [sui et s]pes mag(n)a Libore(m) / colligit ad fratres Tequoq(ue)
morte[m] / Ter denos quiosq(ue)^{c)} dies vix Clara sup(er) sex / Nata polore
cunis migrat ad astra suis / Vos no(st)re filioli in do(m)ino requiescite
Ch(ri)sto / Vos reuoocans tanto puluere tempu erit

- C-D Christus ist mein leben sterben ist mein / Gewin Philip(per) 1 Wir leben
oder / Sterben so sind wir des / Herren Röm(er) 14⁴⁾
- E Liborius
- F Clara
- G Eustachius
- H Andreas
- I D(ERER) V(ON) // S(CHLIEBEN)
- J D(ERER) VON // S(CHLIEBEN)
- K D(ERER) V(ON) // L(ANGEN)
- L D(ERER) V(ON) // B(REDAW)
- M D(ERER) // L(EIPZIGER)
- N D(ERER) V(ON) // Z(OBELITZ)
- O D(ERER) V(ON) // S(CHLIEBEN)
- P D(ERER) V(ON) // DZ(IERZANOWSKI)

Herby: Schlieben⁵⁾ Leipziger⁹⁾
 Schlieben⁶⁾ Zobelitz¹⁰⁾
 Langen⁷⁾ Schlieben¹¹⁾
 Bredow⁸⁾ Dzierzanowski¹²⁾

Tłum.: Pod tym nagrobkiem leżą pochowane dzieciątka szlachetnego, dostojnego i czcigodnego radcy i właściciela ziemskiego Gęstowic i Tarnawy. Niech Bóg da im radosne zmartwychwstanie (A). Tutaj pod jednym i drugim kamieniem pochowani są członkowie rodu Liboriusa von Schlieben. Mimo częstych ojcowskich modlitw za Andreasa ten pierwszy potomek zbyt wcześnie oddał swe życie. Poronienie w trzecim miesiącu zabrało życie Eustachego, który przez fatalny los za szybko powędrował do nieba. Okrucieństwo długiego życia i wielkich nadziei oszczędziło Liboriusa i skierowało go do braci. Teraz znowu ty po raz trzeci po 10 spokojnych dniach ledwo narodzona Clara opuszcza kołyskę i udaje się do gwiazd. Spoczywajcie, nasze kochane dzieciątka, w Panu (Jezusie) Chrystusie. Rozsypując doczesne prochy, błagam Was, powróćcie do mnie (B). Dla mnie bowiem żyć – to Chrystus, a umrzeć – to zysk. List do Filipian. Jeżeli bowiem żyjemy, żyjemy dla Pana; jeżeli zaś umieramy, umieramy dla Pana. List do Rzymian 14 (C–D).

Liborius von Schlieben, radca księcia Brandenburgii, był synem Andreasa von Sch., dzie-
dzica na Gęstowicach, i jego pierwszej żony Klary von Schlieben, córki Magnusa von Sch.
z domu Wusterhausen-Beelitz i jego żony Anny von Lossow z linii Gander¹³⁾. Urodził się
około 1540 roku, w roku 1565 posiadał wieś Bielice, a po 1590 roku kupił za 4380 ta-
larów udział w Kliestow (dzielnica Frankfurtu nad Odrą), które w roku 1592 otrzymał
jako lenno¹⁴⁾. 12.01.1598 roku był obecny przy objęciu władzy przez Joachima Fryderyka

księcia brandenburskiego (* 27.01.1546, † 18.07.1608). Jego żona pochodziła z Lipska. Zmarł po 12.01.1598 roku nie pozostawiając po sobie żadnego męskiego potomka¹⁵⁾. Bliższe informacje nie są znane.

- a) Odczyt niepewny.
- b) Przed *unius* trzon dużej litery?
- c) Tak zamiast *quiesque*

- 1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege Küstrin, Stadt- und Pfarrkirche, Grabdenkmal der Kinder des Liborius von Schlieben.
- 2) Tammendorf, pol. Gęstowice, pow. Krosno Odrzańskie.
- 3) Tornow, pol. Tarnawa Krośnieńska. Fredrich odczytał tu błędnie Eicho = Eichow w pow. Cottbus.
- 4) Flp 1,21; Rz 14,8.
- 5) Dla Liboriusa von Schlieben – Siebmacher, tab. 177.
- 6) Dla Klary von Schlieben, małżonki Andreasa von Schlieben – zob. przyp. 2.
- 7) Dla Anny von Langen z domu Münchhof, małżonki Georga von Schlieben: podzielony: u góry wspinający się lew, u dołu kratkowany, zob. Neues preussisches Adels-Lexikon, t. 5, s. 381–382.
- 8) Dla matki Anny von Langen z rodu von Bredow – Siebmacher, tab. 174.
- 9) Tamże, tab. 156.
- 10) Tamże, tab. 163.
- 11) Zob. przyp. 2.
- 12) Lilia, zob. Neues preussisches Adels-Lexikon, t. 5, s. 616.
- 13) Magnus był synem Georga von Sch. i Anny von Langen z domu Münchhofen, co potwierdza wywód szlachectwa ze strony ojca. Por. Nachricht von einigen Häusern des Geschlechts der von Schlieffen, s. 437, 459–461 i Wohlbrück, Geschichte des ehemaligen Bisthums Lebus, t. 3, s. 471.
- 14) Wohlbrück, Geschichte des ehemaligen Bisthums Lebus, t. 3, s. 246.
- 15) Imiona zmarłych dzieci są po ojcu, matce, wujku i dziadku.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege Küstrin, Stadt- und Pfarrkirche, Grabdenkmal der Kinder des Liborius von Schlieben; Muzeum Twierdzy Kostrzyn, bez numeru inwentarza; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 15; Hildeshemi Hippolyti Franc., De Fvtvrorvm Coniectaneis. Epistola Ad Nobilem Virum Liborium á Schlieben, Illustrissimi Septem Viri Brandebur=gici &c. Consiliarium. Berlini 1586; Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg/N., s. 314 (bez inskrypcji).

47. (†)

Gralewo, kościół parafialny

1592

Płyta nagrobna Christofa Rüllicke. Piaskowiec. W środkowym polu postać zmarłego w pozycji stojącej, w zbroi płytowej, z mocnym wąsem, mieczem i sztyletem; u dołu po prawej stronie ozdobny hełm. Po bokach po dwa herby. Napis kolisty wykonany w dwóch liniijkach, rozpoczynający się u góry po lewej stronie.

Wys.: 172 cm, szer.: 85 cm. Język niemiecki. Kapitała.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i Hänselera¹⁾:

[A(NN)O] 1592 // DEN 9. // JVLy [I]ST DER EDELE GESTRENGE VND
EH//RE[N]//VHESTE / [C]HR[IS]TOFF RVLCKE ZU GRALLO²⁾ IN
// GOTT SELI//GK VORSCHITEN [SEI]N//ES ALTERS / 49 JAR GOT

// VORLEIHE // IN / VND / VNS ALLEN EINE FRÖL//ICHE AVF//
ERSTEVNG.

Herby: Rüllicke³⁾ Schönberg⁴⁾
nieznany⁵⁾ Steinwehr⁶⁾

Tłum.: W roku 1592 dnia 9 lipca zasnął w Bogu szlachetny, dostojny i czcigodny
Christof Rülcke z Galewa w wieku 49 lat. Niech Bóg da jemu i nam wszystkim ra-
dosne zmartwychwstanie.

Christof Rülcke (* 1545 w Linda/Saksonia) był synem Wolfa R. († 1552) i Margarethe von Schönberg (1513–1604), pan Santoka, Murzynowa, Polichna, Jańczewa, Galewa i Lipek Wielkich. Miał dziesięcioro rodzeństwa, z którego tylko Elizabeth, Apel (Apollo), Dietrich, Wolf i Kaspar żyli dłużej⁷⁾. W roku 1565 i 1566 otrzymał w lenno wyżej wymienione dobra. Był dwukrotnie żonaty: pierwszy raz około roku 1473 z Katharine von Lüderitz z linii Jahnsfelde, a drugi raz poślubił 25.01.1592 roku Barbarę von Steinwehr. Drugie małżeństwo potwierdzone zostało dopiero po jego śmierci 9.10.1592 roku. Jego dzieci pochodziły z pierwszego małżeństwa: Wolf(gang), Dietrich, Eva, Adam i Kaspar, w których posiadaniu majątek Galewo pozostawał do 1 listopada 1641 roku, kiedy to został sprzedany kanclerzowi Marchii Johanowi Georgowi von dem Borne⁸⁾. Jako że dwa dolne herby należy przyporządkować do obu żon zmarłego, to nie jest możliwe zidentyfikowanie herbu po lewej stronie u dołu ze znanym herbem von Lüderitz (kotwica ustawiona ukośnie). Budzi to podejrzenie, że w literaturze genealogicznej przytrafił się jakiś błąd identyfikacyjny bądź też że rodzina von Lüderitz z Jańczewa używała zupełnie innego herbu.

- 1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Gralow: Grabstein; Hänseler, Aus der Geschichte des Rittergutes und des Dorfes Gralow, s. 151; tenże, Die Kirche von Gralow, s. 205.
- 2) Galewo.
- 3) Herb Rülcke (podzielony, u góry i na dole chart biegnący w lewą stronę), por. Siebmacher, tab. 154 (tu zwrócona w prawo).
- 4) Siebmacher, tab. 152.
- 5) Trzy rośliny z owocami, wzgl. liśćmi? Podobny klejnot (Stangen von Trebach?).
- 6) Dwa włożone do krzyża Andreasa strzemiona; klejnot: trzy strusie pióra. Por. Mülverstedt, Der abgestorbene Adel der Provinz und Mark Brandenburg, tab. 55.
- 7) Christliche Leichenpredigt bey dem Adelichen Begrebnüß der ... Frawen Margarethae Rülckin, des ... Wolff Rülckens zu Linda, Langenaw und Gränitz ... hinterlassenen Widwen, welche den 23. April ... 1604 Jahres ... zu Linda ... entschlaffen, und den 2. May hernach ... in der Kirchen zu Langenaw ... zur Erden bestattet. Freybergk 1604 (Egz. w Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel).
- 8) Hänseler, Aus der Geschichte des Rittergutes und des Dorfes Gralow, s. 145; Wütschke, Die Familie von Rülcke in Meißen und in der Neumark, s. 136–138.

Hänseler, Aus der Geschichte des Rittergutes und des Dorfes Gralow, s. 151; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 71.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Gralow: Grabstein; Hänseler, Aus der Geschichte des Rittergutes und des Dorfes Gralow, s. 151; tenże, Die Kirche von Gralow, s. 205; Kunstdenkmäler der Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 71.

48. †

Kostrzyn, kościół Najświętszej Marii Panny

1594

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną Johanna margrabiego brandenbursko-kostrzyńskiego (1513–1571). Ołtarz, którego predellę stanowi grób, a po bokach z obu stron znajdują się dwa ozdobne przejścia (zob. nr 15). Alabaster. Ołtarz wraz z grobem został zniszczony podczas rosyjskiego bombardowania Kostrzyna 15 sierpnia 1758 roku.

Opis i inskrypcja według starego miedziorytu¹⁾:

ANNO DO(MINI) M.DXCIII

Hac parvâ magnus reqviescit Marchio in urnâ / Marchio, qvem pietas luget
et alma fides. / Imperio qvantus fuerit tu qvaerere noli: / Herois titulos
vesper et ortus^{a)} habent²⁾. // Cernis ut Joannes Marchio heic Christum /
Pectore sub tempus mortis et ore ferat? / Vidit, in hanc, rebus, spretis
mortalibus, unum / Hujus et erexit sed bonitate, fides. / Multaque de
sacris animam recreantibus, egit / Teque, sua pinxit de Cruce, Christe,
manu, / Dum gravibus dictis solaminibusque reffectus / Languida sub
thalamo poneret ossa suo, / Qui merito Christi moriturus fidere novit /
Creditur is sancta mortuus esse Dec(edet). / M(agister) H(ieronymus)
B(runner) F(ecit)

Tłum.: W tej małej urnie spoczywa wielki magrabia, którego oplakują za pobożność i mocną wiarę. Nie dociekaj, jaką posiadał władzę, zachód i wschód znają tytuły bohatera. Czy dostrzegasz, że margrabia Joannes w chwili śmierci nosi w sercu i głosi Chrystusa? Widział, że w tych błahych i doczesnych sprawach ludzkich rośnie wiara w Niego, ale poprzez dobre uczynki. Wiele uczynił dla wzmocnienia siły duszy, a ciebie, Chryste, własnoręcznie namalował na krzyżu. Pokrzepiony ważkimi słowami i konsolacjami złożył w grobowcu swoje umęczone kości. Już wiedział, że dzięki głębokiej wierze chce umrzeć. Wierzy się, że ten człowiek umarł w chwale świętości. Wykonał to mistrz Hieronymus Brunner.

Dlaczego Hänfler, Kutschbach i Berg przytaczają tylko pierwsze cztery wersy – jak można zobaczyć to na miedziorycie – bez podania roku, pozostaje sprawą niewyjaśnioną. Według Hänflera te wersy pochodzą od Franza Hildesheima, który odtwarza też tylko cztery wersy³⁾. Natomiast Ehrhardt, któremu te wersy – jak pisze – wpadły w ręce, przeczytał je rodowitemu kostrzynianinowi Antonowi Friedrichowi Schulze, pastorowi Ostrowa (1760–1796). Ten pamiętał owe wersy, gdyż czytał je bardzo często w swojej młodości w kostrzyńskim kościele i prawie znał je na pamięć. Miedzioryt nie może być jednak miarodajny dla całego umieszczonego tekstu oraz jego podziału. Mimo to cały tekst został tu przytoczony. Nie ma wątpliwości co do jego istnienia, nawet jeśli są duże wątpliwości co do jego wykonania na grobie.

a) Hänfler: *vetus!*

- 1) Geistreiches / Beth=Opffer / Oder / Cuestrinsches / Vollstaendiges / Gebeth=Und / Gesang Buch, Frontispiz. Zob. Na ten temat Fredrich, Die Stadt Küstrin, s. 68.
- 2) U Beckmanna, Cüstrinensia Collectanea, fol. 7 następująca wersja:
Anno M.DXCIII / Hac parva magnus reqviescit / Marchio in Urna / Marchio quem pietas luget / Et alma fides / Imperio quantus fuerit Tu / Qvaerere noli / Herois Titulos vesper et / Ortus habent
Tłumaczenie pierwszych czterech wersów wg Hänflera:
Wielki margrabia śpi w tej małej izbie! / Bogobojność i wierność oplakują Jego utyskiwania / Nie pytaj królestwa, jakim był wielkim, / Wschód i Zachód może wymienić nazwiska bohaterów.
- 3) Hildesheim Franz, Inscriptiones sepulcrales, s. 3 oddaje również tylko cztery wersy.

Geistreiches / Beth-Opffer / Oder / Cuestrinsches / Vollstaendiges / Gebeth- Und / Gesang-Buch, /... (z przedmową M. David Glado), / ... Cüestrin [1692], Frontispiz – Staatsbibliothek Berlin, Sammlung Wernigerode Hb 2415; Ehrhardt, Altes und Neues Küstrin, s. 137–138; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (2): Beckmann, Cüstrinensia Collectanea, fol. 7; GStA Berlin, Rep. 94 IV C 3: Hänfler, Leben des Markgrafen Johann von Cüstrin, s. 155, 286, 293; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 8 (pierwsze cztery wersy); Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 72, 102; Berg, Die Hohenzollerngruft in der Pfarrkirche zu Küstrin, s. 131; tenże, Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin, Erster Teil, s. 115; tenże, Die evangelischen Kirchen Küstrins, s. 3; Schmook, Wo Markgraf Hans begraben liegt?, s. 70.

49. †	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1595
-------	--------------------------------------	-------------

Wiatrowskaz. Na budynku dawnej gospody „Pod gołębiem” („Zur Taube”) przy ul. Zamkowej 9 (Schlossstrasse 9). Po 1945 zaginiony.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

1595

- 1) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 41, nr 990.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 41, nr 990.

50. †	Kostrzyn, Plac Wyścigowy	1595
-------	---------------------------------	-------------

Kula ogniowa z ozdobną figurą rzymskiego bohatera, obejmującego prawym ramieniem kolumnę, na której znajdował się tekst w języku łacińskim (A). W swojej lewej dłoni trzymał żelazny drąg, na którym były rymowany tekst (B) i kula z lontem prochowym. Obydwa teksty pomalowane złotymi literami. Język łaciński i niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Fredricha¹⁾:

A Fortitudo inexpugnabilis

B Demant ist fest ein Edelgestein,
Den man nicht gantz kann schlagen klein.
Also ein Mannes Dapfferkeit,
Ob Unfall hat, bestendig bleibt.

Tłum. Siła nie do pokonania (A). Diament jest mocnym kamieniem szlachetnym, którego zupełnie nie można rozbić na drobne, więc dzielność mężczyzny, nawet gdyby mu się coś przydarzyło, pozostaje stała (B).

Ta kula ogniowa została odpalona 23 czerwca 1595 roku w Kostrzynie podczas uroczystego spotkania margrabiego Johanna Siegmunda (1572–1619) i Johanna Georga (1577–1624) von Brandenburg z niektórymi książętami, hrabiami i szlachtą. Przebieg uroczystości jest przedstawiony u Fredricha, który opisał je na podstawie źródeł historycznych²⁾.

1) Fredrich, Die Stadt Küstrin, s. 67.

2) Tamże s. 66–68. Zob. ilustrację u Juon, Küstrin, s. 51.

Fredrich, Die Stadt Küstrin, s. 67.

51. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1595, 1709
-------	--	------------

Ambona. Drewno. Na środkowym filarze od strony północnej. Ambona wsparta na wzmocnionej kolumnie. Na zewnętrznej stronie drzwi ambony malowany złotem cytat z Biblii (A), a na stronie wewnętrznej cytat z Biblii (B). Nad drzwiami data budowy (C) i renowacji (D). W polach balustrady schodów obrazy apostołów św. Piotra, św. Pawła i św. Jana, jak również Chrystusa. Na koszu ambony obrazy czterech ewangelistów z ich symbolami, każdy pomiędzy dwiema złożonymi kolumnami. Podniebienie baldachimu nad kazalnicą ozdobione obrazem gołębic, niegdyś unosił się tam gołąb przedstawiający Ducha Świętego. Na tylnej ścianie ambony wisiała, wyrzeźbiona z drewna, głowa św. Jana Chrzciciela na misie. Na baldachimie podwójna obudowa, na niej u góry w połączonym gnieździe stojący pelikan ze swoimi młodymi. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna¹⁾ i Kutschbacha²⁾:

Obecnie istniejąca ambona z drewna zbudowana została na koszt kościoła, choć także szlachetni ludzie немало wnieśli (w jej budowę), w roku 1595 i odnowiona w roku 1709, które to obie daty są wypisane nad drzwiami. Wspiera się na uformowanym boku, a przy wejściu w górę znajdują się apostołowie Piotr, Paweł i Jan oraz obrazy Chrystusa, na górze przy koszu czterej ewangelści z symbolicznymi obrazami, każdy między dwiema złożonymi kolumnami. Nad kaznodzieję widać kolejny obraz gołębic: nad baldachimem podwójna obudowa, a na samej górze pelikan.

A Ich bin die Tür; so jemand durch mich eingehet, der wird selig werden.
Ev(angelium) Joh(nnes) 10. V(ers) 9.³⁾

B Himmel und Erde werden vergehen, aber meine Worte vergehen nicht.
Ev(angelium) Lucas Cap(itel) 21. V(ers) 33.⁴⁾

C A(nno) 1595

D A(nno) 1709

Tłum.: Ja jestem drzwiami; jeśli kto przeze mnie wejdzie, będzie zbawiony (A). Niebo i ziemia przeminają, ale moje słowa nie przeminają (B).

- 1) Beckmann, s. 13.
- 2) Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 403: *Ambona była z drewna, pięknie rzeźbiona i pozłacana. Znajdowało się na niej 12 Apostołów i 4 Ewangelistów. Baldachim był wspaniały, podtrzymywany przez 8 złożonych kolumn. Chrystus z chorągwią zwycięstwa stał wewnątrz. Nad kolumnami budowla zaostrzała się jak piękna wieża; nad nią było pozłacane gniazdo, w którym stał pelikan, który pod sobą i obok siebie miał swoje młode. Pod baldachimem, ponad głową kaznodziei, był Duch święty w postaci nieustannie poruszającego się gołębia. Za plecami kaznodziei przy filarze na ambonie, wisiała głowa świętego Jana na misie. [zob. nr 9]. Ambona miała 14 stopni w górę. Z tyłu na drzwiach ambony wypisane były złotymi zgłoskami słowa: [inskrypcja A]. Po wewnętrznej stronie drzwi umieszczono słowa: [inskrypcja B], również złotymi literami. Zob. również opisy u Berga.*
- 3) J 10,9.
- 4) Łk 21,33.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 13; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 9; Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 403; Berg, Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin, s. 116; tenże, Die evangelischen Kirchen Küstrins, s. 3–4.

52. †	Borek, kościół filialny	1596
--------------	--------------------------------	-------------

Dzwon. Brąz. Dzwon był opatrzony reliefem Madonny i świętego Jana oraz inskrypcją fundacyjną (A) i adnotacją wykonania (B). Język niemiecki. Po 1945 roku zaginiony. Ø 100 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Hans Dömecke Schulc, Orban Bummeke, Hans Rastel, Meves Tiele, Kirchenveder.

B IACOB STELMACHER HAT MICH LASEN FLIESEN IM IAR 1596

Tłum.: Hans Dömecke Schulc, Orban Bummeke, Hans Rastel, Meves Tiele, ojcowie kościoła (A). Jakob Stelmacher pozwolił mi płynąć w roku 1596.

Według umieszczonej inskrypcji dzwon pochodził z ludwisarni Jakoba Stelmachera w Szczecinie, który działał tam od około 1584 do 1633 roku²⁾. O tamtejszym sołtysie i ojcach kościoła brak bliższych informacji.

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 55.
- 2) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 115, 177; Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten, s. 62; Eichler, Stettiner Glockengießer bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts, Stettiner Schriften, 10: 2000, s. 14 i Tureczek, Zabytkowe dzwony na Ziemi Lubuskiej, s. 225.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 55.

53. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1597
-------	--	------

Tablica pamiątkowa poświęcona Sybilli von Hof z domu von Schaderitz, małżonce marszałka dworu książęco-magdeburgskiego Hansa Wilhelma von Hofa. Przy prezbiterium na prawym filarze. Scena przedstawia obraz zmarłego naturalnej wielkości z inskrypcją pośmiertną. Bliższe informacje nie są znane. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Dalej widać na filarze po prawej ręce tablicę pamiątkową małżonki byłego marszałka dworu księstwa magdeburgskiego z jej obrazem naturalnej wielkości i następującą inskrypcją¹⁾:

Die Edle Ehren tugentsame Frau Sybilla geborne von Schaderitz, des Edlen, EhrenVesten Hans Wilhelm von Hof, fürst(lich) Magdeb(urgischen) hof Marschalcke Gliebte hauß frau ist in Gott selig Verschieden den 8. Novemb(er) Anno (15)97.

Tłum.: Szlachetna, czcigodna, cnotliwa Pani Sybilla z domu von Schaderitz, ukochana żona szlachcica, czcigodnego Hansa Wilhelma von Hof, marszałka dworu księstwa magdeburgskiego, zmarła w Bogu 8 listopada Anno (15)97.

1) Beckmann, s. 18–19.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 18–19; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 9; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 11–12; Berg, Die evangelischen Kirchen Küstrins, s. 12 (wersja współczesna).

54. †	Różanki, kościół filialny	1597
-------	---------------------------	------

Kielich. Srebro pozłacane. Okrągła stopa i nodus w kształcie gruszki z grawerowanymi arkadami. Na stopie grawerowane liście. Czara puncowana. Na górnej krawędzi inskrypcja fundacyjna. Brak pieczęci. Język niemiecki. – Kapitała. Inskrypcja wybita. Wys.: 14 cm.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

* DIESER BECHER • IST MIR VON MEINEM BRUDER ADAM VON SCHEININGK SELIGEN ERERBET DEN GOT • GENEDIG SEI. E(...) V(ON) SCHEINING 1597

Tłum.: Puchar ten został odziedziczony przeze mnie po moim bracie świętej pamięci Adamie von Scheiningk, dla którego niech Bóg będzie łaskawy. E(...) v(on) Scheining 1597.

Przypuszczalnie chodzi tu o Adama von Schöninga, urodzonego około 1550 roku, który zmarł po powrocie z trzyletniej służby wojskowej we Francji. Był on synem Hansa IV von Schöning i Erate von Ramin. Miał cztery siostry, o które tu chodzi: Ewę, Elisabeth, Eratę i Emerentę²⁾. Jako że genealogia rodziny von Schöning z tego okresu jest niekompletna,

możliwa jest również inna identyfikacja. Nie są wyjaśnione również powiązania Schöningów z Różankami.

- 1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Stolzenberg, Kelch, bez numeru; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 125.
- 2) Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning, s. 51, nr 16; s. 53, nr 24.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Stolzenberg, Kelch, bez numeru; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 125.

55. † Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny 1598, 1617, 1637

Organy. Drewno. Po obu stronach chóru. Zdobione wieloma rzeźbionymi kwiatami, mocno złożone. Mechanizm ośmionożny składający się z trzech klawiatur manualowych i jednej pedałowej, łącznie z 36 rejestrów¹⁾ (dwanaście w mechanizmie głównym, dwanaście w pozytywie wstecznym, siedem w pozytywie piersiowym i pięć w pedale), przy czym w całym mechanizmie było nie więcej niż 13 drewnianych pozytywów wstecznych i cztery w pedale. Zbudowane w roku 1598, a w roku 1617 rozbudowane o 12 rejestrów, o czym świadczą dwie inskrypcje (A–B) po obu stronach organów. W roku 1709 organy były naprawiane²⁾. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna³⁾ i *Corpus Bonorum*⁴⁾:

- A Organa hac musica in honorem Dei et Cultus Divini usum exstructa sunt Anno Ch(ris)ti^{a)} M. D. XCVIII. Electore Illustrissimo et Potentissimo Principe ac Domino D(omi)n(o) Joachimo Friderico Marchione Brandenburgensis⁵⁾ etc. Puræ Religiones propugnatores et Patres Patriæ. Cum Ecclesiæ Sincera Verbi prædicatione præessent Reuerendi Viri D(omi)n(us) M(agister) Benedictus Mylius Pastor et Inspector, D(omi)n(us) Valentinus Wintherus et D(omi)n(us) M(agister) Wolfgangus Sinapius Diaconi. Consulatum gererent Viri Prudentissimi D(omi)n(us) s Johannes Cuno. D(omi)n(us) Andreas Hallius Senior. D(omi)n(us) Simon Scheding. Aerario Ecclesiastico præessent Viri Optimi Wilhelmus Preusmann, Michael Noke, Michael Stupinus, Andreas Hallius Senioris filius, qui impensis Ducentorum Florenorum Marchionum^{b)} et ultra hoc opus pie adjungerunt. Faxit Deus ut Organorum illorum usus sacer et impollutus maneat, et hujus Ecclesiæ membra viva sint Organa Deum indesinenter laudantia.
- B Anno Christi M. DC. XVII. quo Ecclesia Dei Jubileum Evangelicum celebrat et immensam Reformationis Beneficium per ministerium D(omini) Lutheri ante Centum Annos mundo Divinitus concessum grata mente recolit. Opus hoc Musicum Duodecim vocibus Instrumentalibus auctum est impensis Senatoris Ducentorum Joachimicorum, et ultra Consulibus Viris Prudentissimis D(omi)n(o) Georgio Piegkio, D(omi)n(o) Casparo

Cörnero. Eodem Anno laquearia in Choro Supra aram sunt restaurata, totumq(ue) templum affabre renovatum est. Quaestor^{aes} Ecclesiastici tum temporis erant Viri integerrimi: Bartholom^aeus Buntingius, Jacobus Cörnerus, Georgius Jahn, Georgius Grasman.

C Psalm XXVII. Unum pet^y a Domino hoc requiram, ut inhabitem in Domo Domini omnibus Diebus Vit^ae me^ae; ut videam pulchritudines Domini et visitem templum ejus⁶⁾.

D M. Z. 1637. H. A.^s.

Tłum.: Organy te zostały zbudowane ku czci Boga i na użytek nabożeństw w roku Pańskim 1598 przez najdosłojniejszego księcia i pana, margrabiego Joachima Friedricha von Brandenburg etc., obrońcy czystej religii i ojca ojczyzny. Ze strony kościoła szczerze głoszącymi słowa byli czcigodni mężowie, pan magister Benedykt Mylius, pastor i superintendent, pan Valentin Winther i pan Wolfgang Sinapius, diakoni. Ze strony Rady Miasta obecni byli najmądrzejsi mężowie, pan Johannes Cuno, pan Andreas Halle senior i pan Simon Scheduling. Skarbiec kościoła reprezentowali najlepsi mężowie, pan Wilhelm Preusmann, Michael Noke, Michael Stupin i Andreas Halle, syn seniora, którzy wsparli koszty sumą dwustu talarów brandenburskich i ponadto wspierali pracę pobożnie poprzez modlitwę. Boże spraw, by wykorzystanie tych organów było święte i pozostało niesplamione, a organy jako żywa część kościoła, nie przestały chwalić Boga (A). W roku Chrystusa 1617, w którym kościół boski świętował jubileusz ewangelii i wspominał niezmierne dobrodziejstwo reformacji poprzez działalność pana Luthra przed stu laty, która pozwoliła światu przyjąć ducha od Boga. Ten instrument muzyczny został powiększony o dwanaście głosów instrumentalnych za sumę dwustu talarów (margrabiego) Joachima ze strony burmistrza i rajców, najmądrzejszych mężów, pana Georga Piegka i pana Kaspera Cornera. W tym roku artystycznie odrestaurowany został sufit nad ołtarzem w prezbiterium i cały kościół. Kościelnymi podskarbimi w tym czasie byli zacni mężowie Bartholomäus Bunting, Jakob Corner, Georg Jahn i Georg Grasman (B). O jedno proszę Pana, tego poszukuję: bym w domu Pańskim przebywał po wszystkie dni mego życia, abym zażywał łaskowości Pana, stale się radował Jego świątynią (C).

Magister Benedykt Mylius około roku 1590 był wicerektorem Wielkiego Klasztoru (Groß Kloster) w Berlinie, a od 1592 roku proboszczem i superintendentem w Gorzowie. Zmarł w roku 1617⁷⁾. Na temat dwóch wspomnianych diakonów niewiele wiadomo. Księga proboszczów ewangelickich nie zna diakona o nazwisku Valentin Winther. Zmarł on po roku 1598. Według księgi proboszczów ewangelickich magister Wolfgang Sinapius pełnił urząd diakona około 1608/1614. Jednak z inskrypcji wynika, że był on gorzowskim diakonem już przed rokiem 1598. Według Beckmanna w roku 1635 został nawet powołany na archidiakona i zmarł, piastując ten urząd, 12 kwietnia 1650 roku⁸⁾. Dane te przeczą księdze proboszczów ewangelickich⁹⁾.

a) W oryg.: *Xti*.

b) Nachrichten: *Marchicorum*.

1) Wg. Corpus Bonorum, s. 165: 34 rejestry!

2) Zob. König, Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg, s. 42.

3) Beckmann, nr 4, s. 8–9.

- 4) Corpus Bonorum, s. 164–166 nie wspomina napisów Beckmanna (A–C)!, a podaje tylko tekst (D): *Ten instrument jest w ogóle starym instrumentem i nie wiadomo, kiedy lub też w którym roku został zbudowany, jednakże na jednych drzwiach znajdują się następujące litery z liczbą roku (...) Ale czy to jest nazwisko budowniczego organów, nie wiadomo, raczej należy przypuszczać, że zdobiący to dzieło malarz nazywał się Hase, ponieważ po lewej stronie klawiatury znajduje się namalowany zajęc ze skrzypcami.*
- 5) Joachim Friedrich von Brandenburg (1546–1608), książę brandenburski w latach 1598–1608, a od roku 1603 administrator Księstwa Prus.
- 6) Ps 26,4.
- 7) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 2, s. 583. Zob. Beckmann, nr 4, s. 12.
- 8) Beckmann, nr 4, s. 13; Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg, s. 331.
- 9) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 2, s. 834.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 4, s. 8–9; GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 99; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/158: Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg, s. 319–321; tamże, sygn. 30/166: Corpus Bonorum der Cämmerey zu Landsberg an der Warthe, s. 164–166.

56.	Gralewo, kościół parafialny	koniec XVI w.
------------	------------------------------------	----------------------

Ołtarz (pierwotnie skrzydłowy). Drewno. Ołtarz razem z bocznymi drewnianymi kratami oddzielał wielokątne zakończenie prezbiterium od środkowej nawy kościoła. Tylne ściana ołtarza z wcześniej wbudowanym koszem ambony pomiędzy dwiema kolumnami z głowicami. Po bokach po dwa pola jedno nad drugim, każde z trzema figurami apostołów po obu stronach. Pod wcześniejszym koszem ambony predella z reliefem Wieczery Pańskiej. Na bocznych ściankach obicia i ornament groteskowy. Jako zakończenie otwarty trójkątny szczyt, przez który przebiega podciąg sufitu. Po bokach na belkowaniu stały wcześniej po jednym z każdej strony uchwyty podtrzymujące herby, w szyldach herby rodzin von Schöning i von Honig (przy najnowszym montowaniu umieszczone w miejsce herbów von Ihlenfeld i von Papstein). Na tylnej stronie skrzydeł malowane półpostacie czterech apostołów (po lewej stronie: Andrzeja, Bartłomieja, po prawej: Jakuba, Tomasa) z malowanym napisem (A–D). Kosz ambony bogato zdobiony akantem. Na tylnej ścianie ambony puncowanej złotem aż do czasu ostatniej rekonstrukcji umieszczona była grupa Ukrzyżowania z inskrypcją (E), później ustawiona na ścianie wschodniej¹⁾. W roku 1934 ołtarz został całkowicie zrekonstruowany (E), odnowiona wersja na podstawie licznych starych śladów, kolory bardzo intensywne z dużą ilością złota. Poprzednio wszystko pokryte było brązową farbą. Język łaciński (A–D) i niemiecki (E–F); kapiłała (A–D), minuskuła gotycka (E) i fraktura (F), litery: 2–2,5 cm (A–D).

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęć i oryginału²⁾:

- | | |
|---|-------------------------------|
| A | S(ANCTVS) <u>ANDREAS</u> |
| B | S(ANCTVS) <u>BARTHOLOMEVS</u> |
| C | S(ANCTVS) IACOBVS |
| D | S(ANCTVS) THOMAS |

E [D]ies • tat • ich • für • dich • was • tust • du • für • mic[h]

F Erneuert // A(nn)o D(omini) 1934

Herby: Steinwehr³⁾ Papstein⁴⁾ (Ihlenfeld)⁵⁾

Honig⁶⁾ Schöning⁷⁾

Tłum.: Święty Andrzej (A). Święty Bartłomiej (B). Święty Jakub (C). Święty Tomasz (D). To robię ja dla Ciebie, co robisz Ty dla mnie (E). Odnowiony w roku Pańskim 1934 (F).

Styl ornamentyki wieku oraz figury apostołów, grupy Ukrzyżowania i obrazy ewangelistów wskazują na okres późnego XVI wieku. Temu odpowiadają daty roczne 1590 i 1599 (zob. niżej). W figurach można dopatrzeć się jeszcze cech gotyckich. Kosz ambony w stylu wczesnego XVIII wieku został dodany podczas nowej przebudowy 1708/1709. Ulokowanie i identyfikacja herbów jest bardzo trudne. Według Hänselera na lewo od ambony (patrząc od strony oglądającego) miał się znajdować herb von Steinwehr (dwa strzemiona włożone do krzyża św. Andrzeja) z datą roczną 1590 na tylnej ścianie; po prawej stronie miały być umieszczone herby należące do rodów von Ihlenfeld i Papstein z datą roczną 1599⁸⁾. *Kunstdenkmäler* podają, że w sztyldach podczas ostatniej przebudowy zostały umieszczone herby rodzin von Schöning i Honig w miejsce herbów von Ihlenfeld i von Papstein⁹⁾. Na podstawie różnych danych i z uwagi na niewystarczająco dobrą jakość fotografii trudno jednoznacznie wyjaśnić kwestię, które herby były umieszczone na ołtarzu. Ponadto autorzy *Kunstdenkmäler* twierdzą, że na podstawie faktu, że rodziny von Ihlenfeld i von Papstein nie występują w Gralewie, należy przyjąć, że ołtarz pochodzi z innego kościoła i prawdopodobnie przybył z Gralewa w czasie budowy nowego kościoła¹⁰⁾.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 71.

2) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Gralow, Kanzelaltar, nr 361 132/33 i bez numeru.

3) Dwa strzemiona włożone do krzyża św. Andrzeja; klejnot: trzy strusie pióra. Por. Mülverstedt, *Der abgebrochene Adel der Provinz und Mark Brandenburg*, tab. 55.

4) Dwie skrzyżowane proce przykryte belką poprzeczną z pięcioma kamieniami do procy; klejnot: trzy strusie pióra. Por. M Mülverstedt, *Der abgebrochene Adel der Provinz und Mark Brandenburg*, tab. 39 i *Neues preussisches Adels-Lexikon*, t. 4, s. 22–23. Tutaj: podzielone: po lewej stronie proca, u góry skrzyżowane topory wojenne, po prawej belka poprzeczna z pięcioma kamieniami do procy; klejnot: po lewej skrzyżowane topory wojenne, po prawej strusie pióra.

5) Dwa topory wojenne z długimi trzonkami i kolbami (również halabardami) skrzyżowane; klejnot: wysoka czapka z trzema strusimi piórami. Por. *Neues preussisches Adels-Lexikon*, t. 5, s. 253–254. Na wykorzystanym obrazie niewidoczne!

6) Podzielony na cztery części: 1/3 ul; 2/4 pszczoła.

7) Jeleń wyskakujący z zarośli; klejnot: wznoszący się jeleń. Por. *Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning*, s. 64, nr 57; 69, nr 70.

8) Hänseler, *Die Kirche von Gralow*, s. 204.

9) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 71.

10) Tamże.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Gralow, Kanzelaltar, nr 361 132/33 i bez numeru; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 71; Hänseler, *Die Kirche von Gralow*, s. 204.

57. Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny ok. 1600

Ołtarz skrzydłowy. Drewno. W predelli relief przedstawiający *Wieczerzę Pańską*, po bokach na filarach inskrypcje (A) i (B), zewnętrznie ściany boczne w kształcie woluty. W głównym polu relief przedstawiający górę Kalwarię, powyżej na belce poprzecznej umieszczona była inskrypcja (C). W półlukowej niszy górnej kondygnacji relief przedstawiający *Jonasza wypłutego przez wieloryba*, powyżej na belce poprzecznej inskrypcja (D). Ołtarz zwieńczony łukiem szczytowym, na którym wcześniej stał *Triumfujący Chrystus* z roku 1535¹⁾ (zob. nr 13). W skrzydłach 12 apostołów, w dwóch rzędach po trzech jedni nad drugimi. Ołtarz około roku 1600 został złożony z nowej części środkowej i dwóch skrzydeł z drugiej połowy XV wieku, przy czym na skrzydłach do pierwotnych sześciu apostołów lewego skrzydła i dwóch prawego dodano czterech apostołów. Dodane są również obrazy po stronie zewnętrznej: *Chrystus przed arcykapłanem*, *Chrystus przed Piłatem*, *Okazanie Jezusa przez Piłata* i *Niesienie krzyża*. Do roku 1945 tylna ściana ołtarza rozbudowana została o dwa nowożytnie dodatkowe skrzydła z dwoma polami każde, pokryte cytatami z Biblii²⁾.

Wys.: 322 cm. Język łaciński (A, B) i niemiecki (C, D). Pismo humanistyczne (A, B), kapitała (C) i fraktura (D). Litera: 1,5–3,0 cm.

Opis i tekst inskrypcji sprzed 1945 roku na podstawie zdjęcia³⁾ i oryginału:

- A Indigne quisquis de / pane concederit isto // Sentiet aeternae tri=stia
fata necis⁴⁾
- B Indigne biberit quis/quis de sanguine CHRI=STI // [---/---]^{a) 4)}
- C IN CRVCE MORS TAESA. MORS MORTEM PASSL ACERBAT /
MORTE MEA COELI LANVA CLAVSA PATET
- D Du hast mein Leben aus dem Verderben geführet, HERR mein GOTT⁵⁾

Tłum.: Ten, kto niegodnie spożywa ten chleb, ten będzie znosił smutny los wiecznej śmierci (A); Kto niegodnie pije krew Chrystusa, (ten jest winien ciała i krwi Pana) (B); W krzyżu straszna śmierć; śmierć przynosi rozgoryczenie, które trzeba znieść. Przez moją śmierć otwiera się zamknięta brama nieba (C).

a) Możliwe uzupełnienie: *reus erit corporis et sanguinis Domini*.

- 1) Beckmann, s. 6: Obrazy ołtarza składają się z prawdziwych rzeźb na połączonym podłożu. U dołu widać *Wieczerzę Pańską*, głównym obrazem jest *Ukrzyżowanie Jezusa Chrystusa*. Po obu stronach 12 apostołów trzymających narzędzia męczeństwa. Nad głównym obrazem *Jonasz*, jak wypływa go wieloryb. Wokół i nad nim czterech ewangelistów; Na samej górze *triumfujący Chrystus*.
- 2) Po lewej stronie u góry: [J 3,16] *Tak bowiem Bóg umiłował świat, że Syna swego Jednorodzonego dał, aby każdy, kto w niego wierzy, nie zginął, ale miał życie wieczne*; po lewej stronie u dołu: [J 1,14] *A słowo stało się ciałem i zamieszkało wśród nas. I oglądaliśmy Jego chwałę, chwałę, jaką Jednorodzony otrzymuje od Ojca, pełen łaski i prawdy*; po prawej stronie u góry: [J 11,25–26] *Ja jestem zmartwychwstaniem*

i życiem. Kto we mnie wierzy, choćby i umarł, żyć będzie. Każdy, kto żyje i wierzy we mnie, nie umrze na wieki; po prawej stronie u dołu: [J 18,37] Ja się na to narodziłem i na to przyszedłem na świat, aby dać świadectwo prawdzie. Każdy, kto jest z prawdy, słucha mojego głosu.

3) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Landsberg, Marienkirche, Altar, bez numeru.

4) Parafraza 1 Kor 11,27–28.

5) Jon 2,7.

BLH Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 6; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/158; Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg, s. 317; Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Landsberg, Marienkirche, Altar, bez numeru; Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 16, nr 113; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 95.

58.	Kostrzyn, zamek	1605
	Märkisches Museum Berlin	

Moździerz. Brąz. Pięciolinijkowa inskrypcja na płaszczu pomiędzy między kryzami, wykonana obustronnie. Moździerz został nabyty w roku 1915 od antykwariusza Rosenbaum z Frankfurtu n. Odrą za 650 marek.

Wys.: 28 cm, Ø 30 cm (zewnątrz), Ø 26,5 cm (wewnątrz). Język niemiecki. Kapitała. Litera: 1,5 cm.

AVS DEM FEIER DET ICH / FLISEN C(VR)F(VRST) IOCHVM FRIDE/
RICH LIS MICH GISEN ZU / CVSTERIN IM IAR / 1605

Z ognia wypłynąłem, elektor Joachim Fryderyk kazał mnie odlać w Kostrzynie w roku 1605.

Moździerz z brązu pochodził z gospodarstwa domowego Joachima Fryderyka elektora brandenburskiego (1546–1608) i znajduje się obecnie w Märkisches Museum w Berlinie.

Märkisches Museum Berlin, nr inwentarza VI 16628; Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg, z. IV, s. 348; Pniower, Der Bronzemörser von Cüstrin, (w:) Brandenburgia, 24:1916, s. 153–154; 25:1916, s. 46 i Königsberger Kreiskalender, 46:1991, s. 148–150.

59. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1609–1638
--------------	---	------------------

Chorągiew pułkownika Hildebranda von Krachta z sentencją. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Thoma¹⁾:

Lebe beständig / kein Unglück ewig.

Tłum. Żyj wytrwale, żadne nieszczęście nie trwa wiecznie.

Na temat osoby Hildebranda von Kracht zob. nr 72. Od roku 1609 był on pułkownikiem, a od roku 1612 do 1638 gubernatorem twierdzy Kostrzyn. Hildebrand von Kracht zmarł 19 sierpnia 1638 roku w Kostrzynie²⁾. Zob. jego pomnik z roku 1668 (zob. nr 103).

1) Thoma, Hillebrandt v. Kracht, s. 18.

2) Tamże.

Thoma, Hillebrandt v. Kracht, s. 18.

60. †

Kostrzyn, kościół miejski i parafialny

1611

Trumna margrabiego Friedricha IX von Brandenburg (1588–1611). Krypta w prezbiterium pod ołtarzem. Inskrypcja pośmiertna (A) z chronogramem (na końcu tekstu) oraz cytaty z Biblii (B–G) były wykonane przypuszczalnie na wieku trumny. Od 1883 roku krypta jest zamurowana. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Berga¹⁾:

A In hac tumba conditus est / Reverendiss(imus) atq(ue) illustriss(imus) Princeps ac Dominus D(omi)n(u)s / Fridericus, Marchio Branden(burgensis) Borus(siae) Stetini Pomeraniae / Cassub(iae) Vandal(iae) et in Silesia Crosn(ensis)²⁾ a Carnov(iensis)³⁾ Dux / Burggrav(ius) Norinb(ergensis) et Rugiae princeps, equestris S(acri) Iohann(itarum) ordi/nis per March(iam) Sax(oniae) Pomeran(iae) et Vandal(iae) magister / Magni illus(trissimi) Herois Iohan(ni) glor(iosi) Marchion(i) et elect(ori) Brand(enburgensi) / Principis piiss(imi) sa/pientiss(imi) et publ(icae) pacis amantiss(imi) p(iae) m(emoriae) ex Elisabetha Anhaltina / Ioach(imi) Erne/sti, Princ(ipi) Anhalt(inensi) filia matre filius, Ioachimi II March(ioni) et / Elect(ori) Brand(enburgensi) I.⁴⁾ nep/os, Ioach(imi) I.⁵⁾ pronepos, Ioannis⁶⁾ abnepos, Alberti Achillis⁷⁾ Germ(ani) / adnepos, Friderici VI.⁸⁾ trinepos, Friderici V. Burggravii Norinb(ergensi) et primi / in Marchia Brandenb(urgensis) Electoris⁹⁾ soboles. Nascitur Berolini in arce / electorali, patre climactericum magnum agente A(nn)o 1588 / Die 22. Mart(ii) hor(am) 1 antemeridiana. Postquam ab incunte / aetate pietatem patriam avitamq(ue) et studia humaniora am/plexus esset, ad academ(ia) Francofort(em) et Tubingensem missus est, ubi / summa cum laude multorum applause studiorumq(ue) fructu, per annos / aliquot commemoratus est. Inde Galliam, Britanniam, Scotiam et inferior(um) / Germaniam perlustravit. Vocatus ordini praeficitur magister A(nn)o / 1610 die 17. Iulii. In flore iuvenescens aetatis in Morbum incidit / inexpugnabilem et per semestre ferme integrum tabe lenta / consumptus, ex hac miserarium valle, inter pias preces et suspiria / ad aeterni coeli gaudia migravit A(nn)o 1611 d(ie) 19. Maii paulo ante / hor(am) 7. matut(inam). Praefuit ordini sive gubernationi menses X. d(ies) 2. / Vixit

- annos 23. septim(anam) 8. d(ies) 1. hor(am) 7. / Cuius anima requiescat in pace / DeUs sUsCepIt Me.
- B D(eo) O(ptimo) // I. Johan(nes) 1. / Sanguis Iesu Christi / Filii Dei mundat nos / ab omni peccato¹⁰).
- C Iohan(nes) 3. / Sic Deus dilexit mundum, / ut filium suum unigeni-/tum daret, ut omnis, / qui credit in eum, non pereat, sed haberat / vitam aeternam¹¹).
- D Lucae 2. / Nunc dimittis servum tuum, / Domine, secundum ver/bum tuum, in pace, / quia viderunt oculi / mei salutare tuum¹²).
- E M(aximo) S(acrum) // Roman(os) 8. / Si Deus pro nobis, quis / contra nos¹³).
- F Roman(os) 4. Christus traditus / est propter pecca-/ta nostra, resus-/citus propter / iustitiam nostram¹⁴).
- G Psalm(us) 31. / In manus tuas / Domine, commendabo spi-/ritum meum, rede-/misti me, Domine, Deus / veritatis¹⁵).

Tłum.: W tym grobie został pochowany czcigodny i dostojny książę i pan, Friedrich, margrabia brandenburski, książę Prus, Szczecina, Pomorza, Kaszub, Łużyc i na Śląsku Krosna oraz Karniowa, burgrabia Norymbergii i książę Rugii, mistrz rycerzy zakonu joannitów na Marchię (Brandenburg), Saksonię, Pomorze i Łużycę. Syn świętej pamięci wielkiego najdostojniejszego bohatera Johanna (Jerzego), pełnego chwały margrabiego i księcia Brandenburgii, miłosiernego, najmądrzejszego księcia i największego orędownika publicznego spokoju, z matki Elisabeth von Anhalt, córki księcia Joachima Ernsta von Anhalt, wnuk margrabiego i pierwszego księcia Brandenburgii Joachima II, prawnuk Joachima I, praprawnuk Johanna (Cicero), rodzony prapraprawnuk Albrechta Achillesa, piąty z kolei wnuk Fryderyka VI (Norymberskiego), potomek burgrabiego Fryderyka V Norymberskiego i pierwszego księcia Brandenburgii. Urodzony na zamku książęcym w Berlinie, przyniósł ojcu wielki przełom w życiu 22 marca 1588 roku o godzinie 1 przed południem. Po tym jak od swoich młodych lat pełen szacunku okazywał zainteresowanie dla dziedzicznego kraju i studiów humanistycznych, został wysłany na uniwersytet we Frankfurcie i Tybindze, gdzie z najwyższą pochwałą zdobył ogólne uznanie swoich wielu studiów, co wspominano przez kilka lat. Stąd przemierzył Francję, Wielką Brytanię, Szkocję i Dolne Niemcy. 17 lipca 1610 roku został powołany na mistrza zakonu. W kwiecie swoich młodych lat zapadł na chorobę nie do przezwyciężenia i w zaledwie pół roku wyniszczyły go powolne suchoty. Opuścił ten ziemski padół płaczu pomiędzy nabożną modlitwą i westchnieniem o wiecznej radości nieba 19 maja w roku 1611 krótko przed godziną 7 rano. Kierował zakonem wzgl. sprawował rządy 10 miesięcy i 2 dni. Żył 23 lata, 8 tygodni, 1 dzień i 7 godzin. Jego dusza spoczywa w spokoju. Boże, weź mnie (= 1611) (A). Najwyższemu Bogu. 1 J 1: Krew Jezusa, Syna Bożego, oczyszcza nas z wszelkiego grzechu (B). Tak bowiem Bóg umiłował świat, że syna swego jednorodzonego dał, aby każdy, kto w Niego wierzy, miał życie wieczne (C). Teraz pozwól odejść słudze twemu w pokoju, według twego słowa, bo moje oczy ujrzały Twoje zbawienie (D). Najświętsze. Rz 8: Jeśli Bóg z nami, któż

przeciwko nam (E). Chrystus został wydany za nasze grzechy i wskrzeszony z martwych dla naszego usprawiedliwienia (F). W ręce twoje powierzam ducha mojego, Ty mnie wybawiłeś, Panie, Boże wierny (G).

Margrabia Fryderyk IX von Brandenburg, urodzony 22 marca 1588 roku w Cölln, zmarł 19 maja 1611 roku w Słońsku, syn elektora brandenburskiego Jana Jerzego (1525–1598) i jego trzeciej małżonki Elisabeth von Anhalt (1563–1607), córki księcia Joachima Ernsta von Anhalt. Studiował w Frankfurcie nad Menem oraz Tybindze i udał się w długą młodzieńczą wyprawę po Europie. W roku 1604 został najpierw koadiutorem, a ostatecznie w roku 1610 mistrzem zakonu joannitów w brandenburskiej komturii Słońsk. Zmarł w wieku 23 lat i został pochowany w kościele parafialnym w Kostrzynie. Jego maksyma brzmiała *Justus ut palma florebit* (Sprawiedliwy zakwitnie jak drzewo palmowe).

- 1) Berg, Die Hohenzollerngruft in der Pfarrkirche zu Küstrin, s. 135–136.
- 2) Krosno Odrzańskie.
- 3) Łac. Carnovia, niem. Jägerndorf, pol. Karniów, czes. Krnov, obecnie w Czechach.
- 4) Joachim II (1505–1571), zwany *Hector*, książę Brandenburgii.
- 5) Joachim I (1484–1535), zwany *Nestor*, książę Brandenburgii.
- 6) Johann Cicero (1455–1499), książę Brandenburgii.
- 7) Albrecht *Achilles* von Brandenburg (1414–1486), książę Brandenburgii.
- 8) Friedrich VI von Nürnberg (1371–1440), burgrabia norymberski (1397–1420), następnie Fryderyk I książę Brandenburgii (1415–1440).
- 9) Fryderyk V von Nürnberg (około roku 1333–1398), burgrabia norymberski z dynastii Hohenzollernów.
- 10) 1 J 1,7.
- 11) J 3,16.
- 12) Łk 2,29–30.
- 13) Rz 8,31.
- 14) Rz 4,25.
- 15) Ps 30,6.

Berg, Die Hohenzollerngruft in der Pfarrkirche zu Küstrin, s. 135–136; tenże, Die evangelischen Kirchen Küstrins, s. 9–10.

61. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1615
-------	---	-------------

Trumna margrabiego Georga Albrechta II von Brandenburg (1591–1615). Krypta w prezbiterium pod ołtarzem. Napis pośmiertny na wieku trumny. Od 1883 roku krypta jest zamurowana. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Berga¹⁾:

Gratia agni me beat. / Reverendissimus et illustrissimus Princeps ac Dominus / D(omi)n(u)s Georgius Albertus, Marchio Brandenburg(ensis) Prussiae etc(etera) / Dux, filius illustrissimi Electoris Brandenburg(ensis) ac Domini / D(omi)ni Iohannis Georgii, et illustrissimae Principissae Anhal/tinae ac Dominae D(omi)nae Elisabethae, utriusque / parentis pientissimae memoriae, natus est 20. Novemb(ris) / circiter VI hor(am)

matutin(am) A(nno) 1591 et cum A(nn)o 1614 die / VI mens(is) Maii magister Sacri Iohannitarum ordinis / designatus esset, eiusque gubernacula vix / ultra sesqui annum tenuisset, die 13 Novemb(ris) / A(nn)i 1615 pustulis laborare coepit ac / deine XIX eiusdem mensis et anni / ante horam 12 noctis in Christo / vita pie defunctus est, cuius cor/pus illustrissimum hic requiescit / et cum beatis omnibus resurre/ctionem suam et reditum Chr(ist)i / expectat gloriosissimum.

Tłum.: Łaska Baranka mnie błogosławi. Czcigodny i najdostojniejszy książę i pan, pan Georg Albrecht, margrabia Brandenburgii, książę Prus itd., syn najdostojniejszego elektora brandenburskiego i pana Johanna Georga i najdostojniejszej księżny von Anhalt, pani Elisabeth, świętej pamięci obojga rodziców. Urodzony 20 listopada o godzinie 6 rano 1591 roku, a dnia 6 maja 1614 roku nominowany na mistrza zakonu joannitów. Kierował nim niecałe pół roku. Dnia 13 listopada 1615 roku zaczął cierpieć na trudności w oddychaniu, a dnia 19 tegoż miesiąca i roku przed godziną 12 w nocy zakończył swój żywot pobożnie w Chrystusie. Jego najdostojniejsze ciało spoczywa tutaj i oczekuje ze wszystkimi świętej pamięci zmartwychwstania i przyjsia Chrystusa w chwale.

Georg Albrecht II margrabia Brandenburgii, urodzony 20 listopada 1591 roku w Berlinie, zmarł (według inskrypcji) 19 listopada 1615 roku w Słońsku, syn brandenburskiego księcia Johanna Georga (1525–1598) i tegoż trzeciej żony Elisabeth (1563–1607), córki księcia Joachima Ernsta von Anhalt. W roku 1614 zastąpił on swego starszego brata Friedricha (1588–1611) jako mistrz zakonu joannitów w brandenburskiej komturii Słońsk. Po porozumieniu z elektorem brandenburskim otrzymał lenna nadane mu przez pomorskiego księcia Philippa Juliusa. W roku 1615 zatwierdził on prawa miasta zakonnego Sulecina. Zmarł w wieku 24 lat na ospę i został pochowany w kościele parafialnym w Kostrzynie. Jego maksyma brzmiała: *Mein Thun und Leben ist Gott ergeben* (Tłum.: *Moje czyny i życie oddane są Bogu*).

1) Berg, Die Hohenzollerngruft in der Pfarrkirche zu Küstrin, s. 135–136.

Berg, Die Hohenzollerngruft in der Pfarrkirche zu Küstrin, s. 135–136; tegoż, Die evangelischen Kirchen Küstrins, s. 10.

Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny

1617

Zob. 1598.

62. †

Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny
Muzeum Miejskie

1617

Stalla. Drewno. Po prawej stronie od ołtarza. Na drzwiach stalli zintegrowany z portretem farmaceuty Joachima Kastnera portret św. Pawła apostoła. Język łaciński.

Wys.: 197 cm; szer.: 78 cm.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Przy stallach po obu stronach przed ołtarzem portret Salvatoris, dwunastu apostołów, czterech ewangelistów i na końcu św. Pawła apostoła, stalle z obrazami kazał wykonać były aptekarz Joachim Castner w roku 1617, który polecił wykonać również swój portret w portrecie św. Pawła apostoła na końcu stalli po prawej stronie ołtarza, a pod nim słowa¹⁾:

Effigies Joachimi Castneri Pharmacopaei Landsbergae us Wartham aetatis
36 Anno 1617.

Tłum.: Obraz Joachima Castnera, farmaceuty w Gorzowie, w wieku 36 lat w roku 1617.

Farmaceuta Joachim Castner jest fundatorem stalli, które znajdowały się po obu stronach przed ołtarzem. Do roku 1945 znajdował się ten obiekt w Muzeum Miejskim w Gorzowie (Städtisches Museum) i od tamtego czasu zaginął.

1) Beckmann, s. 6–7.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 6–7; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/158: Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg, s. 317; Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 16–17, nr 283; Engelen und Henning, Geschichte der Stadt Landsberg, s. 94; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 96.

63. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1619
-------	---	-------------

Ambona. Drewno. W balustradzie ambony Mojżesz i niektórzy Apostołowie, przy koszu czterech Ewangelistów, po środku obraz *Salvatoris Mundi* z siwą brodą, trzymający w dłoni globus, jak też przedstawione dalsze obrazy męskie i kobiece. Jako kolumny służyły różnorakie figury zdobione złotem. Na tylnej ścianie była umocowana drewniana misa, pomalowana w kolorze ciemnozielonym (z XV wieku?), z głową świętego Jana Chrzciciela otoczoną złotą aureolą. Na sklepionym proporcu dookoła malowana złotem inskrypcja w formie kapitały, która przykrywa starszą wykonaną pismem gotyckim (zob. nr 9). Po prawej stronie misy obraz Marcina Lutra, po lewej Filipa Melanchtona. Kosz ambony podtrzymywany był przez anioła z rozpostartymi ramionami. Na podniebieniu baldachimu obraz gołębic, u góry na baldachimie nadbudowa otoczona najróżniejszymi postaciami aniołów, z których każdy niesie jeden z instrumentów męki Chrystusa. Baldachim zakończony jest figurą przedstawiającą świętego Jana Ewangelistę. Ambona ufundowana została w roku 1619 przez dwie wdowy: von Döberitz z domu Marwitz i von Marwitz z domu Schapelow, o czym świadczą dwie kartki pergaminowe z tekstami zapisu fundacji (A–B) na podniebieniu baldachimu ambony.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna¹⁾:

Ambonę kazały wykonać dwie szlacheckie wdowy, jedna von Marwitz i jedna von Döberitz na ich koszt, upamiętniając to jeszcze na dwóch pergaminach na podniebieniu baldachimu ambony, o następującej treści (...) ¹⁾:

- A A. G. K. H. Sophia V(on) d(er) Marwitz aus dem Hause Marwitz, John Von Doeberitz seligen, weyländ uf Liebno^{a) 2)} Erbseßen nachgebliebene Wittib, habe benebest der Von der Marwitzin^{b)} auf unser beiderseits eigene Unkosten diese Kantzel fertigen^{c)} laßen dem lieben Gott zu Ehren, der Kirchen zur Zier, auch dieser Stat^{d)} Hohes und Niedriges^{e)} Standes, Gantzen Gemeine, Wollgefallen^{f)}, und Gedächtnuß Verehret im Jahr Christi 1619 den 20. Jun(ÿ) Von unß beiderseits in die Kirche geschafft^{g)}, da solche die Kirchen Vorsteher anfertigen laßen, daß auf dem folgenden S(ankt) Johannis Tage die Erste Predigt darauff geschehen. Die Hochgelobte Heilige Dreyfaltigkeit Gottes gebe ja daß biß auf den lieben Jüngsten Tag Gottes wort rein und unverfälscht darauf gepredigt und aller Zuhörer Seelen Zur ewigen Seeligkeit erbauet worden mocht^{h)}. Amen. Amen. HTürckⁱ⁾.
- B G. J. M. T. Elisabeth Von Schapelowen aus dem Hause Quilitz³⁾ bürtig, Asmus von der Marwitz seligen weyländ auf Stennewitz⁴⁾ Erbseßen nachgebliebene Wittib, habe neben der von Doebritzin uf^{j)} unser beiderseits unkosten dieße Kantzel fertigen laßen, dem lieben Gott Zu Ehren, der Kirchen Zur Zier^{k)} [, auch dieser Stat^{d)} Hohes und Niedriges^{e)} Standes, Gantzen Gemeine, Wollgefallen^{f)}, und Gedächtnuß Verehret im Jahr Christi 1619 den 20. Jun(ÿ) Von unß beiderseits in die Kirche geschafft^{g)}, da solche die Kirchen Vorsteher anfertigen laßen, daß auf dem folgenden S(ankt) Johannis Tage die Erste Predigt darauff geschehen. Die Hochgelobte Heilige Dreyfaltigkeit Gottes gebe ja daß biß auf den lieben Jüngsten Tag Gottes wort rein und unverfälscht darauf gepredigt und aller Zuhörer Seelen Zur ewigen Seeligkeit erbauet worden mocht^{h)}. Amen. Amen. HTürckⁱ⁾.]

Tłum.: A. G. K. H. Sophia von der Marwitz z rodu Marwitz, pozostawiona wdowa po Johanie von Doeberitz świętej pamięci, niegdyś właścicielu ziemskim Lubienia, kazała zbudować wraz z (panią) von der Marwitz na nasz obu własny koszt tę ambonę umiłowanemu Bogu na chwałę, kościołowi na ozdobę, również tego miasta wysokiemu i niskiemu stanowi, całej wspólnoty, z poszanowaniem upodobania i pamięci w roku Chrystusa 1619 dnia 20 czerwca. Przez nas wspólnie dostarczona do kościoła, gdyż tak ustalono z prowizorem kościoła, żeby pierwsze kazanie wygłoszone było na następny dzień św. Jana. Boże w Trójcy Świętej jedyny, spraw, by aż po dzień ostateczny głoszone z niej było słowo czyste i niezafalszowane i podnosiło na ducha, przygotowując dusze wszystkich słuchających do wiecznej szczęśliwości. Amen. Amen. HTürck (A). G. J. M. T. Elisabeth von Schapelow rodem z domu Quilitz, wdowa po Asmusie von der Marwitz świętej pamięci, właścicielu ziemskim Stanowic, kazałam zbudować, wraz z (panią) von Doebritz na nasz obu własny koszt tę ambonę umiłowanemu Bogu na chwałę, kościołowi na ozdobę, również tego miasta wysokiemu i niskiemu stanowi, całej wspólnoty, z poszanowaniem upodobania i pamięci w roku Chrystusa 1619 dnia 20 czerwca. Przez nas wspólnie dostarczona do kościoła, gdyż tak ustalono z prowizorem kościoła, żeby pierwsze kazanie wygłoszone było na następny dzień św. Jana. Boże w Trójcy Świętej jedyny spraw, by aż

po dzień ostateczny głoszone z niej było słowo czyste i niezafalszowane i podnosiło na ducha, przygotowując dusze wszystkich słuchających do wiecznej szczęśliwości. Amen. Amen. HTürck (B).

Asmus von der Marwitz był dwukrotnie żonaty. W roku 1591 poślubił Elisabeth von Schapelow z rodu Quilitz, a zmarł w roku 1609. Jego małżonka urodziła się w roku 1570 i zmarła 18 sierpnia 1619 roku⁵⁾. Niejaka Sophie von der Marwitz, wdowa po Doebritzu w historii rodziny nie jest znana. Ambona ta jest bardzo podobna do ambony w Drossen, zbudowanej również w roku 1619⁶⁾.

- a) Nachrichten: *Libeno*.
- b) Tamże: *Marwitzen*.
- c) Tamże: *verfertigen*.
- d) Tamże: *Stadt*.
- e) Tamże: *Niedrieges*.
- f) Tamże: *Wohlgefallen*.
- g) Tamże: *geschafft*.
- h) Tamże: *möcht*.
- i) Odczyt niepewny.
- j) Nachrichten: *auf*.
- k) Oryg.: *u. s. w. wie der vorige*.

- 1) Beckmann, s. 7–8.
- 2) Lubień.
- 3) Quilitz, dzisiaj Neuhardenberg.
- 4) Stanowice.
- 5) Geschichte der Familie von der Marwitz, s. 14.
- 6) Kunstdenkmäler des Kreises Weststernberg, ryc. 32; König, Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg, s. 40.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 7–8; GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 110; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/158: Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg, s. 317–318; Engelen und Henning, Geschichte der Stadt Landsberg, s. 95.

64. †	Baczyna, kościół parafialny	ok. 1620
-------	-----------------------------	----------

Płyta nagrobkowa kaznodziei ewangelickiego Valentina Hanffa. Zmarły przedstawiony jest w stroju urzędowym. Głowa jest umiejscowiona w okrągłej niszy. Po prawej stronie u góry herb, po lewej krucyfiks.

Wys.: 178,0 cm; szer.: 83,0 cm. Język niemiecki. Kapitała.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

DI IS VALENTHIVS HANFFIVS

Herb: Hanff²⁾

Pełna treść inskrypcji nie jest znana. Według *Kunstdenkmäler* nagrobek pochodził z początku XVII wieku. Valentin Hanff był pastorem w Baczynie od 1593 do około 1620 roku³⁾. Po roku 1945 nagrobek zaginął.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 52.

2) Trzy wrzeciona.

3) *Evangelisches Pfarrerbuch*, t. 1, s. 261; t. 2, s. 291.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 52, 152, zdjęcie nr 113.

65. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1621
--------------	---	-------------

Dzwon godzinowy. Brąz. Na wieży kościelnej. Forma krótka, masywna. Fryz ornamentowy. Znak ludwisarza niewyraźny. Medaliony z maskami. Bez serca i pierścienia odsercowego. Korona ma tylko cztery zamiast sześciu kabłąków. Po roku 1945 zaginął. 500 kg; Ø 92 cm, wys.: 67 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Anno 1621²⁾ / Bürgermeister Georg Epike / Caspar Korner / Herren Johann Buntingk / David Schede / Adam Dermachowan. / Johan Bontanus / David Serte / Barthel Buntingk

Tłum.: W roku 1621. Burmistrz (...)

Na temat dzwonu zob. również³⁾. Wolff podaje rok 1671!⁴⁾

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 95.

2) *Corpus Bonorum*, s. 163 podaje tekst następujący:

Anno 1621 / Raths=Persohnen / Bürgermeister George Büntinck. / Bürgermeister Johann Serpe. / David Schede. / Adam Dermachowan. / Barthel Büntinck.

3) *Landsberger Heimatbuch*, s. 119 i Königk, *Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg*, s. 48.

4) Wolff, *die Glocken der Provinz Brandenburg*, s. 140.

AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/166: *Corpus Bonorum der Cämmerey zu Landsberg an der Warthe*, s. 163 (inskrpcja niepełna); *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 95.

66. (†)	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny Muzeum Lubuskie w Gorzowie Wlkp.	1628
----------------	--	-------------

Płyta nagrobkowa Adama von Schliebena, tajnego radcy księcia Brandenburgii i zwierzchnika komturii w Lietzen. Kamień. *W kierunku wieży niedaleko organów*. Zmarły, naturalnej wielkości, jest przedstawiony w napierśniku, z gołą głową i kaszkietem między stopami.

Nad napierśnikiem z prawej strony u dołu opaska, a nad nią oprawiony krzyż komtorski. Po bokach zmarłego po cztery herby rodowe z każdej strony. Opis otokowy (A) zaczyna się u góry po lewej stronie. Pod i nad pełnymi herbami po lewej stronie napisy (B–E), po prawej (F–I).

Zachowana część całości na dole po prawej stronie: wys.: 58 cm; szer.: 66 cm i inne części w magazynie muzeum. Inskrypcja wykuta. Język niemiecki. Fraktura. Litera: 2,5–5,0 cm.

Opis i tekst inskrypcji według oryginału i Beckmanna:

W miejscu koło wieży niedaleko od organów jest monument świętej pamięci Adama von Schlieben i jego małżonki, obie postacie wykute w naturalnej wielkości. Ona w wówczas pospolitym habicie kobiecym, on ubrany w pancerz, jednak z odkrytą głową, a kaszkiet między stopami. Nad napierśnikiem z prawej strony w dół opaska, a nad nią oprawiony krzyż komtorski. Wokół każdego z nich osiem szlacheckich herbów ich przodków. Wokół jego portretu czytamy słowa¹⁾:

A Der wohlwürdige, wohled(le) Gestr(enge) und Veste Herr Adam von Schlieben Comptor zur Lietzen²⁾ Brandenburg(isch) Geheimbter Raht [und] Verordneten der Löblichen / Mittelm(ärkischen) Landschaft auf Papitz³⁾ Erbs(essen) ist den 2 Martÿ 1552 zu L]agow⁴⁾ geboren und [d]en 6 Maÿ A(nno) 1•6•2•8• in Gott selig ver[storben und liegt allhier begraben].

B [D(erer) v(on) Schlieben]

C D(erer) v(on) Langen

D D(erer) v(on) Leipziger

E D(erer) v(on) Sparr

F [D(erer) v(on) Lossow]

G [D(erer) v(on) Flansen]

H D(erer) v(on) Bredow

I D(erer) v(on) Maltitz

Herb: [Schlieben⁵⁾] [Lossow]⁹⁾
 Langen⁶⁾ [Flans]¹⁰⁾
 Leipziger⁷⁾ Bredow¹¹⁾
 Sparr⁸⁾ Maltitz¹²⁾

Tłum.: Czcigodny, szlachetny, dostojny pan Adam von Schlieben, zwierzchnik komturii w Lietzen, brandenburski radca tajny i zarządca prześwietnej ziemi środkowomarchijskiej i właściciel ziemski Papitz, urodził się 2 marca 1552 roku w Łagowie, zmarł w Bogu 6 maja 1628 roku i leży tutaj pochowany (A).

Adam Ulysses von Schlieben, urodzony 2 marca 1552 roku w Łagowie, syn Andreasa von S. na Gęstowicach i jego drugiej żony Kathariny(?) von Lossow, córki Jürgena(?) von L. W roku 1573 został młodszym szambelanem dworu, w 1588 roku radcą elektora brandenburskiego i namiestnikiem Słońska, od roku 1597 zwierzchnik komturii w Lietzen, tajny radca i zarządca kraju Marchii Środkowej, dziedzic osiadły na Papitz. Studiował w Frankfurcie nad Odrą i Wittenberdze. Dwukrotnie żonaty: 1° w styczniu 1584 roku z Anną Marią Heymen, córką Christopha von H. (* 1567, † w maju 1584); 2° 1585 roku z Barbarą z domu von Flanß na Ziesar († 6 czerwca 1631). Zmarł 6 maja 1628 roku w Kostrzynie i tam został pochowany 17 lipca 1628 roku¹³). Pozostawił pięciu synów i sześć córek. Jego epitafium znajdowało się w byłym kościele komturii w Lietzen. Zob. także poniżej nr 67.

- 1) Beckmann, s. 24.
- 2) Lietzen, pow. Märkisch-Oderland.
- 3) Papitz w Spreewaldzie, pow. Cottbus.
- 4) Łagów.
- 5) Siebmacher, tab. 177.
- 6) Podzielony: u góry prężący się lew, u dołu czwórdzielny, por. Neues preussisches Adels-Lexikon, t. 5, s. 381–382.
- 7) Siebmacher, tab. 156.
- 8) Mały szyld w otoczeniu ośmiu gwiazd, por. Neues preussisches Adels-Lexikon, t. 8, s. 542–543.
- 9) Siebmacher, tab. 174.
- 10) Tamże, tab. 171.
- 11) Tamże, tab. 174.
- 12) Tamże, tab. 152.
- 13) Nachricht von einigen Häusern des Geschlechts der von Schlieffen, s. 459–467; Wohlbrück, Geschichte des ehemaligen Bisthums Lebus, t. 2, s. 496–497; t. 3, s. 247.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. II/1/605 (błędna identyfikacja), pozostałe części całości w magazynie muzeum; BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 24; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (2): Beckmann, Cüstrinensia Collectanea, fol. 8; tamże, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 10; Fredrich, J. Ch. Beckmann (1641 bis 1717), s. 15; Literæ Publicæ Fidei, Göttlicher Sicher GeleitsBrieff / auß diesem ins Ewige Leben / Dessen Inhalt Gottes Grosse / Grössere / und aller Gröste Barmhertzigkeit / ex. Psal. 51. v. 1.: Bey der Sepultur Deß... Herrn Adam von Schliebens / Commendatoris zur Lietzen.... Welcher Anno 1552. in der Comptorey Lagaw geboren / und im 77. Jahr seines Alters am 6. Maij Anno 1628. in der Veste Cüstrin seeliglich inn Gott entschlaffen / und am 17. Julij Adelichem und Christlichem Brauch nach in der PfarrKirchen alldar begraben worden / Gestellet durch Bartholomaeum Hertzberg Pfarrn und Inspector der Kirchen zu Münchberg, Franckf. an der Oder 1628; Genealogia, vita et obitus, deß weiland Wol=und Ehrwürdigen, Gestrengen, Edlen und Ehrnvesten Herrn Adam von Schliebens, Commendatoris zur Lietzen, auf Papitz etc. Erbsessen (...); Epicedia scripta in obitum Adami de Schlieben x (a variis auctoribus), Francofurti ad Oderam, 1628; Berg, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin, s. 15 oddaje współczesną wersję.

67. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1631
-------	--	------

Płyta nagrobna Barbary von Schlieben z domu von Flans. Kamień. *W kierunku wieży niedaleko organów*. Zmarła przedstawiona jest w naturalnej wielkości, w habicie. Po bokach zmarłej po cztery herby rodowe z każdej strony. Inskrypcja wykuta. Język niemiecki. Fraktura?

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

W miejscu koło wieży niedaleko od organów jest monument świętej pamięci Adama von Schlieben i jego małżonki, obie postacie wykute w naturalnej wielkości. Ona w wówczas pospolitym habicie kobiecym (...). Wokół każdego z nich osiem szlacheckich herbów ich przodków (...). Na jej kamieniu nagrobnym czytamy¹⁾:

Die wohl Edel Ehr und tugendreiche Frau Barbara geborne von Flansen,
Herrn Adam von Slieben Comptoris zu Lietzen sehl(ig) nachgelaßen
Wittib ist den 4 Febr(uaris) A(nno) 1567 zu Zuhlen²⁾ geboren und d(en)
6 Junÿ Anno 1631 zu Gorgist^{a) 3)} gestorben, liegt allhier begraben.

Herby: [Flans]⁴⁾ [Rohr]⁶⁾
[Marwitz]⁵⁾ Barfus⁷⁾
nieznany nieznany
nieznany nieznany

Tłum.: Szlachetna i bogata w cnoty pani Barbara z domu von Flansen, wdowa po panu Adamie von Slieben, zwierzchniku komturii w Lietzen, urodziła się 4 lutego 1567 roku w Zuhlen i zmarła 6 czerwca 1631 roku w Gorgist, tutaj leży pochowana.

Barbara von Flans z linii Ziesar była od roku 1585 żoną Adama Ulissesa von Schlieben, zwierzchnika komturii w Lietzen (od 1597 roku), brandenburskiego radcy tajnego i namiestnika ziem Środkowej Marchii. Urodziła się 4 lutego 1567 roku w Zühlen jako córka Kaspara von F., starosty Fürstenwalde, i Margarethe von Rohr z domu Schönbeck. Zmarła w Gorgast i została pochowana 8 marca 1632 roku w kostrzyńskim kościele parafialnym⁸⁾.

a) Oryg.: *Borgist*!

1) Beckmann, s. 24.

2) Gorgast, pow. Märkisch-Oderland.

3) Zühlen, pow. Ruppin.

4) Dla Kaspara von Flans – Siebmacher, tab. 146, 171.

5) Dla Sophie von Marwitz, żony Dietricha von Flans – tamże, tab. 178.

6) Dla Margarethe von Rohr – tamże, tab. 72.

7) Dla Barbary von Barfus, żony Johanna von Rohr – tamże, tab. 174.

8) Nachricht von einigen Häusern des Geschlechts der von Schlieffen, s. 467.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 24; GStA Berlin, VI. HA. NL. nr 112 (2): Beckmann, Cüstrinensia Collectanea, fol. 8; tamże, VI. HA. NL. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 10; Dreyeckichte Grundfeste unser Seligkeit: Bey dem ChristAdelichem Begräbnuß Der ... Barbara, Gebohrner Flänßin / Des ... Adam von Schlieben ... hinterlassener Wittiben. Welche den 6.

Junii des verflossenen 1631. Jares ... entschlaffen / und nachmahls den 8. Martii dieses 1632. Jahres in der Pfarrkirchen zu Cüstrin in ihr Rubettlein versetzt worden / Fessel, Daniel, Alten Stettin 1632. Katalog der Leichenpredigten und sonstiger Trauerschriften in niederschlesischen Bibliotheken und Archiven, s. 67, nr 24; Berg, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin, s. 15, oddaje współczesną wersję.

68. (†) Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny 1633

Obraz. Olej na płótnie. Portret superintendenta i pierwszego proboszcza Kaspara Bucholzera. Wcześniej na górnym piętrze zakrystii. Portret przedstawia całą postać zmarłego w czarnej todze, z długimi czarnymi włosami (peruką) i białym kołnierzykiem. Stojąc przy stole trzyma w swojej prawej dłoni książkę, a lewą ręką czarne rękawiczki, które leżą na stole, przykrytym tkaniną w kolorze ciemnoróżowym, obok innej książki. Za stołem wypełniony książkami regał, przykryty od góry i z prawej strony ciemnym materiałem. Na oddzielnej, należącej do obrazu tablicy płóciennej znajdowały się inskrypcja poświęcona (A) i tekst w formie dystychu elegijnego (B) (zaginiony).

Obraz: wys.: 207 cm; szer.: 111,5 cm. Język łaciński.

Opis według oryginału, tekst inskrypcji według Beckmanna¹⁾:

Jego portret w naturalnej wielkości wisi jeszcze przy (...) po (...) stronie prezbiterium z taką adnotacją:

A Casparus Bucholzerus Pritzwald(ensis) M(archiae) Anno 1579 natus, postquam, studiorum causa varijs peragratis terrarum locis, Custrini primum Ecclesiae ministerio Septennium, postea Landsbergae Pastoratu et vicinarum Inspectione per XV annos laudabiliter fuisset functus, in vera Nominis Divini invocatione ad Christum Salvatorem, quo et animula Elisabethae Molleriae prioris matrimonij Consortis, ante triennium evolaveret, Vitae et laborum satur emigravit a(nn)o 1633 d(ie) 13. August(i) cum vixisset annos 54. Anna Maria Fuhrmannia M(agistri) Jacobi Fuhrmanni Poliatri et Senatoris Landsb(ergensis) Filia marito desideratissima effigiem hanc^{a)} honoris et pia recordationis ergo depingi et fingi curavit.

do tego również to epitafium:

B Hic Bucholzeri Casparis membra quiescunt, / Qui Christi fidus Pastor ovilis erat. / Ore Pericleo docuit veneranda Jehovah / Jussa, meritis clarus, et arte potens. / Quinquaginta implens vitae et quattuor annos / Decessit terris, incola mente poli.

Tłum.: Kaspar Bucholzer urodził się 1579 roku w Pritzwalk w Marchii (Brandenburgia). Następnie z powodu studiów przewędrował różne miejsca tej ziemi. Najpierw chwalebnie sprawował pastorat przez siedem lat w kościele w Kostrzynie, a potem

przez piętnaście lat chwalebnie urząd proboszcza w Gorzowie Wlkp. i sąsiedniego inspektora (superintendenta). W prawdziwym powołaniu boskiego imienia do Chrystusa Zbawiciela, w którym ulotniła się przed trzema laty również duszyczka Elisabeth Möller, żony z pierwszego małżeństwa, odszedł zadowolony z życia i działalności w dniu 13 sierpnia 1633 r. w wieku 54 przeżytych lat. Dlatego (druga żona) Anna Maria Fuhrmann, córka gorzowskiego lekarza miejskiego i rajcy, magistra Jakoba Fuhrmanna, zadbała o namalowanie i formę tego obrazu honoru i pobożnej pamięci o jej najukochańszym małżonku (A). Tu spoczywają szczątki Kaspara Bucholzera, który był wiernym pasterzem trzody Chrystusa. Ustami Peryklesa nauczał o godnych poszanowania nakazach Jehowy, znany ze swych zasług i biegły w sztuce. Po pięćdziesięciu czterech latach nasyczonego życia odszedł z ziemi duszą mieszkaniem nieba (B).

Kaspar Buchholzer urodził się w 1579 roku w Pritzwalk w Prignitz. W roku 1611 został pastorem w Kostrzynie, od roku 1618 do 1633 był superintendentem i proboszczem przy kościele Najświętszej Marii Panny w Gorzowie. Dwukrotnie żonaty: 1° z Elisabeth Moller, która zmarła w roku 1630, i 2° w roku 1631 z Anną Marią Fuhrmann (* 14 stycznia 1617 roku, † 26 marca 1659 roku), córką lekarza miejskiego i rajcy magistra Jakoba F. Kaspara Buchholzera. Zmarł 13 sierpnia 1633 roku²⁾.

a) Beckmann: *haec*.

1) Beckmann, nr 4, s. 12.

2) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 2, s. 104.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. MOG II/I/116 (tylko obraz); BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 4, s. 12; GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 111; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/158: Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg, s. 326–327; Das ist Der Gottseligen Tabae unsterbliches Ehren=Gedächtnüß Bey dem Christlichen Begräbnüß Der weilend Erbarne Ehr=und viel Tugendreichen Frauen Annae Mariae Fuhrmannin des Wol=Ehrvesten Vor=Achtbaren und Wolgelahrten Herren Andrae Bolzer Churfürstl. Brandenburg. Cammergerichts=Advocati alhier Ehehlichen Hausfrauen, Welche am 26. Martii des 1659 Jahres zwischen 1. und 2. Uhr nach Mittage... seliglich entschlaffen, und am Sonntag Quasimodogeniti mit Christlichen Ceremonien beerdiget worden... durch M. Daniele Fesselium Churfürstl. Brandenb. Conistorial=Rath und Superintendentem zu Cüstrin. In der Veste Cüstrin Gedruckt bey Johann Ernsten Anno M.DC.LIX; Zdrenka, Proboszczowie, s. 213–214.

69. †	Baczyna, kościół parafialny	1634
-------	-----------------------------	------

Kielich. Srebro pozłacane. Stopa o wykroju sześciokolistym, nodus z 6 czopami, na nich inskrypcja (A). Na spodzie (?) stopy na krawędzi biegnie wygrawerowana inskrypcja (B). Bez stempla.

Wys.: 20,5 cm. Język łaciński (A), niemiecki (B). Kapitała (A).

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A JHESUS

B Johan Berger, chur(fürstlich) Brandenburg(ischer) Cammermeister zu Cüstrin und seiner Hausfrau Catharina Wernickin gestiftet 1634

Tłum.: Ufundowany w roku 1634 przez Johana Bergera, szambelana elektora brandenburskiego, i jego żonę Catharinę Wernik.

Wedle umieszczonej inskrypcji, której pełna treść nie jest znana, kielich z należąca do niego pateną (Ø 13,5 cm) pochodzi z roku 1634. O fundatorach brak bliższych informacji. Od roku 1945 zaginiony.

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 51.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 51.

70. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1635
-------	--	------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną Joachima von Köckeritz, radcy rządu i kancлера Nowej Marchii (A) z prośbą (B). Pod prezbiterium przy czwartym filarze w kierunku ambony. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Jeszcze przy tym samym pod prezbiterium monument byłego kanclerza von Köckeritz, inskrypcję zobaczyć można w 1. rozdziale § 9¹⁾:

Allhier ruhet in Hofnung der seligen Auferstehung zum freuden leben der verblichene Körper des weyland HochEdlen gestrengen und Hochbenahmten Joachimi von Kockeritzen auf Mitweyda²⁾ und Zulow³⁾ Erbgeseßen, welcher gebohren im Jahr nach der Geburt Christi M. D. LXXX[III]^{a)}. ist von der Churf(ürstlichen) durchl(aucht) zu Brandenburg zu einem Neumärkischen Regierungs Raht und Ampts Raht bestellet worden Jm Jahr M. DC. XXV. Hernach zu einem Verweser nacher Croßen a(nn)o M. DC. XXVIII. und ferner zum Neumärkischen Kantzler a(nn)o M. DC. XXXII. Hat zur Ehe gehabt die HochEdle, Ehr und tugendsame frau Anna gebohrne von Schlieben aus dem Hause Polßnitz⁴⁾ Balthasar von Schliebens weyland Markgraf Joachim Friedrichen P(ro) M(emoria) Administratoris zu Halle geheimden Rahts. Jst gestorben allhier in der Vestung Cüstrin im Jahr M. DC. XXXV d(en) 5. Julÿ Seines Alters im 52 Jahr.

Meine Seele an meinem letzten End
Befehl' ich, Herr Christ, in Deine Händ^{b)}.

Tłum.: Tu spoczywa w nadziei błogosławionego zmartwychwstania do radości życia zmarłe ciało niegdyś wielce szlachetnego, dostojnego i utytułowanego Joachima von Kockeritz, właściciela ziemskiego na Mitweyda i Sułowie, który urodzony w roku 158(3) po narodzinach Chrystusa, w roku 1625 został powołany przez jego księżącą wysokość elektora Brandenburgii na radcę rządu Nowej Marchii i urząd rajcy. Później na stanowisko zarządcy Krosna w roku 1628, a następnie na stanowisko kanclerza Nowej Marchii w roku 1632. Za żonę miał szlachetną, zącną i cnotliwą Annę von Schlieben z linii Polßnitz, córki śp. Balthasara von Schliebena,

ówczesnego margrabiego Joachima Friedricha, zarządcy tajnej rady w Halle. Zmarł tu w twierdzy kostrzyńskiej w roku 1635 dnia 5 lipca w wieku 52 lat (A). Moją duszę u kresu mojego życia powierzam, Chryste Panie, w Twoje ręce (B).

Jego syn, Balthasar Abraham von Köckeritz, urodzony 30 listopada 1613 roku, zmarł 7 września 1672 roku⁴⁾.

- a) Oryg.: *M.D.LXXXV!* W rozdz. 1, s. 28, 29 (patrz przyp. 1) Beckmann podaje, że Joachim von Köckeritz urodził się 3 maja 1583 roku i 4 czerwca 1634 roku (!) oraz że zmarł w wieku 52 lat i 2 miesięcy. Z tego wynika kilka możliwości rozwiązania, jednak najprostszą wydaje się korekta roku urodzenia na rok 1583.
- b) Dwie ostatnie linijki przytacza tylko Berg.
- 1) Beckmann, rozdz. 5, s. 19; rozdz. 1, s. 28: Joachim von Köckeritz, urodzony w roku 1583 dnia 3 maja ...; s. 29: Jednakże tylko do trzeciego roku zarządzał (jako kanclerz) i w roku 1634 dnia 4 lipca na jego lennie zamkowym na Calicke i (z powodu) innych przypadłości zmarł w wieku 52 lat i 2 miesięcy. (Naklejona kartka) Jego inskrypcję nagrobną można zobaczyć w kostrzyńskim kościele na czwartym filarze naprzeciwko ambony, w której zawarte jest jedno i drugie z tego, o czym dotychczas mówiono (...), a mianowicie (...); *Memoriae & Honori Magnifici, strenui Et Nobilissimi Viri Dn. Joachimi a Köckeritz In Mitweida / Zohlow / &c. ... Cancellarii III. Nonas Quinctileis post 7. matutinam Anno Christi MDCXXXV. Pie & placide defuncti, Scripta In Akademia Francofurtana Paratantium Epicedia* [Frankfurt, Oder]: Kochius, 1635; *Eine Christliche Leichpredigt / Von einem gähen Tode / Wie derselbe Kindern Gottes nicht verdamlich / sondern selig ist. Bey der ...Leichbegänniß / Des ... Joachim von Köckeritz ... In der Kirchen zu Cüstrin / den 7. Octobris, des Jahres 1635. / Agricola, Adam Christian. Berlin: Runge, 1636.*
- 2) Mitweide, pow. ziemski Oder-Spree.
- 3) Sułów.
- 4) Pełcznica.
- 5) *Doppelte Ehren-Säule Zweyer Hoch-Adelichen auch im Tode nicht geschiedenen Eheherzen / Nemlich des ... Balthasar Abraham von Köckeritzen ... Wie auch Dessen Ehe-Liebsten / der ... Dorothea Maria von Schönbeckin: Welche beyderseits anno 1672. in Franckfurt an der Oder innerhalb acht Tagen einander im seligen Tode gefolget / und zu Zehlow in Ihre Erbbegräbniß beygesetzt worden / Schindler, Georg. Franckfurt an der Oder: Zeitler, 1674; zob. Bötticher, Neumärkische Leichenpredigten in der Bibliothek der Marienkirche in Frankfurt an der Oder, s. 37–39.*

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, rozdz. 5, s. 19; rozdz. 1, s. 28–29; Friedrich, J. Ch. Beckmann (1641 bis 1717), s. 12; Berg, *Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin*, s. 13.

Gorzów, kościół Najświętszej Marii Panny

1637

Zob. 1598.

71. (†)

Kostrzyn, kościół miejski i parafialny

1637

Pomnik nagrobny Georga Boltzmanna, brandenburskiego aptekarza dworu i jego drugiej żony. Brąz. W nawie kościoła za amboną. Na pomniku tekst w formie dystychu elegijnego (A) i fragmentarycznie zachowana inskrypcja pośmiertna (B). Tekst dla jego żony

nie jest przekazany († C), zdobiony ornamentem zawijanym (Rollwerk) i aniołami. Znak odlewnika GM, przebity strzałą.

1. Wys.: 27,7 cm; szer.: 25 cm; 2. Wys.: 5,6 cm; szer.: 6,7 cm. Język łaciński (A), niemiecki (B); litery: 1,2–4,0 cm. Fraktura.

Opis i tekst inskrypcji (B) według oryginału, tekst (A) według Beckmanna:

W dużej hali za amboną¹⁾ można zobaczyć grób Boltzmanna z różnymi dotyczącymi tej rodziny inskrypcjami; margrabiego Johannsena, byłego nadwornego aptekarza, Martinusa Probusa, Henricha Semona, George Boltzmanna, gdzie jest pochowany z jego dwiema małżonkami i córką, wraz z dołączoną tablicą pamiątkową²⁾:

Zachowany po prawej stronie dolny fragment (B): 25×27,7 cm: Litery: 1,2 cm, 3,0 cm, 4,0 cm.

A Boltzmannus^{a)} jacet hic phaebeo marte peritus / Vir fama celebris, Nobilis arte sua. / Transfodiunt tamen hunc valenia funere Mortis / Spicula, Vis horum quaesit, Amice vide.

B Jesus^{b)}
[---l]637 den 30 Nov[ember]
[---]s Seelige verdiennst
[---dies]e Welt abgeschiedenn
[---]hare vndt Wolweyse H(err)
[---] Burgermeister v(ndt) Apoteker^{c)}
[---] 67 Jahr 33 woch(en) 4 tag(e)
[---] ruhet die Seele beÿ Gott
[---d]en Posaunen Ihres erlöses
[---g]erichte Amenn

Tłum.: Tu spoczywa Boltzmann, bojownik w dziedzinie lecznictwa, jego sława jest wielka i promieniejąca, i chociaż jego sztuka czyni go przecież szlachetnym, to zgubna strzała umiała go znaleźć. Spójrz przyjacielu i pojmij, co ta strzała jednak potrafiła zrobić (A).

Według Fredricha zachowane były jeszcze za ołtarzem kościoła parafialnego dwie tablice z brązu z niemieckimi inskrypcjami nagrobnymi dla Georga Boltzmanna i jego drugiej żony z domu Pontanus, dalej na ścianie północnej „der Herberger zur Heimat” na marmurze inskrypcja nagrobkowa jego córki Dorothei (1615–1631).

Georg Boltzmann, burmistrz i aptekarz, był synem Georga B. i Dorothei Rauschendorf. Urodzony 9.04.1570 roku, zmarł 30.11.1637 roku w wieku 67 lat, 33 tygodni i 4 dni. Był dwukrotnie żonaty: 1° z Anną Fromholdt (Fromholtz) († 28.08.1631), córką dworskiego aptekarza Matthiasa F. i Evy Lehmann³⁾, 2° z jego drugą żoną z rodu Pontanus, urodzoną w roku 1609, zmarłą 9.05.1638 roku w wieku 29 lat. Jego starsza córka z pierwszego

małżeństwa Anna, urodzona 7.02.1612 roku, wyszła za mąż 18.04.1632 roku za aptekarza Matthiasa Hoffmanna, zmarła 29.12.1634 roku i została pochowana w kostrzyńskim kościele parafialnym⁴⁾. Druga córka Dorothea, urodzona w roku 1615, zmarła w roku 1631. Syn Georg Heinrich (* 20.10.1613 roku), aptekarz książęcego dworu, zmarł 3.02.1673 roku⁵⁾ (zob. nr 100).

- a) Frederich: *Bolzmannus!*
- b) Nie ma pewności, czy ten fragment należy do tej tablicy.
- c) Tak oryg.

- 1) Frederich: *za ołtarzem!*
- 2) Beckmann, s. 23, 34.
- 3) Die eilffte Predig. In: Der seligen Kinder Gottes unsterbliches Eherengedächtniß Das ist / Der ... Theil Christlicher Leich- und Trost-Predigten; Die bey vornehmer und gottseliger Leute Leichbegängnissen in der Veste Cüstrin gehalten ... / Jetzo auffs neue übersehen und zusammen in öffentlichen Druck gegeben worden / Durch M. Danielem Fesselium, Churfürstl. Brandenburg, Consistorial-Rath / Pfarrern zu Cüstrin / und der Neumarck Superintendentem. Cz.:1 Cüstrin: Dennewitz Ernst, 1659, s. 530–573.
- 4) Zob. Gaukypikron Das ist: Trübsall und Labsall aller gläubigen Christen: An dem Hirschen und seiner Artzney vorgebildet / Und bey dem... Begräbnüß Der ... Frauwen Annae Boltzmannin / Deß... Herren Matthiae Hoffmanns / der Apotecker Kunst erfahrenen Liebhabers... HaußFraw: Welche den 29. Decembris deß 1634. Jahres... entschlaffen / und den 4. Ianuarii deß jetzigen 1635. Jahres... in der PfarrKirchen allhier zu Cüstrin ist beerdiget worden / auß dem 42. Psalm... erkläret / Durch M. Danielem Fesselium, Pfarrern und Superintendentem, auch deß Churfl. Consistorii Assessorem daselbst, Franckfurt an der Oder 1635; Epicedia In Obitu Honorißimae, multisq[ue] virtutibus decoratißimae foeminae, Annae Boltzman[n]in ... Viri Dn. Matthiae Hofmanni Pharmacopaei industrii, Uxoris ...: Scripta ab Amicis [s. 1] 1635.

Muzeum Twierdzy Kostrzyn, nr inw. 99/K/S; BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 23, 34; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 15 Fredrich, J. Ch. Beckmann (1641 bis 1717), s. 21: *za ołtarzem!* Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg/N., s. 315 (bez inskrypcji); Richter, „Gott zu Ehren und zum Seligen gebrauch der gleübigen”, s. 55 (inskrpcja B).

72. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1638
-------	--	------

Trumna Hildebranda von Kracht, gubernatora twierdzy Kostrzyn. Miedź. Grobowiec na wschodniej ścianie kościoła¹⁾. Na wieku trumny inskrypcja pośmiertna. Poniżej naokoło 20 herbów rodziny. Na bokach trumny sześć lwich głów z uchwytami, pomiędzy nimi fragmenty z Biblii. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i Fredricha²⁾:

Der Hochedler Gestrenger Fester / und Manhafter Herr / Hildebrand von Kracht / Weÿland Curfürstl(ichen) Durchlaucht / zu Brandenburg Rath und / Oberster Ueber ein Regiment / zu Fuss und Oberhauptmann / Dieser Feste Cüstrin. Uff Lindenberg³⁾ und Mellänischen⁴⁾ Erb/sessen ist am 19. August anno 1638 / Nachdem er 26 Jahr Hauptmann / dieser

Feste gewesen am [...] ^{a)} / selig entschlafen und allhier am 15. November [1638 ---].

Tłum.: Szlachetny i mężny pan Hildebrand von Kracht, świętej pamięci książęcej mości elektora Barndenburgii radca i pułkownik regimentu piechoty oraz dowódca tejże twierdzy Kostrzyn, właściciel dziedziczny na Lindenberg i Mellänischen, zmarł w błogosławieństwie (...) dnia 19 sierpnia 1638 roku, po tym jak przez 26 lat był dowódcą tej twierdzy i tutaj (został pochowany) w dniu 15 listopada (1638 roku ---).

Hildebrand von Kracht, syn pułkownika i marszałka księstwa brandenburskiego Isaaca von Krachta⁵⁾ i Evy von List z rodu Komptendorf (pow. Cottbus). Urodzony 20 grudnia 1573 roku w majątku Lindenburg (pow. Ostprignitz), oficer, od roku 1609 pułkownik, od roku 1612 do 1638 gubernator twierdzy Kostrzyn. Dwukrotnie żonaty: 1° 1613 z Anną Marie von Rintorf († 30.06.1630)⁶⁾; 2° 1630 z Elisabeth Sophie von Rohr, córką Klause von R. z Schönberg (1610–1662). Hildebrand von Kracht zmarł 19 sierpnia 1638 roku w Kostrzynie⁷⁾ i tam 15.11.1668 roku został pochowany⁸⁾. Pozostawił jednego syna Dietricha, pułkownika cesarskiego⁹⁾, i trzy córki. Zob. jego pomnik z roku 1668 (nr 103). Portret Hildebrandta von Krachta znajduje się w sali tradycji w koszarach Schilla w Wesel¹⁰⁾. Kaplica Krachta na parterze wieży zamku została uroczystie otwarta 22.05.1924 roku.

a) Możliwe uzupełnienie: *am Vormittag, am Nachmittag?*

- 1) Berg, Die evangelischen Kirchen Küstrins, s. 25; tenże, Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin, s. 122: Nisza została zamurowana z rozkazu ministra wojny w 1871 roku, a na jej miejscu umieszczono tablicę z następującą inskrypcją: *In diesem Gewölbe ruhen in einem kupfernen Sarge die irdischen Überreste des Kur=Brandenburgischen Obersten und Oberhauptmanns der Veste Cüstrin Hildebrands v. Kracht, nachdem er vom Jahre 1612–1638 Gouverneur dieser Festung gewesen ist.* Na początku lat 20. XX wieku trumna została wystawiona.
- 2) Fredrich, s. 16 przyp.
- 3) Pow. Ostprignitz.
- 4) Brak identyfikacji. Friedrich podaje: *Mattänischen!* Die Leichenrede: *Malenichen*.
- 5) Hiobi Triumphus Das ist / Leich unnd EhrenSermon, bey dem Christlichen und Adelichen Begräbnuß / deß weiland Edlen / Gestrengen und Ehrenvesten Issac Krachts / Churfürstlichen Brandenburgischen wolbestalten KriegsObersten...: welcher den andern Weinmonats / umb 10. Uhr auff den Abend... zeitliches Todes verfahren / und den dritten Wintermonats... ist zur Erden bestattet worden. Seines Alters im 70. Jahre / Fleck, Johannes. Franckfurt an der Oder: Voltzius, 1617.
- 6) Daß zwar ersterbende aber nicht verderbende sondern das ewige Leben erwerbende und ererbende Weitzen-Körnlein Bey Abführung deß... Adelichen Leichnams Der... Frawen Annae-Mariae, Geborner Rindtorffin Des... Herrn Hildebrand Krachts... Ehelicher Hauß-Frau Welche den 30. Tag des Junii, des 1630. Jahres... entschlaffen... den 8. Tag des Julii von Cüstrin nach Lindenberg... geführt und begleitet worden....; Der seligen Kinder Gottes unsterbliches Ehrengedächtnüß Das ist / der... Theil Christlicher Leich- und Trost-Predigten: Die bey vornehmer und gottseliger Leute Leichbegängnissen in der Veste Cüstrin gehalten... Jetzo auffs neue übersehen und zusammen in öffentlichen Druck gegeben worden Durch M. Danielem Fesselium, Der seligen Kinder Gottes unsterbliches Ehrengedächtnüß Das ist der... Theil Christlicher Leich- und Trost-Churfürstl. Brandenburg. Consistorial-Rath/ Pfarrern zu Cüstrin und der Neumarck Superintendentem. Teil: 2. Cüstrin: Dennewitz Ernst, 1660, s. 1–94.
- 7) Biographisches Lexikon aller Helden und Militärpersonen, t. 2, s. 325–329; Thoma, Hillebrandt v. Kracht, s. 1–18.

- 8) Die erste Predigt. In: Der seligen Kinder Gottes unsterbliches Ehrengedächtniß Das ist / Der... Theil Christlicher Leich- und Trost-Predigten: Die bey vornehmer und gottseliger Leute Leichbegängnissen in der Veste Cüstrin gehalten... / Jetzo auffs neue übersehen und zusammen in öffentlichen Druck gegeben worden/ Durch M. Danielem Fesselium, Churfürstl. Brandenburg. Consistorial-Rath / Pfarrern zu Cüstrin / und der Neumarck Superintendentem. Teil: 1. Cüstrin: Dennewitz Ernst, 1659, s. 1–52.
- 9) Jhesus Spectata Christianorum Haereditas. Das ist: Aller wahrer rechtgläubiger Christen Erbschafft. Aus der Epistel Pauli an die Philipper am 1. v. 21.: Bey der... Leich-Begängniß Des... Herrn Dietrich Kracht / Römischer Kayserl. auch zu Ungarn und Böhmen Königlicher Majestät gewesenenen Obristen zu Fueß... Welcher... den 6. Iulii Newen Calenders... des 1657. Jahres / allhier zu Schlabendorff... verschieden / und folgendes den 28. Martii Anno 1658.... in sein begehretes Ruhebettlein versetzt worden / Abgehandelt und einfältig erkläret / Praetorius, Martin. Schleusingen: Schmid, 1658.
- 10) Wcześniej na wyposażeniu koszarów Hindenburga w Kędzierzynie – Bildarchiv Ostpreußen, nr 15061.
- 11) Waldhausen, Cüstriner Erinnerungen, s. 100.

Brandenburgisches Landeamt für Denkmalpflege, Küstrin, Marienkirche, fotografia nr 1.043.639; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 16 przyp.; Geistlicher Adelsbrieff Aller rechtgläubigen Kinder Gottes bey dem Christ Adelichen Begräbniß deß ... Herrn Hildebrand von Kracht, Sr. Churf. Durchl. Zu Brandenburgk vornehmen Raths, wolverdienten Kriegs Oberstens und Ober=Hauptmanns der Vestung Cüstrin, auff Linderbergk und Malenichen Erbsessens, Welcher den 19. Tag Augusti dieses 1638. Jahres ... in wahrer Erkändniß und standhafter Bekändniß seines Erlösers allhier zu Cüstrin ... entschlaffen und hernachen den 15. Novembris in sein newerkaufftes Erb begräbnüß ist versetzt worde. Auß dem 3. Cap(itel) Johannis v(ers) 16 in Adelicher Ansehnlicher und Volkreicher Versammlung erkläret und auff begehren in Druck verfertigt durch M. Danielem Fesselium, Pfarrherrn ... daselbst. Gedruckt zu Frankfurt bey Michael Kochen.

73. †

Kostrzyn, kościół miejski i parafialny

1639

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Lewina Balthasara i Johanna Georga von dem Borne, dwóch małoletnich synów radcy elektora brandenburskiego i kanclerza Nowej Marchii Johanna Georga von dem Borne. Dokładne umiejscowienie pomnika nieznane. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Schmidta¹⁾:

[---] in spem indubitatae ad perennam gloriam resurrectionis hic honeste reconditi sunt cineres nobilium puerorum Levini Balthasaris et Johannis Georgii prosapia virtutum laude praeclarissimis parentibus Patre Johanne Georgio a Borne serenissimi Electoris Brandenburgensis Consiliario intimo nec non Cancellario Neomarchico fidelissimo in Dolgen²⁾ ac haereditario Matre Anna a Birckholtzen quorum natu maior^{a)} natus in hunc mundum anno recuperat post Christum salutis MDCXXXIV^{b)} d(ie) 9. Nov(em)br(is) denatus d(ie) XII. Dez(embris)^{c)} anno MDCXXXVII^{d)}, minor natu Johannes Georgius natus A(nn)o MDCXXXVIII^{e)} d(ie) XIV.^{f)} Sept(embris) [---]^{g)}.

Tłum.: (...) w niezłomnej nadziei na wieczną radość zmartwychwstania są tu z honorem ukryte spopielałe szczątki szlacheckich chłopców Balthasara i Johanna Georga, chwały cnót rodu bardzo sławnych rodziców: z ojca Georga von dem Borne, najwierniejszego tajnego radcy Jaśnie Oświeconego elektora brandenburskiego oraz kancle-rza Nowej Marchii, dziedzica ziemskiego na Długim, z matki Anny von Birckholz, której starszy (syn) przyszedł na świat w roku Pańskim 1634 dnia 9 listopada, zmarł 12 grudnia 1637 roku, młodszy syn Johann Georg urodził się w roku 1638 dnia 14 września (...).

Niekompletna inskrypcja pośmiertna zawiera istotne błędy, które powstały przy przepisywaniu tekstu lub podczas przygotowania do druku. Można je łatwo skorygować na podstawie genealogii rodziny von dem Borne.

Tajny radca elektorów brandenburskich i kanclerz Nowej Marchii Hans Georg von dem Borne (1589–1656) na Bornem, Długim, Przytoniu i Barnówku, poślubił w sierpniu 1624 roku w miejscowości Żółte Annę Marię von Birckholz (* 1603, † 7.10.1653)³⁾. Mieli oni 13 dzieci, wśród nich (nr 7) Lewina Balthasara (1634–1637) i (nr 9) Hansa Georga (1638–1639), którzy zmarli w młodocianym wieku i zostali pochowani w kościele Najświętszej Marii Panny w Kostrzynie. Natomiast sam kanclerz Hans Georg i jego małżonka są pochowani w Barnówku, w tamtejszym kościele⁴⁾.

- a) Oryg.: *minor!*
- b) Oryg.: *MDCXXXIII!*
- c) Oryg.: *Sept(embris!*
- d) Oryg.: *MDCXXXIII!*
- e) Oryg.: *MDCXXXIII!*
- f) Oryg.: *XIII!*
- g) Możliwe uzupełnienie: *denatus d(ie) IV. Jul(ii) anno MDCXXXIX.*

- 1) Schmidt, Die Familie von dem Borne, t. 1, s. 115.
- 2) Długie, pow. Strzelce Krajeńskie.
- 3) Der seligen Kinder Gottes unsterbliches Ehrengedächtnüß Das ist / der... Theil Christlicher Leich- und Trost-Predigten: Die bey vornehmer und gottseliger Leute Leichbegängnissen in der Veste Cüstrin gehalten... / Jetzo auffs neue übersehen und zusammen in öffentlichen Druck gegeben worden Durch M. Danielem Fesselium, Der seligen Kinder Gottes unsterbliches Ehrengedächtnüß Das ist der... Theil Christlicher Leich- und Trost-Churfürstl. Brandenburg. Consistorial-Rath / Pfarrern zu Cüstrin und der Neumarck Superintendentem. Teil: 2. Cüstrin: Dennewitz Ernst, 1660, s. 186–240.
- 4) Christliche Leich-Predigt / Von Der Gerechten Tode / Auß dem 56. Capittel Esaiae vers. 13. / 14.: Dem... Hn. Johann Georgen von dem Born / Der Churfürstl. Durchl. zu Brandenburg vornehmen geheimten Rahte / und Neu-Märckischen wolverdienten Cantzelern / auff Dolgen / Born und Bernäüichen Erb-Herrn; Als derselbe Anno 1656. am 30. Augusti in der Veste Cüstrin... entschlaffen und den... 18. Novembris... bestattet worden /... in der Pfarr-Kirchen zu Cüstrin gehalten... durch Georgium Cunradum Bergium... Franckfurt an der Oder: Rösner, 1658; Schmidt, Die Familie von dem Borne, t. 1, s. 103–106, 111–117; NDB, 2:1955, s. 468.

Schmidt, Die Familie von dem Borne, t. 1, s. 115.

74. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	1643
-------	--	------

Tabliczka pośmiertna szwedzkiego majora Petera Sabbiego, pomalowane drewno. Umieszczenie tabliczki nieznane. Tabliczka z obramowaniem zawijanym (Rollwerk) i wolutowym, po środku kompletny herb w reliefie. Poniżej ornamentacyjnie obramowany kartusz z poprzecznie owalnym polem pisma, w nim sześciolinijkowa malowana inskrypcja. Oryginał w kolorze niebieskim i żółtym.

Wys.: 161 cm. Język niemiecki, fraktura.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

Der Hoch Edelgebohrne v(nd) Gestrenger^{a)} Her. / Peter Sabbi, Erb=Herr^{b)}
auf Baggerbo v(nd) Hachstedt in / Schweden wolbestalt(er)^{c)} MaIOR,
unter des Her Obersten / Bar(on) Carl Gustaff Wrangel über das Daall
Regiment / zu Fuß ist A(nn)o 1642 in der leipziger Schlacht geblieben /
und A(nn)o 1643 alhie in^{d)} Landsber[g] begraben

Herb: Sabbi²⁾

Tłum.: Szlachetnie urodzony i dostojny pan Peter Sabbi, dziedzic Baggerbo i Hachstedt w Szwecji mianowany majorem, pod panem pułkownikiem baronem Carlem Gustaffem Wrangel nad regimentem piechoty poległ w roku 1642 w bitwie pod Lipskiem i w roku 1643 tu w Gorzowie został pochowany.

Błędy językowe w napisie wskazują na obce bądź błędne wykonanie. Zawarte informacje są również niepoprawne. Szwedzki feldmarszałek i mąż stanu Karl Gustav Wrangel, hrabia Salmis (1613–1676), wymieniony tutaj jako pułkownik i baron, był już w roku 1638 hrabią i generałem-majorem. Pozostałych informacji nie udało się sprawdzić.

Bitwa pomiędzy armią szwedzką i oddziałami cesarskim miała miejsce 2 listopada 1642 roku na północny wschód od Breitenfeld koło Lipska. Poległy w tej bitwie szwedzki major Peter Sabbi został pochowany w następnym roku w kościele Najświętszej Marii Panny w Gorzowie.

1) Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. V/3/127: 15×17,5 cm. Autor: Kurt Aurig (1883–1957).

2) Dwa rzędy po trzy żołędzie, ogonkami do dołu, pomiędzy nimi w skos leżąca szabla w pochwie z rękojeścią w lewo. Klejnot: poroże z liśćmi dębu.

a) Oryg.: *Gestreenser!*

b) Oryg.: *ErbhlHerr!*

c) Oryg.: *wolbesalt(er)!*

d) Oryg.: *ie!*

75.	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1644
	Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	

Obraz. Olej na płótnie. Portret superintendenta i proboszcza Jakoba Halle. Wcześniej na górnej kondygnacji zakrystii. Portret przedstawia całą postać zmarłego w czarnej todze z długą, czarną, bujną brodą i białą kryzą. Dłonie trzyma złożone razem, pod lewym ramieniem trzyma Biblię. Na osobnej tablicy, należącej do obrazu, inskrypcja pośmiertna (A) i tekst w formie dystychu elegijnego z dwoma chronogramami (B).

Obraz: wys.: 114 cm; szer.: 88 cm. Tablica z inskrypcją (wys.: 46 cm, szer.: 99 cm). Język łaciński. Pismo humanistyczne z kapitałami i frakturą. Litera: wys.: 1,5, 2,5, 3,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według oryginału, uzupełnienie tekstu inskrypcji według Beckmanna¹⁾:

M(agister) Jacobus Halle wstąpił na urząd A(nno) 1635, zmarł A(nno) 1644 w dzień Barcharda 12 października. Na jego portrecie przy (...) można przeczytać następujące słowa (...). Jego lata przyjscia i śmierci zawarte są w obu znajdujących się tu chronogramach (Eteostichis):

A

COLVMNA SEPULCHRALIS
HONORI

Perguam^{a)} Reverendi Amplissimi Clarissimi atque Eruditissimi Viri
[DOMI]NI M(AGISTRI) IACO=/BI HALLen, olim s[ub t]ali schemate
Ecclesiae Landesbergianae Pastoris [meritissimi ut] et vicini tractus
Inspectoris fidelissimi ac gravissimi, nunc vero in Domino [Beatissimi
con=]/secrata et posita à [Vid]ua et Filys moestissimis atque adflictissimis
^b-[.5..] / Sor[oris^{c)} I]NSPECTOR(IS) Radios manus aemula pinxit / [.....]
Pars melior nunc supera alta tenet. M(onumentum) S(epulchri) H(oc)
P(osuit).

B

ETEOSTICHA^{-b}

TrIstIfICo MaIUsoLes tres attULIt orBI
HaLLIUso Ut sUBIt sCeptra saCrata ChorI. A[nno] 1635.
HaLLIUso hInC ablens BUrgHarDI LUCe²⁾ serena
EXULTans^{a)} InIt fULgIDa teCta poLI. Anno 1644.
^b-L(...) inq(ue) fac(it) David Unterbaum^{-b}

Tłum.: Honorowa kolumna nagrobna wielce czcigodnego, wysoko cenionego, najbardziej znanego i wysoko wykształconego mężczyzny, pana magistra Jakoba Halle, jednego spośród podobnych osób najbardziej zasłużonego pastora kościoła gorzowskiego i najbardziej wiernego oraz najbardziej cenionego kierownika sąsiedniego (urzędu) superintendenta, teraz jednak błogosławionego w Panu. Poświęcony i postawiony przez głęboko zasmuconą i bardzo cierpiącą wdowę i dzieci (.5..). Promienie superintendenta namalowała gorliwa ręka siostry (.....) dusza przebywa teraz na niebiańskich wyżynach. Ten monument kazali postawić (A). Eteostiche (= chronogramy): Halle (swoimi narodzinami) przyniósł nader smutnemu światu trzy słońca,

skoro podjął się, poświęconej Bogu, władzy u ołtarza – w roku 1635. Halle spokojnie opuścił (świat) w pogodnym dniu Burgharda i radosny wszedł do błyszczącego domu niebieskiego – w roku 1644. (...) oraz wykonał David Unterbaum (B).

Magister Jakob Halle³⁾ urodził się 27 maja 1585 roku w Gorzowie. Jego rodzicami byli Johann H., krawiec, i Eva Engelke. W roku 1612 został rektorem, a w roku 1614 archidiaconem w mieście swego urodzenia. Od 1635 do 1644 roku był tam proboszczem i superintendentem. Był dwukrotnie żonaty: 1° z Kathariną Zürcke, córką gorzowskiego rajcy Georga Z., i 2° z Anną Haber, córką gorzowskiego kupca Erasmusa H. Jakob Halle zmarł 12 października 1644 roku⁴⁾.

David Unterbaum urodził się około roku 1605 w Kežmarok. Od 1628 do 1668 roku był pastorem w miejscowości Tarnów, powiat Gorzów. Zmarł 10 maja 1668 roku⁵⁾.

- a) Tak oryg.
- b--b) Brakuje u Beckmanna.
- c) Odczyt niepewny.

- 1) Beckmann, nr 4, s. 12–13.
- 2) 12 października.
- 3) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 95, nazywają go jako Eteos Ticha!!!
- 4) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 2, s. 289: † 10 października!
- 5) Tamże, s. 911.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. MOG II/I/117; BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 4, s. 12–13; GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 111; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/158: Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg a. W., s. 327–328; Zdrenka, Proboszczowie, s. 214–215.

76.	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny (własność prywatna)	1645–1652
------------	---	------------------

Kielich. Srebro pozłacane. Stopa sześciokolista na szerokim cokoliku o wysokiej prostopadłej krawędzi z ryflowanym fryzem. Pola stopy ozdobione kwiatami na szrafirowanym podłożu. W jednej wstędze na zewnętrznym brzegu stopy przebiega inskrypcja fundacyjna (A). Trzon składa się z dwóch sześciokątnych rurek, okalających silny, utworzony z półkulistych wypukłości nodus ozdobiony kwiatami. Na skromnej, stromej czarze wygrawerowany, otoczony wieńcem laurowym herb małżeński von Burgsdorff i von Osten, powyżej należące do tego kolejne litery (B) i (C). Brak znaku złotnika. Zakupiony na berlińskim pchlim targu po roku 1945, obecnie własność prywatna.

Wys.: 22 cm; waga 594,3 g. Język niemiecki. Kapitała z minuskułą.

Opis i tekst inskrypcji i zdjęcie u Richtera¹⁾:

A GOT ZU EHRN VND / DANKSAGVNG HABE ICH / DIESES ZVM
 GERINGEN / GEDECHTNIS IN SEIN HAVS / GEBEN, ER WOLLE
 VERNER / MEIN VND DER MEININGEN / GN(EDIG)e GOT VND
 VATER sein

B G(EORG) E(HRENTREICH) V(ON) B(URGS DORFF)
O(BERSTALLMEISTER) C(AMMERHERR) V(ND) //
C(OMMENDATOR Z(V) S(VPPLINGENBURG)²⁾

C H(EDWIG) V(ON) // D(ER) O(STEN)

Herby: Burgsdorf³⁾ Osten⁴⁾

Tłum.: Ku czci Boga i jako wyraz podziękowania dałem to na małą pamiątkę do jego domu, by zechciał dalej być moim i Meiningów łaskawym Bogiem i Ojcem (A).
Georg Ehrentreich von Burgsdorff wielki koniuszy, szambelan dworu i komendant Supplingenburga (B).

Na temat osoby Georga Eherentreicha von Burgsdorf zob. nr 94. Hedwig von der Osten, żona von Burgsdorfa, urodzona 21.03.1613 roku w Dąbiu (niem. Woldenburg) koło Łobza (niem. Regenwalde), była córką Christoph'a v. d. O. na Golenicach (auf Schildberg). W roku 1629 jej ojciec i brat zmarli na dżumę. 20.12.1633 roku w Szczecinie wyszła za mąż za Georga Ehrentreicha von Burgsdorfa. Była autorką ewangelickich pieśni duchownych oraz rozważań⁵⁾, które – według oceny Gottfrieda von Bülow – *przez stulecie w wielu kręgach oddziaływały w sposób budujący*⁶⁾. Zmarła 9.05.1676 roku w Kostrzynie i tam została pochowana. Z tego małżeństwa pochodzi siedmiu synów i cztery córki, wśród nich: Julianne Charlotte (* 6.06.1635, † 24.04.1654)⁷⁾, Kurt Ehrentreich, zwierzchnik komturii w Lietzen (* 16.12.1639, † 2.07.1662), Louisa Hedwig (* 30.09.1641, † 1669) wyszła w roku 1661 za mąż za Adolfa Maximiliana von Löben (* 28.09.1631, † 1682), Bernd Hildebrandt (* 28.09.1642, † 10.08.1677) ożenił się 24.01.1670 roku z Magdaleną Sibyllę von Friesen (* 4.02.1652, † 1.09.1693), Alexander Magnus (* 18.03.1651, † 18.06.1675)⁸⁾. Powstanie kielicha należy datować po objęciu przez Georga Ehrentreicha von Burgsdorfa w roku 1645 stanowiska komendanta Supplingenburga, a przed jego nominacją na gubernatora twierdzy Kostrzyn w roku 1652, co zapewne byłoby odnotowane.

1) Richter, Das Abendmahlsgerät der Küstriner Pfarrkirche, s. 147–149.

2) Wieś i gmina w pow. Helmstedt/Niedersachsen.

3) Siebmacher, tab. 178.

4) Siebmacher, tab. 168 (tu przedstawiony w odbiciu lustrzanym).

5) Geistlicher Trost-Brunn in 33 lieblichen Trost-Quellen und 17 andächtigen Betrachtungen bestehend, Stettin 1667. Neuauflage unter dem Titel Geist-erquickende Trost-Quelle aus dem lebendigmachenden Worte Gottes, in geistreichen Betrachtungen und Andachten ... von einer hochadelichen Person und Liebhaberin Jesu Christi in ihrem Wittwenstande verfertigt, Leipzig 1754; Zwölf geistliche Aufmunterungen. Stettin 1668.

6) ADB, t. 24, s. 503; Lebenslauf der Frau Hedwig von Burgsdorff geboren von der Osten, s. 1–63.

7) Die Dritte Predig. In: Der seligen Kinder Gottes unsterbliches Ehrengedächtniß Das ist Der... Theil Christlicher Leich- und Trost-Predigten: Die bey vornehmer und gottseliger Leute Leichbegängnissen in der Veste Cüstrin gehalten... Jetzo auff's neue übersehen und zusammen in öffentlichen Druck gegeben worden/ Durch M. Danielelem Fesselium, Churfürstl. Brandenburg. Consistorial-Rath, Pfarrern zu Cüstrin und der Neumarck Superintendentem. Teil: 1. Cüstrin: Dennewitz Ernst, 1659, s. 89–180.

- 8) Rechtschaffener Christen Eigentliches Absehen auff Gott und sonderliches Ansehen bey Gott: Bey dem HochAdelichen Leich-Begängnis so dem Weyland Wolgebohrnen Herrn Alexandro Magno von Burgstorff, Sr. Churfl. Durchl. zu Brandenb. unter dem Freyherrlichen Dörfflingischen Regiment Hochbestalten Rittmeister... nachdem Er in dem harten mit denen Schweden bey Fehrbellin gehaltenen Treffen geblieben. In der Veste Cüstrin... zu Ehren angestellet worden Aus zweyen von der... Mutter auffgegebenen Paulinischen Texten als Philipp. 1. v. 20. 21. und Rom. 14. v. 7. 8. 9. Einfältig betrachtet und auff Begehren zum Drucke übergeben / von M. David Glado..., Franckfurt an der Oder 1676; Trost-Gedächtnüsz An die Allerhöchst-betrübte Frau-Mutter Die Hoch-und Wol-Edel-Gebohrne Frau, Fr. Hedwig von Burgstorffin Gebohrne von der Osten...: Bey dem Am 23. Novembr. in der Veste Cüstrin gehaltenenstandmässigen Leich-Begängnis Ihres Hertzliebsten Sohnes Des... Hn. Alexandri, Sr. Churfürstl. Durchl. zu Brandenb. Rittmeisters, Welcher... in einem harten Gefechte bey Fehr-Berlin... einen unverhofften doch seligen Tod... gesegnet; Auffgerichtet von Theodoro Habersack Dienern Göttl. Worts beym Curfürstl. Ampt Pyritz. Franckfurt an der Oder [1675].

Richter, Das Abendmahlsgerät der Küstriner Pfarrkirche, s. 147–149.

77. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1645, 1662
-------	--	------------

Inskrypcja ścienna przy bramie wejściowej do kościoła miejskiego i parafialnego, napisana przez kostrzyńskich diakonów: Johannes Elgera, Johannes Possarda i magistra Martina Muthreicha. Teksty w formie dystychu elegijnego. 1806 usunięta? Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

A(nno) 1627 Johannes Egler z Gryfowa Śląskiego i Johannes Possard, którzy to obydwaj z m(agistrem) Martinem Muhtreichem, tutejsi diakoni, napisali kilka dystychów, które znajdują się przy wejściu kościoła garnizonowego i brzmią [następująco]¹⁾:

A Conditus hoc Busto est Elgerus Coelia Verba / Qui te Custrinum magno
 animo docuit Possardus placide hac etiam requiescit in Urna / Successor
 Cathedrae Conjugyq(ue) tui Elger, Martinus Muhtreich utrumq(ue)
 Secutus / qua Cathedram Sacram conjugiumq(ue) Simul Manibus hoc
 posuit Nati Uxorisc(ue) beatae / quae Elisabeth Goltzen nomine dicta
 fuit Idem cum visum fuerit tibi maxime Iova / Ossibus his jungi discupit
 ossa sua. Anno M. DC. XLV.

i naprzeciwno pod obrazem Trójcy św. z czterema Ewangelistami.

B Est Deus in tribus, est Personis Unus in Uno / Est etiam trinus Solus
 et una Salus. Aeternus Pater et Verbum tum Spiritus ipse / Qui tres in
 Coelis pondera testis habent Sic tres in Terris testantes sunt et in unum
 / Flamen, Aqua et Sanguis: Queis renovatur Homo Haec est vera Fides
 moritur qua quisq(ue) Fidelis / Et Martin Muhtreich qua moriturus erit
 Hic cum Custrini tractat Sacra dogmata Verbi / Istius Fidei non nihi^{a)}
 verba Sonat Cujus cum laudem^{b)} complet Sua tempora Vitae / Ad tumuli
 hunc Urnam molliter Ossa cubant.

Tłum.: W tym grobie został pochowany Elger, który ciebie, Kostrzyniu, nauczał boskich słów z wielkim zapalem; również Possardus spoczywa w tej trumnie, następca przy katedrze i spowinowacony z tobą, Elgerze; Martin Muthreich, drugi z następców, który połączył się z katedrą i [węzłem] małżeńskim jednocześnie, teraz rękami zbudował ją dla syna i szczęśliwej małżonki z imienia i nazwiska Elisabeth Goltz. Niech największy Jowisz uczyni tobie powszechnie wiadomym, jak gorąco pragną jego kości połączyć się z ich członkami. W roku 1645 (A). Tak jak Bóg jest w Trójcy Świętej jedyny, sam w trzech osobach jedyny, tak jest tylko jedna droga do zbawienia. Ojciec przedwieczny i słowo jego samego ducha, którzy mają we troje w niebie licznych świadków, że na ziemi są w trzech [osobach], które mają dawać świadectwo, i są w jednym duchu, w wodzie i krwi, przez które człowiek się odnawia, to jest prawdziwa wiara, że każdy z wierzących sam musi umrzeć. I Martin Muthreich, który musiał umrzeć, kiedy on tu w Kostrzynie rozważał i omawiał dogmaty wiary. Słowa tej wiary już nie rozbrzmiewają, bowiem chlubnie wypełnił on swój czas życia. Jego członki spoczywają spokojnie w trumnie tego grobu. (B).

Z treści rymowanych tekstów należy wnioskować, że inskrypcja (A) powstała po śmierci Elgera (1631) i Possarda (1636), a za życia Muthreicha. Natomiast inskrypcja (B) została napisana i wykonana dopiero po śmierci tego ostatniego (1662). Usunięta prawdopodobnie w roku 1806 przez Francuzów²⁾.

Johannes Elger, urodzony w Gryfowie Śląskim około roku 1605, pastor przy szpitalu Świętego Ducha w Berlinie, w latach 1611–1612 diakon, 1613–1631 archidiakon w Kostrzynie. Zmarł w roku 1631 w Kostrzynie³⁾. Johannes Possard, urodzony w miejscowości Długie, pow. Szprotawa, syn pastora Johanna P. i Anny Schulze, 1632 pastor w miejscowości Bobrówko, pow. Rzepin, 1634–1636 diakon w Kostrzynie. Żonaty z Elisabeth Elge, z domu Goltz, córką Kaspara G., podskarbiego rady w Berlinie. Zmarł w Kostrzynie 24 maja 1636 roku⁴⁾. Magister Martin Muthreich, urodzony 4 października 1606 roku w Berlinie, syn mieszczanina Martina M. i Kathariny Maßute. Studiował w Wittenberdze i Frankfurcie n. Odrą. W roku 1631 współrektor szkoły w Bernau, 1632 rektor tamże, 1635 współrektor w Wriezen, w latach 1644–1657 diakon, a w latach 1658–1662 archidiakon w Kostrzynie. Żonaty 1° 27 lutego 1637 roku z Elisabeth Possard z domu Goltz, córką Kaspara G. podskarbiego rady w Berlinie; 2° 24 lutego 1645 roku z Evą Müller, córką kupca Michaela M. w Krośnie Odrzańskim. Zmarł w Kostrzynie 28 lutego 1662 roku⁵⁾.

a) Fredrich: *nonnisi*(?),

b) Beckmann: *landem*(!); Fredrich: *tandem*(?).

1) Beckmann, s. 30–31.

2) Berg, *Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin*, s. 122.

3) *Evangelisches Pfarrerbuch*, t. 1, 256; t. 2, s. 181.

4) Tamże, t. 1, 256; t. 2, s. 648.

5) Tamże, t. 1, 255–256; t. 2, s. 582–583; *Katalog der Leichenpredigten-Sammlungen ... in Liegnitz*, s. 337.

78. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1646
-------	---	-------------

Płyta nagrobkowa dziecka Elisabeth Sophie Rut. Kamień pomalowany ciemna farbą olejną, pod którą miejscami widać starszy malunek w kolorze ciemnoczerwonym. Miejsce pierwotne nieznane. W zagłębieniu środkowego pola wypukła postać zmarłego dziecka w sukience i czepku, na piersi trzymającego w rękach kwiat. Poniżej w owalnym, lekko zagłębionym kartuszu sześciolinijkowa inskrypcja pośmiertna (A), rozpoczynająca się nad kartuszem, po bokach postaci przedstawiającej dziecko. Nad ramionami po lewej stronie pełny herb rodu von Rut, po prawej von Holtendorff, z przynależnymi tekstami (B, C), umieszczonymi na łuku nad zmarłą. Z boku, pośrodku płyty nagrobkowej, dwa cytaty z Biblii, po lewej stronie (D), a po prawej (E). W górnych lekko zagłębionych żagielkach głowy anielskie.

Wys.: 103 cm; szer.: 70 cm.– Język niemiecki, fraktura.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

- A Grab // Mahl / Elisabeth Sophia Rutin Hern Obristen Carl Ruten / geliebtes Tochterleins, welches geborn am 28 julÿ Im Jahr C(hristi) 1645 / in Gott aber zertigk vndt seeligk verschieden am 1 Januarÿ Anno / 1646 Frue umb drey vhr Ihres gantzen alters 22 Wochn^{b)} vnndt 3 ta-/ge. Der Gott genaden wolle.
- B Carl Dir ich^{a)} Sohn Rutt Obr(ist)
- C Anna Sophia v(on) Holtendorff
- D philipam. I Cap(itel) / Christus ist mein leben, Sterben / ist mein gewin.²⁾
- E Sapientiae. 4. / Der Gerechte, ob er / gleich zu Zeitlich ster-/bet, ist er doch in der Ruhe³⁾.

Herby: von Rut⁴⁾ von Holtendorff⁵⁾

Tłum.: Nagrobek Elisabeth Sophii Rut, pana pułkownika Carla Ruta ukochanej córeczki, urodzonej 28 lipca w roku Pańskim 1645. Pożegnała się w Bogu ze światem doczesnym 1 stycznia roku 1646 rankiem o godzinie trzeciej, przeżywszy zaledwie 22 tygodnie i 3 dni. Niech Bóg będzie łaskawy (A). Carl Dietrich, syn pułkownika Rutta (B). Chrystus jest moim życiem, śmierć jest moim zwycięstwem (D). Sprawiedliwy, nawet jeśli umrze zbyt wcześnie, spoczywa w spokoju (E).

Szwedzki pułkownik Karl Dietrich Rut (Ruth, Rutt) występuje w latach 1631–1648 jako komendant Gorzowa, a później Elbląga. Jako zapłatę za swoją służbę otrzymał majątek ziemski Nonnendorf koło Greifswaldu na Pomorzu Przedodrzańskim, który 9 października 1652 roku sprzedał szwedzkiemu feldmarszałkowi Karolowi Gustawowi Wrangelowi (1613–1676)⁶⁾. Urodził się w 1592, a zmarł w 1656 roku. Z jego małżeństwa z Anną

Sophią von Holtzendorf pochodziło co najmniej dwoje dzieci (Elisabeth Sophia i Karl), które zmarły w wieku dziecięcym. W kościele von Rambow znajdował się herb rysz-tunkowy pułkownika von Ruta i duży kielich z połączanego srebra o ośmiokolistej stopie, z pateną oraz okrągłe srebrne pudełko do przechowywania hostii, ufundowane przez niego i jego małżonkę⁷⁾. Zob. nr 84.

a) Tak oryg. Błąd kamieniarza: *Dietrich*?

b) Tak oryg.

1) MOG V/3/126: 15×17,5 cm. Autor: Kurt Aurig (1883–1957).

2) Flp 1,21.

3) Mdr 4,7.

4) Podzielony, u góry romb, pod dwoma trójkątami.

5) Podzielony na cztery części, przykryty belką poprzeczną. Por. Siebmacher 1, s. 175; Bagmihl, Pommersches Wappenbuch, t. 5, tab. 13.

6) Gemeinsame Bekannte, s. 204.

7) Die Kunst- und Geschichtsdenkmäler des Großherzogthums Mecklenburg-Schwerin, t. 5, s. 379.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. V/3/126 (Fotografia); Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 95 (bez inskrypcji).

79. †

Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny

1647

Płyta nagrobkowa gorzowskiego burmistrza Johannes Schede. W podłodze prezbiterium. Na niej inskrypcja pośmiertna. Język łaciński (A) i niemiecki (B–E).

Opis i teksty inskrypcji według Beckmanna¹⁾:

Syn ten, David Schede, został burmistrzem w roku 1623 i jeszcze w tym samym roku zmarł około dnia św. Michała. Ale jego brata Johannes, [który] był również rajcą w Gorzowie, dwaj synowie Johannes i Friedrich Schedowie, obaj zostali ponownie burmistrzami, a Johannes zmarł w roku 1647 dnia 30 października, którego nagrobek można jeszcze zobaczyć w podłodze prezbiterium z następującym napisem nagrobnym:

A D(eo) O(ptimo) M(aximo) S(acrum) / Tu quisquis es, Viator, huc si veneris Subsiste, dum quid Te velit Saxum legas: Hic Situs est Amplissimus et Prudentissimus Vir D(omi)n(us) Johannes Schede Patriae Decus et ejusdem Reipubl(icae) Column optatum, qui primum quidem Scabinus, Nobilitatis deinde quaestor Supremus, paulo post Senator^{a)}, mox Judex, tandem Principem locum aspiravit, et Reipubl(icae) Clavum tenuit decies et ter, turbidis plane temporibus, natus est publico bono d(ie) II Julij CIO D XCI. Obijt vero lugentibus bonis omnibus d(ie) XXX. Octobr(is) A(nno) CIO DC XLVII.

^{b)}Fama et Gloria ad huc Superstes / Marito, Patri et Socero desideratiss(im)o / relictā vidua et super stites liberi / cum Generis lugentes et lamentan- / tes / P(ii) P(osuit).^{-b}

- B Alhier ligt begraben, der Weýland WohlEhren Veste, Vorachtbahre und WohlWeýße etc. Johan Schede, ein berühmter Regent, und Wohl verdienter Bürgermeister, beý dießer seiner Geburts=Stadt, ist gebohren im Jahr Christi 1591. 2 Jul(ý) seliges Todes aber Verstorben, A(nn)o 1647 am 30 Octobr(is) zu deßen stetigen Ehren=Gedächtniß, durch Beschaffung der Hinterlaßenen Fr(au) Wittwen und erben, dießer Grabstein ist anhero gelegt worden.
- C Psalm: 39. Her Lehre doch mich, dass ein Ende mit mir haben muß, und mein Leben ein Ziel hatt, und ich davon muß³⁾.
- D Apocal(ypsis): 14. Selig sind die Todten, die in dem Herren sterben von nun an⁴⁾.
- E
 Auff des Todes Bitterkeit
 Folgt die selge Ewigkeit
 Drumb nur unerschrocken dran
 Weil der Todt nicht schaden kan.

Tłum.: Wielkiemu, dobremu i najświętszemu Bogu. Wędrowcze, którym zawsze jesteś, kiedy tu przychodzisz i stoisz, kiedy czytasz, kogo strzeże ten kamień: tu został pochowany wielce poważany i najrozsądniejszy człowiek, pan Johannes Schede, sława ojczyzny i podpora tego miasta, który najpierw był ławnikiem, a potem kwestorem najwyższej szlachty, nieco później rajcą i sprawiedliwym sędzią, ostatecznie zainspirowała go najznakomitsza posada, którą sprawując, dzierżył klucze miasta przez trzynaście lat w bardzo niespokojnych czasach. On, ta otwarta dobroć, urodził się 2 lipca 1591 roku. Ta przez wszystkich opłakiwana dobroć zmarł 30 października 1647 roku. ^b-Ku chwale i sławie najbliższego i najbardziej wymarzonego małżonka, ojca i teścia (ten pomnik) wystawili zasmuceni i pozostawieni w żałobie wdowa oraz współcześnie żyjące dzieci z rodziną^{-b} (A). Tutaj leży pochowany, śp. czcigodny, poważany i mądry itd. Johan Schede, słynny regent i wielce zasłużony burmistrz miasta, w którym się urodził 2 lipca w roku Chrystusa 1591 i zmarł 30 października 1647 roku, na którego wieczną pamiątkę, staraniem pozostawionej żony wdowy i spadkobierców, został położony tu ten kamień nagrobny (B). Psalm 39: Daj mi, Panie, poznać kres mój i jaka jest miara dni moich, abym wiedział, jak jestem znikomy (C). Apokalipsa 14: Błogosławieni są odtąd umarli, którzy w Panu umierają (D). Po goryczy śmierci / następuje wieczna szczęśliwość, / dlatego nie lękam się, / bo wiem śmierć nie może szkodzić (F).

Reformacja w Gorzowie została wprowadzona w roku 1537. Szczególny w tym udział miał burmistrz Johannes Schede, ojciec znaczącego rodu gorzowskich patrycjusz⁴⁾. Johannes Schede urodził się 2 lipca 1591 roku jako syn rajcy Johannesa Schede. Był żonaty z Elisabeth Schulze. Urząd burmistrza sprawował od roku 1634. Zmarł 30 października 1647 roku. Również jego syn David (1627–1692) został burmistrzem Gorzowa⁵⁾.

a) Nachrichten: *S.Senator*.

b--b) Ten fragment tylko u Beckmanna, Landsberg an der Warthe, fol. 98^r.

- 1) Beckmann, s. 30: *Dergleichen auch eine deutsche beigelegt ist aber einerlei Inhalts, wannhero man angestanden, sie anher zu setzen.* Inskrypcje (B–E) tylko u Beckmanna, Landsberg an der Warthe, fol. 98.
- 2) Ps 39,5.
- 3) Ap 14,13.
- 4) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 82.
- 5) Siehe Eines frommen Daniels und Gläubigen Christens Seeliges Schlaffen-Gehen: welches Auß dem letzten Vers des 12ten Cap: Daniels Bey dem am 26sten Sonntag nach Trin. angestellten Volckreichen Leich-Begännüß Des... Herrn Daniel Schedens / N.P.C. und Wollmeritirten ältesten BürgerMeisters allhier zu Landsberg an der Wahrte. Welcher am verstrichenen 23. Octob: des 1692sten Jahrs... eingeschlaffen / und... den 26sten October in hiesiger Pfarr-Kirchen vor dem Altar in sein Schlaff-Kämmerlein gelegt worden... vorgetragen und... Zum Druck außgefertiget worden / Von M. Samuel Richtsteigen / Churfürstlichen Brandenb(urgischen) Past(ori) Prim(arii) zu Landsberg an der Wahrte / und des Lands- und Friedebergischen Creyses Inspectore, Cüstrin 1692.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 30; GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 98, 153; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/158: Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg, s. 364–365.

80.	Gralewo, kościół parafialny	1648
------------	------------------------------------	-------------

Dzwon. Brąz. Wieża kościelna. Na szyldzie między pojedynczymi półwałkami inskrypcja fundacyjna (A), u dołu między prostymi półwałkami fryz z ornamentem owocowym, a poniżej fryz z wiciami akantu. Na flance sformułowana jako adnotacja powstania (B), wykonana nad i pod herbem, po przeciwnej stronie umieszczone są putta. Podwójny półwałek na kryzie powyżej krawędzi, a na krawędzi tekst (C).

Ø 82 cm; wys.: 61 cm; korona: 21 cm. Język łaciński (A, C) i niemiecki (A, B) – kapitała. Litera: 2,5 cm.

A HANS GEORGE VON / DEM BORNE CANCELL(ARIVS) // (herb) //
DEO E(IVSDEM) ECCLESIAE / ANNO • M^a • DC XLVIII

B AVS DEM VEIWER FLOS ICH / DIETRICH KESLER ZV CVSTRIN GOS
MICH

C VERBUM DOMINI MANET IN AETERNVM¹⁾

Herb: von Borne²⁾

Tłum.: Hans Georg von dem Borne, kanclerz, (ufundował) Bogu tego kościoła w roku 1648 (A). Wypląłem z ognia, Dietrich Kesler odlał mnie w Kostrzynie (B). Słowo Pańskie trwa na wieki (C).

Hans Georg von dem Borne (1589–1656), tajny radca elektorów brandenburskich i kanclerz Nowej Marchii, właściciel ziemski Bornego, Długiego, Przytonia i Barnówka i tymczasowo Ostrowic, Jankowa, Gralewa i Santoka. Gralewo nabył Hans Georg von dem

Borne 1 listopada 1641 roku i pozostało w jego posiadaniu aż do jego śmierci³⁾. Od sierpnia 1624 roku był żonaty z Anną Marią von Birckholz (1603–1653). Mieli 13 dzieci. Oboje zostali pochowani w Barnówku w tamtejszym kościele⁴⁾ (zob. nr 73). Ludwisarz Dietrich Kessler (Kesler) działał w Kostrzynie w latach 1648 do 1654⁵⁾.

a) *M* uszkodzone

- 1) 1 Pt 1,25; Iz 40,8.
- 2) Bagmihl, Pommersches Wappenbuch, t. 1, tab. 34.
- 3) Schmidt, Die Familie von dem Borne, t. 2, s. 29 i nast.; Hänseler, Aus der Geschichte des Rittergutes und des Dorfes Gralow, s. 145.
- 4) Tamże, t. 1, s. 103–196; NDB 2:1955, s. 468; Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden, t. 1, s. 60; Leich-Predigt auf Jo. Geo. Von dem Born, churf. Brandenb. geh. Rath, † 30 Aug. 1656 / von Geo. Cunrad Bergius, Franckf. a/O. 1658.
- 5) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 115, 164; Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten, s. 33.

GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 109r; Hänseler, Aus der Geschichte des Rittergutes und des Dorfes Gralow, s. 145, przyp. 5; tenże, Die Kirche von Glalow, (w:) Brandenburg, s. 204.

81.	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny (własność prywatna)	1649
------------	---	-------------

Puszka do przechowywania hostii. Srebro pozłacane. Prosty, skromny korpus w kształcie skrzynki na czterech odlanych kulistych stopach, dolna krawędź zamknięta mocną listwą profilowaną. Na płaskiej pokrywce z lekkim stopniowaniem, której szeroki brzeg jest okolony ozdobami z wici (latorośli) i kwiatów, a podniesione płaskie pole środkowe obramowane tekstem chorału (A). Wewnątrz pokrywki wykonana została druga inskrypcja (B), która swojego czasu była również w Kostrzynie powodem sporów pomiędzy luteranami i wyznawcami Kościoła reformowanego. Pokrywka nitowana jest dwoma zawiasami przechodzącymi w kapki płytkowe na tylnej ścianie, okolonymi trzema wygrawerowanymi kwiatami. Na przedniej ścianie puszek są przedstawione narzędzia męki Chrystusa, poniżej krzyż z tytułem (C). Prawa strona przedstawia scenę Ostatniej Wieczerzy, a lewa umycie nóg przez Chrystusa. Dolna strona podstawy puszek zawiera, znany z dzbanu Ostatniej Wieczerzy, duży otoczony wieńcem laurowym herb przymierza von Boltzmann i von Freund z okalającym go napisem (D). Nacięcie na górnym brzegu i ślady po użyciu narzędzia polerskiego wskazują – według Richtera – na to, że blacha spodu stanowiła pierwotnie część ścianki cylindrycznego naczynia, a potem użyta została jako dno puszek do przechowywania hostii¹⁾. Około roku 1980 odkryta na francuskim rynku sztuki.

Wys.: 8 cm; szer.: 15 cm. Waga: 687,9 g. Język niemiecki (A–B, D). Kapitała (C, D), fraktura (A, B).

Opis i tekst inskrypcji i zdjęcia u Richtera²⁾:

- A Nehmet hin, vnd est Daß ist mein Leib
 Der für euch wirdt gegeben
 Vnd denckt daß ich eiwer bleib
 Im Todt vndt auch im Leben
 Daß macht euch aller Sünden frey
 Daß sie euch nicht mehr kräncken
 So oft ihrß tuht Solt Ihr Dabeÿ
 An meinen todten gedencken³⁾
- B Vom Abendmahl wird viel beÿ / vielen Disputiret,
 Ich seh auf Ch=risti-Wort, so bleib ich vnverfüret /
 Deß Menschen Witz ist doch in / Glaubens Sachen blind,
 Je / Mehr sie sindt vnd sucht Je weniger sie findt.
- C I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)⁴⁾.
- D GEORGE HENRICH BOLTZMANN // EVA MARIA G(EBORENE)
 FREINDIN // Anno 1649

Herby: Boltzmann⁵⁾ Freund⁶⁾

Tłum.: Bierście i jedzcie, to jest ciało moje, które wam jest dawane, i myślcie o tym, że ja pozostaję w śmierci, jak też i w życiu. To uwolni was od wszystkich grzechów, (tak) że nie będą one was już bolały, ile razy to czynić będziecie, wspomnijcie o mojej śmierci (A). O Ostatniej Wieczerzy wielu dużo dysputuje. Ja patrzę na słowo Chrystusa i nie dam się sprowokować. Żarty człowieka są przecież w sprawach wiary ślepe, im więcej ich jest i się ich szuka, tym mniej się ich znajduje (B). Jezus Nazareński, król żydowski (C). Georg Henrich Boltzmann. Eva Maria urodzona Freund, roku 1649 (D).

Na temat Georga Heinricha Boltzmanna, kostrzyńskiego aptekarza i burmistrza, jak też jego żony zob. nr 83. Jeśli chodzi o przerobienie blachy spodu, Richter widzi pewne hipotetyczne wyjaśnienie. Kiedy w roku 1649 Georg Heinrich Boltzmann został powołany na urząd prowizora kościelnego, podarował wraz ze swoją żoną kostrzyńskiemu kościołowi parafialnemu dzbanek Ostatniej Wieczerzy. A kiedy w następnym roku został burmistrzem, postanowił ufundować nowe sprzęty kościelne. Dzbanek do wina z roku 1649 został zastąpiony nowym, na którym obok herbu i nazwiska fundatorów był umieszczony dumny dopisek *Burmistrz w Kostrzynie*. Srebro starego dzbanka zostało przetopione i wykorzystane do wyprodukowania nowego dzbanka i puszki do przechowywania hostii. Tylko część herbowa ścianki znalazła zastosowanie jako podstawa ufundowanej jednocześnie puszki do przechowywania hostii⁷⁾.

Autor chorału z roku 1636 *Als Jesus Chrystus in der Nacht, darinn er ward verrathen* (tłum.: *Kiedy Jezus Chrystus w nocy został zdradzony*) Johann(es) Heermann, urodzony 11.10.1585 roku w Rudnej (niem. Raudten) w księstwie glogowskim, zmarły 17.02.1647 roku w Lesznie, zaliczany jest do najbardziej znaczących niemieckich poetów pieśni kościelnych tworzących w okresie baroku⁸⁾. Na puszcze zostały wykorzystane tylko zwrotki 3 i 8.

- 1) Richter, Das Abendmahlsgerät der Küstriner Pfarrkirche, s. 155.
- 2) Tamże, s. 153–155.
- 3) Allgemeines und vollständiges Evangelisches Gesang-Buch (1751), s. 1004, nr 1652; Jauerisches Gesang-Buch (1818), s. 743, nr 954.
- 4) J 19,19.
- 5) Zob. nr 83.
- 6) Tamże.
- 7) Richter, Das Abendmahlsgerät der Küstriner Pfarrkirche, s. 155.
- 8) ADB, t. 11:1880, s. 247–249; Bibliographisches Kirchenlexikon, t. 2, s. 539–641.

Richter, Das Abendmahlsgerät der Küstriner Pfarrkirche, s. 155.

82.	Kostrzyn? Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	I poł. XVII w.
------------	---	-----------------------

Relief ze sceną walki św. Jerzego ze smokiem. Piaskowiec. Pochodzenie reliefu nie jest znane, przypuszczalnie z Kostrzyna. Na górnym brzegu częściowo zniszczona inskrypcja (A), na dolnym tekst (B).

Wys.: 73 cm; szer.: 88 cm. Język niemiecki. Fraktura. Litera: 2,5–5,0 cm.

A [...w]ider den Fraß[bi]s^{a)}

B Se[tz]t^{a)}: Ma(n)dig^{a)}

Relief przedstawia św. Jerzego (* 280 p. n. Chr. w Lod/Izrael, † 23.04.303 p. n. Chr. w Nikomedii/Turcja) na koniu z lancą podczas walki ze smokiem, który dręczył ludzi pewnego miasta w Libii. W tej scenie św. Jerzy będący rycerskim bohaterem ukazany jest jako ludzkie odbicie Michała Archanioła, przez co staje się rzeczą jasną, że walka ta wygrana akurat w niebie z przeciwnym Bogu smokiem w pewnym stopniu za pośrednictwem żołnierzy Chrystusa rozniesie się po ziemi. W reliefie nie ma żadnych punktów zaczepienia wskazujących na jego pochodzenie.

a) Odczyt niepewny.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn.: II/1/604.

83.	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny (własność prywatna)	1650
------------	---	-------------

Dzbanek do wina. Srebro pozłacane. Gładki, cylindryczny korpus z mocną, wysoką częścią stopy i profilowanym pierścieniem podstawy. Profilowanie powtarza się na dwukrotnie stopniowanej pokrywce, zakończonej dzióbkiem w kształcie szyszki piniowej. Prosty i geometryczny dzióbek z ornamentacją roślinną i w wygiętym w kształcie litery S uchem. Ścianka opatrzona jest bogato nakłuwanym grawerunkiem herbu otoczonego wieńcem laurowym, a pokrywka w różę Lutra. Pod dzióbkiem herb przymierza Boltzmann–Freund

z napisem (C). Nad lewym bocznym herbem Boltzmanna napis (D), poniżej tekst (E); nad prawym bocznym herbem Fromholdta napis (F), poniżej cytat z Biblii (G). Na zaokrąglonym pierścieniu stopy wykonany jest tekst fundacji (H). Na pierścieniu podstawy dzbana dwa niewyraźne znaki złotnika: kostrzyński znak rozpoznawczy i znak mistrzowski z inicjałami (I). Wbity wyraźny pruski stempel podatkowy (używany od roku 1809)¹⁾ z inicjałami (J) i francuski stempel wwozu (używany począwszy od roku 1893)²⁾. Około roku 1980 odkryty we francuskim handlu dziełami sztuki, obecnie w posiadaniu prywatnym.

Wys.: 38,5 cm; waga 2100 g. Język niemiecki (A–D, F, H–J) i łaciński (E, G). Kapitała (C–G), fraktura (A, B, H)

Opis i tekst inskrypcji i zdjęcie u Richtera³⁾:

- A Das Blut Jesu Christi des Sohnes Gottes Machet uns rein von aller unser Sünden⁴⁾
- B Evang(elium) Joh(annes) 6.; wer an mich gleübet den wirt nümer Mehr dürsten⁵⁾
- C GEORG // HEINRICH BOLTZMANN BURGERM(EISTER) I(N)
C(ÜSTRIN) EVA MARIA G(EBORENE) FREINDIN
- D GEORG // BOLTZMAN / BVRGERM(EISTER) V(ND) APOTEC(ER)
- E HOC BIBITVR EX CHALICE QVOD FLVXIT DE CHRISTI LATERE⁶⁾
- F ANNA // FROMHOLDTIN
- G MATTH(ÄVS) II VENITE AD ME OMNES Q(VI) LABORATI ET
ONERATI ESTIS ET EGO REFICIAM VOS⁷⁾
- H A(nn)o 1650 Am tage Sanct GEORGI⁸⁾ Obdachte Perßonen geben diese Kanne der Kirchen in Custrin Gott zu Ehren und zum Seeligen gebrauch der gleübigen
- I J(ohann) P(alsche)⁹⁾
- J F(riedrich) W(ilhelm)¹⁰⁾

Herby: Boltzmann¹¹⁾ Freund¹²⁾ Fromholdt¹³⁾

Tłum.: Krew Jezusa Chrystusa, Syna Boga oczyści nas ze wszystkich naszych grzechów (A). Kto we mnie wierzy, nigdy pragnąć nie będzie (B). Georg Heinrich Boltzmann, burmistrz w Kostrzynie, Eva Maria urodzona Freund (C). Georg Boltzmann, burmistrz i aptekarz (D). Pijemy z tego kielicha, co wypłynęło z boku Chrystusa (E). Mateusz 11: Przyjdźcie do Mnie wszyscy, którzy utrudzeni i obciążeni jesteście, a ja was pokrzepię (G). W 1650 roku w dzień św. Jerzego wspomniane osoby dają ten dzbanek kościołowi w Kostrzynie na chwałę Boga i dla duchowego użytku wiernych (H).

Georg Heinrich Boltzmann, kostrzyński aptekarz i od roku 1650 burmistrz, był synem tamtejszego burmistrza i aptekarza Georga B. (* 9.04.1570, † 30.11.1637) i Anny Fromholdt (Fromholz) († 28.08.1631) – zob. nr 71. Urodzony w Kostrzynie 20.10.1637 roku, ożenił się 17.09.1638 roku z Evą Marią Freund, córką kostrzyńskiego rajcy Johanna F. i Evy Bolt, zob. nr 81. Zmarł 3.02.1673 roku w Kostrzynie i tam został pochowany¹⁴⁾. Przeżyła go owdowiała żona i dwoje z sześciorga dzieci: Anna Maria, żona Johanna Kasparsa Fielitza, i Eva Sophia, żona Johanna Krause. Wśród czworga zmarłych dzieci jest córka Dorothea Elizabeth (1655–1663), zob. nr 100.

- 1) Rosenberg, nr 4420.
- 2) Tamże, nr 6616.
- 3) Richter, „Gott zu Ehren und zum Seeligen gebrauch der gleübigen”, s. 52–58; ders., Das Abendmahlsgesetz der Küstriner Pfarrkirche, s. 153–155.
- 4) 1 J 1,7.
- 5) J 6,35.
- 6) Por. De sacramento Eucharistiae.
- 7) Mt 11,28.
- 8) 22 kwietnia.
- 9) Kostrzyńskiego złotnika o nazwisku Johann Palsche zna tylko Fredrich (Die Stadt Cüstrin, s. 28), natomiast Scheffler (Goldschmiede Mittel- und Nordostdeutschlands) nie.
- 10) Friedrich Wilhelm III (1770–1840), król Prus od 1797 roku.
- 11) U dołu dwie belki poprzeczne, powyżej mężczyzna z wysokim kapeluszem, w jego wyciągniętych rękach dwie strzały skierowane w dół. Klejnot: podobny.
- 12) Czwórdegielny: 1/3 pies zwrócony w lewo; 2/4 trzy prostopadłe belki. Klejnot: pies.
- 13) U dołu dwie poprzeczne belki, powyżej ptak (gołąb?) skierowany w prawo, w dziobie gałązka z dwoma liśćmi i żółcią. Klejnot: trzy takie same gałązki.
- 14) Encomia Vere Christianorum Magistratum, Das ist: Die herrliche Ehren-Titul Der wahren Christlichen aRegenten und Obrigkeiten Bey dem Christlichen Begräbnüß Des... Herrn Georg Heinrich Boltzman Churfürstl. Brandenb. Hoff-Apothekers und wolverdienten Burger-Meisters allhier zu Cüstrin: Welcher... 1673... entschlafen... vorgetragen und erkläret durch M. Danielem Fesselium..., Franckfurt an der Oder 1673; Bey dem Christlichen Begräbnüß des Weyland Edlen Wol-Ehrenvesten Groß=Achtbarn und Wol=Weisen Herrn Georg Heinrich Boltzmans, Churfürstl. Brandenburg, Hoff-Apotheker und wohlverdienten Burger=Meisters allhier zu Cüstrin, welche am dritten Tag deß Februari dieses 1673sten Jahres... selig entschlaffen von Daniel Fesselius, Franckf. a/O. 1673. Zob. także Bötticher, Neumärkische Leichenpredigten in der Bibliothek der Marienkirche in Frankfurt an der Oder, s. 41–42.

Katalog der 16. Kunst- und Antiquitätenmesse Hannover 1984, s. 34 (ryc.); Deutsche Goldschmiedekunst vom 15. bis zum 20. Jahrhundert, s. 279–280 (ryc.); Richter, „Gott zu Ehren und zum Seeligen gebrauch der gleübigen”, s. 52–58; tegoż, Das Abendmahlsgesetz der Küstriner Pfarrkirche, s. 153–155.

Płyta nagrobkowa dziecka Karola Rut. Kamień pomalowany ciemną farbą olejną, pod którą miejscami widać starszy malunek w kolorze ciemnoczerwonym. Pierwotne miejsce nieznane. W zagłębieniu środkowego pola wypukła postać zmarłego dziecka w sukience i czepku, które w rękach trzyma kwiat na piersi. Poniżej w owalnym, lekko zagłębionym

kartuszu pięciolinijkowa inskrypcja pośmiertna. Po bokach ornament chrząstkowy w formie wici roślinnej. U góry owalny, zagłębiony kartusz, a w nim cztery pełne herby rodowe ze strony ojca i matki.

Wys.: 141 cm; szer.: 78 cm. Język niemiecki, fraktura.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

Carl Rut Herrn Obersten Carl Ruten geliebtes Sehnlein / welches gebohren
am 27 November im Jahr C(hristi) 1646 in Gott / [aber Zertig]^{a)} vnd Selig
vörschiden Den 6 Juni An(n)o 1650 ves[-/peram^{b)} --- Seines Alters 3]
Jahre 20 Wochen 2 tage dem Gott / [genaden soll wolle]^{a)}

Herby: von Rut²⁾, nieznany³⁾ von Holtzendorff⁴⁾ von Hacke⁵⁾

Tłum.: Carl Rut, pana pułkownika Carla Ruta ukochany synek, urodzony 27 listopada w roku Pańskim 1646, pożegnał się w Bogu ze światem doczesnym 6 czerwca roku 1650 wieczorem [--- w wieku 3] lat 20 tygodni i 2 dni. Niech Bóg nad nim [się zlituje]^{a)}.

Na temat szwedzkiego pułkownika Karla Dietricha Ruta (Ruth, Rutt) i jego rodziny zob. nr 78. Karl Rut był jego drugim dzieckiem, które zmarło w wieku dziecięcym.

a) Możliwe uzupełnienie na podstawie inskrypcji jego siostry.

b) Odczyt niepewny.

1) Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. V/3/125: 15×17,5 cm. Autor: Kurt Aurig (1883–1957).

2) Podzielony, u góry romb, pod dwoma trójkątami wierzchołkiem ku górze.

3) Belka poprzeczna z trzema nacięciami.

4) Podzielone na cztery części, przykryte belką poprzeczną. Por. Siebmacher, tab. 175; Bagmihl, Pommersches Wappenbuch, t. 5, tab. 13.

5) Siebmacher, tab. 179.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. V/3/125 (fotografia); Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Landsberg a. W., Marienkirche (obraz); Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 95 (bez inskrypcji).

85. †

Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie

1650

Skrzynia cechowa piekarzy w Gorzowie z datą roku. Odrestaurowana i pomalowana na nowo. Od roku 1945 zaginiona.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

1650

1) *Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg*, s. 82, nr 118.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 82, nr 118.

86. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1650
-------	--	------

Płyta nagrobkowa archidiakona Friedricha Brucha. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Alhier neben der Cantzel liegt begraben, und ruhet selig der WohlEhrWürdige, und Hochgelehrte Herr, Fridericus Bruch, Archidiaconus dießer Stadt, und ist gestalt gewesen, wie hier zu sehen An(n)o 35 ist er hier vociret worden. An(n)o 1650 den 12. April(is) selig gestorben, seines Alters 64 Jahr.

Tłum.: *Tutaj, obok ambony, leży pochowany i spoczywa czcigodny i wielce uczony pan Fridericus Bruch, archidiakon tego miasta, i został powołany, jak tu można zobaczyć, w roku (16) 35 został tu wprowadzony na urząd. Zmarł w błogosławieństwie 12 kwietnia 1650 roku w wieku 64 lat.*

Friedrich Bruch, urodzony około roku 1586, był gorzowskim archidiakonem od roku 1635 aż do śmierci w dniu 12 kwietnia 1650 roku¹⁾. Został pochowany obok ambony w kościele Najświętszej Marii Panny.

1) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 259; t. 2, s. 97.

GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 109^r.

87. †	Gorzów Wlkp., ul. Sikorskiego	1651
-------	-------------------------------	------

Inskrypcja domu. Na belce korytarza domu przy ulicy Sikorskiego (dawna Richtstrasse nr?) inskrypcja. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Her. Jacob Döbel Anno 1651

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 101.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 101.

88. †	Wysoka, kościół filialny	1651
-------	--------------------------	------

Dzwon w wieży kościelnej. Brąz. Prosto żłobkowana płyta korony z sześcioma kanciastymi kabłąkami. Na krawędzi dzwonu podwójny półwałek, a na pierścieniu odsercowym kryza między podwójnymi półwałkami. Na szyi dzwonu pojedynczy półwałek z liśćmi szałwi, poniżej fryz z wiciami roślin i liliami na przemian, pod którym na flance między półwałkami trójwersowa inskrypcja (A) z chronogramem. Pod dolnym półwałkiem fryz z girlandami. Poniżej po przeciwległych stronach anioł w wiciach akantu pomiędzy dwoma pełnymi herbami, wokół których są porozrzucone litery (B), scena Ukrzyżowania

z Marią, św. Janem i św. Marią Magdaleną i plakietka odautorska w kształcie dzwonu z adnotacją wykonania w formie liter (C), obok liter (D), poniżej głowa anioła i Marią z dzieciątkiem na sierpie księżycy.

Ø 67 cm, wys.: 74 cm, wys.: kabłąka: 18 cm. Język niemiecki i łaciński. Kapitała.

Opis i tekst inskrypcji według Deutsches Glockenarchiv Nürnberg i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

- A HANS GVNTTER V(ON) LÖBEN VRSVLA • V(ON) LÖBEN •
GEBORNE PFVLIEN PFANDESS GESESSEN / IN HOGENWALDE²⁾
ELISABET SOFIA G(EBORNE) RORIEN H(ERRN) O(...)^{a)}
HILDEBRAND / GOTTES GNADE MACHT SEE^LIG •
K(URFÜRSTLICHER) • S(...)^{b)} • NAG(GELASSENE) • W(ITWE) •
H(ERR) • DAVID VNTERBAVM • P(ASTOR)
- B H(ANS) G(VNTTER) V(ON) L(ÖBEN) // V(RSVLA) • V(ON) L(ÖBEN)
G(EBORNE) P(FVLIEN)
- C F(RANCISCVS) V(OILLARD)^{c)}
- D F(RANCISCVS) V(OILLARD)^{c)} C(IVIS) F(RANCOFVRTENSIS)
N(ATIONE) G(ALLVS) ME F(ECIT)

Herb: von Löben³⁾ von Pfuel⁴⁾

Tłum.: Hans Gunter von Löben, Ursula von Löben urodzona Pful zastawnie osiadła na Wysokiej, Elisabet Sofia urodzona Ror, pana O. Hildebrand. Łaska Boga czyni błogosławionym (...) pozostawiona wdowa, pan David Unterbaum, pastor (A). Wykonał mnie Franz Voillard, obywatel Frankfurtu narodowości francuskiej (C).

Na temat Hansa Güntera von Löben, jego małżonki Ursuli z domu Pfuel, jak też Elisabeth Sophie z domu Ro(h)r(?), wdowy po O. Hildebrandzie, bliższych informacji brak. David Unterbaum urodził się około roku 1605 w słow. Kežmarok. Od roku 1628 do 1668 był pastorem w Tarnowie w powiecie Gorzów. Tam zmarł 10 maja 1668 roku⁵⁾. Probostwo w Wysokiej od roku 1636 do 1653 było nieobsadzone i zarządzane przez pastora z sąsiedniego Tarnowa⁶⁾. Ludwisarz Franz Voillard znany był nie tylko w Brandenburgii. Z jego warsztatu znanych jest około 100 dzwonów, które powstały pomiędzy rokiem 1649 a 1678⁷⁾.

- a) Możliwe rozwiązanie: OTTO, OSKAR?
b) Nieznane określenie urzędu, S(ECRETÄR)?
c) Możliwe również V(OILLARDUS).

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 77 (1652!).
2) Wysoka.
3) Podzielony, na dole szachownica, u góry Murzynka.
4) Trzy tęczę jedna nad drugą.

- 5) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 2, s. 911.
 6) Tamże, t. 1, s. 261.
 7) Górski, Franciscus Voillard, s. 155–162.

Deutsches Glockenarchiv Nürnberg, sygn. 7/20/21C; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 77 (1652!); Tureczek, Zabytkowe dzwony, s. 124–125 (1652!).

89. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1651
-------	---	-------------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla gorzowskiego diakona Jakoba Hoffmanna. Obok ambony. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Tutaj obok ambony leży i spoczywa śp. czcigodny i wielce uczony Pan Jacobus Hoffmann, diakon tego miasta Gorzowa, a był postacią, jaką można tu zobaczyć. W roku 1642 został tu powołany. Zmarł 12 listopada 1651 roku w błogosławieństwie w wieku 46 lat¹⁾:

Sunt digna cedro verba maximi / Justus, docentis, perŷt, et pectus super
 / Haud ullus est ponens: Uri dementiae / collecti in Saut intelligente,
 quia mali / Faciebus â colligitq(ue), æquum diligens. / Ingredior ipsi pace
 contingint bonâ / Svavi quiescunt cubiculo, ad novum diem. / Hofmannus
 impiger fuit Mÿsta, perŷt, / ut justus, et citô, quia maxime Deus /
 Dilexit illum congregatus ob malum / Brevi im(m)inens nunc in Manu
 est Domini sui, / Im(m)unis â eruce, et quiescit suaviter / In pace. Non
 super modum illum plangite, / nec invidentes gaudium ei caelicum: / Ast
 ponderate talia, Deumq(ue) precibus / caliclis fatigate, mala pellat oppido,
 / Et adibus nostris, queramus tempore / Justo beatas ingredi sedes, et ut
 / Hofman(n)us in coelo coruscare peren(n)e. / Severinus Crebrigiŷus /
 R(ector) S(cholæ) L(ugens) P(osuit) + F(ecit)

Tłum.: Największe słowa są godne cedru, umarł sprawiedliwy, uczony i żaden duch nie unosi się nad nim, że zasmuceni zanikiem pamięci, którzy zebrali się w racjonalnym skoku, bowiem i ci o złym wyglądzie sprawiedliwie i troskliwie zostali zgromadzeni. Ci sami poprzez dobroć osiągają spokój, spoczywają w izbie (oczekując) dnia sądu ostatecznego. Hoffmann był niestrudzonym diakonem, umarł jako sprawiedliwy, i szybko, bowiem Bóg najwyższy go kochał, uwolniony od zła jest teraz w rękach swego Pana, wolny od zniszczenia i spoczywa w spokoju. Nie płaczcie po nim ponad miarę i nie zazdroście mu jego niebiańskiej radości, ale odważcie się zanudzać Boga takimi ważnymi i gorącymi prośbami, by przepędzał zło z naszego miasta i naszych domów. My w sprawiedliwym czasie szukać będziemy błogosławionych świętej pamięci w miejscu zamieszkania, do którego oni dotarli, gdzie również Hoffmann w niebie będzie błyszczał na wieki. Severin Creberg, rektor szkoły chętnie sformułował i wystawił.

Jakob Hoffmann, urodzony około roku 1605, został w roku 1642 diakonem w Gorzowie. Tam zmarł 12.11.1651 roku. Został pochowany w tamtejszym kościele Najświętszej Marii Panny²⁾.

- 1) GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 109^r.
 2) Evangelisches Pfrarrerbuch, t. 2, s. 344.

GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 109^r.

90. †	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1652
-------	-------------------------------	------

Skrzynia cechowa garncarzy w Gorzowie z datą roku. Od roku 1945 zaginiona.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

1652

- 1) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 83, nr 930.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 83, nr 930.

91. †	Gorzów Wlkp., Muzeum	1652 (1748)
-------	----------------------	-------------

Skrzynia cechowa cieśli w Gorzowie z datą roku (A). Odnowiona w roku 1748 (B). Od roku 1945 zaginiona. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

A 1652

B Renov(iert) 1748.

Tłum.: Odrestaurowana w roku 1748 (B).

- 1) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 82, nr 252.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 82, nr 252.

92. †	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1652 (1748)
-------	-------------------------------	-------------

Skrzynia cechowa. Po wewnętrznej stronie inskrypcja (A). Odrestaurowana w roku 1748 (B). Od roku 1945 zaginiona. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

A H(er)r Bürgermeister Reinhardt beysitzer
 Gottlieb Bredo Michael Arndt
 Martin Wentzel Michael Kniehasse
 Mathias Lehmann Anno 1652.

B Renov(iert) 1748.

Tłum.: Pan burmistrz Reinhardt, ławnicy Gottlieb Bredo, Michael Arndt, Martin Wentzel, Michael Kniehasse, Mathias Lehmann w roku 1652 (A). Odrestaurowana w roku 1748 (B).

Skrzynia cechowa trafiła do muzeum na polecenie magistratu.

1) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 31, 83–84, nr 1346.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 31, 83–84, nr 1346.

93. †	Mironice, kościół klasztorny	1653
--------------	-------------------------------------	-------------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Ludwiga von Lau, kapitana księstwa Brandenburgii. Na murze obok filarów. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

(...) pomiędzy dwoma hermami sklepienie, z którego to wejście jest podwójne, przy tym drugim jest grób Laua. Obok tego na murze czytamy wspomnienie Ludwiga Laua z herbami jego przodków umieszczonymi wokół, a w jednym rogu dekoracja. Inskrypcja brzmi następująco¹⁾.

Der weiland Hoch Edelgeborne, Gestrenge Veste, Hochbenamte Her Ludwig von Lau Churf(ürstlich) Brandenb(urgischer) Hauptmann der Ämpter Himmelstät²⁾ und Kartzig³⁾ in der Grafschaft Mannsfelt im Dorf Bulleben⁴⁾ auf dem Adel(ichen) Rittersitz der von Lauen gebohren den (Sonntag)^{a)} Esto mihi⁵⁾ A(nno) 1574. Hat in Chur und Fürst(lichen) Diensten gelebet 66 Jahr als in Fürst(lich) Anhaltischen 26 Jahr, in Churbrandenb(urgischen) vor Kammer Juncker, Stalmeister Marschal und Hauptmann 40 Jahr, welcher Hauptmannschaft allhier Er rühmlich Vorgestanden 30 Jahr, ist endlich sehlig Verstorben d(en) 11 Dec(embris) A(nno) 1652. als Er sein Alter durch Gottes gnade mit Ruhm und Ehren auf 78 Jahr 9 Monat gebracht in Adel^{b)} reichen Versammlung allhier adelich begraben d(en) 10 Febr(uarii) A(nno) 1653.

Tłum.: Świętej pamięci jaśnie wielmożny i szlachetnie urodzony pan Ludwig von Lau, starosta elektora brandenburskiego urzędów w Mirocinach i Karsku, w hrabstwie Mansfeld, we wsi Bulleben, w szlacheckiej posiadłości rycerskiej rodu von Lau urodzony w niedzielę Esto mihi (21 lutego) 1574 roku. W służbach książęcych przeżył 66 lat, w książęcym Anhalcie 26 lat, w księstwie brandenburskim jako młodszy szambelan dworu, koniuszy, marszałek i naczelnik 40 lat, który starostwem tutaj przez 30 lat chlubnie kierował, w końcu zmarł 11 grudnia 1652 roku, z łaski Boga dożywając w sławie i poważaniu wieku 78 lat 9 miesięcy i tutaj w obecności licznie zgromadzonej szlachty został po szlachecku pochowany w dniu 10 lutego 1653 roku.

a) Skrót w formie litery C.

b) Odczyt niepewny.

1) GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 109, fol. 1.

2) Mironice.

- 3) Karsk.
- 4) Bulleben, miejscowość w hrabstwie Mansfeld / Saksonia Anhalt.
- 5) 21 lutego.

GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 109, fol. 1.

94. †	Kostrzyn, kościół Najświętszej Marii Panny	1656
-------	---	------

Epitafium Georga Ehrentreicha von Burgsdorf, książęcego nadkoniuszego, szambelana, pułkownika, gubernatora twierdzy Kostrzyn i radcy rządu Nowej Marchii. Naprzeciwno emporu rusznikarzy. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Jeszcze naprzeciwno emporu rusznikarzy pomnik byłego gubernatora von Burgstorf¹⁾:

Dem wollwurdigen, Hoch Edelgebohrnen Hern George Ehrntreich von Burgstorf S(einer) Churf(ürstlichen) Durchl(aucht) zu Brand(enburg) Ober=Stallmeister, Cammerherr, Obrister zu Roß und Fuß, Gouverneur der Veste Custrin, Neumärkischer Regierungs Raht des S(ankt) Joh(annis) Ordens Ritter und Commendator zu Supplingenburg² und Hauptmann zu Zehden³ auf Hohen Zieten⁴, Goltbeck⁵ und Dertzow⁶ Erbher ist den 2. Martÿ 1656 im Herrn seelig entschlafen und nach allhie gehaltenen Leich Predigt und Christl(ichen) Leich Cerimonien zu Hohen Zieten beigesetzt worden seines Alters 53 Jahr.

Tłum.: Czcigodnemu, wysoko i szlachetnie urodzonemu panu George Ehrntreich von Burgstorf, nadkoniuszemu jego elektorskiej dostojności Brandenburgii, szambelanowi, pułkownikowi jazdy konnej i piechoty, gubernatorowi twierdzy Kostrzyn, radcy rządowemu Nowej Marchii, rycerzowi zakonu świętego Jana i komturowi Süpplingenbura i kapitanowi Cedyni, dziedzicowi Sitna, Sulina i Derczewa, (który) zasnął w Panu 2 marca 1656 roku i po wygłoszonym tu kazaniu pogrzebowym i chrześcijańskiej ceremonii pogrzebowej w Sitnie został złożony do grobu w wieku 53 lat.

Georg Ehrentreich von Burgsdorf, syn Alexandra Magnusa von B., kapitana księstwa Brandenburgii w Cedyni, dziedzica Sitna, i Kathariny von Röbel. Urodził się 27 listopada 1603 roku. W roku 1631 był nadkoniuszym, w roku 1641 szambelanem, w roku 1645 komturem Süpplingenbura, od roku 1652 aż do śmierci w roku 1656 gubernatorem twierdzy Kostrzyn i komendantem Drezdenka, Oderberg, Krosna i Gorzowa. Żonaty (20.12.1633 roku w Szczecinie) z Hedwig von der Osten († 9.05.1676). O niej i dzieciach zob. nr 76. Georg Ehrentreich von Burgsdorf zmarł 2.03.1656 roku w Kostrzynie i został pochowany w Sitnie 7.05.1656 roku⁷⁾.

- 1) Beckmann, s. 21–22. Więcej o Burgtorfie w rozdziale 1, s. 21–23. Nieco inna, zmieniona wersja u Richtera (Das Abendmahlsgerät der Küstriner Pfarrkirche), s. 149.
- 2) Süpplingenburg, pow. Helmstedt.
- 3) Cedynia.
- 4) Sitno.
- 5) Sulino.

- 6) Derczewo.
- 7) Anastaseōs Hēmōn eis tēn zoēn aiōnion eptarroos paraklēsis. Das ist Auß der Aufferstehung der Todten herfliessende sieben liebliche Trost-Quellen Darauß gläubige Christen bey der lieben ihrigen oder ihrem eigenen seligen Abschied Trost-Wasserschöpfen und ihre Thränen von ihren Augen abwaschen sollen: Bey dem ChristAdelichen Leichbegängnüß Des... Georg Ehrentreichs von Burgkstorff... Welcher am abgewichenen 2. Martii dieses 1656. Jahrs... zu Cüstrin seliglich entschlaffen und nach der in Cüstrin am 7. Maii gehaltenen Leichproceßion zu Hohenziethen in sein Adeliches Erb-Begräbnis ist zur Ruhe gesetzt worden. Auß der Epistel Pauli an die Römer am 8. Cap. v. 11.... in der Pfarr-Kirchen zu Cüstrin gezeiget und auff begehren in Druck verfertigt Durch M. Daniele Fesselium.... Alten Stettin: Götzke, 1656; Die Andere Predigt. W: Der seligen Kinder Gottes unsterbliches Ehrengedächtnis Das ist / Der... Theil Christlicher Leich- und Trost-Predigten: Die bey vornehmer und gottseliger Leute Leichbegängnissen in der Veste Cüstrin gehalten... / Jetzo auffs neue übersehen und zusammen in öffentlichen Druck gegeben worden/ Durch M. Daniele Fesselium, Churfürstl. Brandenburg. Consistorial-Rath/ Pfarrern zu Cüstrin/ und der Neumarck Superintendentem. Teil: 1. Cüstrin: Dennewitz Ernst, 1659, s. 53–88. Zob. Biographisches Lexikon aller Helden und Militärpersonen, Th. 1, s. 296–300; Gauhen, Des Heil. Röm. Reichs Genealogisch=Historisches Adels=Lexicon, s. 205; Stammtafel des Uradeligen Geschlechts der Herren von Burgsdorff, Teil 2, s. 287.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 21–22; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 10; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 14; Aller Geistlichen Jungfrauen, die dem Lamb nachfolgen Geistliches Creutz- und Tugendtkränzlein und Him[m]lische Freud- und Ehren-krone: Bey dem Christ-Adelichen Leichbegängnis Der... Jungfrauen Julianae Charlottae gebohrner von Burckstorff... Georg Ehrentreich von Burckstorff... eheleiblichen Tochter, Welche am XXIV. Aprilis des 1654. Jahres zu Nacht umb XII. uhr allhier zu Cüstrin... entschlaffen und nach in der Veste Cüstrin gehaltener LeichProcession zu Hohenziethen in das Adeliche Erb-Begräbnis zur Ruhe ist versetzt worden. Aus der 2. Epistel S.Pauli an Timoth. Cap. 4. Bey Adelicher und Volckreicher Versam[m]lung in der Pfarrkirchen zu Cüstrin vorgetragen durch M. Daniele Fesselium Franckfurt 1655; Sieges und Ehren-Fahne, Welche Dem Wol-gebohrnen Herrn, Herrn Alexander Magnus von Borgstorff Churfürstlichen Brandenburgischen... Rittmeister, Als derselbe in dem harten Treffen zwischen... Brandenb. Cavallerie, und der Königl. Schwedischen Haupt-Armee, Am 18. Iunii st. v. 1675. bey dem Dorffe Lynum geblieben und nunmehr zu Cüstrin beerdiget worden... hat auffgestecket Albertus Albrecht. Franckfurt an der Oder [1675]; Berg, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin, s. 14–15 (wersja współczesna).

95. †	Marwice, kościół filialny	1657
-------	---------------------------	------

Szyba szklana w kształcie medalionu. W północno-zachodnim oknie środkowej nawy kościoła. Zawartość: herb z preclem i koroną, trzymany przez gryfa i lwa, poniżej? inskrypcja.

Ø 14 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Lorentz Ebel lest dis machen Got zu ehren und der Kirche zum gefallen /
1657 / Hans Pochner

Herb: cech piekarzy²⁾

Tłum.: Lorentz Ebel kazał to wykonać ku czci Boga i ozdobie kościoła.

W tym czasie Marwice należały do Moritza Wenera von der Marwitz (1628–1698), który od roku 1654 był mężem Adelgundy Charlotte von Borne (1633–1667), córki kancle-rza Nowej Marchii Johanna Georga von Borne³⁾. Co do wymienionych osób nie można ustalić bliższych danych.

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 114.

2) Grenser, Zunft-Wappen und Handwerker-Insignien, s. 15.

3) Geschichte der Familie von der Marwitz, s. 59.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 114.

96. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1658
--------------	---	-------------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Elisabeth Timmen, matki superintenden-ta Matthäusa Buga w Stendal. Na murze z lewej strony od ołtarza. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Na murze z przodu Elisabeth Timmeniae, matka byłego proboszcza Bernau i późniejszego general-nego superintendenta Matthiasa Bugaei. Z roku 1658¹⁾:

Elisabeth Timmeniae^{a)} A(nno) 1658

Pełna treść inskrypcji nie jest znana. Elisabeth Timmen była matką magistra Matthäu-sa Buga (Bugäus), wyszła za mąż za mydlarza B. przed rokiem 1620. Zmarła w roku 1658. Matthäus, urodzony w 1620 roku w Kostrzynie, był tam od roku 1644 do 1652 ar-chidiakonem, w roku 1652 proboszczem w Bernau, od 1664 roku aż do śmierci w dniu 12 czerwca 1680 roku generalnym superintendentem w Stendal²⁾.

a) *Fimmeniae?*

1) Beckmann, s. 26.

2) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 255; t. 2, s. 106.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 26; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 16.

97. †	Wysoka, kościół filialny	1659
--------------	---------------------------------	-------------

Ołtarz. Drewno. Trójkondygnacyjna edikula. Po środku predelli obraz Ostatniej Wiecze-ry, powyżej na ramie inskrypcja (A). W głównym polu scena przedstawiająca Ukrzy-zowanie z tytułusem (A) na krzyżu. Po bokach pomiędzy kręconymi filarami malowane figury Mojżesza i Aarona. Po stronach zewnętrznych w licach bocznych z ornamentem grząstkowym dwa okrągłe kartusze z tekstami: (C) z lewej strony, (D) z prawej. Na sze-rokim głównym belkowaniu, zdobionym trzema uskrzydłonymi głowami aniołów, nad środkową głową anioła inskrypcja (E). U góry między dwoma okrągłymi filarami ob-raz przedstawiający Wniebowstąpienie Chrystusa, osłonięty dwiema kolejnymi licami

bocznymi z ornamentem chrząstkowym z kartuszami, teksty: (F) z lewej strony i (G) z prawej; po ich zewnętrznych stronach dwie męskie figury. Jako zwieńczenie rzeźby: „Chrystusa triumfującego” pomiędzy św. Marią i św. Janem. Język niemiecki. Fraktura.

Opis i teksty inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Essen das ist mein Leib, Trincket das ist mein Blut²⁾.

B I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)³⁾

C Tue / das [.../...] ⁴⁾

D Also / hatt Gott / die Welt / geliebet⁵⁾

E Heylig Heylig ist Gott der Herr / Zeba//ot⁶⁾.

F Ich binn / die Auffe-/stehung und / das Leben⁷⁾

G Gott fähret / auff mitt / Jautzen⁸⁾

Tłum.: Jedzcie, to jest ciało Moje, pijcie, to jest Moja krew (A). Jezus Nazareński, król żydowski (B). Czyń to (...) (C). Więc Bóg umiłował świat (D). Święty, święty jest Bóg, Pan Zebaot (E). Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem (F). Bóg wstąpił z okrzykami radości (G).

Według kościelnej księgi rachunkowej ołtarz został wykonany przez Georga Kleina(?), malarza i rzeźbiarza obrazów z Gorzowa.

1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Hohenwalde, Altar, nr PK000079.tif; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 76.

2) Mt 26,26–28.

3) J 19,19.

4) Niezidentyfikowany cytat z Biblii.

5) J 3,16.

6) Iz 6,3.

7) J 11,25.

8) Ps 47,5.

Landesamt für Denkmalpflege, Hohenwalde, Altar, nr PK000079.tif; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 76.

98. †	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1663
-------	-------------------------------	------

Obrus królowej Luizy. Dwie części większego obrusa. Tkanina z adamaszku, rozmaite figury, rozety itp., przedstawiające herby Kleve, Marchii, Ravensburg, Jülich i Berg oraz wielokrotnie powtórzona data roczna. Od roku 1945 zaginiony.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

1663

Obrus należał do dworu króla Friedricha Wilhelma III, który był żonaty z Luise Auguste Wilhelmine Amalie, księżną Mecklenburgii-Strelitz (1776–1810). W czasie pośpiesznej podróży króla w roku 1806 do Królewca obrus z wieloma innymi przedmiotami pozostawiono, a później sprzedano. W ten sposób trafił w prywatne posiadanie.

1) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 23, nr 159.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 23, nr 159.

99. †	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1663
-------	-------------------------------	------

Całówka. Mosiądz. Składana na raz z wygrawerowaną liczbą roku. Od roku 1945 zaginiona.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

1663

1) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 25, nr 404.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 25, nr 404.

100. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1663
--------	--	------

Tablica pamiątkowa Dorothei Elisabeth Boltzmann, córki brandenburskiego aptekarza dworu i kostrzyńskiego burmistrza Georga Heinricha Boltzmann. Przypuszczalnie na piątym filarze. Wykonanie inskrypcji nieznanie. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Berga¹⁾:

Dorothe Elisabeth Boltzmannin liegt hier in Stille,
Zwar mit ihrer Eltern Schmerz, dennoch nach des Höchsten Wille.
Jung von Jahren, alt an Tugend;
Ihre zarte ganze Jugend,
Ist nun leider in 8 Jahr und 10 Wochen eingeschränkt.

Christenherz, besinne dich, was der Eltern Sinn gedenkt,
Und erinnere dich dabei,
Daß auch Jugend flüchtig sei.

Tłum.: Dorothe Elisabeth Boltzmann leży tutaj w ciszy, wprawdzie z bólem jej rodziców, wszelako z woli Najwyższego, wiekiem młoda, w cnotach dorosła; Jej cała delikatna młodość ograniczyła się niestety tylko do 8 lat i 10 tygodni. Serce Chrześcijańskie, zastanów się, co mawiali rodzice. I nie zapominaj, że także młodość szybko przemija.

O jej rodzicach, zob. nr 83. Wśród czwórki zmarłych dzieci pary małżeńskiej jest córka Dorothea Elisabeth, która zmarła w roku 1663 w wieku 8 lat i 10 tygodni.

1) Berg, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin, s. 16.

Berg, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin, s. 16.

101. †	Kostrzyn, kościół Najświętszej Marii Panny	1665
--------	--	------

Chrzcielnica. Kamień z cynową misą. *Po prawej stronie, wchodząc do kościoła od wieży, pod amboną w specjalnej stalli.* Otoczona wysoką, artystycznie wykonaną, drewnianą kratą. Nad chrzcielnicą *unoszące się gwieździste niebo*. Na chrzcielnicy inskrypcja. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna¹⁾:

*Chrzcielnica stoi w specjalnej stalli, po prawej ręce pod amboną, z unoszącym się nad nią gwieździstym niebem. Sam korpus wykonany jest z drewna, a w nim cynowa misa z umieszczonymi na niej słowami*¹⁾:

Anno 1665 ließen dießes Gott Zu ehren machen Adam Simon Böhm
C(hurfürstlich) B(randenburgischer) Rent(meister)^{a)} und Elisabeth
Müllerin.

Tłum.: W roku 1665 Bogu na cześć kazali wykonać Adam Simon Böhm, podskarbi Księstwa Brandenburgii, i Elisabeth Müller.

a) Fredrich i według niego Berg: C. B. Rentsch.

1) Beckmann, s. 13.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 13; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (2): Beckmann, Cüstrinensia Collectanea, fol. 7; Fredrich, J. Ch. Beckmann (1641 bis 1717), s. 9; Berg, Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin, s. 116; tenże, Die evangelischen Kirchen Küstrins, s. 4; Piątkowski, Kościoły i świątynie Starego Miasta w Kostrzynie, s. 78.

102. †	Gorzów Wlkp., ul. Łużycka (niem. Luisenstraße) nr 12	1667
--------	--	------

Inskrypcja budowlana. Na cegle podłogowej przy schodach, w tzw. domu żydowskim przy ul. Łużyckiej 12.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1667

Dwukondygnacyjny dom o drewnianej konstrukcji szkieletowej z dachem naczółkowym. Wewnątrz szeroka sień prowadząca przez długość domu na podwórze z tyłu domu. Balustrada z drewnianymi słupkami najprawdopodobniej z XVII wieku.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 102.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 102.

103. †	Kostrzyn, kościół miejski	1668
--------	---------------------------	------

Pomnik Hildebranda von Krachta, dowódcy twierdzy Kostrzyn, i jego małżonki Elisabeth Sophie von Rohr. Za ołtarzem. Przedstawiona scena: zob. opis Beckmanna. Inskrypcja wykuta (?). Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

*Wśród innych godnym uwagi jest monument byłego tutejszego gubernatora Hildebranda von Krachta i jego małżonki. Tenże składa się z trzech kondygnacji, osadzonych jedna nad drugą i każdorazowo opatrzonych w dwie połączane kolumny, na najniższej kondygnacji widać portrety obojga szlacheckich małżonków klęczących, ponad nimi osiem herbów szlacheckich, a każda część pomiędzy obojgiem z krótką opowieścią ich życiorysu. Najbardziej po środku po prawej Krachta, po lewej Rohr, a pomiędzy kolumnami słowa: (...). Cały monument otoczony jest różnymi anielskimi głowami i sięga aż do sklepienia, na którym u samej góry przedstawiony jest triumfujący Chrystus z chorągwią zwycięstwa. Ołtarz tego kościoła stoi przed wcześniej opisanym monumentem z małym krucyfiksem, znajdującym się przed życiorysem Krachta*¹⁾.

Zu Ehren des großen Gottes, zur Zier dieser Kirchen, und zur Ehrengedächtnüße der Adelichen Geschlechter derer von Krachten und Rohren insonderheit, haben dieses Ehrengedechnüß und Begräbnuß aufrichten lassen, aus schuldigster Kindlicher Liebe dero überbliebene einige Tochter die hochwol Edelgebohrne Frau Hedwig Sophia von Kracht und dero Schwiegersohn der hochwol Edelgebohrne Herr Raban von Canstein Churfürst(lich) Brandenb(urgischer) Geheimer Raht, Ober Hof=Marschal, Cammer Praesident aller dero Domaenen und Landes Hauptmann zu Beßkow²⁾ und Storckow³⁾, auch Hauptmann der Ämpter Hornburg⁴⁾, Liebenwalde⁵⁾ und Zedenick⁶⁾ im Jahr 1668.

Na trzeciej i najmniejszej kondygnacji czytamy słowa z Jes(aia) 11. v(ers). 5:

Herr du bist mein Gott etc.⁷⁾

Herby: Kracht⁸⁾ Rohr⁹⁾

Tłum.: Ku czci wielkiego Boga, na ozdobę tego kościoła, a w szczególności ku czci-godnej pamięci szlacheckich rodów von Kracht i Rohr ten pomnik i grobowiec kazali wznieść, z należytą dziecięcą miłością tychże pozostała jedyna córka, jaśnie wielmożna i szlachetnie urodzona pani Hedwig Sophia von Kracht i tychże zięć, jaśnie wielmożny i szlachetnie urodzony pan Raban von Canstein, tajny radca księstwa Brandenburgii, wielki marszałek nadworny, przewodniczący kamery, wszelkich jej domen i starosta ziemski Beskow i Storkow, a także starosta urzędów w Hornburg, Liebenwalde i Zedenick w roku 1668 (A). Panie, ty jesteś moim Bogiem itd. (B).

Odnosnie osoby Hildebranda von Krachta zob. jego trumnę z roku 1638¹⁰⁾ i nr 72. Był dwukrotnie żonaty. Z drugiego małżeństwa pochodziła fundatorka pomnika Hedwiga Sophie von Kracht (* po roku 1630, † 16.10.1694 roku). Wyszła za mąż: 1° 26.04.1653 roku w Kostrzynie za podpułkownika Bernda Friedricha von Arnim z linii Boitzenburg, zmarłego 8.09.1660 r. w Lindenburgu¹¹⁾; 2° w 1662 roku za (drugiego fundatora pomnika) Rabana von Canstein, urodzonego 10 sierpnia 1617 roku na zamku Canstein, tajnego radcę Księstwa Brandenburgii i przewodniczącego kamery, zmarłego 22.03.1680 roku w Kostrzynie; 3° w roku 1691 za Jobsta Mauritza von Offena¹²⁾.

1) Beckmann, s. 25.

2) Beskow, pow. Oder-Spree.

3) Storkow, pow. Oder-Spree.

4) Hornburg / Dolna Saksonia.

5) Liebenwalde, pow. Oberhavel.

6) Zehdenick, pow. Oberhavel.

7) Iz 11,5.

8) Siebmacher, tab. 170.

9) Tamże, tab. 72.

10) Biographisches Lexikon aller Helden und Militärpersonen, cz. 2, s. 325–329; Thoma, Hillebrandt v. Kracht, s. 1–18.

11) Pow. Ostprignitz. Zob. Deutsches Familienarchiv, t. 137–140: Das Geschlecht von Arnim. V. Teil: Stammtafeln, bearb. Von Jasper v. Arnim, Neustadt a.d. Aisch 2002, tab. 096/4.

12) Die Christliche Gelassenheit / Aus Psalm. LXXIII, 23.24.25.26. Als der Weiland Wolgeborenen Frauen / Fr. Hedwig Sophien von Offen / General-Lieutenantin / gebohrner von Kracht /: Von Dero ... Seele verlassener Leichnam den 16. Octob. 1694. Zu Berlin ... beygesetzt worden / Spener, Philipp Jakob. Cölln an der Spree: Liebpert, [1694].

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 25; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (2): Beckmann, Cüstrinensia Collectanea, fol. 33; ebd., VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 11; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 15–16; Christlicher Leich-Sermon Aus den Klagworten: Die Edlen Kinder zu Zion / dem Golde gleich geachtet / wie sind sie nun den Erden-Töpfen vergleicht?: Als Der Hoch-Edelgebohrne H. Friderich Wilhelm von Canstein / Des... Raban von Canstein... Erstgebohrner Sohn / So gar frühzeitig / jedoch selig / am 28. Julii... dieses 1673sten Jahrs aus dieser Sterblichkeit gegangen war / und sein entseelter Leib am 30. darauff in sein herrliches Ruhe-Kämmerlein in der Pfarr-Kirchen zu St. Mariae hie in... Berlin... beygesetzt ward / Gehalten von Andrea Müllern, Cölln an der Spree 1673; Berg, Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin, s. 121; Piątkowski, Kościoły i świątynie Starego Miasta w Kostrzynie, s. 83–84.

104. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1668
--------	--	------

Ambona. Obok ołtarza. Podtrzymywana przez anioła, w polach balustrady obrazy czterech ewangelistów, wokół kosza ambony dwa szlacheckie herby z datą roczną, na tylnej ścianie obrazy Salvatora i Mojżesza, ozdobione kilkoma złożonymi kolumnami. Nad obrazami złożone muszle. Na baldachimie połączany feniks. Inskrypcja malowana. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Ambona stoi obok ołtarza podtrzymana przez anioła. Na schodach w górę widać czterech ewangelistów, wokół kosza 2 szlacheckie herby Wilhelma von Hökinga z datą roczną 1668 i Marii z domu Kracht. Stojąc tyłem do muru, portrety Salvatora i Mojżesza, ozdobione kilkoma złożonymi kolumnami, a nad obrazami złożonymi muszlami. A na samej górze baldachimu feniks, cały pokryty złotem¹⁾.

1668

Herb: von Heyking²⁾ von Kracht³⁾

Maria von Kracht, urodzona przed rokiem 1630, była córką Hildebranda von Krachta, dowódcy twierdzy Kostrzyn, i Anny Marie von Rintorf, zmarłej 30 czerwca 1630 roku. Bliższe informacje o jej mężu Wilhelmie von Heyking (Höcking) i dotyczące historii budowy ambony nie są znane.

1) Beckmann, s. 26.

2) Podzielony na ukos przez wierzchołek, u góry nad trzema wierzchołkami kroczy lew. Por. Ledebur, Adelslexikon, t. 1, s. 354.

3) Siebmacher, tab. 170.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 26; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 11; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 16.

105.	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	1668
------	--	------

Obraz. Olej na drewnie. Portret gorzowskiego proboszcza i superintendenta Christiana Sculteti (Schulza). Wcześniej na górnej kondygnacji zakrystii. Portret przedstawia całą postać zmarłego Victora-Emanuela w czarnej todze, z brodą i wykładanym szarym kołnierzem z białą koronką. W prawej dłoni trzyma zamknięty modlitewnik, w którym tkwi jego palec wskazujący. Stojąc przy stole, trzyma swoją lewą rękę opuszczoną w dół; na stole obok klepsydry ludzka czaszka. Na oddzielnej, drewnianej tablicy należącej do obrazu inskrypcja pośmiertna.

Obraz: wys.: 191 cm; szer.: 99,5 cm. Tablica z inskrypcją (wys.: 46 cm, szer.: 99 cm). Język łaciński. Kapitała. Litery: wys.: 1,0–3,0 cm.

IN MEMORIAM.

VIRI ADMODUM REVERENDI CLARISSIMI ET
EXCELLENTISS(IMI) D(OMI)NIM(AGISTRI) CHRISTIANISCVLTETI,
PASTORIS PRIMO APVD F[R]ANCOFVRTENSES SVBVRBANI
/ PER QVINQUENNNIV(M) ET SEMESTRE FIDELISS(IMI)
DEIN INSPECTORIS LANDSBERGENS[I]S PER DVODECENIVM
MERITISS(IMI) / GRAVISS(IMI) DVARVM SVCCESIVE CONIVGV
MARITI SVAVISS(IMI) DVORVM EX [P]RIMO CONNVBIO FILIORVM
VNI=/VS(QVE) FILIÆ, PARENTIS DESIDERATISS(IMI), ÆTATEM
QVINQVA GENARII, CVM ANNI QVADRANTE, CVIVS / OSSA
HIC AD ARAM, BEATÆ MENTIS REDITVM, IN SPE ET SILENTIO
PRÆSTOLANTVR:

EIVSDEM HÆC EFFIGIES.

PROCVRANTIBVS VIDVA MOLESTISSIMA, DOROTHEA FABRICIA,
LIBERIS(QVE) TRISTISSIMIS

HEIC ADPENSA EST M.DC.LXVIII.

ISTA VIRI FACIES OLIM IAM CORPORIS VMBRAM
CERNIMVS; AST MENTEM CERNERE NEMO POTEST.
FRANCFVRTI GENITVS, PRIMIS EDOCTVS AB ANNIS
ARTES, QVAS CELEBRIS LEVCORIS EXCOLVIT.
PRÆCONEM VERBI VIADRVS LANDSBERGA(QVE) VIDIT,
EXIMIVM(QVE) SOPHON, THEIOLOGVM(QVE) GRAVEM.
FAC(IT)

BARTHOLOMÆVS BREDOW.

ECCLES(IÆ) LANDSB(ERGENSIS) DIACON(VS).

Tłum.: Na pamiątkę męża nadzwyczaj czcigodnego, wybitnego i znamienitego pana magistra Christiana Sculteti (Schulza), najwierniejszego pierwszego pastora (proboszcza) przedmieścia frankfurckiego przez pięć i pół (roku), następnie jak najbardziej zasłużonego i znaczącego inspektora (superintendenta) gorzowskiego przez 12 (lat), najstarszego małżonka dwóch kolejnych żon, najukochańszego rodzica dwóch synów z pierwszego małżeństwa i jednej córki, pięćdziesięcioletniego z ćwiercią roku, którego kości tutaj przy ołtarzu, w ciszy i nadziei czekają gotowe na powrót szczęśliwej duszy. O ten jego wizerunek zatroszczyła się ciężko doświadczona wdowa Dorothea Faber i bardzo zasmucone dzieci, gdy umieścili go tu (w roku) 1668. Widzimy oto tu postać męża sprzed lat i ponadto cień ciała, a jednak duszy spostrzec nikt nie jest w stanie. Urodzony we Frankfurcie, kształcony od wczesnych lat w naukach, które udoskonaliła słynna Wittenberga. Odra (Frankfurt n. Odrą) i Gorzów widziały głosiciela słowa (Bożego), wyjątkowego mędrca oraz znaczącego teologa. Wykonał Bartholomäus Bredow, diakon kościoła gorzowskiego.

Magister Christian Scultetus (Schulze) urodził się na początku stycznia 1618 roku we Frankfurcie n. Odrą. Do szkoły uczęszczał w Szczecinie, a potem studiował w Jenie i Helmstedt. W roku 1651 został pastorem przy kościele św. Jerzego we Frankfurcie n. Odrą. Od roku 1656 do 1668 był proboszczem i superintendentem w Gorzowie.

Dwukrotnie żonaty: 1° 7 maja 1655 roku we Frankfurcie n. Odrą (w kościele Najświętszej Marii Panny) z Marią Koltzhorn; 2° z Dorotheą Faber (Schmidt). Zmarł 29 marca 1668 roku w Gorzowie¹⁾. Z pierwszego małżeństwa miał dwóch synów i jedną córkę. Gorzowskiego diakona o nazwisku Bartholomäus Bredow nie zna ewangelicka księga proboszczy²⁾.

1) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 259; t. 2, s. 803: o drugim małżeństwie tutaj nic nie wiadomo.

2) Tamże, t. 1, s. 259; t. 2, s. 91.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. MOG II/I/110; GStA Berlin, VI. HA. NL. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 111^r (fragment); Zdrenka, Proboszczowie, s. 215–216.

106. (†)	Gorzów Wlkp.	1670
-----------------	---------------------	-------------

Puchar cechu piekarzy. Cyna. Stopa i trzon okrągłe, naczynie cylindryczne ze zgrubieniem, zdobionym lwimi głowami. Nakrywka z figurą kobiety trzymającej w ręce chorągiew, na niej inskrypcja fundacyjna (A). Na naczyniu inskrypcja (B). Przywieszone trzy srebrne tabliczki, które zostały ufundowane z tekstem inskrypcji (C–E).

Wys.: 54 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

- A Meister Michel Recke verehrt 1670 dem Becker=Gewerk
- B M(eister) George Pasche, Peter Reger, Christian Röder, Burchardt Macke, Johann Habermann, Gottfried Runitz, Elias Becker, Martin Friedr(ich) Bartsch, Peter Steffen, George Rettich, Christian Hacke, Johann George Steffen 1708
- C Joachim Pinnow Muhl=Meister 1688
- D Heinrich Aschenbrenner Musicus Instrumentalis 1708
- E Christian Vierhüffe Rathmann und Beysitzer des Beckergewerkes 1726

Tłum.: Mistrz Michel Recke przekazuje w darze w roku 1670 cechowi piekarzy (A). Joachim Pinnow, mistrz młynarski 1688 (C). Heinrich Aschenbrenner, muzyk instrumentalista 1708 (D). Christian Vierhüffe, rajca i ławnik cechu piekarzy 1726 (E).

Ustalenie bliższych informacji dotyczących wymienionych osób nie jest możliwe.

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 103.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 103.

107. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1671
--------	--	------

Tablica poświęcona pamięci Gertrudy Elisabeth Stephan, małżonki kostrzyńskiego archidiakona Davida Gladowa. Miejsce grobu nieznane. Język niemiecki.

Tekst inskrypcji według kazania pogrzebowego:

Napis nagrobny, który kazał umieścić wdowiec ku czci swojej najprzychylniejszej i najwierniejszej Gertrudy Elisabeth Staphanin na specjalnej tablicy przy jej miejscu spoczynku¹⁾:

Hier liegt mein Tugendschatz dem Leibe nach begraben
 Dich mein ich Stephanin / die du mit deinen Gaben
 Des Leibes und Gemüths mich zwar in kurzer Zeit
 Vnd kaum drey viertel Jahr / doch herrlich wol erfreut.
 Schlaff wol / und ruhe auß / die rechte Lebens=Sonne
 Dein Jesus Gott und Mensch wird bald mit grosser Wonne
 Dich wieder wecken auff / und Leib und Seel zugleich
 Erfreuen ewiglich in seinen Himmelreich.
 Indessen sol dein Ruhm so lang ich leb auff Erden
 Von mir nach Billigkeit stets außgebreitet werden
 Vnd wird mein Wunsch mein Will und herzliche Begleid
 Auß heisser Liebe sein: O! Das ich wär bey dir!

Tłum.: Tu leży pochowany mój skarb o zaletach ciała. Ciebie mam na myśli Stephanin, któraś swoimi darami ciała i duszy mnie wprowadzie tylko krótko, bo tylko niecałe trzy kwartały roku wspaniale radowałaś. Śpij dobrze i wypoczywaj, prawdziwe słońce życia. Twój Jezus, Bóg i człowiek, wkrótce z wielką rozkoszą obudzi Ciebie i ciało i duszę jednocześnie rozraduje na wieki w swoim królestwie niebieskim. A tymczasem twoja sława tak długo, jak ja żyję na tej ziemi, będzie przeze mnie rozgłaszana, a moje życzenie, moja wola i serdeczne towarzyszenie tobie będzie wypływać z gorącej miłości: O! Żebyśmy byli przy Tobie!

Kostrzyński archidiakon David Gladow (1634–1703) był pięciokrotnie żonaty. W drugim małżeństwie poślubił 5.11.1670 roku w Słońsku Gertrudę Elisabeth Stephan, córkę Christopha S., kanclerza zakonu joannitów, i jego żony Elizabeth Wend (* 27.08.1651 w Słońsku, † 17 maja 1671). David Gladov zmarł 3 października 1703 roku w Kostrzynie – zob. nr 141.

1) Staatsbibliothek Berlin, sygn.: Ee 6237, s. 16.

Christübliche Stand- und Abdanckungs-Rede bey Ansehnlicher Leichbestattung Der... Fr. Gertrud Elisabeth Stephanin Tit: Herren M. David Gladovii Treubedienten Archidiaconi gewesenen Ehegenossin gehalten / von George Schultzen / Diac., Cüstrin 1671; Dreyfalatiges Trost- und Heil-Pflaster / Welches alle Leidtragende Christin / so über den frühzeitigen Absterben ihre hertzlieben Ehegattin und Kinderlein hochbetrübt sein / auff ihre schmerzende Hertzenswunden legen / und sie damit verbinden / lindern / und heilen sollen / Bereitete auß dem Buch der Weißheit cap. 3. v. I.: Bey

dem ... Leichbegängnüs Der ... Fr. Gertrud Elisabeth / gebohrner Stephanin / Des ... Herrn M. Davidis Gladivii Der Christliche Gemeine allhier ... Archidiaconi Ehelicher Haußfrauen / Und seiner lieben Tochter Jungfer Mariae Gladovin / Welche beyde an dem abgewiechenen Pfingstfest dieses 1671. Jahres ... entschlafen / Und den drauff folgenden Freytag / und Sontag Trinitatis in ihre neubereitete Ruhkämmerlein sind versetzt worden ... vorgetragen / Durch M. Daniele Fesselium, Churfürstl. Brandenb. Consistorial Rath und Superintendenten zu Cüstrin.

Gorzów Wlkp.

1671

Zob. 1726.

108. †**Santocko, kościół filialny****1671**

Dwie okrągłe szyby szklane. W zakrystii. Pierwsza przedstawia anioła z mieczem i baranka oraz inskrypcję (A); druga serce z belką i trzy liście koniczyny oraz inskrypcję (B). Ø 16 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Johannes Schaper 1671

B Martha Sophia Wernickin 1671

O fundatorach Johannie Schaper i jego poślubionej w roku 1663 małżonce Marcie Zofii Wernicke zob. nr 123 i 124. Brak jasności co do powiązań tej pary małżeńskiej z Santockiem.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 144.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 144.

109. †**Kostrzyn, kościół miejski i parafialny****1674**

Tablica pamięci Daniela Fessela, kostrzyńskiego pastora, superintendenta Nowej Marchii i radcy elektora brandenburskiego. Przy prezbiterium, na trzecim filarze. Przedstawiona scena: obraz zmarłego naturalnej wielkości z inskrypcją pośmiertną. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

*Na trzecim filarze wisi obraz byłego inspektora Fessela naturalnej wielkości, którego inskrypcję można przeczytać w następnym § VII*¹⁾:

M(agister) Daniel Fesselius Freiberga Misnicus Hagio Synedrÿ
Sereniss(imi) Elector(i) Brand(enburgensis) Consiliarius Neo Marchiae
Superintendens et Pastor: Custringensis Anno Christi 1674 Ministerÿ 49.

et aetatis 76. beate et placide expiravit, Suiq(ue) memoriam hac pictura posteris, Si qui erunt, reliquit.

Tłum.: Magister Daniel Fessel z Freiberga w Miśni, członek Świętej Rady jaśnie oświeconego elektora brandenburskiego, superintendent Nowej Marchii i pastor kostrzyński, błogo i spokojnie wyzionął ducha w roku Chrystusa 1674, w 49 roku swego urzędowania i w 76 roku życia, a na jego pamiątkę ten ostatni obraz zachowa go takim, jakim był.

Daniel Fessel (Fesselius), urodzony 1 stycznia 1599 roku w Freibergu w Saksonii, syn krawca Martina F. i Anny Eisermann. W latach 1612–1617 uczęszczał do szkoły w Miśni. W roku 1618 studiował w Wittenberdze. W roku 1624 kaznodzieja nadworny księżęcej wdowy Anny w Berlinie i pastor w Frankenbergu na Śląsku. W roku 1626 trzeci diakon przy kościele św. Mikołaja w Berlinie. W latach 1630–1674 superintendent i radca konsystorialny w Kostrzynie. Żonaty: 1° 1625 z Anną Meldner, córką pastora Jeremiaśa M. w Reinhardtsgrimm (dzielnica miasta Glashütte w powiecie wiejskim Saksonii Szwajcarskiej – wschodnie Rudawy), † 10 stycznia 1634 roku; 2° z Margarethe Osterroth, córką radcy rządowego Bartholda O. w Kostrzynie, † 20 marca 1652 roku; 3° 10 kwietnia 1654 roku z Salome Gerlach z domu Buße (* 8 sierpnia 1603 roku, † 1 marca 1676 roku), córką pisarza miejskiego Joachima B. we Frankfurcie n. Odrą. Zmarł 18 października 1674 roku w Kostrzynie. Pogrzeb odbył się 25 października 1674 roku²⁾.

- 1) Beckmann, s. 19; s. 29: M. Daniel Fesselius, wstąpił A(nno) 1630, zmarł A(nno) 1674. Pamiątka po nim zachowana jest jeszcze na trzecim filarze w kościele w następujących słowach (...).
- 2) Ehrhardt, Altes und Neues Küstrin, s. 166–171; Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 255; t. 2, s. 198.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 19, 29; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 12; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 18; To pan d. i. Gott und Alles, Bey dem Domin(ica) XIX. post Trinitatis Ann. 1674. gehaltenen hochschmerzlichen Leichbegängnüss, Des... Hn. M. Danielis Fesseli, weitberühmten Theologi und Philologi... und Consistorial-Raths zu Cüstrin: Aus dem 23. biß zum 26. Versiceln des LXXIII. Psalms einfältiglich gezeigt /... zum Druck befördert Von des Verstorbenen Schwieger-Sohn M. David Glado, Franckfurt an der Oder 1674; Hülden Kleinod Hertzstärckender Tröstungen wieder den Tod ... Im Jahr Christi 1676. d. 10. Martii, in Cüstrin bey Beerdigung der am 1. Ejusdem im Herrn seelig Verstorbenen WolEhrbaren Viel=Ehr=und Tugendreichen Frauen Salome Bußin Des Weil. WolEhrwürdigen Großachtbarn und Hochgelahrten Herrn M. Danielis Fesseli Wolverdienten Consistorial=Raths und Superintendentens daselbst Nachgelassenen Frau Wittwen ... von Georg Schultzen Diac., Franckfurt an der Oder [1676]. Zob. Bötticher, Neumärkische Leichenpredigten in der Bibliothek der Marienkirche in Frankfurt an der Oder, s. 42–43.

110. †

Kostrzyn, kościół miejski i parafialny

1676

Tablica pamięci dla Charlotte Sibylle Croll. Można jedynie przypuszczać, że ta tablica była umieszczona na piątym filarze, przy którym znajdowała się jej płyta nagrobowa. W jaki sposób na płycie nagrobnej została wykonana rymowana inskrypcja, nie wiadomo. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Berga¹⁾:

Mein Freund, steh' etwas still! Beliebe zu verweilen!
Schau' dieses Denkmal an! Vernimm die kurzen Zeilen!
So wirst du klärlich sehen, wie ein noch zartes Bild
In ihrer besten Blüt' die Gruft der Erden füllt.
Dem Höchsten diene sie mit andachtsvollem Herzen,
Sein Wort war eingepflanzt in ihrem zarten Herzen.
Den Nächsten liebte sie in ungefärbter Treu,
Ihr war kein Trug bewußt, von aller Falschheit frei.
Weil denn nun ihr Gemüt nichts konnt als Tugend fassen
Wollt' sie der Himmel nicht der Erden länger lassen.
Sobald sie das verspürt, so hielt sie sich bereit,
Verachtet', was eitel war und alle Eitelkeit.
Rief ihrem Jesum an, zu dessen tiefen Wunden
Sie ihre Zuflucht nahm, weil sie dort Heil gefunden.
So gab mit Freuden sie den Eltern gute Nacht,
Schlieft sanft und selig ein; so ward ihr Lauf vollbracht.

Tłum.: Mój przyjacielu, stań cichutko i zatrzymaj się chwilę! Spójrz na ten pomnik! Posłuchaj tych krótkich strof! Wtedy zrozumiesz, coś za tak delikatny jeszcze wizerunek w najlepszym kwiecie wieku wypełnia ten ziemski grób. Najwyższemu służyła sercem przepelnionym modlitwą, Jego słowo zaszczerpione było w jej czułym sercu. Bliźniego kochała, będąc autentycznie wierną, nie znała oszustwa, wolna od wszelkiego fałszu. Jako że jej dusza nie potrafiła niczego przyjąć poza cnotą, niebo nie chciało pozostawić jej dłużej na ziemi, gdy tylko to wyczuła, pozostawała w gotowości, gardziła tym, co próżne i wszelką zarożumiałością. Wzywała swego Jezusa, uciekając się do Jego głębokich ran, bo tam znalazła ukojenie i zbawienie. Z radością ucałowała rodziców na dobranoc i zasnęła błogo i spokojnie; tak oto spełniło się jej życie.

Ponieważ Berg tego epitafium nie oddał w całości, na podstawie jego opisu można jedynie wnioskować, że Charlotte Sibylle Croll (Kroll) była córką protonotariusza Nowej Marchii i Margarethe Bohein. Urodziła się w roku 1660 i zmarła w 1676 w wieku 16 lat.

1) Berg, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin, s. 15–16.

Berg, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin, s. 13, 15–16.

Epitafium hrabiego Christiana Albrechta zu Dohna, namiestnika i gubernatora Kostrzyna. Kaplica św. Marcina, pierwszy filar na prawo. Brązowy marmur ze sprzętem militarnym i trupimi czaszkami. Autorem łacińskiej inskrypcji był sam zmarły. Grób rodzinny Dohnów w roku 1758 został zasypany. Język łaciński.

Tekst inskrypcji według Dohna¹⁾, opis według Beckmanna:

Również jest wymieniana jeszcze kaplica św. Marcina, która być może jest jedną z dzisiejszych westybulów, w których znajduje się jeden czy drugi grób. Ale wracając do dzisiejszego stanu kościoła i w nim teraz przechowywanych rzeczach godnych pamięci, to wśród istniejących w tym kościele monumentów, przy pierwszym filarze po prawej ręce znajduje się monument byłego książecego namiestnika i gubernatora Kostrzyna, Christiana Albrechta, hrabiego von Dona, z brązowego marmuru otoczony instrumentami wojennymi trupimi czaszkami i zachowaną następującą inskrypcją²⁾:

Quod^{a)} quaeris Viator; / tumulatus^{b)} hic quiesco, / C(hristianus)
A(lbrechtus) / comes de Dona / sed^{c)} levis pulvis et cinis^{d)} inanis / fui
aliquando homo Christianus^{e)} / qui^{f)} dona / vanitatis non spreuit^{g)} / sed^{h)}
cum grahtitudine fruendo / manusⁱ⁾ quae ea porrigebant / fidelitate et
improbo^{j)} labore sum deosculatus / Dona aeternitatis autem / solum^{k)}
modo desideravi / Noli^{l)} igitur hic quaerere / titulos nec honores /
Fumum gloriae hujus saeculi^{m)} / nunquamⁿ⁾ amavi / Qui^{o)} et oculis
meis uberiores lacrimas^{p)} / Quam gaudi scintillas^{q)} / expressit^{r)} / ima^{s)} si
amassem / Quid^{t)} lucri inde reportassem? / Dum^{u)} omnia cum cinere^{v)}
nunc conciderunt^{w)} / Quapropter^{x)} / Nec Chronologiam actorum nec
seriem^{y)} dignitatum, / Quaeras^{z)}: / Aeternitati^{aa)} insertu / Tempore^{bb)} me
abdicavi et actis temporum, / Videns quae Jesum / Invidi mundi / Invisas
rideo^{cc)} dignitates. / olim^{dd)} / Comes de Dona / Nunc^{ee)} ex dono redemptoris
/ Comes agni ad pascua^{ff)} aeterna ducentis. / His abi viator^{gg)} et tuum
nostrae Mortalitati dona suspirium felicitati donatae applausum^{hh)}. /
k-Annoⁱⁱ⁾ M DC LXXVII^{jj)}. -k

Tłum.: Za czym tak pędzisz, Wędrowcze? Ja, Christian Albrecht, książę zu Dohna, spoczywam w tym grobie, teraz już tylko jako proch lekki i skromny. A byłem niegdyś panem Christianem, który nie pogardzał dobrami doczesnymi, a wręcz chętnie z nich korzystał, aż ręce do nich się rwały. Za wierność i nieumiarkowane trudy otrzymałem pocałunek, zapragnąłem odtąd jedynie dóbr wiecznych, już nie chciałem tutaj szukać tytułów i zaszczytów, nigdy już nie szanowałem pozornej sławy tego wieku. Te pozory wycisnęły z mych oczu więcej obfitych łez, niż dały iskiere radości. A jeśli nawet tych pozorów pragnąłem, to jaką korzyść wyniosłem, kiedy teraz wszystko przepadło z mym popiołem. Toteż nie badaj chronologii mych dokonań ani kolejności otrzymywanych zaszczytów. Dla włączenia się w wieczność od razu zrezygnowałem ze swoich czasów, widząc Jezusa, śmieję się z obmierzłych godności tego zawistnego świata. Niegdyś byłem księciem zu Dohna, teraz z łaski Odkupiciela jestem księciem Baranka prowadzącego ku wieczystym pastwiskom. Odejdź stąd, Wędrowcze, ale wydaj swoje westchnienie nad naszą śmiertelnością i okaż radość dla ofiarowanej nam szczęśliwości.

Christian (również Christoph) Albrecht burgrabia i hrabia zu Dohna (* 15 grudnia 1621 roku w Kostrzynie, † 14 grudnia 1677 roku w Gardźcu nad Odrą), syn Christopha II von Dohna i Ursuli hrabiny von Solms-Braunfels. Od roku 1657 generał-lejtnant dywizji piechoty elektora brandenburskiego, gubernator Kostrzyna, radca rządowy Nowej Marchii, namiestnik w Halberstadt i kapitan w Gröningen. W roku 1658 generał zbromistrz. Ożenił się (6 kwietnia 1644 roku) z Sophie Theodore hrabiną von Holland-Brederode-Vianen

(* 16 marca 1620 roku w Vianen, † 23 września 1678 roku w Halberstadt), z którą miał 10 dzieci. Jego bracia Friedrich von Dohna (1621–1688) i Christoph Delphicus von Dohna (1628–1668), jak też jego sześciu synów zostali również wojskowymi²⁾: Friedrich Heinrich, * 1645 roku, † 1668 roku pod Toulonem; Wolfard, * 1647 roku, † 8 września 1666 roku, kapitan elektora brandenburskiego; Wilhelm Albrecht, † 1673 roku pod Maastricht, pułkownik holenderski; Christoph, * 1651 roku, † 27 października 1672 roku koło Koblencji, pułkownik policji księstwa brandenburskiego; Karl Emil, * 10 września 1658 roku, † 3 lipca 1686 roku przed Budą, pułkownik księstwa brandenburskiego – zob. nr 119, 120; Dietrich Theodor, * 5 grudnia 1659 roku, † 17 lipca 1686 roku przed Budą, pułkownik księstwa brandenburskiego – zob. nr 119, 121. Christian Albrecht burgrabia i hrabia Dohna został pochowany 3 marca 1678 roku w kostrzyńskim kościele parafialnym⁴⁾.

- | | | |
|--|---|--|
| a) Berg: <i>Quid</i> ; Beckmann: <i>Quis</i> . | b) Berg: <i>Tumulatus</i> . | c) Tamże: <i>Sed</i> . |
| d) Tamże: <i>cinis</i> . | e) Tamże: <i>christianus</i> . | f) Tamże: <i>Qui</i> . |
| g) Tamże: <i>sprevit</i> . | h) Ebd.: <i>Sed</i> . | i) Ebd.: <i>Manus</i> . |
| j) Tamże: <i>Fidelitate et improbo</i> . | k) Tamże: <i>Solum</i> . | l) Ebd.: <i>Noli</i> . |
| m) Tamże: <i>Fumum huius seculi</i> . | n) Tamże: <i>Nunquam</i> . | o) Tamże: <i>Qui</i> . |
| p) Tamże: <i>lacrymas</i> . | q) Tamże: <i>Quam gaudii scintillas</i> . | r) Tamże: <i>Expressit</i> . |
| s) Tamże: <i>Imo</i> . | t) Tamże: <i>Quid</i> . | u) Tamże: <i>Dum</i> . |
| v) Tamże: <i>cinere</i> . | w) Tamże: <i>conciderint</i> . | x) Tamże: <i>Quapropter</i> . |
| y) Tamże: <i>Nec chronologiam actorum nec seriem</i> . | z) Tamże: <i>Quaeras</i> . | |
| aa) Tamże: <i>Aeternitati</i> . | bb) Tamże: <i>Tempore</i> . | cc) Tamże: <i>Inividi mundi invisas adeo</i> . |
| | dd) Tamże: <i>Olim</i> . | ee) Tamże: <i>Nunc</i> . |
| ff) Tamże: <i>Pascha</i> . | gg) Tamże: <i>viator</i> . | hh) Tamże: <i>Applaussum</i> . |
| ii) Tamże: <i>A</i> . | jj) Tamże: <i>MDCLXXI</i> . Beckmann: <i>MDCLXXX!</i> | |
- por. Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 10.
k–k) Brak daty u Dohna.

- 1) Aufzeichnungen über die Vergangenheit der Familie Dohna. Theil II: Die Dohna's unter dem Grossen Kurfürsten, s. 195.
- 2) Beckmann, s. 15.
- 3) Biographisches Lexikon aller Helden und Militärpersonen, Th. 1, s. 370–371; Nachtrags-Heft nr 6c zum Theil II „Auszug aus den Memoiren des Grafen Friedrich IV., des jüngeren, Dona geb. 1621, † 1688“, Berlin 1900, Anlage nr 1.
- 4) Abdankungs-Rede So zu Cüstrin am 2. Martii Anno 1678. In Hochansehnlicher Versammlung Bey der Beerdigung... Des Herrn Burg-Grafen und Grafen zu Dona, hochseeligen Andenckens Leiche vor der Procession gehalten worden von... Eusebio von Brandt, Cüstrin: Müller, 1678; Der Todten die in dem Herren sterben Von nun an Gepriesene Seeligkeit daß Sie ruhen von ihrer Arbeit und ihre Wercke ihnen nachfolgen: Nach dem Zeugniß der Himlischen Stimme und des Geistes Gottes aus Apocal. cap. XIV. v. 13. In einer Klag- und Trost-Predigt über den tödtlichen Hintrit... Des... Hn. Christian Albrecht, Burg-Graffen und Graffen zu Dona... Welcher... den 14 Novembr. deß abgewichenen 1677 Jahres die Jahre und Tage seines Lebens vollendet hat und von seiner Arbeit zu der ewigen Ruhe gekommen ist. Am Sonntag Oculi War der 3. Martii dieses lauffenden Jahres nachdem des Abends vorher Die Hoch-Gräffliche Leiche... in das darzu erbaute Gewölb und Erb-Begräbniß zu Cüstrin war beygesetzt worden. Erkläret und angewiesen Rötcher, Franz Christian. Cüstrin: Müller, 1678.

BLHA Potsdam, rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 15–16; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 7–8; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 10; Aufzeichnungen über die Vergangenheit der Familie Dohna. Theil II: Die Dohna's unter dem Grossen Kurfürsten, s. 195; Berg, Die evangelischen Kirchen Küstrins, s. 11–12.

112. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1677
--------	--	------

Trumna z inskrypcją pośmiertną Christiana Albrechta hrabiego zu Dohna. W dziedzicznej krypcie rodziny Dohna. Podczas oblężenia Kostrzyna przez Rosjan w roku 1758 krypta została zasypana. Przy okazji prac budowlanych w roku 1785 kryptę otwarto, odpisano inskrypcje i ponownie zamurowano. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Nachricht von den Inschriften*¹⁾:

Der Hochwohlgebohrne Herr Herr Christian Albrecht Burgraf und Graf zu Dohna, Freyherr auf Stockenfels²⁾ und Fischbach³⁾ auf Schlobitten⁴⁾ und Carwinden⁵⁾, Schlodien⁶⁾, Borckersdorff⁷⁾ und Henseln⁸⁾ Erbherr. Seiner Churfürstlichen Durchlauchtigkeit zu Brandenburg Geheimder=Rath, Stadthalter des Fürstenthums Halberstadt⁹⁾, General Feld=Zeugmeister, Gouverneur und Oberhauptmann der Veste Cüstrin, und der angehörigen Forteresse, Obrist über 2 Regimenten zu Fuß, Neumärckicher Regieruns=Rath und Hauptmann zu Göttingen¹⁰⁾ ist gebohren in Cüstrin den 15 November 1621. und gestorben zu Gartz¹¹⁾ den 14ten December 1677.

Tłum.: Wielmożny pan, pan Christian Albrecht burgrabia i hrabia zu Dohna, baron na Stockenfels, Fischbach i Słobitach, dziedzic Karwin, Gładysz, Dębin i Janówka, tajny radca jego elektorskiej mości w Brandenburgii, namiestnik księstwa Halberstadt, generał broni, gubernator i dowódca twierdzy Kostrzyn i należącej do niej fortecy, pułkownik 2 pułku piechoty, radca rządowy Nowej Marchii i starosta w Göttingen, urodził się w Kostrzynie 15 listopada 1621 roku, a zmarł w Gardzcu 14 grudnia 1677 roku.

Na temat osoby zmarłego zob. nr 111.

- 1) *Nachricht von den Inschriften auf bisher unbekannt gewesenen fünf Särge*, s. 87–88.
- 2) Tu *Schlackenfels!* w Regental koło dzielnicy Fischbach miasta Nittenau w pow. Schandorf w Bawarii.
- 3) Dzielnicza Fischbach miasta Nittenau (zob. wyżej).
- 4) Tu *Schlobacken!*, pol. Słobity, pow. Pasłęk.
- 5) Karwiny, pow. Pasłęk.
- 6) Gładysze, pow. Pasłęk.
- 7) Tu *Gorckersdorff!* = Borchersdorf, pol. Dębiny, pow. Pasłęk.
- 8) Janówko, pow. Pasłęk.
- 9) Saksonia-Anhalt.
- 10) Miasto w Holandii.
- 11) Gardziec nad Odrą.

Nachricht von den Inschriften auf bisher unbekannt gewesenen fünf Särge, s. 87–88.

113. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1678
--------	--	------

Trumna z inskrypcją pośmiertną Zofii Teodory hrabiny von Holland-Brederode-Vianen, wdowy hrabiego Christiana Albrechta zu Dohna. W dziedzicznej krypcie rodziny Dohna. Podczas oblężenia Kostrzyna przez Rosjan w roku 1758 krypta uległa zasypaniu. Przy okazji prac budowlanych w roku 1785 kryptę otwarto, odpisano inskrypcje i ponownie zamurowano. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Nachricht von den Inschriften*¹⁾:

Die Hochwohlgebohrne Frau Sophia Theodora vermählte Burggräfin und Gräfin zu Dohna geb(ohrene) Gräfin von Holland Brederode Wittwe, Ist gebohren den 15ten Martii 1620. Gestorben Anno 1678 den 23sten Sept(embris) Ihres Alters 58 Jahr 6 Monath und etliche Tage.

Tłum.: Wielmożna Pani Zofia Teodora zamężna burgrabina i hrabina zu Dohna z domu hrabina von Holland Brederode, wdowa, urodziła się 15 marca 1620 roku. Zmarła w roku 1678 dnia 23 września w wieku 58 lat 6 miesięcy i kilku dni.

Na temat osoby zmarłej zob. nr 111.

1) *Nachricht von den Inschriften auf bisher unbekannt gewesenen fünf Särge*, s. 89.

Nachricht von den Inschriften auf bisher unbekannt gewesenen fünf Särge, s. 89.

114. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1678
--------	--	------

Trumna z inskrypcją pośmiertną Urszuli Anny hrabiny zu Dohna. W dziedzicznej krypcie rodziny Dohna. Kryptę podczas oblężenia Kostrzyna przez Rosjan w roku 1758 uległa zasypaniu. Przy okazji prac budowlanych w roku 1785 kryptę otwarto, odpisano inskrypcje i ponownie zamurowano. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Nachricht von den Inschriften*¹⁾:

Fräulein Ursula Anna Burggräfin und Gräfin zu Dohna MDCLXXVIII. den 14 May gestorben. Ihres Alters 23 Jahr.

Tłum.: Panna Urszula Anna burgrabina i hrabina zu Dohna zmarła 14 maja 1678 roku w wieku 23 lat.

Była córką Christiana Albrechta hrabiego zu Dohna i jego żony Zofii Teodory hrabiny von Holland-Brederode-Vianen. Urodziła się 12.08.1654, a zmarła 14.05.1678 roku.

1) *Nachricht von den Inschriften auf bisher unbekannt gewesenen fünf Särge*, s. 89.

Nachricht von den Inschriften auf bisher unbekannt gewesenen fünf Särge, s. 89.

Obýt die I5. Febr(uarÿ)

ANNO M.DC.LXXXIIII. FECIT IOHA(NNES) REIM[ANN]^{-e}

Tłum.: Księga Rodzaju 3,15: Ona zmiążdży potomstwo twoje, a ty zmiążdżysz mu piętę (A). Epitafium najznakomitszego, najsławniejszego męża, a także najbardziej uczonego pana magistra Johanna Friedricha Lindnera, proboszcza gorzowskiego kościoła i najbardziej troskliwego superintendenta sąsiedniego (powiatu) strzeleckiego. (Miejscem) narodzenia magistra (była) słynna ziemia słońska. Urodził się w łóżu małżeńskim w 1629 (roku). Najpierw do 1646 kształcono Lindnera w sztukach wyzwolonych, (potem) przez rok doskonalił się w Berlinie u znanego Spenglera w 1647 roku. Wysłano go także do Wittenbergi do Aonidesa (= Oleariusa). Potem we Frankfurcie dwukrotnie przyjmował (nauki) i dwukrotnie w Wittenberdze, co uwieńczył magisterium 18 października roku 1651, za (czasów) dziekana filozofii pana Tobiasza Magirus. Na koniec udał się do Rostoku do równie wielkiego Dorschaeusa. Resztę, czytelniku, pomijam. Jak lubiany był to mąż, (świadczą) żale Gorzowa. Rok 1669. Ludzie w Słońsku żalą się oczywiście, że odszedł tam mianowany diakonem w roku 1675. Prawdziwie pobożny teolog i przyjemny orator, roztropny filozof i dobry filolog, odszedł z życia jak Symeon, gdy sprawił sobie sam kazanie pogrzebowe. Milknij kolejny łabędź – z 1 Listu św. Piotra 1,24–25 – w niedzielę *septuagesimae* dnia 14 lutego. Zmarł 15 lutego 1683 roku. (Epitafium) wykonał Johannes Reimann (B).

Magister Johann Friedrich Lindner urodził się w roku 1629 w Słońsku jako syn tamtejszego rektora szkoły Georga Lindnera. Po ukończeniu gimnazjum w Berlinie studiował na uniwersytetach w Wittenberdze, Frankfurcie n. Odrą i Rostocku. W roku 1663 został diakonem w Słońsku. Od roku 1669 do 1683 był proboszczem i superintendentem w Gorzowie. Tam zmarł 15 lutego 1683 roku⁸⁾.

- a) Oryg.: 5(?)1.
 - b) Oryg.: T(?)MEN MUEI.
 - c) Oryg.: SER:.
 - d) Oryg.: rIS.
 - e) Beckmann, Nachrichten: brak.
 - f) Beckmann: *Magur(us)*!
 - g) Tamże: *Dorsheus*.
 - h) Tamże: *Sonburgum*.
- 1) Beckmann, s. 11–12.
 - 2) Możliwa rekonstrukcja fragmentu na podstawie Księgi Rodzaju (Rdz 3,15): *Inimicitias ponam inter te et mulierem et semen tuum et semen illius ipsa conteret caput tuum et tu insidiaberis calcaneo eius* (tłum.: *Wprowadzam nieprzyjaźń między ciebie a niewiastę, pomiędzy potomstwo twoje a potomstwo jej: ono zmiążdży ci głowę, a ty zmiążdżysz mu piętę*).
 - 3) Sonnenburg (pol. Słońsk).
 - 4) Adam Spengler (1612–1665), ewangelicki teolog; rektor gimnazjum w Berlinie; pastor i superintendent w Wriezen n. Odrą / Brandenburgia.
 - 5) Adam Olearius (1599–1671), pseudonim m.in. Aonides, niemiecki pisarz i uczonec, profesor Uniwersytetu w Wittenberdze.
 - 6) Tobias Magirus (1586–1652), niemiecki filozof, profesor Uniwersytetu we Frankfurcie n. Odrą.
 - 7) Johann Georg Dorsch (łac. Dorschaeus) (1597–1659), ew. teolog i profesor teologii na Uniwersytecie w Rostocku.
 - 8) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 259; t. 2, s. 506.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. MOG II/I/114; BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 11–12; GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 111^r; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/158: Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg, s. 328–329 (fragment); Zdrenka, Proboszczowie, s. 216–218.

116. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1683
--------	---	-------------

Pomnik nagrobny z inskrypcją pośmiertną dla Georga Schultza, kostrzyńskiego diakona. Nad zakrystią. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Nad zakrystią widać napis nagrobny byłego diakona George Schultza, który można przeczytać w § VII¹⁾:

D(omino) O(ptimo) J(esu) S(alvatori) Nosse si cupis Viator D(ominum) Georgium Schultz Custrinensium per 14 Annos Diaconum, paucis Lege, nec enim angustia h^{ae}c meritorum ejus capit amplitudinem: Rarum in eo Ecclesia luget Decus et pupillam sibi Excisam, cujus similem si redderet Doctorem Deus meliorem non desideraret, sed cum auditores amaret, se ipsum adisse visus est, cum alijs luceret impensius, eo se consumpsit citius, hinc charus Auditori, annis longioribus, sed charior Deo die aeterno, ante diem dignus putabatur, natus Francofurti die 21 Aprilis anno 1645, Denatus Custrini d(ie) 12 Decembr(is) anno 1683 molliter ossa quiescant, ilicet.

Tłum.: Najlepszemu Panu Jezusowi Zbawcy. Wędrowcze poznaj, jeśli chcesz, pana Georga Schultza, który przez 14 lat był kostrzyńskim diakonem, niewiele prawem, a jednak nie ubóstwem świadczą jego zasługi o jego wielkości. Rzadko kościół opłakiwał w nim ozdobę i wychowanka, którego sam stracił, którego jednocześnie doprowadziłby do (tytułu) doktora, Bóg zapewne nie życzyłby sobie lepszego, niż on (był). Ponieważ kochał swoich słuchaczy, stało się jasne, że on sam był pomocą dla innych, błyszczał ponad miarę, to też szybciej się wypalił. Dlatego był dla słuchaczy przez wiele lat kimś tak cennym, jednak jeszcze cenniejszym jest on dla Boga w dzień ostatni, bowiem przed tym dniem jako godzien został oczyszczony. Urodzony we Frankfurcie dnia 21 kwietnia 1645 roku, zmarł w Kostrzynie 12 grudnia 1683 roku. Niech jego zwłoki spoczywają w pokoju. To koniec!

Diakon Georg Schultz, urodzony 21 kwietnia 1645 roku we Frankfurcie n. Odrą, syn piekarza Petera S. i Ewy Ruang. Studiował we Frankfurcie n. Odrą. Od roku 1669 do 1683 diakon w Kostrzynie. Ożenił się 17 stycznia 1671 roku z Anną Marie Hückel, córką archidiakona H. w Kostrzynie. Tam zmarł 12 grudnia 1683 roku²⁾.

1) Beckmann, rozdz. 5, s. 22, § VII, s. 32: Georgius Schultze, so Huckelio succediret A(nno) 1670, gestorben 1683, dessen Inscription über der Sacristei in folgenden Worten bestehet: ... GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 14.

2) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 256; t. 2, s. 804.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 22; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 14, 20.

117. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1684
--------	--	------

Epitafium Georga Schönbergera, kostrzyńskiego proboszcza i superintendenta. Nad konfesjonalem superintendenta, po lewej stronie drzwi, przez które wchodził kaznodzieja. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

L(icencjat) Georg Schönberger powołany A(nno) 1674, zmarły A(nno) 1684. Jego epitafium znajduje się nad konfesjonalem inspektora po lewej stronie drzwi, gdzie wchodził kaznodzieja, i brzmi¹⁾:

Reverendus admodum atq(ue) praeclarissimus D(omi)n(us)^{a)}
Georgius Schonberger S(acro) S(anctae)^{b)} Theol(ogiae) Lic(entiatus)
Consist(orialis), quod Custrini est Assessor et Ecclesiae ejusdem Pastor et
Inspector per Octennium natus Halae Sax(oniae) Anno 1630 11 Aprilis,
denat(us) Custrini die 12 Marty Anno 1684

Tłum.: Wielce czcigodny i szeroko znany pan Georg Schönberger, konsystorialny licencjat najświętszej teologii, który w Kostrzynie przez 8 lat był asesorem i pastorem tamtejszego kościoła oraz superintendentem. Urodzony w Halle/Saksonia 11 kwietnia 1630 roku, zmarł w Kostrzynie dnia 12 marca 1684 roku.

Georg Schönberger urodzony 11 kwietnia 1630 roku w Halle, syn kapelusznika Georga S. i Anny Arnold. Studiował w Jenie, Frankfurcie, Lipsku i Wittenberdze. W roku 1655 został kapelanem wojskowym w książęcym regimencie Kannenberga, w roku 1667 superintendentem i proboszczem w Soldin, w latach 1676–1684 tak samo w Kostrzynie. Żona: 1° w Berlinie w kościele św. Mikołaja 8 lipca 1667 roku z Anną Marią Lilius z domu Blechschmidt, córką radcy dworu i kamery sądowej Friedricha B.; 2° w 1683 roku z Margarethe Sophrosyne von Labach, córką radcy konsystorialnego Christiana von L. w Szczecinie. Zmarł 12 marca 1684 roku w Kostrzynie, gdzie został pochowany²⁾.

a) Fredrich: Dr.!

b) Oryg.: S.S.

1) Beckmann, s. 29.

2) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 255; t. 2, s. 777.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 29; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 18.

118. †	Gralewo, kościół parafialny	1684?
--------	-----------------------------	-------

Kielich. Srebro pozłacane. Stopa okrągła. Herby i inskrypcje. Pieczęć: dwa razy litery MF. Wys.: 25,5 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler* i Hänselera¹⁾:

(A) Dietrich v(on) d(er) Marwitz / Hedwig Elisabeth Marwitzin geb(orne)
v(on) d(er) Lanken / 1684^{a)}

(B) S(cholastica) E(va) V(on) G(ramm)

(C) G(eorg) V(on) S(ydow)

Herby: von der Marwitz²⁾ von der Lancken³⁾

Tłum.: Dietrich v(on) d(er) Marwitz. Hedwig Elisabeth Marwitzin z domu v(on) d(er) Lancken. 1684 (A).

Hans Dietrich von der Marwitz (1609–1680), pan Marwic, Gralewa, Santoka, Jańczewa, Trzebule, był żonaty z Hedwig Elisabeth von der Lancken z domu Zernikow (1640–1712), córką Oloffa von der Lancken⁴⁾.

a) Hänseler: 1685!

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 71.

2) W kolorze błękitnym postawiony, wykarczowany, naturalny pień drzewa, który u góry rozchodzi się na zewnątrz poprzecznie na dwie przycięte gałęzie, a na każdej z nich po trzy złote liście.

3) Podzielona tarcza w srebrze, podnoszący się czerwony lew, poniżej w kolorze błękitnym trzy (2:1) sześcioramienne srebrne (również złote) gwiazdy.

4) Geschichte der Familie von der Marwitz, s. 14, 63.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 71.

119. †

Kostrzyn, kościół miejski i parafialny

1686

Epitafium Karla Emila i Dietricha Theodora zu Dohna, synów hrabiego Albrechta zu Dohna (zob. nr 111). Kaplica św. Marcina, obok filara. Brązowy marmur ze złożonym sprzętem wojskowym i herbami. Bliższe informacje nieznane. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Na filarze widać także monument obu braci, synów hrabiego von Dona, którzy to obydwaj polegli w oblężeniu Ofen [Budy], otoczony brązowym marmurem i złożonymi instrumentami wojennymi oraz herbami i zabezpieczony kratą, a obok następująca inskrypcja¹⁾:

Siste Viator et hic contemplare fraterni amoris et honestae gloriosae(ue)
Amulationis rarum perfectumq(ue) Exemplum in Carolo Aemilio, et
Theodorio Comitibus ac Burggrafys de Dona Fratribus Germanis, quos
optima ab infantia educatio, excelsa Indoles et incorrupta vivendi ratio,
prudentialae plena et gloriae Dominos fecit vere Germanos, in eis finem
habuit Una ex familys Jllustris Domus de Dona Hi soli superstites
fuerant e Sex Fratribus qui omnes pro Patria salute occubuerunt, Digni
omnes magno quoq(ue) Patre filij, sed hi pro caeteris, quorum Cineres
hoc uniti tumulo clauduntur, Postquam animi affectus bona et fortunae
mirum in modum (quo ad vinxerunt) Fuerunt Conjuncti, Singuli
quamvis Juniores praefuere Legioni Chiliarcha inter copias Mag(nifici)
Frid(erici) Gvil(helmi) Electoris Brandenburgici, Semper Strenui, Semper

Prudentes, Semper tum hoc militari munere, tum omnibus alijs suis negotijs, Magnanimi et circumspecti, Donec in pari occasione Prudentiam fortitudinemque Suam de novo exercendi in celebri Scilicet obsidione Buda inter Submissas in Leopoldo Imperatoris subsidium copias Anno 1686, saucius uterque infelici Vulnere gloriosam posuit Vitam Primus 13/3 Julij Anno Aetatis 27, Alter 27/17 ejusdem Mensis Anno Aetatis 26. Videre patueres Viator simile huic monumentum Viannae²⁾ in Belgio Foederato, Cujus dictiones duo hi Fratres Supremi fuere Domini nacti hereditatem per jura Matris, quae ut Filia Brederodicae³⁾ Domus Primogenita Veteres Hollandia Comitatus inter Majores habuit in Wolphardo⁴⁾ horum fratrum Avunculo paucis ab hinc annis utraque Domus extincta desit, Sed, eheu! Primogenitus vix annum integrum his bonis atque Dominio potitus est, Alter vix Dies quindecim, rapti ambo morte praematura, rapti subditis quorum Spes et deliciae, rapti Augustae Brand(enburgensis)-Aulae cujus erant Illustrissimum Ornamentum, rapti honestis Viris calamitate pressis, quorum erant refugium, rapti caeteris familijs de Dona, quorum erant decus et Columnen, rapti sibimet ipsis cum primos excelsae indolis et nascentis gloriae fructus vix coepissent degustare, rapti tandem duabus Sororibus quae Solae e numerosa familia jam Superstitibus posteritati committunt hoc officij intimique affectus monumentum erga duos Fratres amore Suo dignissimos, quos etiam intime amarunt et a quibus ipsae intime redamatae sunt. Meditare, Viator, quam fragilia sint bona hominis in hac Vita, Sed perpende etiam futurum, ut qui duos hos Fratres in pulverem jam hic redactos, ex nihilo olim eduxit, eosdem ex hac tumultu aliquando reducat, qui enim fieri potest, ut aeternus rerum Conditor Justitiae, bonitatis et Vitae fons inexhaustus in abyssum nihili iterum demergat creaturas ratione praeditas, quae et ipsum reveritae sunt quaeque et ipsi semel fuerunt Charae, Certe, Deus viventium non mortuorum Deus est; Abi Viator, aegram Mortalis Vitae conditionem solatur Spes gloriosae quondam et immortalis.

Tłum.: Wędrowcze, zatrzymaj się, żeby oddać się rozmyśleniu nad przykładem szlachetnej braterskiej miłości i rzadkiej rywalizacji widocznej w rodzonych braciach Karlu Emilu i Dietrichu, hrabiach i burgrabiach z Dohna. Najlepsze wykształcenie od dziecięcych lat i znakomite cechy wrodzone, jak i zdrowy styl życia, pełny rozwagi i honoru, uczyniły z nich prawdziwych niemieckich panów, (w) których jedna z rodzin dostojnego rodu z Dohna znalazła swój koniec. Oni sami stali na czele sześciu braci, którzy to wszyscy polegli dla ratowania ojczyzny. Wszyscy godni są wielkiego ojca, ale również innych przodków, których prochy spoczęły w tym wyjątkowym grobowcu. Gdy zapal ducha, ich dobra i przeznaczenie w cudowny sposób połączyły się, to każdy z juniorów dowodził legionem Chiliarcha w armii jaśnie wielmożnego Friedricha Wilhelma, elektora Brandenburgii. Zawsze gorliwi, zawsze roztropni, zarówno w obowiązkach wojskowych, jak i we wszystkich innych zadaniach wielkoduszni i przezorni, do czasu aż w podobnych okolicznościach znów musieli pokazać swój rozsądek i odwagę, mianowicie w sławnym oblężeniu miasta Buda. Pośród

wysłanych na pomoc cesarzowi Leopoldowi w roku 1686 oddziałów obaj odnieśli rany i zakończyli zacieśnione życie. Karl zmarł 13/3 lipca w wieku 27 lat, a Teodor 27/17 lipca w wieku 26 lat. Wędrowcy może wydawać się, że rozpoznaje podobieństwo tego pomnika z tym w Vianen w Federacji Belgijskiej, którego wymowa (jest taka), że ci dwaj bracia, synowie wielkiego pana, uzyskali spadek przez prawa matki, która jako córka holenderskiego rodu hrabiowskiego Brederode wśród wielkich miała (za męża) wujka tych braci w (hrabim) Wolfart, (ale) rody (te) od kilku lat wygasły. To nie tak! Pierworodny korzystał z tych dóbr zaledwie rok, drugi niecałe 15 dni, gdyż obu przedwcześnie zabrała śmierć. Odebrani zostali poddanym, dla których byli nadzieją i radością, odebrani brandenburskiemu dworowi, dla którego byli najsłynniejszą ozdobą, odebrani czcigodnym, uciskanym przez biedę obywatelom, dla których byli oni ratunkiem, odebrani innym rodzinom Dohna, których byli ozdobą i wsparciem. Odebrani sobie samym, kiedy to z przyrodzonej zdolności i urodzenia dopiero zaczęli rozkoszować się owocem pierwszej sławy. Aż w końcu zostali odebrani obydwu siostrą, które teraz stojąc na czele tak pomniejszonego rodu i z najgłębszego uczucia względem braci, którzy zasłużyli na miłość i których one najbardziej kochały, a oni odwzajemnili siostrą to uczucie, postawiły ten monument. Wędrowcze, rozważ to, jak kruche w tym życiu są ludzkie dobra, zastanów się nad przyszłością, że ten, który niegdyś wyprowadził braci z nicości, kiedyś zamienił ich w proch, aż kiedyś wyprowadzi ich z tego grobowca. On może to sprawić, Wieczny Stwórca rzeczy, sprawiedliwości, dóbr i źródeł życia, niezmordowany w nieskończoności, który nie pozwoli przepaść żadnemu stworzeniu rozumnemu. Te stworzenia boją się Go, ale raz stały się dla niego drogie. Zaiste, Bóg jest Bogiem dla żywych, nie umarłych. Odejdź stąd, wędrowcze, bo nadzieja łagodzi stan chorego i (jest) śmiertelnego życia nadzieją na przyszły żywot w chwale i nieśmiertelności.

Karl Emil (* 10.09.1658, † 3.07.1686 przed Budą) był pułkownikiem elektora Brandenburgii. Theodor (Dietrich) (* 5.12.1659, † 17.07.1686 przed Budą) był również pułkownikiem księstwa Brandenburgii. Obaj byli synami Christiana Albrechta burgrabiego i hrabiego zu Dohna i Sophie Theodore hrabiny von Holland-Brederode-Vianen – zob. nr 111. Obaj polegli przy oblężeniu Budy (niem. Ofen) jako pułkownicy elektora Brandenburgii podczas wyprawy wojennej cesarza Leopolda I przeciw Turkom⁵⁾.

1) Beckmann, s. 16–18.

2) Vianen, wielki majątek ziemski w Holandii Vianen.

3) Brederode, ród hrabiowski w Holandii.

4) Hrabia Wolfart von Brederode zmarł w roku 1679.

5) Biographisches Lexikon aller Helden und Militärpersonen, Th. 1, s. 380.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 16–18; GStA Berlin, VI. HA. NL. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 8–9; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 11.

120. †

Kostrzyn, kościół Najświętszej Marii Panny

1686

Trumna z inskrypcją pośmiertną Karla Emila zu Dohna, syna hrabiego Christiana Albrechta zu Dohna (zob. nr 111). Krypta rodzinna, zaszypana w roku 1758. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Dohna¹⁾:

C(arl) E(mil) B(urggraf) G.^{a)} u(nd) G(raf) z(u) D(ona), geboren anno 1658 den 10. Septembris, ist gewesen Obrister zu fus unter Seiner C(urfürstlichen) D(urchlaucht) zu Brandenburg, in anno 1685 ist ihm zu gefallen die independente herschaft oder Souverainitet von Viane, Ameide extsampt die Erb Burggrafschaft von Utrecht durch das austerben des manligen Stams von den G(rafen) v(on) Hollant Brederode draus seine Frau muter entsprossen, er ist durch ein Musqueten Cougel erschossen in der belagerung vor Oven den 3./13. Juli 1686 darauf er so zur stunde seinen Schöpfer seinen geist aufgeopfert.

Tłum.: Karl Emil burgrabia G. i hrabia zu Dona, urodzony 1658 roku dnia 10 września, były pułkownik piechoty pod jego książęcą mością Brandenburgii, w roku 1685 przypadło mu niezależne panowanie lub suwerenność Viane, Ameide wraz z rodowym burgrabiostwem Utrechtu wskutek wymarcia męskiej linii rodu hrabiego von Hollant Brederode, z którego pochodziła jego pani matka, został zastrzelony przez kulę muszkietową podczas oblężenia Oven (Budy) dnia 3(13) lipca 1686, po czym o tej godzinie ofiarował swego ducha swojemu Stwórcy.

Na temat osoby Karla Emila von Dohna zob. powyżej nr 119.

a) Przypuszczalnie błąd w druku, jedno G. za dużo?

- 1) Aufzeichnungen über die Vergangenheit der Familie Dohna. Theil II: Die Dohna's unter dem Grossen Kurfürsten, s. 325.
- 2) Inna wersja w Nachricht von den Inschriften auf die bisher unbekannt gewesenen fünf Särge, s. 89: *Carl Aemilius Burggraf und Graf zu Dohna, Seiner Churfürstl(ichen) Durchlauchten zu Brandenburg gewesener Obristen zu Fuß, ist Anno 1658 den 10ten Septembr(is) gebohren, Anno 1685 ist ihm durch Aussterben des männlichen Stammes der Grafen von Holland Brederode vermittelt seiner Frau=Mutter, so aus demselben entsprossen worden, die Souveraine Herrschaft von Vianen Ameyden zusamt der Erbburggrafschaft von Utrecht zugefallen. Anno 1686 den 3 Jul(ii) in der Belagerung vor Ofen ist Er von einer Musqueten-Kugel in die Brust getroffen, dadurch er stündlich seinem Schöpfer den Geist aufgeopfert.*

Aufzeichnungen über die Vergangenheit der Familie Dohna. Theil II: Die Dohna's unter dem Grossen Kurfürsten, s. 325; Nachricht von den Inschriften auf die bisher unbekannt gewesenen fünf Särge, s. 89.

121. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1686
--------	--	------

Trumna z inskrypcją pośmiertną Theodora (Dietricha) zu Dohna, syna hrabiego Christiana Albrechta zu Dohna (zob. nr 111). Krypta rodzinna, zasypana w roku 1758. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Dohna¹⁾:

Didrig B(urggraf) u(nd) G(raf) z(u) D(ona), geboren anno 1659 den [5.]^{a)} Dezember, ist gewesen Obrister über dass Regiment dragoner guardes

von S(einer) C(urfürstlichen) D(urchlaucht) zu Brandenburg, ist in der Belagerung vor Oven auf der Breche in wehrendem sturm erschossen 14 Tage nach seinen Bruder den 17./27. Juli 1686 und etlige Stunde darnach im Gebet und Anrufung Gottes seine Seele mit guter Vernunft seinem Seeligmacher aufgeopfert.

Tłum.: Didrig burgrabia i hrabia zu Dona, urodzony w roku 1659 dnia [5.] grudnia, były pułkownik regimentu gwardii dragonów jego książęcej mości w Brandenburgii, został zastrzelony podczas oblężenia pod Oven (Budą) w obronnym szturmie 14 dni po swoim bracie dnia 17/27 lipca 1686 roku i kilka godzin później w modlitwie i wzywaniu Boga swą duszę świadomie oddał w ofierze swojemu Zbawicielowi.

Na temat osoby Theodora (Dietricha) von Dohna zob. wyżej nr 119.

a) Brakuje!

- 1) Aufzeichnungen über die Vergangenheit der Familie Dohna. Theil II: Die Dohna's unter dem Grossen Kurfürsten, s. 325.
- 2) Inna wersja w Nachricht von den Inschriften auf die bisher unbekannt gewesenen fünf Särge, s. 89–90: *Dietrich Burggraf und Graf zu Dohna, Seiner Churfürstl(ichen) Durchlauchten zu Brandenburg gewesener Obrist des Leib=Regiments Dragoner ist Anno 1650 im Dezembr(is) gebohren und Anno 1686 den 17ten Julii 14 Tage nach seinem Bruder in der Belagerung von Ofen auf der Breche in währendem Sturm schwerlich am Haupte verwundet, wodurch Er etliche Stunden hernach im Gebeth und Anrufung Gottes seinem Seeligmacher die Seele aufgeopfert.*

Aufzeichnungen über die Vergangenheit der Familie Dohna. Theil II: Die Dohna's unter dem Grossen Kurfürsten, s. 325. Nachricht von den Inschriften auf die bisher unbekannt gewesenen fünf Särge, s. 89–90.

122. †	Lipki Wielkie, kościół parafialny	1687
--------	-----------------------------------	------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna posrebrzana, z tralkami. Na stopie inskrypcja fundacji (A) i pieczęć Johanna Syringa w Stargardzie Szczecińskim¹⁾.

Wys.: 38,5 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A Gestiftet von M. V. P. 1687

B J(ohann) S(yring)

Tłum.: Ufundowane przez M. V. P. 1687

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer, s. 233, nr 2080 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 106.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 106.

123. †

Kostrzyn, kościół Najświętszej Marii Panny

1688

Tablica pamiątkowa dla Johanna (Samuela) Schapera, adwokata i syndyka krajowego. Część tekstu pośmiertnego została wykonana w formie dystychu elegijnego. Bliższych informacji brak. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

a na przodzie [na czwartym filarze] monument adwokata i syndyka prowincji Licencjata Johanna Schapera¹⁾:

Siste gradum properans ad mortem, Fesse Viator^{a)}
 Aspice Mnemosynon^{b)}, quod tibi pandit iter.
 Exhibet hoc Saxum^{c)} nomen perdulce Schaperi
 Et famam, quae post fata superstes erit.
 Signat nam titulus pastor^{d)}, quem Christus Ovili^{e)}
 Tradidit, ut Coeli^{f)} gaudia parta daret.
 Justitiae sanctae verus Jurisq(ue) Sacerdos^{g)},
 Praesidium miseri Judicijq(ue) Decus^{h)}.
 Causarum Tutor Suavi Sermone diserusⁱ⁾
 Et legum custos dexteritate fuit.
 Hinc instar Stellae nitidae sene^{j)} fine coruscat
 Et mistus Superis^{k)} tecta beata colit^{l)}.
 Vive memor lethi, mundi res Sperne^{m)} fugaces
 In Patriamⁿ⁾ tendens, Lector amate Vale^{o)}.

Extremum munus hoc D(omi)n(i) Johanni Schapero J(uris) U(triusque)
 L(icentiatu)s Cam(erae) Electoral(i) Advocato, et Civitatum Neomarch(iae)
 Syndico. D(omi)n(o) Avunculo Suo olim Svavissimo nunc desideratissimo
 praestare debuit, Johannes Krause M. DC. L. XXXVIII.

Tłum.: Zwolnij swój krok na drodze do śmierci, strudzony wędrowcze, zastanów się solennie, co toruje Ci drogę, wznosząc ten kamień, którego imię dla Schapera jest najmiłsze, i sława, która okazała się później, znamionuje tytuł pasterza, któremu Chrystus powierzył owczarnię, by on podarował niebu powstałą radość. Świętej sprawiedliwości prawdziwy i prawy kapłan, obrońca i opiekun biednych i ozdoba sądu, pomoc w sprawach sądowych, wygłaszający przyjazne mowy, wprawny strażnik prawa. Stąd niczym błyszcząca gwiazda błyszczał aż do końca, przeniesiony troszczy się o mieszkanie na górze. Niech żyje pamięć o śmierci, odrzucając rzeczy doczesne, trwając w ojczyźnie. Czytelniku, bądź serdecznie pozdrowiony. Największym darem dla Pana Johanna Schapera, licencjata obu praw, adwokata kamery książęcej i syndyka Nowej Marchii jest to, że ja mojemu byłemu ukochanemu wujowi, za którym teraz tak bardzo tęsknię, byłem winien tego dowodu, Johannes Krause 1688.

Johann Samuel Schaper urodził się 25 kwietnia 1625 roku w Słońsku jako syn sekretarza lennego Paula Sch. i Evy Lindner. W roku 1643 uczęszczał do berlińskiego gimnazjum, a następnie studiował w Wittenberdze, Frankfurcie n. Odrą i Rostoku. 4 marca 1650 roku poślubił Marthę Elisabeth Foss (Fuchs), córkę pastora Samuela F. w Szczecinie.

Po jej śmierci (1659) ożenił się po raz drugi 2 listopada 1663 roku z Marthą Sophią Wernicke, córką brandenburskiego radcy izby poselskiej Andreasa W. i Sabiny Krause. Zmarła w roku 1683, zob. nr 108. Sam Johann Scheper zmarł 8 maja 1688 roku i został pochowany w Kostrzynie 23 maja. Z pierwszego małżeństwa pozostawił jednego syna, pastora i superintendenta w Lübben, Johanna Samuela (* 1652 w Kostrzynie, † 25.12.1705 w Lübben) i dwie córki: 1. Evę Margarethę, która była od 1672 roku żoną kostrzyńskiego archidiakona Davida Gladowa (ona † 1673) i 2. Elizabeth Reginę (* 1658 w Słońsku), która w roku 1688 w Kostrzynie wyszła za mąż za Davida Schmalza. Z drugiego małżeństwa pochodzi troje dzieci: dwóch synów: 1. Johann Ernst (1668–1721), lekarz, mąż stanu, profesor w Rostoku, 2. Johann Friedrich, prawnik, i jedna córka Martha Sabine, zamężna z Ernstem Friedrichem Fehr († 25.07.1732)²⁾. Zob. też nr 283.

- a) Berg: *fesse viator!* b) Tamże: *mnemosynon.* c) Tamże: *saxum.* d) Tamże: *Pastor.*
 e) Tamże: *ovili.* f) Tamże: *coeli.* g) Tamże: *iurisque sacerdos.*
 h) Tamże: *iudiciiue decus.* i) Tamże: *tutor suavi sermone disertus.*
 j) Tamże: *nitidae sine.* k) Tamże: *mixtus superis.* l) Beckmann: *colet!*
 m) Berg.: *sperne.* n) Tamże: *patriam.* o) Tamże: *lector amate vale!*

1) Beckmann, s. 19–20.

2) Por. Genealogisches Handbuch des Adels, Band. 26, Adelige Häuser Band V, Limburg 1961, s. 322–323.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 19–20; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 9–10; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 13; Die Letzte Liebe und Schuldigkeit Welche dem seeligen Herrn Licentiat Schapern Dessen Hinterlassene Kinder und Treu-verbundene Freunde, Erwiesen haben, Cüstrin 1688; Die Davidische Seelen-Beruhigung: Bey den am Sonntage Rogate Anno 1688 gehaltenen Leich-Begängnis Des im Herrn am 8. May selbiges Jahres selig-entschlaffenen Herrn Johann Schapers / I. U. Licentiat, Churfürstlichen Brandenburgischen Cammer-Gerichts-Advocati... Aus den... Text des 7. 8. und 9. Vers im CXVI Psalm... betrachtet und auff Begehren zum Druck befördert / von M. David Glado, Lutherischen Prediger in Cüstrin, Cüstrin 1688; Gott den Vater als besten Advocaten stellte nach dem 31. und 32. Vers des 8ten Capitels der Epistel an die Römer in folgender Parentation vor M. Johann Hänfler, Christ.=Lutherischer Prediger in Cüstrin [1688]; Berg, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin, s. 13, oddaje tylko tekst wierszowany.

124. †	Kostrzyn, kościół Najświętszej Marii Panny	1688
--------	--	------

Tablica pamięci dla Johanna Schapera, adwokata i syndyka prowincji. Język niemiecki.

Tekst inskrypcji według mowy pogrzebowej¹⁾:

Hier stehe still du bemüheter Wandersmann / und ruhe dich ein wenig bey
 der Ruhestäte eines recht bemüheten Mannes, / Herrn Johann Schapers
 J(uris) U(triusque) L(icentiat) / Churfürstlichen Brandenburgischen
 Cammer=Gerichts=Advocati, / und der Neumärckischen Städte Syndici,
 / Der in stetiger Arbeit seine Ruhe, den Preiß im Fleiß, im Streite den

Frieden, / die Vergnügung im Missvergnügen über die Eitelkeit dieses mühseligen / Lebens gesucht und gefunden: / Bey seiner Geburts=Stadt hat er sich der nimmerstillstehenden Sonne, / Bey seinem Vaterlande des zur Arbeit auffmunternden Morgen=Sternes, / Bey seinem Namen des getreuen Hirten, / Bey seinem Ampte der Clienten stets erinnert, / und für ihre Wolfahrt unnachlässig gesorget. / Mit und gegen Menschen hat Er viel reden müssen, / aber mit GOTT hat Er ungleich mehr gesprochen, / als bey welchem auch die Seuffzer Reden seyn, / Wenn der Glaube die Zunge, und der heilige Geist der Redner ist. / Das irrdische hat er also gebraucht dass es dem ewigen dienen müssen, / Sein Hertz in und von GOTT erfreut, und von der Welt entfreyet, / von Thränen aber nicht befreyet, / als welche oft wie ein Regen aus den tunckeln Wolcken der Traurigkeit herab fielen, / jedoch zu seinem Besten, / weil dergestalt die Saatzeit fruchtbarlich bestellet ward, / auff welche die Freuden=volle Erndte folgen sollte. / Sein langwieriges Lager war ein kurzer Begriff des Glaubens, der Liebe, / der Gedult, und eines sehnlichen Verlangens aufgelöset und bey Christo zu seyn, / Dessen Er auch am 8ten Maji des 1688sten Jahres abends gegen 9 Uhr und / also wenig Stunden vor den Tag Hiobs als ein gedultiger Hiob gewähret ward. / Sein Gedächtnis sey und bleibe im Segen ewiglich: / Ehe du aber weggehst, geliebter Wandersmann, siehe noch einmal dieses todte Grab an, / als ein lebendiges Zeugnis des Köstlichen in dieser Welt, / welches Mühe und Arbeit ist / Und weil alle Mühe, die nur das Zeitliche suchet, nichts beständiges findet, / sondern umbsonst und verlohren ist; / So bemühe dich vornemlich in dem Lauffe deines Lebens den rechten Weg zu finden, / der dich führen kann / zu einem seligen / Ende.

Vertrauter Hertzens=Freund, mein ander Jch im Leben,
Was kann und sol ich dir bey deinem Grabe geben:
Nim dis Gedächtnis hin, nim an zu guter letzt,
Was deines Freundes Hertz und Hand hat aufgesetzt.
Johannes Krause.

Tłum.: Stań tutaj cicho, strudzony wędrowcze, i odpocznij trochę przy tym miejscu spoczynku bardzo utrudzonego człowieka, pana Johanna Schapera, prawnika, licencjata obojga praw, książęcego brandenburskiego adwokata sądu najwyższego i syndyka miast Nowej Marchii, który w nieustannej pracy poszukiwał swojego spokoju, nagrody w pracowitości, w sporze pokoju, zadowolenia w niezadowoleniu z próżności tego mozolnego życia szukał i znajdował. W mieście swego urodzenia przypominał słońce będące w bezustannym ruchu. W swojej ojczyźnie gwiazdę poranną zachęcającą do pracy, swoim nazwiskiem wiernego pasterza, w swoim urzędzie klientów, a troszczył się nieustępliwie o ich dobro. Z ludźmi i przeciwko ludziom dużo musiał mówić, ale z Bogiem rozmawiał nieporównanie więcej, kiedy prowadził z Nim rozmowy pełne westchnień, kiedy wiara jest językiem, a Duch Święty mówcą. Korzystał z tego, co ziemskie, ale musiało służyć to temu, co wieczne, jego serce

rozradowane w (Bogu) i przez Boga, i uwolnione od świata, ale nie od łez, które to często jako deszcz spadają z ciemnych chmur smutku, jednakże dla jego dobra, bowiem w tej postaci został wyznaczony urodzajny czas siewu, po którym miała nastąpić radość obfitych zbiorów. Jego długotrwałe leże (choroba) było krótkim wyobrażeniem wiary, miłości, cierpliwości i jego pragnienia, by umrzeć i być u Chrystusa, na co 8 maja roku 1688 wieczorem około godziny 9, a więc kilka godzin przed dniem Hioba, jako cierpliwy Hiob dostał pozwolenie. Niech pamięć o nim będzie i pozostanie w błogosławieństwie na wieki. Zanim odejdiesz, drogi wędrowcze, popatrz na ten martwy grób jeszcze raz jak na żywe świadectwo wspaniałości na tym świecie, którą jest trud i praca, a ponieważ wszelki trud, szukając tylko tego, co doczesne, nie znajduje niczego, co trwałe, lecz co zbyteczne i zgubne. Zatrósz się w twoim życiu o to, by znaleźć prawdziwą drogę, która może doprowadzić cię do błogosławionego końca. Zaufany przyjacielu serdeczny, moje inne ja w życiu, co mogę i powinienem tobie dać, (stojąc) u twojego grobu. Weź to wspomnienie i przyjmij na dobre zakończenie, co serce i ręka twojego przyjaciela napisała. Johannes Krause.

Na temat osoby Johanna Schapera, adwokata i syndyka kraju, zob. nr 123.

- 1) Die letzte Liebe und Schuldigkeit Welche dem seeligen Herrn Licentiate Schapern Dessen Hinterlassenen Kinder und Treu-verbundene Freunde, Erwiesen haben, Cüstrin; Müller, 1688 (Staatsbibliothek Berlin, sygn. 1 an 33 in Ee 634).

Staatsbibliothek Berlin, sygn. 1 an 33 in Ee 634.

Gorzów Wlkp.

1688

Zob. 1670.

125. †

Kostrzyn, twierdza

1688–1701

Brama wejściowa do Bastionu *Króla* i do zbrojowni. Obie futryny bramy zamykają u góry akroteriony, w kartuszach których umieszczono inicjały. Piaskowiec. Od roku 1945 zaginiona.

Tekst inskrypcji według ilustracji u Juona¹⁾:

F(riedrich) // III.

Friedrich III von Brandenburg (1657–1713) w roku 1688 został elektorem Brandenburgii, a w roku 1701 królem Prus jako Fryderyk I. Okres jego panowania jako księcia Friedricha III wskazuje na czas powstania bramy.

- 1) Juon, Küstrin, s. 58.

Juon, Küstrin, s. 58.

126. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1689
--------	--	------

Tablica pamiątkowa z popiersiem Johanna Heinricha Grunela, kapelana wojskowego i garnizonowego. Pomiędzy dwoma oknami. Brak bliższych danych. Inskrypcja malowana. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Pomiędzy dwoma oknami znajduje się tablica pamiątkowa byłego kapelana garnizonowego Joh(ann) a Henr(ich)a Grunely obok jego popiersia, który to 6 lat był kapelanem wojskowym i 9 lat kapelanem garnizonowym, zmarł w roku 1689 w wieku 38 lat, wzniesiona przez wdowę po nim Margarete Glawow¹⁾.

Joh(annes) Henr(icus) Grunel

Pełna treść inskrypcji nie jest znana. Ewangelicka księga proboszczy nie zna go! Johann Heinrich Grunel, urodzony około roku 1651, był przez 6 lat kapelanem wojskowym i przez 9 lat kapelanem garnizonowym. Był mężem Margarethe Glawow. Zmarł w roku 1689 w wieku 38 lat.

1) Beckmann, s. 26.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 26; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 11; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 16.

	Gorzów Wlkp.	1689
--	--------------	------

Zob. 1726.

127. †	Chróścik, kościół filialny	1692
--------	----------------------------	------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Trójstronna stopa na kulkach, na niej inskrypcja fundacyjna (A). Pieczęć cynowa Michaela Nieröse w Gorzowie¹⁾.

Wys.: 42 cm.

Opis i teksty inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A C. B. 1692

B M(ichael) N(ieröse)

Oдноśnie fundatora nie można ustalić bliższych danych.

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1320 (nie wymienia).

2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 116.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 116.

128. †

Kamień Wielki, kościół parafialny

1693

Płyta nagrobna Hansa Heinricha von Schlabrendorfa. Piaskowiec, pomalowany na białło. Dokładna lokalizacja nieznana, przymocowana na ścianie. Po środku zmarły naturalnej wielkości, przestawiony w zbroi płytowej i męskiej peruce z długimi lokami, w prawej ręce buława, po prawej stronie u dołu jego odłożony hełm. U góry nad jego głową dwa putta trzymają herb rodzinny. Po bokach zmarłego w dwóch rzędach 34 wywody szlacheństwa (dwa dolne herby z lewej strony uszkodzone i uzupełnione w sposób nieprofesjonalny). Jako zwieńczenie płyty nagrobnej owalna tablica z napisem w akantowej ramie z napisem pośmiertnym, u góry czaszka.

Wys.: 305 cm. Język niemiecki. Fraktura i pismo humanistyczne.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

Herby: po lewej (ze strony ojca):

Schlabrendorf²⁾

Schlabrendorf ³⁾	Wütenau ⁴⁾
Thümen ⁵⁾	Hacken ⁶⁾
Lattorf ⁷⁾	Blumenthal ⁸⁾
Gedow ⁹⁾	Krummensee ¹⁰⁾
Würthner(?) ¹¹⁾	Klitzing ¹²⁾
nieznany ¹³⁾	Wencstern ¹⁴⁾
(zniszczony)	Bardeleben ¹⁵⁾
(zniszczony)	Bodendorf(?) ¹⁶⁾

po prawej (ze strony matki):

Thümen¹⁷⁾

Thümen ¹⁸⁾	Gröben ¹⁹⁾
Hacken ²⁰⁾	Oppen ²¹⁾
Rödern ²²⁾	Klitzing ²³⁾
Bredow ²⁴⁾	Thier ²⁵⁾
Bredow ²⁶⁾	Ramin ²⁷⁾
(zakryty)	nieznany ²⁸⁾
Krummensee ²⁹⁾	nieznany ³⁰⁾
(zakryty)	nieznany ³¹⁾

Der Hoch Wohlgebohrne Herr / Herr Hanns Heinrich von Schlabrendorff, Weyl(and) / Seiner Churf(ürstlichen) Durchl(aucht) Zu Brandenb(urg) wohlbestalter Ge=neral Major Zu Fuß, Gouverneur der Vestung Colberg³²⁾ auff / Groß und Klein Kamin³³⁾, Waßmannsdorff³⁴⁾, Dipenseeische / Feldmarkt³⁵⁾, Drosedo³⁶⁾ und Cölpin³⁷⁾ Erbherr, ist im / Herrn sanfft und seel(ig) entschlaffen in der vestung / Colberg, den 1. Dec(embris) a(nn)o 1693. Alter 72. jahre.

Tłum.: Wielmożny pan, pan Hanns Heinrich von Schlabrendorff, świętej pamięci jego elektorskiej mości w Brandenburgii dobrze usytuowany generał major piechoty, gubernator twierdzy Kołobrzeg, dziedzic Kamienia Wielkiego i Małego, Waßmannsdorff, Dipenseeische Feldmarkt, Drozdowa i Kielpina, zasnął w Panu w twierdzy Kołobrzeg 1 grudnia 1693 roku w wieku 72 lat.

Hans Heinrich von Schlabrendorf (* 1621³⁸⁾, † 1.12.1693), generał major piechoty (1688) elektora brandenburskiego i gubernator twierdzy Kołobrzeg (1690), zarządca Himmelstedt oraz dziedzic Kamienia, Kielpina, Drozdowa i Waßmannsdorff. Jego rodzicami byli Manasse von Sch. i Melusine (Melosina) von Thümen († 1656) z linii Waltersdorf. Był żonaty z Louise von Podewils (* 10.01.1657, † 5.06.1686), córką Adama von Podewils (1617–1697) i Klary von Zitzewitz. Z tego małżeństwa pochodziły następujące dzieci:

1. Otto Christian, żonaty z Idą Elisabeth von Carnitz (* 12.12.1670); 2. Louise Henriette, żona Ewalda Bogislawa von Schlabrendorfa; 3. córka, zamężna z Reimarem von Mantuffel (* 1664, † po 1688). W identyfikacji herbów bardzo pomocny był wywód szlacheństwa siostry zmarłego, Elisabeth Sophii von Schwerin z domu von Schlabrendorf³⁹⁾.

- 1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Groß Cammin, Grabstein, nr 361 136.
- 2) Für Manasse von Schlabrendorf – Neues allgemeines Adels-Lexikon, t. 8, s. 181.
- 3) Dla Joachim von Schlabrendorf – zob. wyżej.
- 4) Dla Hedwig von Wüttenau – Neues allgemeines Adels-Lexikon, t. 9, s. 614.
- 5) Dla Ursuli von Thümen – tamże, t. 9, s. 198. Tu płot z surowych desek ułożonych ukośnie w prawą stronę.
- 6) Dla Magdaleny von Hacken – Siebmacher, tabl. 36.
- 7) Tamże, tabl. 168.
- 8) Genealogisches Handbuch des Adels, Adelslexikon Band I, Band 53 der Gesamtreihe, Limburg (Lahn) 1972, s. 422–333.
- 9) Mülverstedt, Der abgestorbene Adel der Provinz und Mark Brandenburg, tabl. 16.
- 10) Tamże, tabl. 29.
- 11) Würthner? Kogut ze strzałą w pazurze stojący na wzgórzu, po lewej: klejnot: powtórzenie.
- 12) Jahrbuch des Deutschen Adels, t. 2, s. 26.
- 13) Trzy konwalie między dwoma sierpami; klejnot: powtórzenie.
- 14) Siebmacher, tabl. 177.
- 15) Jahrbuch des Deutschen Adels, t. 2, s. 26.
- 16) Częściowo uszkodzony: lew kroczący w lewą stronę, por. Siebmacher, tabl. 179; tu w prawo.
- 17) Dla Melosine von Thümen – zob. przyp. 5. Tu płot z desek ukośnie w lewo.
- 18) Dla Otto von Thümen – zob. przyp. 5. Tu płot z desek ukośnie w lewo.
- 19) Dla Sabiny von der Gröben – Siebmacher, tabl. 168: tu odwrotnie.
- 20) Dla Kathariny von Hacken – zob. przyp. 6.
- 21) Dla Anny von Oppen – Siebmacher, tabl. 167.
- 22) Tamże, tabl. 36.
- 23) Zob. przyp. 12.
- 24) Siebmacher, tabl. 174: tu skierowane w prawo.
- 25) W płocie desek ukośnie w lewą stronę kwiat; klejnot: kobieta?
- 26) Zob. przyp. 24.
- 27) Siebmacher, tabl. 167: tu klejnot: trzy strusie pióra.
- 28) Głowica siekiery(?); klejnot: pęk piór/roślin?
- 29) Zob. przyp. 10.
- 30) Trzy nałożone na siebie liście wiśni(?) wierzchołkiem w prawo.
- 31) Mury miasta z otwartą bramą; klejnot: trzy strusie pióra.
- 32) Kołobrzeg.
- 33) Kamień Wielki i Mały.
- 34) Waßmannsdorf, pow. Dahme-Spreewald.
- 35) Diepeneseeische Feldmark = Diepensee, część miasta Königs Wusterhausen pow. Dahme-Spreewald.
- 36) Drozdowo.
- 37) Kiełpino.
- 38) Rok urodzin wynika z inskrypcji nagrobkowej. Brak jakichkolwiek podstaw dla obiegowego twierdzenia, że przyszedł na świat dopiero 5.01.1646 roku w Glienicke.
- 39) Trost und Theil Der Kinder Gottes / im leben und tode z psalmu 73. Psalm: bey Hochadelichem Leichbegängniß Der Wolgeborenen Frawen Fr. Elisabeth Sophien / FreyFrawen von Schwerin gebornen von Schlabrendorff ... Nachdem dieselbe am 26. Januarii dieses 1656. jahres ...

entschlaffen / und ihr verblichener körper am folgendem 13. Martii in der Thumlrichen zu Cölln an der Spree beygesetzt worden / in volckreicher Versammlung erkläret / durch D. Johannem Bergium ... Berlin; Runge, 1656.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Groß Cammin, Grabstein, nr 361 136. Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 73 (bez inskrypcji).

129. †	Baczyna, kościół parafialny	1694
---------------	------------------------------------	-------------

Świecznik ołtarzowy. Okrągła stopa na trzech gałkach, na nim wygrawerowana inskrypcja z pieczęcią Michaela Nieröse w Gorzowie¹⁾.

Wys.: 42 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A von Elisabetha Nadollin verwittibte Treublutin gestiftet 1694

B M(ichael) N(ieröse)

Tłum.: Od Elisabethy Nadollin, wdowy Treublut, ufundowany w roku 1694.

Według umieszczonej inskrypcji, której pełna treść jest nieznana, lichtarz ten pochodził z roku 1694. O fundatorce bliższych informacji brak. Konwiarz Michael Nieröse (Nierase), urodzony około roku 1660, zmarł 24 czerwca 1741 roku w wieku 81 lat. Od roku 1945 zaginiony.

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer, s. 233, nr 1320 (niewymieniony).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 51.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 51.

130.	Dąbroszyn, pałac	1696
	Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	

Szafa. Drewno na zakładkę. Cokół i belkowanie, podział trzema pilastrami. Na fryzie data roczna.

Wys.: 235 cm; szer.: 242 cm. Język łaciński. Litera: 4,0 cm.

AN//NO // 16//96

Tłum.: W roku 1696.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. II/1/208; Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Tamsel, Schrank, nr PK000083; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 128.

131.	Dąbroszyn, kościół filialny	1696
------	-----------------------------	------

Sarkofag Hansa Adama II von Schöninga. Krypta. Blacha miedziana, cyna i drewno. Sześciokątny sarkofag o różnych wymiarach. Na wieku sarkofagu pod krucyfiksem monogram (A) w technice lutowniczej, ozdobiony koroną hrabiowską, gałązkami laurowymi i szarfą z dystynkcjami pułkownika. Powyżej kartusz z tarczą herbową i hełmem z koroną szlachecką. Krawędzie tarczy składają się z krzyżujących się gałązek laurowych, elementów ozdobnych i dystynkcji. Na dłuższych bokach sarkofagu po środku owalne kartusze, które zdobi wieniec z liści palmowych. W lewym kartuszu inskrypcja pośmiertna (B), w prawym cytaty z Biblii (C). Po bokach kartuszy przeciwstawne panoplie z chorągwi, proporczyków i broni. U węgłowia kompozycja w rodzaju reliefu z zasmuconą Ateną, przedstawioną w pozycji siedzącej w pełnym rynsztunku pośród wyciągniętej broni. Od strony nóg znajduje się anioł z fanfarami pośród różnych rodzajów broni, przedstawiający personifikację sławy. Na dłuższych bokach sarkofagu po trzy uchwyty, a pomiędzy nimi po cztery panoplie, składające się z krzyżujących się rozmaitych rodzajów broni palnej, siecznej i białej oraz wyposażenia łuczników i innych akcesoriów. Trumna została odrestaurowana.

Dł.: 234 cm; wys.: 80 cm; szer.: 99 cm. Pola inskrypcji: wys.: 25 cm; szer.: 55,5 cm. Język niemiecki. Fraktura, pismo humanistyczne. Litera: 1,7–6,0 cm.

- A H(err)H(ans)A(dam)G(raf)v(on)S(chöning)C(hurfürstlich)S(ächsicher)
G(eneral)f(eld)M(arschall)
- B Der Hoch=Wohlgebohrne Herr / Herr Hannß Adam von Schöning /
auff Tamßel¹⁾, Warneck²⁾, Birckholtz³⁾ / Churf(ürst)l(ich) Sächß(ischer)
hochbestelt gewesener Generals= Feld=Marschall / würlklich Geheimer=
und Geheimer=Kriegs=Rath; Obrister der / Leib=Guarde zu Fuß wie
auch über ein Regiment Curassiers / und ein Regiment Dragoner. / Ward
gebohren zu Tamsel den 1. Octob(ris) 1641. / Starb seelig in Dreßden den
28. August(i) 1696.
- C Psalm. XVIII. / Wo ist ein GOTT ohn der HERR? Oder / ein Hort ohn
unser Gott? GOTT rüset mich mit Krafte, und / machet meine Wege ohne
Wandel. Er macht meine Füße gleich / den Hirschen und stellet mich auff
meine Höhen. Er lehret meine Hand / streiten und lehret meinen Arm
einen ehrnen Bogen / spannen. Und gie=/best mir den Schild deines
Heßls, und deine Rechte stärcket mich, / Und wenn du mich demühtigst,
machest du mich groß⁴⁾.

Herb: von Schöning⁵⁾

Tłum.: Pan Hans Adam hrabia von Schöning, generalny marszałek polowy elektora saskiego (A). Jaśnie wielmożny i szlachetnie urodzony pan Hans Adam von Schöning, pan Dąbroszyna, Warników, Brzozy, były feldmarszałek księstwa Saksonii, rzeczywisty radca tajny i tajny radca wojskowy; pułkownik przybocznej gwardii

piechoty jak też regimentu kirasierów i regimentu dragonów. Urodził się w Dąbroszynie 1 października 1641 roku. Zmarł w błogosławieństwie w Dreźnie 28 sierpnia 1696 roku (B). Psalm. 18. Któż bowiem jest Bogiem oprócz Pana? Kto jest skałą prócz Boga naszego? Bóg, który mię opasuje mocą a uczynił doskonałą drogę moją. Nogi moje czyni ręce jak u łani i na wyżynach postawił mnie. Ręce moje zaprawia do walki i ramiona moje napinają łuk spiżowy. Dajesz mi tarczę zbawienia swego i prawica twoja wspiera mnie, a łaskawość Twoja czyni mnie wielkim (C).

Hans Adam von Schöning II, urodzony 1 października 1641 roku w Dąbroszynie koło Kostrzyna, zmarł 28 sierpnia 1696 roku w Dreźnie, syn Hansa Adama von Schöning I († 1665) i jego żony Marianny von Schapelow († 1664), feldmarszałek elektora Brandenburgii i Saksonii⁶⁾. 8 stycznia 1668 roku poślubił Johannę Margarethę Luise von Pöllnitz (1641–1698). Z ich dwanaścioro dzieci pięcioro zmarło we wczesnym dzieciństwie. Wiek dorosły osiągnęli: Louise, Charlotte Katherine, Johann Ludwig (1675–1713), pułkownik saksoński (zob. niżej nr 157, 158), Karl, Dorothea Henriette i Sophie Wilhelmine. Jego zwłoki zostały przeniesione z Dreznia do Dąbroszyna i pochowane 4 grudnia 1696 roku w tamtejszym kościele⁸⁾. Na jego cześć wzniesiono tam podwójny grobowiec, gdzie spoczywa ze swoją małżonką, praca wykonana przypuszczalnie w Berlinie w kręgu Andreasa Schlütera⁷⁾. Jego sarkofag jest jednym z najbardziej interesujących sarkofagów barokowych na terenie Nowej Marchii.

- 1) Dąbroszyn.
- 2) Warniki.
- 3) Brzoza.
- 4) Ps 18,32–36.
- 5) Jeleń wyskakujący z zarośli; klejnot: przejący się jeleń. *Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning*, s. 64, nr 57; s. 69, nr 70.
- 6) *Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning*, s. 108–171; Schöning von, *Des General=Feldmarschalls Hans Adam von Schöning auf Tamsel Leben und Kriegsthaten*, Berlin 1837; Haake, *Generalfeldmarschall Hans Adam von Schöning*, Berlin 1910; Poten von, *Hans Adam von Schöning*, ADB, 32:1891, s. 309–311.
- 7) *Rechtschaffener Christen Schuldigkeit... Als des... Joh. Adams von Schöning... Entseelter Körper in Sein Erb-Begräbnüß den 4. December... 1696. beygesetzt wurde... gezeigt von David Glado, Dreßden 1696; Siegreiche Waffen der Helden Davids Aus Gottes Zeughause vorgeschuet und bey dem Ehrengedächtniß des Weyland HERRN Hans Adam von Schöning, Auf Tamsel, Warnick und Birkholtz Erb=Herrn, Sr. Churf. Durchlaucht zu Sachsen hochbestellt gewesen General-Feld=Marschalls, Würcklichen Geheimbden und Geheimbden Kriegs=Raths, Obristen über dero Leib=Guardie zu Fuß, wie auch über ein regiment Cuirassirer und ein Regiment Dragoner, Welchen Gott am 28. August 1696 in dem IV. Jahre seines glorwürdigen Alters durch einen seel. Tod der Vergänglichkeit entrissen, Am 25. November selbigen Jahres in der Kirche zum H. Creutz Nach Anleitung des XVIII. Psal v(erse) 33–36 gezeigt von Sam. Nenedicto Carpzovio D. Churf. Durchl. Zu Sachsen Hoff=Prediger und Kirchenrath. Dreßden gedruckt bey Johann Rieden, Churf. Sächs. Hoff=Buchdrucker.*
- 8) *Siehe Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 127.

Fontane, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg*, Zweiter Teil, s. 413; Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 39–42, 121–127.

132. (†)	Dąbroszyn, kościół filialny	1698
----------	-----------------------------	------

Pomnik nagrobny feldmarszałka Hansa Adama II von Schöninga i jego żony Joanny Margarity Luise von Schöning z domu von Pöllnitz. Piaskowiec i marmur. Północna nawa poprzeczna. Nad dwoma wysuniętymi cokołami w dużych niszach obrazy stojących postaci zmarłych naturalnej wielkości w kostiumach z tamtych czasów, powyżej herb każdego z nich. Przerwany segmentowy fronton i urna jako zwieńczenie. Pomalowane na białą figury to prawdopodobnie znaczące dzieła berlińskiego rzeźbiarza tworzącego pod wpływem Schlütera. Po bokach na tylnej ścianie wywody szlachectwa z 16 herbami w dwóch rzędach, podzielone po 8 herbów według przodków męskich i żeńskich. Na obrazie czytelne są tylko jeszcze inskrypcje z prawej strony: u góry (A) i po środku (B), natomiast herby można rozpoznać jedynie częściowo.

Wys.: 560 cm; szer.: 408 cm; wywód przodków: wys.: 140 cm.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

A Die Ahnen sind von dem Herr [...]

B Die Ahnen sind von dem Herr [...]

Herby: Schöning²⁾

Pöllnitz³⁾

po prawej pierwszy rząd na lewo: Schapelow⁴⁾

po prawej trzeci rząd na lewo: Pannwitz⁵⁾

Tłum.: Ci przodkowie są ze strony pana [...] (A). Ci przodkowie są ze strony pani [...] (B).

Hans Adam von Schöning II urodzony 1 października 1641 roku w Dąbroszynie koło Kostrzyna, zmarł 28 sierpnia 1696 roku w Dreźnie i został przeniesiony do Dąbroszyna (zob. nr 130). Od 8 stycznia 1668 roku był żonaty z Joanną Margarethe Luise von Pöllnitz (* 1641). Ona również zmarła w Dreźnie 26 kwietnia 1698 roku i została przeniesiona do Dąbroszyna (zob. nr 133). Powstanie pomnika nagrobkowego należy datować krótko po jej śmierci.

1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Tamsel, Grabdenkmal, nr 003641641.

2) Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning, s. 64, nr 57; s. 69, nr 70.

3) Krokiew; klejnot: hełm zwieńczony bawolimi rogami.

4) Kroczący w lewo pies z obrożą; klejnot: powtórzenie.

5) Siebmacher, tabl. 55.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Tamsel, Grabdenkmal, nr 003641641; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 127, 218 (obraz); Kościół w Dąbroszynie. Pantheon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 110 (obraz).

133. †	Dąbroszyn, pałac	1681?, po 1698
--------	------------------	----------------

Portret Johannы Margarethe Luise von Schöning z domu von Pöllnitz z jej pięciorgiem dzieci. Obraz grupowy w krajobrazie parku, po lewej stronie w tle pałac dąbroszyński przed rokiem 1686, po prawej w górnym rogu inskrypcja obrazu, umieszczona dopiero po śmierci Johannы Margarethe Luise von Schöning w roku 1698. Troje przedstawionych zmarłych dzieci unosi się jako anioły w niebie. Kobieta ma na sobie biało-żółtą suknię z atłasu, ubrania pięciorga dzieci, które żyły w czasie powstawania obrazu, są w kolorze niebieskim, czerwonym, zielonym i matowo fioletowym. Po roku 1945 zaginiony. Język niemiecki. Pismo humanistyczne.

Opis i tekst inskrypcji według ilustracji w *Kunstdenkmäler* i Kościół w Dąbroszynie¹⁾:

Johanna Margarethe Luise / Gemahlin mit Kindern / von
General=feldmarschall / von Schöning / geb(oren) von Pöllnitz,
gest(orben) 1698.

Tłum.: Johanna Margarethe Luise, małżonka z dziećmi feldmarszałka von Schöning
z domu von Pöllnitz, zmarła 1698.

Johanna Margarethe Luise von Pöllnitz (1641–1698), jedyna córka generała-majora, szambelana elektora brandenburskiego i gubernatora Lippstadt Johanna Ernsta von Pöllnitz, od roku 1668 była żoną Hansa Adama II von Schöninga. Ich jedenaścioro dzieci (dwunaste zmarło krótko po porodzie) przyszło na świat przed rokiem 1688. Pięcioro z nich zmarło w dzieciństwie²⁾. Unoszące się w niebie trzy anioły mają symbolizować troje dzieci zmarłych w tym czasie: Hansa Ernsta (1668–1672), Mariannę Arnoldinę (1677–1679) i Wolfa Ernsta (1678–1679). Obok jeszcze młodo wyglądającej matki widać na obrazie pięcioro dzieci (czworo dzieci bawi się wokół niej, piąte spoczywa na jej kolanach), które urodziły się przed rokiem 1680: Bogislausa (1669–1693), Louise (1671–1709), Charlottę Katharinę (1674–1735), Johanna Ludwiga (1675–1713) i Karola (1679–1698). Później przyszło na świat troje dzieci: Dorothea Henriette (1682–1714), Sophie Wilhelmine (1686–1730) i Elisabeth Johanna (1687–1688). Uwzględniając daty urodzin, należy przyjąć, że obraz ten odzwierciedla stan rodziny von Schöning (bez ojca) w roku 1680, względnie 1681. Zatem również powstanie obrazu należy ograniczyć do tych lat. W tym przekonaniu utwierdza widok pałacu przed przebudową, którą rozpoczęto w roku 1686³⁾. Pewne jest, że inskrypcja obrazu mogła być wykonana jako uzupełnienie dopiero po wyniesieniu Hansa Adama II von Schöninga na stanowisko feldmarszałka Księstwa Saksonii w roku 1691 i po śmierci Johannы Margarethe Luise von Schöning (1698).

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 130; Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 97.

2) *Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning und dessen Gütern. Gesammelt und geordnet von den Gebrüdern Hans und Kurt von Schöning*, Berlin 1830, s. 171–174.

3) Fontane, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg*, Zweiter Teil, s. 415–416.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 130 (obraz); Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 97 (obraz).

134. †

Kostrzyn, miasto

1699

Inskrypcje jako elementy przystrojenia miasta na powitanie Fryderyka III, elektora brandenburskiego w Kostrzynie w dniu 4 października 1699 roku. Na bramie honorowej na rogu rynku, pomalowanej farbą kamieniarską i przyozdobionej sprzętem wojskowym, na środku po stronie w kierunku bramy znajdował się wykonany w owalu złotymi literami chronogram (A). Po stronie w kierunku rynku było wstawione w czworokącie osiem razy nazwisko księcia (B), u góry (na bramie) była umieszczona duża pozłacana kula. Na drugim końcu rynku była wytwornie przystrojona brama honorowa, na której w kierunku rynku stał czerwony orzeł, zaś w kierunku pałacu czarny, a powyżej książęcy kapelusze. Orły trzymały w dziobie złoty klucz, a w szponach miecz i berło. Od strony rynku znajdowała się inskrypcja (C), a od strony pałacu tekst (D). Pod orłem po prawej stronie stała figura dziewicy z małymi wieżyczkami na głowie. W jednej ręce trzymała zieloną gałązkę palmową, w drugiej tarczę podzieloną na 27 pól, które miały przedstawiać 27 najwspanialszych miast wcielonych do Nowej Marchii. Na szyldzie w kierunku rynku był wypisany tekst (E), a w kierunku zamku tekst (F). Po lewej stronie umieszczony był portret dziewicy z zielonym wiankiem na głowie, trzymającej w jednej ręce gałązkę palmową, zaś w drugiej tarczę, na której przedstawione były miasto i twierdza Kostrzyn, z inskrypcją (G) w kierunku rynku i (H) w kierunku zamku. Po środku w kierunku rynku znajdował się portret księcia, a nad nim tekst (I), a w kierunku zamku portret bogini pokoju z nagłówkiem (J). Naprzeciwko i nad małymi bramami bocznymi był wytwornie rzeźbiony i malowany ornament liściasty, a przy każdym postać dziewicy, która leżąc, trzymała jedną ręką alegorie. W kierunku rynku królowa pszczoł, otoczona rojem pszczoł, z tekstem (K); naprzeciwko lew, budzący chrapaniem swoje śpiące młode, z nagłówkiem (L). W kierunku pałacu orzeł i uciekające ze strachu przed nim ptaki, z tekstem (M); po przeciwnej stronie drugi orzeł, patrzący w słońce, z tekstem (N). Nad dużą, środkową bramą wisiał feston, a na nim wykonana w kolorze niebieskim złotymi literami długa (nieodtworzona) inskrypcja łacińska. Po stronie w kierunku zamku, na festonie, były umieszczone niemieckie wiersze (O).

Język niemiecki i łaciński.

Opis i teksty inskrypcji według Kutschbacha¹⁾:

- (A) FrIDerICVs tertIVs pIVs, IVstVs^{a)}, feLIX MoenIa VIsltat 4. October.
- (B) F(ridericus) III.
- (C) SUB HIS
- (D) Mächtig bewährt
- (E) TUTA ET SECURA
- (F) Glücklich vermehrt
- (G) NEC TACTA NEC TANGENDA

- (H) Noch unversehrt
 (I) Vivat
 (J) Des Krieges befreit
 (K) Aemulantur obsequiis
 (L) Suum cuique
 (M) Durch Sehen zerstreut
 (N) Im Sehen erfreut
 (O) Willkommen, Friedrich, Du treuer Brennus=Fürst:
 Des großen Vaters Sohn: der Neu=Mark neue Sonne:
 Ein ander Salomon: der Unterthanen Wonne:
 Du Quell des Ueberfluß, wornach ein Jeder dürst.
 Nachdem die Christenheit in güldnem Frieden lebt,
 Läßt sich ein FRIEDERICH in unsern Mauern schauen,
 Die vor ein Friedens=Fürst zum Frieden ließ erbauen,
 Und drüber noch der Krantz der reinen Jungfrau schwebt.
 Du ziehst dann glücklich ein und nimmst von uns den Eid
 Der Unterthänigkeit, den Wir vor fast zwölf Jahren
 Im Herzen abgelegt, wie sichs wird offenbaren,
 Wann aller Herz und Mann ein VIVAT Friedrich schreit.
 Es lebe Friederich, der Dritte, unser Herr,
 Des Friedens Oelblatt muß den Thron und Scepter decken,
 Und kann es ein treues Land die süsse Früchte schmecken,
 So lange währen wird der Brennen=Adler.

Tłum.: Fryderyk III, pobożny (i) sprawiedliwy odwiedził szczęśliwe te mury 4 października (1699) (A). Wśród tych (C). Ogromnie doświadczony (D). Bezpieczeństwo i beztroska (E). Szczęśliwie pomnożony (F). Ani trafiony, ani tknięty (G). Jeszcze nietknięty (H). Niech długo żyje (I). Uwolniony od wojny (J). Troszczył się gorliwie (K). Każdemu według zasług (L). Przez patrzenie roztargniony (M). W patrzeniu rozradowany (N). Witamy Ciebie, Fryderyku, wiernego księcia Brennusa, syna wielkiego ojca: nowe słońce Nowej Marchii, drugiego Salomona rozkoszy podanych. Ty źródło zbytku, czego każdy pragnie. Potem, gdy świat chrześcijański żyje w złotym pokoju, można Friedricha ujrzyć w naszych murach, które książę pokoju kazał wznieść dla pokoju i nad nimi kołysze się wieniec czystej dziewicy. Ty wtedy wkraczasz szczęśliwy i odbierasz od nas przysięgę poddaństwa, którą My złożyliśmy prawie przed dwunastoma laty. W sercu, jak to się objawiać będzie, kiedy serce każdego i każdy człowiek krzyczy vivat Fryderyk. Niech żyje Fryderyk Trzeci, nasz Pan. Gałązka oliwna pokoju musi przykryć tron i berło, a wierny kraj będzie mógł skosztować słodkich owoców, tak długo jak będzie trwać orzeł Brennusa (O).

Po jedenastu latach Friedrich III (1657–1713) jako książę Brandenburgii zdecydował się 4 października 1699 roku przybyć do Kostrzyna, żeby następnego dnia przyjąć hołd stanów. Z tej okazji miasto zostało odświętnie przystrojone.

a) Kutschbach: *JVstVs!*

1) Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 163–165.

Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 163–165.

135. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	2 poł. XVII w.
---------------	---	-----------------------

Tablica pamiątkowa dla Matthiasa Hofmanna, burmistrza Kostrzyna, i Adama Simona Böhma (zob. nr 101), książęcego wicepodskarbiego w Kostrzynie. Na murze na lewo od ołtarza. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Pośród innych istniejących w tym kościele monumentów i tablic pamiątkowych są następujące: po lewej stronie ołtarza na murze byłego tutejszego burmistrza Matthiasa Hoffmana i książęcego v-ce podskarbiego Adama Simonisa[!] z napisem¹⁾.

U góry:

A Hierher vernünftige Asche!
 ließ deinen Staub aus diesem Stein
 dem wer nicht gleich gehärtet sein

U dołu:

B Beide aber ehret mit diesem Grabmahl und beweinet biß in den Staub die
 Ihnen Vormahls ehelich verbundene Frau Elisabeth Müllerin

Tłum.: Tutaj, roztropny prochu! Zostaw twój pył z tego kamienia temu, kto nie jest tak zahartowany (A). Tym nagrobkiem czci i opłakuje obydwóch aż do śmierci związana z nimi wcześniej węzłem małżeńskim Pani Elisabeth Müller (B).

Informacje dotyczące życia i urzędowania obu zmarłych nie są znane. Dlatego dokładne datowanie nie jest możliwe. Elisabeth Müller, małżonka tychże, przeżyła ich obu i poleciła umieścić tę tablicę pamiątkową.

1) Beckmann, s. 26.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 26; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, Cüstrinensia, fol. 11; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 16.

136.	Kostrzyn	XVII/XVIII w.
	Märkisches Museum Berlin	

Miecz kata, tak zwany miecz Kattego, z pochwą. Metal. Jelec z mosiądzu, na obu jej końcach znajduje się głowa lwa, po środku pierścień na kastet. W obustronnie połączonym wyłobieniu na krew znajdują się wygrawerowane inskrypcje (A–B). Miecz został odkupiony w roku 1882 przez Märkisches Museum za 75 marek¹⁾.

Długość klingi: 84 cm; długość uchwytu rękojeści: 24 cm; łączna długość: 108 cm; szer.: 6,0 cm; Pole inskrypcji 15,5 cm. Język niemiecki. Pochyłe pismo humanistyczne, litery: 0,4–1,0 cm.

A–B Wan Ich Mein Schwert Thu auffheben / so geb gott dem Armen Sünder
das Ewige Leben

Tłum.: Kiedy uniosę mój miecz, daj Boże temu biednemu grzesznikowi życie wieczne.

Niniejszy miecz pochodzi dowodnie od W. Kaufmanna, właściciela katowni. Brat jego dziadka o nazwisku Heyl był katem w Kostrzynie, który miał ściąć głowę von Kattemu. Heyl umarł bezdzietnie, dlatego miecz ten trafił do ciotki Kaufmanna w Stargardzie. Jako że i ona umarła bezdzietnie, miecz trafił do ojca W. Kaufmanna, któremu przy rozliczeniu spadku został on obliczony na 80 talarów. Miecz ten jako własność nigdy nie wyszedł poza rodziny Heyl i Kaufmann.

Katowska rodzina Kaufmannów (Kauffmann) była w Marchii Brandenburskiej mocno rozgałęzioną rodziną katów i oprawców²⁾. Swoją główną siedzibę miała ona w mieście powiatowym Bernau. W roku 1780 pewien Heinrich Kaufmann wystąpił jako kat. Po śmierci jego owdowiałej żony († 29.03.1803) ich syn Karl Friedrich Kauffmann otrzymał nowy przywilej. Jego synowie posiadali również rakarnie. Córnica Friedericke była zamężna z katem Karlem Fr. Heil w Kostrzynie. Katowska rodzina Heil sprawowała dowodnie urząd kata w Kostrzynie do roku 1708. Stąd ma pochodzić miecz, przechowywany od roku 1882 w Märkisches Museum.

Fakt, że w owym czasie niejaki Heyl (Heil), kat w Kostrzynie, poświadczał pisemnie odbiór zwyczajnej zapłaty za ścięcia, znajduje potwierdzenie w dokumentach archiwalnych. Wbrew temu pokwitowaniu w utworze Carla Heinricha *Der Kronprinzenprozeß, Friedrich und Katte* kat wykonujący egzekucję nazywał się Martin Coblentz i pochodził z Beeskow. To, że na egzekucje byli ściągani kaci zamieszcowi, a potem byli oni opłacani przez kata miejscowego, nie jest niczym niezwykłym. Dzisiaj pretensje do posiadania tego oryginalnego miecza katowskiego rości sobie jeszcze drugie muzeum miasta Brandenburg. Ponieważ kwestia ta przekracza ramy pracy, odsyłamy do literatury³⁾.

Nieporozumienia między Fryderykiem Wilhelmem I i jego synem, następcą tronu Fryderykiem, późniejszym królem Fryderykiem II, osiągnęły swój szczyt w sierpniu 1730 roku podczas próby ucieczki Fryderyka ze Steinsfurthu koło Mannheim do Francji. Po tym nieudanym planie ucieczki król Fryderyk Wilhelm I zarządził w sposób despotyczny. Kazał swojego syna pod surową eskortą przywieść do Kostrzyna i tam trzymać go w pojedynczym areszcie. Jego pomocnik w ucieczce i przyjaciel, podporucznik gwardii, Hans-Hermann von Katte został aresztowany w Berlinie. 22.10.1730 roku sąd wojenny w Köpenick wymierzył H. von Katte z uwagi na jego współwiedzę karę dożywocia. Fryderyk Wilhelm I nie zgodził się jednak z tym wyrokiem i przeforsował karę śmierci. Dnia 6.11.1730 roku von Katte został stracony w Kostrzynie.

1) Ebert Marilis, Der Erwerb des „Katteschwertes“ durch das Märkische Provinzial-Museum zu Berlin im Jahre 1882. Ein Ankaufsbeispiel aus den Anfangsjahren des Museums (Manuskript des Märkischen Museums – herzlichen Dank an Herrn Uwe Winkler).

- 2) Schmidt, Die Scharfrichterfamilie Kaufmann, s. 42–43; tenże, Scharfrichter und Abdecker im Kreise Königsberg Nm., s. 107–109 (fotografia).
- 3) Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 180; Fredrich, Die Stadt Küstrin, s. 136, 159, Das Kat-ten-Richtschwert, s. 277–279; Köhler, Das Katte-Richtschwert, s. 14–17; taż, Die Familie von Katte und das Katte-Richtschwert. Geschichte und Hintergründe, s. 67–94; Langerwirsch, Das Katte-Schwert, s. 89–94; Ausstellungskatalog „Kriegsgericht in Köpenick! Anno 1730; Kronprinz – Katte – Königswort“, s. 197–202.

Märkisches Museum Berlin, nr inwent.: VI 7450.

137. †	Gorzów Wlkp., kościół Jedności Muzeum miejskie	1701
--------	---	------

Dzbanek do wina. Cyna. Inskrypcja. Język niemiecki. Od roku 1945 zaginiony.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

JOH(ANN) GEORG / PETERS HAT / DER ZU CON/CORDIEN KIR/
CHE GEHÖRI/GEN REFORM/IRTEN GEMEINDE / DIESE FLAS/CHE
GESCHEN/KET. LANDZ/BERG DEN 12. / JUN(II) A(nno) 1701.

Tłum.: Johann Georg Peters podarował tę butelkę gminie zreformowanej należącej do kościoła Jedności. Gorzów, 12 czerwca roku 1701.

- 1) *Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg*, s. 17–18, nr 1380.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 17–18, nr 1380.

138. †	Ulim, kościół filialny	1701
--------	------------------------	------

Dzwon. Cyna. Inskrypcja fundacyjna (A) i adnotacja wykonania (B).
Ø 88 cm. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Johann Georg Hoffmann Pastor, Johann Valentin Consul Eccles(iae)
Provisor, Bartholomaeus Koppel Senator et Provisor.

B Johann Jakob Schultz in Berlin [...] ^{a)} 1701

Tłum.: Johann Georg Hoffmann, pastor, Johann Valentin, burmistrz, dobroczyń-
ca kościoła, Bartholomäus Koppel, rajca i dobroczyńca (A). Johann Jakob Schultz
w Berlinie (...) 1701 (B).

Johann Georg Hoffmann (1648–1719), syn kostrzyńskiego burmistrza Matthiasa H., był od roku 1685 do 1719 superintendentem w Kostrzynie i pastorem w Ulimie?²⁾ Ludwisarz Johann Jakob Schulz z Prenzlau działał w Berlinie od roku 1679 do 1716³⁾.

a) Uzupełnienie: *me fecit?*

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 64.

2) *Evangelisches Pfarrerbuch*, t. 2, s. 344.

3) Wolff, *De Glocken der Provinz Brandenburg*, s. 115, 175–176.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 64.

139. †	Lubno, kościół filialny	1702
---------------	--------------------------------	-------------

Kielich z należącą do niego pateną. Srebro pozłacane. Stopa o wykroju sześciokolistym, sześciokanciasty uchwyt z nodusem, na rombách i na powierzchni trzonu inskrypcja literowa (A). Na stopie uzupełniona później inskrypcja (B). Na patenie należącej do kielicha inskrypcja (C).

Wys.: 16 cm. Ø 13 cm. Język niemiecki. Minuskuła gotycka (A), pismo humanistyczne (B, C).

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A i/h/e/s/u/s c/r/i/s/t/u/s m/a/r/i/a

B J(ohanna) M(aria) H(anff) – G(eborne) V(iccus) A(nn)o 1702

C J(ohanna) M(aria) H(anff) – G(eborne) V(iccus) A(nn)o 1702

Tłum.: Johanna Maria Hanff – urodzona Viccius (A–B).

Na temat fundatorki zob. nr 168.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 106.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 106.

140. †	Kostrzyn, kościół Najświętszej Marii Panny	1703
---------------	---	-------------

Organy. Drewno z ornamentem rzeźbionym, pozłacane. Między dwoma chórami. Miejsce daty odnowienia organów nieznane.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

*Organy stoją między dwoma bogato zdobionymi chórami, a drewno oraz rzeźba na tychże, wszystko jest pozłacane, cały mechanizm składa się z 24 regestrów, a [umieszczona] na nim data roczna 1703 oznacza, że w tym roku zostały odnowione*¹⁾.

1703

Organy odnowione przez organmistrza z Recza stały między dwoma chórami i posiadały 4 rejestry.

1) Beckmann, s. 13.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 13; Fredrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 9; Berg, Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin, s. 117; tenże, Die evangelischen Kirchen Küstrins, s. 4.

141. †

Kostrzyn, kościół miejski i parafialny

1703

Obraz popiersie archidiakona Davida Gladowa z inskrypcją pośmiertną. Na lewym filarze po lewej stronie, u góry. Inskrypcja malowana. Bliższych informacji brak. Przerywniki międzywyrazowe według Berga. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Jeszcze na tym samym u góry wisi obraz popiersie byłego archidiakona M(agistra) Davida Gladowa z adnotacją (którą można przeczytać w § VII)¹⁾:

Monumentum – quod cernis Lector^{a)} – ab^{b)} haeredibus positum – est teris Venerandi^{c)} – D(omini) Mag(istri) David(ÿ) Gladovÿ Custrinens(is) Archidiaconi^{d)} – de^{e)} quo, si omnia duamus^{f)}, parum est, si nihil – Summa ingratitude – fuit^{g)} enim in eo gravitas sine Laedio^{h)} – Condorⁱ⁾ sine garrulitate – Zelus cum Scientia^{j)} – Perspicuitas in Mysterÿs^{k)} – omnibus^{l)} viribus animae et corporis perorabat – et^{m)} tamen Virⁿ⁾ 69 annorum ferme factus – quadraginta^{o)} annos hic in ministerio implevit – maritus 6 Conjugem^{p)} – Pater Viginti quatuor Vivorum^{q)} liberorum – et Avus Septem Nepotum^{r)} – die^{s)} 3. Octobris^{t)} a(nn)o 1703 obÿt – In corde Auditorum^{u)} – Vidua^{v)} et liberorum – immortales^{w)} futurus.

Tłum.: Pomnik, który widzisz, czytelniku, znajduje się w dziedzicznej ziemi czci-godnego pana magistra Davida Gladowa, kostrzyńskiego archidiakona, nad którym, jeśli wszystko przetrwamy, czy też nie, jest największa niewdzięczność. Przecież było w nim poważne odnoszenie się bez swarliwości, zarządzanie bez gadatliwości, zapal z mądrością, był godzien zaufania w [dochowaniu] tajemnicy, potrafił przekonać ciało i ducha wszystkich, a przecież ten człowiek osiągnął wiek bez mała 69 lat, a 40 lat spełniał się tu na urzędzie. Małżonek w 6 związkach małżeńskich, ojciec 24 żyjących dzieci i dziadek 7 wnuków. Zmarł 3 października 1703 roku. W sercu uczniów, wdowy i dzieci na zawsze nieśmiertelny.

Archidiakon David Gladow, urodzony 7 grudnia 1634 roku w Kostrzynie, syn archidiakona David G. i Marie Behne. Studiował w Wittenberdze, Jenie i Frankfurtu. W roku 1658 współrektor szkoły w Kostrzynie, 1661 diakon w Słońsku, 1662 diakon w Kostrzynie, w latach 1669–1709 tamtejszy archidiakon²⁾. Żonaty: 1° 1661 z Ewą Marią Fessel, córką superintendenta Daniela F. w Kostrzynie (* 17.11.1641, † 10.11.1669)³⁾; 2° 1670 w Słońsku z Gertradą Elisabeth Stephan, córką kanclerza zakonu joannitów (* 27.08.1651, † 17 maja 1671) – zob. nr 107; 3° 1672 w Kostrzynie z Ewą Margarethe Schaper, córką adwokata sądu najwyższego Johanna S. († 1673); 4° 1674 w Kostrzynie z Anną Sophie Zieritz, córką radcy rządowego i konsystorialnego doktora prawa Bernharda Z.; 5° 1677 w Słońsku

z Ewą Elisabeth Halle, córką superintendenta Samuela H.; 6° 1695 z Ewą Marie Schultz. Zmarł 3 października 1703 roku w Kostrzynie⁴⁾.

- | | | |
|--|--|---------------------------------------|
| a) Berg.: <i>Quod cernis lector.</i> | b) Tamże: <i>Ab.</i> | c) Tamże: <i>Est senis venerandi.</i> |
| d) Tamże: <i>Custrinensis Archidiac.</i> | e) Tamże: <i>De.</i> | f) Tamże: <i>dicimus.</i> |
| g) Tamże: <i>Fuit.</i> | h) Tamże: <i>taedio.</i> | i) Tamże: <i>Candor.</i> |
| j) Tamże: <i>scientia.</i> | k) Tamże: <i>mysteriis.</i> | l) Tamże: <i>Omnibus.</i> |
| m) Tamże: <i>Et.</i> | n) Tamże: <i>vir.</i> | o) Tamże: <i>Quadraginta.</i> |
| p) Tamże: <i>Maritus sex conjugem.</i> | q) Tamże: <i>viginti quattuor vivorum.</i> | |
| r) Tamże: <i>Et avus septem nepotum.</i> | s) Tamże: <i>Die.</i> | t) Tamże: <i>Oktobris.</i> |
| u) Tamże: <i>auditorum.</i> | v) Tamże: <i>Viduae.</i> | w) Tamże: <i>Immortalitatis.</i> |

- 1) Beckmann, s. 20; s. 32: *In dessen Stelle A(nno) 1648 Melchior Huckelius gestorben, und M(agister) David Gladow der Jüngere, so bis ins 41to Jahr diesem Amt vorgestanden und A(nno) 1703 d(en) 3. Oktober verstorben, besage folgender Inskription an dem ersten Pfeilers zur linken Hand in der Stadtkirche.*; Friedrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 19.
- 2) Jako archidiakon napisał przedmowę do *Geistreiches Beth-Opffer, Oder Cüstrinsches Vollständiges Gebeth- und Gesang-Buch ...*, Cüstrin 1692 (2 wyd. 1720).
- 3) *Eine rechte Israelitin Vom Israel Gottes Aus dem 1. B. Mos. C. 22. V. 26.: Anno 1669 d. 10. November in Cüstrin Bey Beerdigung der am 5. eiusd. Im Herrn selig verstorbnen Frauen Der ... Fr. Even Marien Fesselin Tit: Herrn M. Davod Gladovii Treufleißigen Archidiaconi daselbst gewesenen Eheliebsten / Georg Schultz. Veste Cüstrin: Söhnicke, 1670.*
- 4) *Evangelisches Pfarrerbuch*, t. 1, s. 256; t. 2, s. 249–250.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 20, 32; GStA Berlin, VI. HA. Nl. nr 112 (3): Beckmann, *Cüstrinensia*, fol. 14; Friedrich, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), s. 19; Christübliche Stand- und Abdanckungs-Rede bey Ansehnlicher Leichbestattung Der... Fr. Gertrud Elisabeth Stephanin Tit: Herren M. David Gladovii Treubedienten Archidiaconi gewesenen Ehegenossin gehalten / von George Schultzen, Cüstrin 1671; Dreyfaltiges Trost- und Heil-Pflaster / Welches alle Leidtragende Christen/ so über den frühzeitigen Absterben ihrer hertzlieben Ehegatten und Kinderlein hochbetrübt sein / auff ihre schmerzende Hertzens-Wunden legen / und sie damit verbinden / lindern / und heilen sollen / Bereitet auß dem Buch der Weißheit cap. 3. v. I.: Bey dem... Leichbegängnis Der... Fr. Gertrud Elisabeth / gebohrner Stephanin / Des... Herrn M. Davidis Gladovii Der Christliche Gemeine allhier... Archidiaconi Ehelicher Haußfrauen / Und seiner liebsten Tochter Jungfer Mariae Gladoin / Welche beyde an dem abgewiechenen Pfingstfest dieses 1671. Jahres... entschlaffen / Und den drauff folgenden Freytag / und Sonntag Trinitatis in ihre neubereitete Ruhkämmerlein sind versetzt worden... vorgetragen / Durch M. Danielem Fesselium, Churfürstl. Brandenb. Consistorial Rath und Superintendenten zu Cüstrin, Cüstrin, 1671; Berg, *Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin*, s. 14.

Tablica pamiątkowa dla Adama Sorgenfreia, gorzowskiego rajcy, burmistrza i fundatora 4000 talarów na odbudowę zburzonej kaplicy św. Getrudy, poprzedniczki kościoła Jedności. Tablica obrazowa, na prawo od ambony. Tekst wykonany złotymi literami. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna¹⁾:

Panu Adamowi Sorgenfrei na wieczną pamiątkę umieszczona została następująca inskrypcja na tablicy obrazowej złotymi literami po prawej stronie ambony:

Memoriae / Nobilissimi Viri / Adami Sorgenfrei / qui Suerini ad Wartham
/ genus sortitus / Natalium fortunam Virtutum decore honoravit / ac ne /
Praeter sanguinem nihil Boni in eo cerneret / Probitate Deum / Fide suos
/ Amore omnes et Singulos / Complecti studuit / et / ut numeros omnes^{a)}
boni Viri expleret / Conjugio, sed non prole beatus / Pietatem scripsit
haeredem / Legatis CCCC THALARIS / ut / Templum hoc instauraretur
/ Inde(ue) Adamus hic in Terram de Terra / obijt A(nno) M. DC. XLI. /
Nunc vero Demum / Sub Auspicio Serenissimi ac Potentissimi / REGIS
PRUSSIAE / FRIEDERICI / Initio Anni M. DCC. IV. / Solenni ejus
inauguratione facta / Vota viri Optime expleta / Erecto hoc Monumento
/ Grata Posteritas celebrat / Abi Lector / Et bene precare universis / Qui
Auctoritatem, Consilia, Opem addidere / perficiendo pio huic Operi /
Totiq(ue) Sacro Coetui / in Servatoris Sui Nomine / hic Congregato.

Tłum.: Ku pamięci najszlachetniejszego człowieka Adama Sorgenfrei, który pochodził ze Skwierzyny. Szcześnie urodzenia zaszczyliło piękno cnót i poza pochodzeniem nie wyróżniały go żadne inne zalety, jak uczciwość boska, jego wiara, jego umiłowanie wszystkich i każdego z osobna. Związany (małżeństwem) starał się wypełniać honory dobrego małżonka. Nieobdarzony z małżonką dziećmi, z pobożności zapisał w spadku w testamencie 4000 talarów, żeby odrestaurować kościół. Potem Adam opuścił ziemski padół tu w tym kraju w roku 1641. Ostatecznie dopiero teraz w czasie panowania Fryderyka, najgodniejszego chwały i potężnego króla Prus, zaczęto w roku 1704 uroczystą inauguracją spełnić obietnicę bardzo dobrego człowieka. Wzniesienie tego pomnika świętuje wdzięczny świat potomnych. (A ty), czytelniku, idź i głoś wszędzie, że ci, którzy swoim autorytetem, radą i pomocą współuczestniczyli w kontynuacji odnowy tego dzieła, jak też całe święte zgromadzenie jednoczy się tutaj w imieniu Zbawiciela. Bogu samemu cześć.

Kaplica św. Getrudy ze swoim szpitalem, która była poprzedniczką kościoła Jedności, znajdowała się poza murami miasta przed Bramą Santocką. W roku 1458 została wyposażona na nowo²⁾. Od nazwy kaplicy nazwano dzielnicę miasta na północnym wschodzie: dzielnica Getrudy, z której później rozwinęło się Przedmieście Santockie. Kaplica św. Getrudy została zniszczona wraz z kaplicą św. Ducha w czasie wojny 30-letniej. 27 lutego 1638 roku Adam Sorgenfrei ufundował 4000 talarów na odbudowę zniszczonej kaplicy. Do odbudowy jednak nie doszło, bowiem Gorzów do roku 1650 był w rękach Szwedów. Dopiero za Fryderyka III, elektora Brandenburgii (1657–1713), a od roku 1701 Fryderyka I, króla Prus, rozpoczęto budowę w roku 1696. W roku 1699 zaniechano budowy, pozostawiając ją w stanie niedokończonym. Dopiero w roku 1703/1704 dzięki subwencji królewskiej budowę dokończono i konsekrowano kościół. Na polecenie króla wzniesiony kościół miał służyć jednocześnie różnym wyznaniom, wyznaniu luteranickiemu i zreformowanemu i otrzymał nazwę kościoła Jedności. W roku 1768 spaliło się Przedmieście Santockie, w tym również kościół Jedności. Odbudowany został w roku

1776, na co król wydał 9000 talarów. Kościół został wybudowany według planu budowy dyrektora Hahna w formie krzyża, jednakże bez wieży. Poświęcony został przez nadwornego kaznodzieję Vogta (zob. nr 260, 261)

Adam Sorgenfrei urodził się 29 grudnia 1598 roku w Gorzowie jako syn tamtejszego burmistrza Adama S. i Kathariny Krause, córki burmistrza Jonasa Krause. Ożenił się 1° w 1620 roku z Anną Damm, wdową po członku kolegium sądowego Martinie Schede w Gorzowie († w lutym 1639 roku), 2° w listopadzie 1639 roku z Dorotheą Nadollen, córką burmistrza Tobiasa Nadollena w Skwierzynie. Zmarł w Skwierzynie 20 maja 1641 roku i trzy dni później został tam pochowany.

a) Nachrichten: *omni*.

1) Beckmann, s. 20.

2) Riedel, CDBr., I/18, s. 423 i nast.; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 82.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, nr 1, s. 20; GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 101; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/158: Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg, s. 338–340; Pie viventium ac beate morientium solatium, Aller lebendigen und sterbenden Christen Güldenes Kleinod und Seelen=Schatz, Auß dem schönen Kirchspruch Psal. 73 v. 25–26, Herr wenn ich nur Dich habe etc. Zubereitet und erkläret Bey der ansehnlichen und volkreichen Sepultur deß Veyland ... Herrn Adami Sorgenfreiß, Wohlverordneten Rathsherrn zu Landsbergk an der Warthem, welcher allhier in Schwerin den Pfingsmontag, vor dem 20. Maij St. N. ... verschieden und den folgenden 23. ... bestattet worden; durch David Arndten, wohlberufenen Pastoren und Diener Christi daselbst. Zu Franckfurt an der Oder bey Michael Kochen gedruckt Anno 1641.

143. †	Gorzów Wlkp., kościół Jedności	1704
---------------	---------------------------------------	-------------

Kielich z należącą do niego pateną. Srebro pozłacane. Kielich z nakrywką, nodus żłobkowany, na stopie składającej się z sześciu części inskrypcja (A); po lewej stronie pateny inskrypcja (B). Zaginiony po roku 1937. Pieczęć Bernharda Quippe w Berlinie¹⁾.

Wys.: 23,5 cm (kielich); Ø 23 cm (patena). Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Rackwitza²⁾:

A Seine Königl(iche) Majestät von Preußen³⁾ haben aus hohen Gnaden diesen Kelch der Reformierten Gemeinde zu Landsberg an der Warthe geschenkt, den 18 Januarii Anno 1704.

B Seine Königl(iche) Majestät von Preußen haben aus hohen Gnaden diesen Brodt=Teller der Reformierten Gemeinde zu Landsberg an der Warthe geschenkt den 18 Januarii Anno 1704.

Tłum.: Jego Królewska Mość z wielkiej łaskowości podarował ten kielich gminie reformowanej w Gorzowie n. Wartą dnia 18 stycznia 1704 roku (A). Jego Królewska Mość z wielkiej łaskowości podarował ten talerz na chleb (patenę) gminie reformowanej w Gorzowie n. Wartą dnia 18 stycznia 1704 roku (B).

Według Rackwita kielicha mszalnego z należącą do niego pateną w roku 1899 już nie było. Jego utratę wiązał, jak przypuszczał, z pożarem kościoła w roku 1768⁴⁾. Według osób opracowujących *Kunstdenkmäler*⁵⁾ kielich i patena były tam jeszcze w roku 1937 roku!

1) Rosenberg, nr 1180.

2) Rackwitz, Zur Geschichte der Konkordienkirche, s. 35.

3) Fryderyk III, książę Brandenburgii (1657–1713), od roku 1701 Fryderyk I, król Prus.

4) Rackwitz, Zur Geschichte der Konkordienkirche, s. 35–36.

5) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 98.

Rackwitz, Zur Geschichte der Konkordienkirche, s. 35.

144. †	Wojcieszyce, kościół parafialny	1705
--------	--	------

Wiatrowskaz. Wieża kościelna.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1705

Kościół z kamienia polnego z dachem dwuspadowym pochodził z XIII/XIV wieku. Od strony zachodniej wieża o konstrukcji szachulcowej z roku 1705 (zgodnie z datą roczną na wiatrowskazie).

1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Wormsfelde, Kirche, bez numeru; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 136.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Wormsfelde, Kirche, bez numeru; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 136.

145. †	Kostrzyn, miasto	1706
--------	-------------------------	------

Inskrypcja budowlana. Na końcu długiego mostu, na prawym brzegu Odry, na nadbudowanej wieży, składającej się z dwóch stalowych filarów (wysokich na 19 stóp i szerokich na 5½ stopy) umieszczona była inskrypcja. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Kutschbacha¹⁾:

Friederici I. imperio dei gratia Borussorum regis electoris
Brandenb(urgensis) haec monumenta exstructa sunt

Tłum.: Te pomniki wzniesiono za panowania Fryderyka I, z bożej łaski króla Prus, elektora Brandenburgii.

Fryderyk I (1657–1713), książę Brandenburgii, od roku 1701 król Prus.

1) Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 168.

Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 168.

146. †	Marwice, kościół filialny	1706
--------	---------------------------	------

Dzwon. Brąz. W wieży kościelnej. Ornamentyka w stylu regencji i relief przedstawiający biegnącego anioła z gałązkami palmowymi. Na płaszczu inskrypcja fundacyjna (A) i adnotacja wykonania (B). Język niemiecki.

Ø 71 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Curt Dietrich v(on) d(er) Marwitz, Landrat, Daniel Schulz, Prediger, Egidius Krumteich, Peder Apitz, Kirchenvorsteher.

B Gegossen von Johann Heinrich Schmidt in Stettin 1706.

Tłum.: Curt Dietrich von der Marwitz, starosta, Daniel Schulz, kaznodzieja, Egidius Krumteich, Peder Apitz, prowizor kościelny (A). Odlany przez Johanna Heinricha Schmidta w Szczecinie w roku 1706 (B).

Kurt Dietrich von der Marwitz (1661–1733), syn Moritza Wenera von der Marwitz (1623–1698) i Adelgunde Charlotte von dem Borne (1633–1667), brandenburski radca dworu i starosta gorzowski. W 1699 roku ożenił się z Dorotheą Luise von Brand (1682–1738), córką generała dywizji i gubernatora Kostrzyna Wilhelma von Branda. W roku 1721 został zwolniony ze swoich urzędów z powodu oszustwa. W roku 1747 Marwice zostały sprzedane Albrechtowi von Bergen²⁾. Pastor Daniel Schulz (Schultze) został proboszczem w Marwicach w roku 1685 i tam zmarł w roku 1709. Od 26.02.1703 roku był żonaty z Marią Elisabeth Restel³⁾. Egidius Krumteich był miejscowym wójtem i prowizorem kościelnym.

Z ludwisarni Johanna Heinricha Schmidta w Szczecinie pochodzi większość dzwonów na Pomorzu i w Brandenburgii, które powstały między rokiem 1702 a 1730⁴⁾. Według Wolffa w wieży kościelnej znajdował się jeszcze drugi dzwon z warsztatu Johanna Friedricha von Schramma we Frankfurcie n. Odrą z 1736 roku, którego w roku 1937 jednak już nie było⁵⁾.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 114.

2) Schmidt, *Die Familie von dem Borne*, t. 1, s. 115, nr 99; *Geschichte der Familie von der Marwitz*, s. 60–61.

3) *Evangelisches Pfarrerbuch*, t. 1, s. 262; t. 2, s. 796.

4) Wolff, *Die Glocken der Provinz Brandenburg*, s. 116, 174; *Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten*, s. 54.

5) Wolff, *Die Glocken der Provinz Brandenburg*, s. 116, 174.

147. †	Gorzów Wlkp., Wyższa Szkoła Miejska	1707
--------	-------------------------------------	------

Kamień węgielny z inskrypcją. W fundamencie budynku szkolnego zburzonego w latach 1856–1857.

Opis i inskrypcja według Engelen i Henninga¹⁾:

1707

W związku z budową kolei żelaznej również budynek Wyższej Szkoły Miejskiej (Höhere Bürgerschule) musiał zrobić miejsce torowisku. Kolej wykupiła grunt z budynkiem i w zimie 1856–1857 został on zburzony. Przy pracach rozbiórkowych na fundamencie znaleziono kamień węgielny z umieszczoną datą roczną 1707.

1) Engelen und Henning, Geschichte der Stadt Landsberg an der Warthe, s. 303.

Engelen und Henning, Geschichte der Stadt Landsberg an der Warthe, s. 303.

148.	Wieprzyce, kościół filialny Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	1783
------	---	------

Kielich. Cyna. Dwunastofragmentowa okrągła, profilowana stopa, trzon okrągły z profilowanym nodusem. Na stromej czarze wygrawerowana inskrypcja fundacyjna.

Wys.: 23,9 cm, Ø 12 cm. Język niemiecki. Kapitała. Litery: wys. 0,6–1,1 cm.

Opis i inskrypcja na podstawie oryginału¹⁾:

**Zu WEPRITZ WAREN. 1783. / PRED(İGER)^{a)} HERR.
ARCHİDİACONUS. SCHEELE. / HERR. DİACONUS. APPELT.
/ KIRCHEN VÆTER. İ. F. SCHÜLER. /und. / M. MEİLECKE. /
KÜSTER. İ. B. REICHE.**

Tłum.: W Wieprzycach byli 1783: kaznodziejami pan archidiakon Scheele, pan diakon Appelt, ojcami kościoła I. F. Schüler i M. Meilecke, kościelnym I. B. Reiche.

Archidiakon Johann Benjamin Scheele urodził się 13.07.1726 roku w Iden w Starej Marchii jako syn pastora Benjamina Sch. i Sophie Krey. W 1750 roku studiował na uniwersytecie w Halle, a potem został konrektorem w Gorzowie Wlkp. W 1755 roku został diakonem przy tamtejszym kościele mariackim, a w latach 1783–1796 pełnił funkcję archidiakona. 19.05.1759 roku zawarł w Gorzowie związek małżeński z Charlotte Rehfeldt z domu Kistenmacher, córką radcy wojennego i domen Georga Gabriela K. w Pyrzycach. Zmarł w Gorzowie 30.01.1796 roku²⁾. Diakon Gottlieb Benjamin Appelt urodził się 26.08.1743 roku w Międzyrzeczu jako syn nadproboszcza magistrata Johanna Christoph A. Studiował na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą. W 1773 roku został pastorem w Głębokim w powiecie Choszczno. Następnie był od 1783 roku diakonem przy

kościół mariackim w Gorzowie Wlkp. Po śmierci Scheelego przejął w 1796 roku funkcję archidiakona, którą dowodnie sprawował do 1804 roku. Najprawdopodobniej zmarł w tym roku³⁾. Ponieważ kościół wieprzycki był kościołem filialnym kościoła mariackiego w Gorzowie, z tego tytułu Scheele i Appelt pełnili tutaj służbę kościelną. O pozostałych osobach wymienionych w inskrypcji brak bliższych informacji.

a) Wyraz wysunięty na zewnątrz między drugim a trzecim wierszem.

1) Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. II/2/346.

2) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 259; t. 2, s. 739.

3) Tamże, t. 1, s. 259; t. 2, s. 14.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. II/2/346; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 135 (brak).

149. †	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1708
---------------	--------------------------------------	-------------

Szyba okienna. Szyba z wytrawioną ozdobą herbową gorzowskiego szambelana miasta Benedikta Saltzwedel. Język łaciński. Kapitała. Od roku 1945 zaginiona.

Opis i tekst inskrypcji według fotografii w *Deutsche Volkskunst*¹⁾:

BENEDICTUS SALTZWEDEL / 1708^{a)}.

Herb: Saltzwedel²⁾

a) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 91 nr 5: *Benedictus Saltzwedel, Stadtkämmerer Landsberg a. W. 1708!*

1) *Deutsche Volkskunst*, t. 2, ryc. 90.

2) Podzielona, u góry w błękitie złote słońce pomiędzy złotymi gwiazdami, u dołu w czerwieni srebrna belka falista. Na hełmie z niebiesko-złotymi dekami słońce między otwartym niebieskim skrzydłem, ze złotą gwiazdą po każdej stronie.

Deutsche Volkskunst, t. 2, ryc. 90; Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 91, nr 5.

150.	Gralewo, kościół parafialny	1708
-------------	------------------------------------	-------------

Inskrypcja budowlana. Wystrugana od północnej strony na belce sufitowej. Język niemiecki. Kapitała.

ADAM KINITZ · BAVMEISTER BÜRGER AVS × BERLINCHEN^{a) 1)}
A(NNO) ◇ 1708 × DEN · 2 · 2 · MAY ◇

Tłum.: Adam Kinitz, budowniczy, obywatel z Barlinka, w roku 1708 dnia 22 maja.

Kościół szachulcowy zbudowany w latach 1708/1709 na miejscu starszego kościoła. W roku 1900 odnowiony, a w roku 1928 zrekonstruowany²⁾.

a) *BERLINCHEN* wykonano w dolnej linijce.

1) Barlinek.

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 70.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 70.

Gorzów Wlkp.

1708

Zob. 1670.

Kostrzyn, kościół miejski i parafialny

1709

Zob. 1595.

151. †

Gorzów Wlkp., szkoła miejska

1710

Inskrypcja budowlana. Drewno. W łuku drzwiowym dawnej szkoły miejskiej na starym placu Zamkowym w murze w stronę Warty. Wejście do auli, na łuku korynckim z drewna, inskrypcja (A) złotymi i (B) czarnymi literami. Język łaciński. Kapitała (A).

Opis i tekst inskrypcji (A–B) według *Corpus Bonorum*¹⁾, tekst inskrypcji (A) według Engelen i Henning oraz *Landsberg und die Neumark*¹⁾:

W dużym wejściu budynku, naprzeciwko są schody do auli, wejście tegoż [budynek] jest łukiem korynckim z drewna z inskrypcją złotymi literami (...). Wewnątrz tego łuku napis czarnymi literami ...:

A ATRI^{a)} QUID PORTAM COELORUM RESPICE PORTAM RESPICE TER
FOLIUM CEU TRIADIS SOLIUM^{b)}.

B Descendis sic haec descendent omnia lector, / Quae nova nunc spectas
tempore prisca suo, / Dei Deus ut rerum consumat cana vetustas. / Ædes
has sacras pieridumque Domum, / Dei Schaedios, Zochen, Weinreich da
vivere Tristen. / Ædilem patres degere cede Deus. / Anno 1710.

Tłum.: Zważaj na bramę do śmierci i bramę do nieba, zważaj na potrójny liść, czyli władzę Trójcy Świętej (A). Czytelniku, odchodzisz, tak jak wszystko odchodzi, co teraz widzisz jako nowe, w swoim czasie się zestarzeje, wola boska, by sędziwa starość niszczyła wszystkie rzeczy. Boże daj, by w tym świętym domu i przybytku Muz mogli żyć Schaedowie, Zochenowie, Weinreichowie i Tristowie. Spraw, Boże, by rajcy dbali o rektora szkoły. W roku 1710 (B).

O historii budynku szkoły zob. nr 147.

- a) Engelen i Henning oraz Landsberg und die Neumark: *ATRJ*.
- b) Engelen i Henning oraz Landsberg und die Neumark podają tekst inskrypcji (A) w kapitale, co jest bardziej prawdopodobne.
- 1) *Corpus Bonorum*, s. 172–173.
- 2) Engelen und Henning, *Geschichte der Stadt Landsberg an der Warthe*, s. 305; Landsberg und die Neumark vor fünfzig Jahren, s. 300.

AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/166: *Corpus Bonorum der Cämmerey zu Landsberg an der Warthe*, s. 172–173; Engelen und Henning, *Geschichte der Stadt Landsberg an der Warthe*, s. 305; Landsberg und die Neumark, s. 300.

152.	Dąbroszyn, pałac	1710
-------------	-------------------------	-------------

Płyta pieca. Żeliwo. Na klatce schodowej po lewej stronie wpuszczona w ścianę. Po środku w owalnym kole pruski orzeł z berłem i jabłkiem, na jego piersiach inicjały. Data roczna rozdzielona przez ukoronowaną głowę orła. W narożnikach obramowanej płyty cztery róże z gałązką.

Wys.: 58,5 cm; szer.: 44,5 cm. Język łaciński. Litera: 3,0 cm.

17//10 / F(RIDERICUS) R(EX)

Tłum.: 1710 Fryderyk, król.

Herb: Królestwo Prus²⁾

- 1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 128.
- 2) Siebmacher, tabl. 7.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 128.

153.	Dąbroszyn, pałac	1710
-------------	-------------------------	-------------

Płyta pieca. Żeliwna. Na klatce schodowej po lewej stronie wpuszczona w ścianę. Po środku w owalu z liści koń w skoku. Nad nim inskrypcja, podzielona przez wynurzającą się z chmur dłoń ze zwycięskim wieńcem laurowym. W tle kościół, dom, zwierzęta i pracujący człowiek. W narożnikach wypukłego pola środkowego ornament roślinny.

Wys.: 60 cm; szer.: 72,5 cm. Język łaciński. Litera: 3 cm.

EX DVRIS // GLORIA¹⁾

Tłum.: Przez wysiłek do sławy.

- 1) Znana maksyma Ericha der Jüngere (1545–1584) i Johanna Friedricha (1665–1679) z Brunshwi-ku i Lüneburga (von Braunschweig-Lüneburg), występującego na ich monetach.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 128.

154. †	Gorzów Wlkp., kościół Jedności	1711
--------	--------------------------------	------

Puszka do przechowywania hostii. Srebro pozłacane. Nakrywka z uchwytem. Ornamentyka w stylu regencji. Na spodzie inskrypcja fundacyjna (A) i niezidentyfikowana pieczęć: znak rozpoznawczy Gdańska lub Królewca w Prusach z literą (B).

Wys.: 9 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Friedrich Hoffmann / Frau Anna Hoffmannin geb(ohrne) Schmidin
1711

B M

Tłum.: Friedrich Hoffmann, Pani Anna Hoffmann urodzona Schmid (A).

Na temat wspomnianych osób nie można podać bliższych danych.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 98.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 98.

155. †	Gorzów Wlkp., ratusz	1712
--------	----------------------	------

Inskrypcja na drzwiach nad wejściem do dużej sali na górnym piętrze. Przy wejściu umieszczony był herb królewski z tekstem (A) i herb miasta Gorzowa z tekstem (B). Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

*U góry została urządzona w roku 1712 duża sala z dwoma wejściami schodami dla krawców ubrań. Wasza wysokość, rząd Prus [i] Nowej Marchii zezwolił wydać szczególny patent, i cały budynek został odnowiony. Wejście ozdobione jest znajdującym się nad nim herbem królewskim i herbem miasta, z pierwszą z adnotacji*¹⁾:

A Sub Friderico Rege primo^{a)} / Suum Cuiq(ue)^{b)} tribuente, / Corona Sceptro^{c)} Conjuncta. / Tribuas ergo, quisquis eris Judex / Cuiq(ue)^{b)} suum / Et Certe^{d)} Corona^{e)} aeterna Praemium erit tuum.

Druga:

B Amore Concordia et Obsequio Moenia^{f)} Surgunt.

Herby: królestwo Prus²⁾ miasto Gorzów

Tłum.: Za króla Fryderyka Pierwszego każdemu według zasług (każdemu to, co jego), korona związana jest z berłem, niech zatem jako sędzia każdemu da według zasług, a z pewnością wieniec wiecznej sławy będzie twoją nagrodą (A). Niech w murach miasta wzrastają miłość, zgoda i pokora (B).

- a) Beckmann: brak.
- b) Corpus Bonorum: bez skrótu.
- c) Tamże: *Sceptra*.
- d) Tamże: *certa*.
- e) Tamże: *corona*.
- f) Tamże: *moenia*.

- 1) Beckmann, nr 1, s. 23.
- 2) Siebmacher, tabl. 7.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Beckmann, nr 1, s. 23; GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe, fol. 141; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., Sign. 30/158: Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg a. W., s. 347–348; tamże, sygn. 30/166: Corpus Bonorum der Cämmerey zu Landsberg an der Warthe, s. 157.

Kostrzyn, kościół miejski i parafialny
Muzeum Twierdzy Kostrzyn

1713

Zob. 1787?

156. †

Deszczno, kościół parafialny

1713

Talerz. Cyna. Na nim inskrypcja fundacyjna.
Ø 24 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Anna Gensigin / 1713

Fundatorka była prawdopodobnie siostrą superintendenta i proboszcza Laurentiusa Gensichena (1674–1742), zob. nr 194.

- 1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 59.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 59.

157.

Dąbroszyn, kościół filialny

1713

Pomnik nagrobkowy Johanna Ludwiga von Schöninga. Nawa poprzeczna lewa, przy ścianie zachodniej rodzinnego mauzoleum. Piaskowiec, alabaster i marmur. Na środku przedsklepionego cokołu kartusz z liści palmowych, związanych u dołu w kokardę; w kartuszu zawarta jest inskrypcja pośmiertna. Powyżej scena przedstawiająca symboliczny sarkofag, stojący na lwich łapach. Pomiędzy cokołem i sarkofagem jako element łączący kolejny kartusz z czteropolowym herbem zmarłego, z hełmem i koroną szlachecką. Kartusz jest zakończony u góry hełmem z pióropuszem, Signa Militaria, płonącymi

pochoďniami, instrumentami muzycznymi i elementami uzbrojenia. Nad sarkofagiem zwężająca się ku górze ozdobna galeryjka w formie obesku, na którego wolutowym cokole marmurowe popiersie zmarłego z dwiema otaczającymi go alegorycznymi postaciami kobiet (po lewej Caritas, po prawej Justitia), stojącymi na cokole na czworobocznej plinicie. W górnej części ozdobnej galeryjki w ornamencie dzwonków kwiatowych rzeźba całej postaci uskrzydlonego putto; obok postać dziecka trzymającego nad głową zmarłego wieniec laurowy (zaginiona po 1945). Ozdobna galeryjka zakończona jest lekko zagiętym marmurowym gzymsem profilowym, na którym stoi urna z motywem trupiej czaszki i dwiema muszlami wypełnionymi pękami kwiatów.

Wys.: 560 cm; szer. 300 cm. Pole inskrypcji: wys.: 60 cm; szer.: 126 cm. Litera: 2,8–3,7 cm. Język niemiecki. Kapitała.

DER HOCH WOHL / GEBOHRNE HERR, HERR / IOHAN
LVDEWIG VON SCHÖNING, DES SANCT / IOHANNITER
ORDENS RITTER, VND DESIGNIRTER COM-/MENDATOR ZV
LAGO¹⁾. S(EINE)R KÖNIGL(ICHEN) MAIEST(ÄT) IN POHLEN /
VND CHVRFV̇RSTLI(CHEN) DVRCHL(AVCHT) ZV SACHSEN
GEWESENER CAM-/MER-HERR; HERR ZV TAMBSEL²⁾, WARNIG³⁾,
GROS- VND KLEIN-/CAMMIN⁴⁾, BIRCKHOLTZ⁵⁾ VND SCHÖNHOF⁶⁾.
IST GEBOHREN ZV / CV̇STRIN⁷⁾ DEN 25^{t(en)} DECEMBR(IS), ST(ILO)
VET(ERE) ANNO 1675. V(ND) AVF / DEM ADELICHEN GVTHE
ZV NEVENDORF, IN DEM FV̇RST//ENTV(M) / HAL//BERSTAT,
ANNO 1713. DEN 29 OCTOB(RIS) SELIG IN // DEM / HERRN
ENTSCHLAFEN. SEINES ALTERS / 37. IAHR 10. MONATH(EN)
VND 10. / TAGE.

Herby: zakon joannitów⁸⁾ Schöning⁹⁾

Schöning⁹⁾ zakon joannitów⁸⁾

Tłum.: Jaśnie wielmożny pan, pan Johan Ludewig von Schöning, rycerz zakonu joannitów i desygnowany komendant Łagowa, były szambelan dworu jego królewskiej mości w Polsce i jego elektorskiej mości w Saksonii, pan Dąbroszyna, Warników, Kamienia Wielkiego i Małego, Brzozy i Wisławia. Urodził się w Kostrzynie dnia 25 grudnia starego stylu w roku 1675 i zasnął w Panu na wieki w dobrach szlacheckich w Neuendorf w księstwie Halberstadt w roku 1713 dnia 29 października w wieku 37 lat 10 miesięcy i 10 dni.

Johann Ludwig (* 25 grudnia 1675; † 29 października 1713), syn Hansa Adama von Schöninga i Johanny Margarethe Luise von Pöllnitz (1641–1698), pułkownik saksoński, spadkobierca dóbr ojcowskich, żonaty od roku 1699 z hrabiną Juliane Charlotte von Dönhoff (1682–1733), córką hrabiego Friedricha von Dönhoff. Ich córka Louise Eleonore (1708–1764), spadkobierczyni Dąbroszyna, 25 maja 1723 roku wyszła za mąż za późniejszego generała-porucznika Adama Friedricha von Wreecha (1689–1746)¹⁰⁾.

Pomnik ten wykazuje duże podobieństwo do pomnika Andreasa von Krauta († 1723) w kościele św. Mikołaja w Berlinie. Powstał w warsztacie Johanna Georga Glume (1679–1765), jednego z bardziej znanych uczniów Andreasa Schlütera. Najprawdopodobniej

wykonanie pomnika zostało zlecone przez wdowę Juliane Charlotte von Dönhoff. Przedstawia on obok pomnika Hansa Adama Drugiego jedno z najwspanialszych dzieł barokowej rzeźby w Nowej Marchii.

- 1) Łagów.
- 2) Dąbroszyn.
- 3) Warniki.
- 4) Kamień Wielki i Kamień Mały.
- 5) Brzoza.
- 6) Wisławie.
- 7) Kostrzyn.
- 8) Krzyż maltański.
- 9) Jeleń wyskakujący z zarośli; klejnot: przęający się jeleń. *Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning*, s. 64, nr 57; s. 69, nr 70.
- 10) ADB, 44:1898, s. 257.

Fontane, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg*, Zweiter Teil, s. 410–411; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 127 (bez inskrypcji); *Kościół w Dąbroszynie*. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 33–36, 116–118.

158. †	Dąbroszyn, kościół filialny	1713
--------	------------------------------------	------

Sarkofag Johanna Ludwiga von Schöninga. Krypta. Na podstawie opublikowanych starych obrazów prawie nie jest możliwe ustalenie czegokolwiek na temat zniszczonego sarkofagu. Na sarkofagu umieszczony był herb Schöningów, z mosiądzu, odlany, cyzelowany i pozłacany, uchwyty (antaby), również z mosiądzu, odlane, cyzelowane i punktowane. Na dłuższym boku wieka sarkofagu była wykonana przynajmniej jedna inskrypcja; po lewej stronie pięciolinijkowa inskrypcja pośmiertna. Tekst można częściowo zrekonstruować na podstawie inskrypcji na grobowcu. Czy i jaka inskrypcja była po prawej stronie, nie wiadomo.

Język niemiecki. Kapitała.

Opis i fragment inskrypcji według Kościół w Dąbroszynie¹⁾:

DER • HOCHWOHLGEBOHRNE • HERR • HERR • IOHAN • LVDEWIG
 • [VON SCHÖNING • RITTER • DES • SANCT • IOHANNITER •]/
 ORDENS • S(EINE)R • KÖNIGL(ICHEN) • MAIE(STÄT) • IN •
 POHLEN • VND • CHVRFV̇RSTLI(CHEN) • [DVRCHL(AVCHT) •
 ZV • SACHSEN • GEWESENER •]/ CAMMERHERR • HERR •
 ZV • TAMSEL²⁾ • WARNIG³⁾ • GROS[- VND KLEIN-CAMMIN⁴⁾ •
 BIRCKHOLTZ⁵⁾ • VND] / SCHÖNHOF⁶⁾ • IST GEBOHREN • ZV
 • CŮSTRIN⁷⁾ • DEN • 25^{t(en)} [DECEMBR(IS) • ST(ILO) VET(ERE) •
 ANNO • 1675. • V(ND) • AVF] • / DEM • ADELICHEN • GVTHE •
 ZV • NEVENDORF • IN • DEM • [FV̇RSTENTV(M) • HALBERSTAT
 • ANNO • 1713. • DEN • 29 OCTOB(RIS) • SELIG • IN • DEM •
 HERRN • ENTSCHLAFFEN ---]^{a)}.

Herb: von Schöning⁸⁾

Tłum.: Jaśnie wielmożny pan, pan Johan Ludewig von Schöning, rycerz zakonu joannitów i desygnowany komendant Łagowa, były szambelan dworu jego królewskiej mości w Polsce i jego elektorskiej mości w Saksonii, pan Dąbroszyna, Warników, Kamienia Wielkiego i Małego, Brzozy i Wisławia. Urodził się w Kostrzynie dnia 25 grudnia starego stylu w roku 1675 i zasnął w Panu na wieki w dobrach szlacheckich w Neuendorf w księstwie Halberstadt w roku 1713 dnia 29 października (...).

Na temat osoby Johanna Ludwiga von Schöning (1675–1713) zob. wyżej.

a) Dalszy ciąg i długość inskrypcji nie do ustalenia.

- 1) Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 131.
- 2) Dąbroszyn.
- 3) Warniki.
- 4) Kamień Wielki i Kamień Mały.
- 5) Brzoza.
- 6) Wisławie.
- 7) Kostrzyn.
- 8) Jeleń wyskakujący z zarośli; Ozdoba helmu: prężący się jeleń. Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning, s. 64, nr 57; s. 69, nr 70.

Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 43–44, 130–131.

159. †	Kostrzyn, ratusz	1714
--------	------------------	------

Inskrypcja nad drzwiami sali sądowej. W owalnym złotym rucianym wieńcu na niebieskim polu tekst napisany złotymi literami. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

Tłum.: *Nad drugimi drzwiami do sali sądowej, w owalnym złotym wieńcu rucianym na niebieskim polu złotymi literami*¹⁾:

Curia
Templum Sanctitatis
Amplitudinis Mentis
Consilii publici!²⁾
MDCCXIV.

Tłum.: Sąd, świątynia dostojeństwa, godność mądrości państwa (i) rady państwa!
1714.

Stary ratusz od wschodniej strony kościoła Najświętszej Marii Panny na Rynku, budowała z cegły wypalanej z dwuspadowym dachem i późniejszą kwadratową wieżą nad środkiem (tzw. Blaseturm). Został zburzony w roku 1850/1851.

- 1) Beckmann, nr 1, s. 22.
- 2) Cytat Cicero z jego mowy dla Titus Annius Milo, zob. preparacje obok tłumaczenia do mowy Cicero dla T. Annius Milo, rozdz. 33, 90.

BLHA Potsdam, Rep. 16: Beckmann, nr 1, s. 22; AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/158: Beckmann, Nachrichten von der Stadt Landsberg, s. 344–345; Rackwitz, Bilder aus Landsbergs Vergangenheit, s. 141; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 100 (z datą 1719!).

160. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1715
--------	---	-------------

Płyta nagrobkowa Marii Judith Gensich z domu Pape. Szary kamień. Pierwotne miejsce nieznane, przed rokiem 1945 wpuszczona w ścianę. W zagłębionym środkowym polu inskrypcja pośmiertna (A) z cytatem z Biblii (B). Wokół nagrobka biegną w wypukłej wstędze trzy cytaty z Biblii: po prawej (C), u dołu (D), po lewej i u góry (E).

Wys.: 133 cm; szer.: 64 cm. Język niemiecki, fraktura.

Opis i teksty inskrypcji według zdjęcia¹⁾:

- A Allhier ruhet dem Leibe nach / Die Weÿland mit den Früchte(n) des Geistes / reichlich gezierete durch große in(n)erliche u(nd) / äußerliche Leiden / Wohlbewährete und / Biß in den Tod getreue Nachfolgerin und / Wahre Freündin Jesu / Frau Maria Judith Gensichin / geborne Papin / Herrn Laurentii Gensichens Past(orii) / primarii und Königl(ich) Preußischen Inspecto-/res hieselbst Zu Landsberg an der Warthe / fast 19 Jahr gewesene sehr ge-/liebte Ehefrau. / Sie ist geboren A(nn)o 1676 de(n) 28 Jan(uarÿ) Zu Freÿen-/walde an der Oder allwo ihre liebe Eltern gewese(n) / Herr Petrus Pape OberPfarrer daselbst / und Frau Maria Hoffmanns / In ihrer A(nn)o 1696 de(n) 28 April angetretenen / Ehe ist sie von Gott gesegnet mit / 3 Söhnne und 6 Töchtern deren Zwe / vor ihr in die Reihe des Volkes Gottes / eingegangen. / Sie starb selig in dem Herren / A(nn)o 1715 de(n) 17 Februar / Ihres Alters im 30ten Jahre
- B Der Tod seiner heiligen / ist Werth gehalten vor dem Herren / Psalm 116. v(ersus) 15.²⁾
- C Ich habe dich je und je geliebet, darumb habe ich dich zu mir gezogen aus lauter Güte. Jerm(ias) 31. v(ersus) 3.³⁾
- D [Die mi]t Träne(n) säen werde(n) mit Freude(n) ernte(n). Ps(alm) 126 v(ersus) 5.⁴⁾
- E Diese sind's, die gekommen sind aus großen Trübsal und Gott wird abwischen alle / Tränen von ihren Augen. Offenbahr(ung) 7. v(erse) 14 17.⁵⁾

Tłum.: Tutaj spoczywa świętej pamięci ciało, owocami Ducha sowicie ozdobionej przez cierpienia wewnętrzne i zewnętrzne wypróbowanej, i aż do śmierci wiernej naśladowczyni, i prawdziwej przyjaciółki Jezusa, pani Marii Judith Gensich z domu

Pape, pana Laurentiego Gensichena, pierwszego pastora i królewsko-pruskiego inspektora tu w Gorzowie nad Wartą, przez prawie 19 lat byłej ukochanej małżonki. Urodziła się w roku 1676 dnia 28 stycznia w Freienwalde nad Odrą, gdzie mieszkali jej ukochani rodzice, pan Peter Pape, proboszcz, oraz pani Maria Hoffmann. W jej związku małżeńskim, w który wstąpiła w roku 1696 dnia 28 kwietnia, Bóg obdarzył ją 3 synami i 6 córkami, z których dwie przed nią weszły w zastępy ludu bożego. Zmarła świętej pamięci w Panu w roku 1715 dnia 17 lutego w wieku 30 lat (A). Drogocenną jest w oczach Pana śmierć jego czcicieli. Psalm 116, wiersz 15 (B). Ukochałem cię odwieczną miłością, dlatego też zachowałem dla ciebie łaskawość. Jeremiasz 31, wiersz 3 (C). Którzy we łzach sięją, żać będą w radości. Psalm 126, wiersz 5 (D). To ci, którzy przychodzą z wielkiego ucisku i Bóg otrze każdą łzę z ich oczu. Apokalipsa 7, wiersze 14, 17 (E).

- 1) MOG V/3/124: 15×17,5 cm. Autor: Kurt Aurig (1883–1957).
- 2) Ps 116,15.
- 3) Jr 31,3.
- 4) Ps 126,5.
- 5) Ap 7,14,17.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. V/3/124 (fotografia); Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 95 (bez inskrypcji).

161. †	Marwice, kościół filialny	1716
---------------	----------------------------------	-------------

Wiatrowskaz. Wieża kościelna.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1716

Kościół zbudowany z kamienia polnego z dwuspadowym dachem pochodził z XIII/XIV wieku, przybudówki krypt od strony północnej i południowej z XVIII wieku, a wieża zachodnia z muru pruskiego z roku 1716 (zgodnie z datą roczną na wiatrowskazie).

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 112–113.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 112–113.

162. †	Mironice, kościół klasztorny	przed 1717
---------------	-------------------------------------	-------------------

Chrzcielnica. Drewno. Sześciokątna, w polach malowane sceny przedstawiające czterech ewangelistów, św. Pawła i chrzest Jezusa Chrystusa. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Beckmanna:

*Jest ona sześciokątna, a na niej namalowani 4 ewangelisci, Paweł i Chrzest Chrystusa. Chrzcielnica jest cała z drewna i dookoła napisany jest ten wers*¹⁾:

Hoc quincunq(ue) loco lotus fit Sanguine lotum Et Christi Membrum se
Secat esse Novum²⁾

Tłum.: Kto w tym miejscu będzie myty, będzie myty krwią i wydzieli się nowy członek chrystusowy.

Nie można bliżej określić powstania tej chrzcielnicy. Za czasów Beckmanna († 1717) jeszcze istniała.

1) GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 109, fol. 1.

2) Por. Decretum Gratiani (Kirchenrechtsammlung), rozdz. CXXXI.

GStA Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, nr 109, fol. 1.

163. †	Kamień Wielki, kościół parafialny	1717
---------------	--	-------------

Ambona. Drewno. Za stołem ołtarza, kosz pomiędzy kolumnami, na ich cokole po lewej stronie herb von Schöning z literami (A), po prawej herb von Dönhoff z napisem (B). Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A J(OHANN) L(UDWIG) V(ON) S(CHÖNING) / 1717

B J(ULIANE) C(HARLOTTE) V(ON) S(CHÖNING) / G(EBORNE)
R(EICHS)G(RÄFIN) V(ON) D(ÖNHOF)

Herby: von Schöning²⁾ von Dönhoff³⁾

Tłum.: Juliane Charlotte von Schöning z domu hrabina Rzeszy von Dönhoff.

Na temat osoby Johanna Ludwiga von Schöning (1675–1713) i jego małżonki Juliane Charlotte z domu Dönhoff (1682–1733) zob. wyżej nr 157, 158. Należy przyjąć, że fundatorką ambony była wdowa Juliane Charlotte dla upamiętnienia jej zmarłego męża.

1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Groß Cammin, Altar, nr 36; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 73.

2) Jeleń wyskakujący z zarośli; klejnot: przejący się jeleń. *Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning*, s. 64, nr 57; s. 69, nr 70.

3) Głowa odyńca z najeżoną szczecina; klejnot: przejący się czarny odynec z przebitą dwiema skrzyżowanymi lancami szyją.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Groß Cammin, Altar, nr 36; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 73.

164.	Baczyna, kościół parafialny	1719
-------------	------------------------------------	-------------

Dzwon. Brąz. Korona ozdobiona ludzkimi głowami. Na krawędzi i na szyldzie pojedynczy półwałek. Na szyldzie od góry do dołu węższy fryz z wiciami akantu i dwoma aniołkami oraz fryz szerszy z chronos reliefem. Na płaszczu wokół dzwonu przebiega osiem pól z inskrypcjami, ograniczonych podwójnym półwałkiem. W polach inskrypcyjnych czterowersowa inskrypcja (A), której początek jest zaznaczony w pierwszej połowie

częścią przedramienia, ręką i palcem wskazującym; w drugiej połowie linijki są ograniczone z obydwu stron jednakowymi znakami, zwróconymi do siebie. Poniżej adnotacja wykonania sformułowana jako mowa dzwonu (B). Pod inskrypcjami dwa reliefy z Chrystusem Ukrzyżowanym i Zmartwychwstałym.

Wys.: 55 cm; Korona 15 cm; Ø 70 cm; Litery: 2,5–3,0 cm. Język niemiecki, kapitała z podniesionymi literami początkowymi.

A • GOTT ALLEIN ZU EHREN UNTER REGIERUNG / S(EINE)R
MAI(ESTÄT) FRID(RICH) WILHELMS KÖNIG IN PREUSSEN¹⁾
/ • BEFÖRDERT DIESES NEUEN GLOCKENWERKS / • DER
EHRWÜRD(IGE) JOHANN CHRISTOPH ROEDER / • PREDIGER
HIESELBST²⁾ UND // • KIRCHEN VAETER • / • GOTTFRIED
BEHREND • / • GOTTFRIED ZIMMERMANN • / • MARTIN
WEBER •

B • JOHANN GEORG SCHMID GOS MICH IN SOLDIN ANNO 1719

Tłum.: Tylko samemu Bogu cześć, pod rządami jego królewskiej mości Fryderyka Wilhelma, króla w Prusach, ten nowy dzwon wsparli czcigodny Johann Christoph Roeder, tutejszy kaznodzieja, i ojcowie kościoła: Gottfried Behrend, Gottfried Zimmermann, Martin Weber.

Kaznodzieja Johann Christoph Röder, urodzony około roku 1669, pastor w Baczynie od roku 1699, w roku 1736 emerytowany. Tam zmarł³⁾. O ojcach tamtejszego kościoła bliższych informacji brak. Według umieszczonej inskrypcji dzwon pochodzi z ludwisarni Johanna Georga Schmida w Myśliborzu, który niewątpliwie działał tam na początku XVIII wieku⁴⁾.

1) Fryderyk Wilhelm I, król Prus (1688–1740).

2) Zob. komentarz.

3) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 261; t. 2, s. 702.

4) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 115, 174; Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten, s. 54.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 52.

165. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny Muzeum Miejskie	1719
--------	---	------

Skrzynia na pieniądze. Żelazo. Ornamentowana blacha zamka skrzynkowego, na środku słońce, po obu stronach wartownik w szubie i halabardzie, na tym inskrypcja (A), a poniżej inskrypcja (B). Język niemiecki. Od roku 1945 zaginiona.

Opis i teksty inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

A Auf Gott und auf Glück / hoff ich all Augenblick

B hat mich gemacht Hyronimus Sauer Stadtschlosser Nürnberg 1719

Tłum.: W Bogu i szczęściu pokładam nadzieję w każdym momencie (A). Wykonał mnie Hironim Sauer ślusarz miejski Nürnberg 1719 (B).

Zanim skrzynka na pieniądze trafiła do muzeum, była własnością magistratu, a wcześniej miała podobno należeć do kościoła Najświętszej Marii Panny.

1) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 30–31, nr 1344.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 30–31, nr 1344.

166. †	Drzewice, kościół filialny	1723
--------	----------------------------	------

Dzwon. Brąz. Na wieży kościelnej. Na płaszczu ornament w stylu barokowym i inskrypcja fundacyjna (A). Tekst modlitwy (B) i adnotacja powstania sformułowana jako mowa dzwonu (C).

Ø 67 cm. Język niemiecki.

Opis i teksty inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Anno Christi 1723 sind wir / mit Gottes Hülfe wieder neu gegossen worden / da zur Zeit Herr Christoph Abraham Seidel der / erste evangelische Lutherische Prediger der Gemeinde zu Schauen=Burg²⁾ und Drewitz wie auch Michel / Müller und Christoph Kraft Provisores waren.

B Zu Gottes Ehr und Menschen Heil lassen wir und stets hören;
helf Gott daß sich ein jeder mag / durch Bus zu Gott bekehren.

C Durch Gottes Gnad goß mich Johann Heinrich Schmidt in Stettin.

W roku Chrystusa 1723 zostaliśmy z pomocą Bożą ponownie na nowo odlane, tam w tym czasie byli pan Christoph Abraham Seidel pierwszym ewangelicko-luterańskim kaznodzieją gminy w Szumiłowie i Drzewicach, jak również Michel Müller i Christoph Kraft prowizorami (A). Dla czci Boga i zbawienia ludzi dajemy i ciągle słyszymy: Boże pomóż, aby każdy jeden przez pokutę nawrócił się do Boga (B). Z łaski Boga odlał mnie Johann Heinrich Schmidt w Szczecinie (C).

Pierwszy kościół razem z wieżami został zniszczony w wyniku pożaru w roku 1717. W 1833 roku wybudowano nowy, a w 1894 szczyt wieży. Był on zawsze kościołem filialnym Szumiłowa. Christoph Abraham Seidel urodził się 9 stycznia 1695 roku w Freibergu (Saksonia). Studiował na uniwersytecie w Lipsku. Od roku 1721 był proboszczem gminy Szumiłów i Drzewice, od 1727 do 1765 roku pastorem w Golicach w powiecie Chojna. Zmarł tam 27 lutego 1767 roku. Był żonaty z Sophią Elizabeth Bitter. Na temat obu prowizorów Michaela Müllera i Christopha Krafta brak bliższych informacji. Na temat ludwisarni Johanna Heinricha Schmidta w Szczecinie, w której pomiędzy 1700 i 1733 rokiem powstało wiele dzwonów, zob. również nr 146. Dzwon jest ofiarą I wojny światowej?

- 1) Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg (Neumark), s. 363.
- 2) Szumiłowo.
- 3) Evangelisches Pfarrbuch, t. 1, s. 248, 257; t. 2, s. 821.
- 4) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 115, 174; Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten, s. 54.

Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg (Neumark), s. 363.

167. (†)	Dąbroszyn, park	1724
-----------------	------------------------	-------------

Pomnik nagrobny generała Joachima Friedricha von Wreecha. Piaskowiec. Na temat lokalizacji pomnika w parku zob. nr 291. Na wysokim cokole, u góry zakończonym wolutami, był umieszczony tekst pośmiertny (A). Powyżej gzymsowa, ukośnie ku górze odcięta nasada, na której z przodu wykonano nieczytelną inskrypcję (B). Pomnik zakończony jest płaskim czworokątnym obeliskiem, na którym był umieszczony kartusz z marmuru (zapewne z frontonu zamku) z pełnym herbem.

Wys.: ok. 370 cm. Język niemiecki. Fraktura i kapitała.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

A Der Hochwollgebohrne Herr / Herr JOACHIM FRIDERICH von WREICH / S(eine)r Königl(ichen) Mayes(tät) in Preußen und Churfürstl(ichen) Durchl(aucht) / Zu Brandenburg Hochbestalter GENERAL von der CAVALLERIE / GOUVERNOUR von Geldern²⁾ Obristen und Leib Regiment DRAGONER / Ampts Hauptmann derer Ämpter Cartzig³⁾ und Himmelstädt⁴⁾ / Derer Güter Büßow⁵⁾ Gralow⁶⁾ Krining⁷⁾ Kelpin⁸⁾ Liebenow⁹⁾ / Kratzick¹⁰⁾ Erb und LehnHerr. / Ist gebohren den 22 SEPTEMBER 1650 / Und gestorben den 9 APRIL 1724.

B †

Herb: Wreech¹¹⁾

Tłum.: Jaśnie wielmożny pan, pan Joachim Friderich von Wreich, jego królewskiej mości w Prusach i elektorskiej mości w Brandenburgii generał kawalerii, gubernator Geldern, pułkownik przybocznego pułku dragonów, starosta urzędów Karska i Mironic, dziedzic i pan lenny dóbr Buszowa, Gralewa, Krzynek, Kiełpina, Lubna, Kraśnika. Urodził się 22 września 1650 i zmarł 9 kwietnia 1724 roku.

Joachim Friedrich von Wreech, urodzony 22 sierpnia 1650 roku¹²⁾ w Buszowie pow. Strzelce Krajeńskie, zmarł 9 kwietnia 1724 roku w majątku Krzynki w powiecie Gorzów. Syn Joachima von Wreecha (1605–1666), dyrektora powiatu Strzelce Krajeńskie, i Katharine von Brandt (* 1630; † 14 września 1689). W roku 1686 został podpułkownikiem, szefem ówczesnego przybocznego pułku dragonów (późniejszego pułku kirasjerów nr 4), w roku 1688 pułkownikiem, w 1695 generałem majorem, w 1704 gubernatorem Geldern

i generałem porucznikiem, a w 1715 roku generałem kawalerii. W roku 1704 został jeszcze mianowany starostą Karska i Mironic. Od roku 1682 żonaty z Katharine Amalią von Weyer, córką duńskiego feldmarszałka Adama von Weyera. Mieli oni jednego syna Adama Friedricha (1689–1746), który ożenił się z Eleonorą Louise von Schöning (1708–1764), na Dąbroszynie, zob nr 196. Joachim Friedrich von Wreech zmarł 9 kwietnia 1724 roku w swoim majątku w Krzynkach i został pochowany w Dąbroszynie¹⁰⁾.

- 1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Tamsel, Park, Lapidarim, nr 003670.
- 2) Miasto w Holandii.
- 3) Karsko, pow. myśliborski.
- 4) Mironice, pow. gorzowski.
- 5) Buszów, pow. strzelecki.
- 6) Galewo, pow. gorzowski.
- 7) Krzynki, pow. gorzowski.
- 8) Kiełpin, pow. zielonogórski.
- 9) Lubno, pow. gorzowski.
- 10) Kraśnik, pow. Choszczno?
- 11) Koło sześcioszprychowe; klejnot: Helmzier: otwarte skrzydło. Por. Neues preussisches Adels-Lexicon, t. 4, s. 355.
- 12) W literaturze często z fałszywą datą urodzenia: 22 listopada 1650, np. na swoim portrecie w Muzeum Lubuskim w Gorzów Wlkp.
- 13) Mebes, Beiträge zur Geschichte des Brandenburgisch-Preußischen Staates, t. 1, s. 600; Biographisches Lexikon aller Helden und Militärapersonen, cz. 4, s. 267.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Tamsel, Park, Lapidarim nr 003670; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 131 (bez inskrypcji).

168. †	Lubno, kościół filialny	1725
---------------	--------------------------------	-------------

Kielich. Srebro pozłacane. Stopa o wykroju sześciokolistym. Na stopie inskrypcja fundacyjna. Pieczęć: berliński znak z godłem miasta z literami¹⁾ (B).

Wys.: 22 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A Friderich Hanff / Johanna Maria Hanff geb(orene) Viccius / 1725

B J A S T

Tłum.: Friedrich Hanff. Johanna Maria Hanf urodzona Viccius. 1725 (A).

O fundatorce zob. nr 139.

1) Rosenberg, nr 1181.

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 106.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 106.

169. †	Stanowice, kościół parafialny	1725
--------	-------------------------------	------

Jarzmo dzwonu z datą roczną. Wieża kościelna. Dzwon zob. nr 10.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1725

O historii budowy kościoła zob. nr 230.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 124.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 124.

170. †	Gorzów Wlkp., kościół Jedności	1726
--------	--------------------------------	------

Kielich z nakrywką. Srebro pozłacane. Ośmioczęściowa stopa oraz nodus. Na stopie inskrypcja fundacyjna (A) i niezidentyfikowana pieczęć: znak z godłem miasta, orzeł z inskrypcją (B). Patena należąca do kielicha zob. nr 174.

Wys.: 23,5 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Christian Hasse / Ephros(ina) Schumannen / 1726

B E. WIEN

Na temat wymienionych osób nie można ustalić bliższych danych. Należy przypuszczać, że Christian Hasse był pierwszym mężem Euphrosine Schumann. Zmarł przed rokiem 1729, zob. nr 174.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 98.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 98.

171. †	Gorzów Wlkp., kościół Jedności	1726
--------	--------------------------------	------

Inskrypcja na drzwiach z chronogramem nad drzwiami wieży, wykonana złotymi literami na ciemnoniebieskim tle. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Rackwiza¹⁾:

Demissum ante Caput nunc tollit ad aethera Turris / Ostendens nutu,
vox quod in aede docet / Larga manus Regis sese hic et Cura Senatus /
Exercuit, molem struxit at ipse Deus / HanC qVotles CernIs, MeDItare
SVperna Viator / Sperens^{a)}, qVas gasas Interflora tenent. / Anno 1726.

Tłum.: Wieża ta, ukazująca teraz pochyłość u dołu przed szczytem, wznosi się do nieba. Głos obwieszcza w świątyni wspaniałomyślną rękę króla i (że) on spowodował troskę senatu miasta o to miejsce. Jednak to sam Bóg położył fundament pod tą wielokrotnie upadłą (wieżą). Wędrowcze, ta wielokrotnie upadła (wieża) oczekuje rozważania nad rzeczami wyższymi (niebiańskimi), których skarby są w niej zawarte. W roku 1726.

a) Rackwitz: *Spernens?*

1) Rackwitz, Zur Geschichte der Konkordienkirche, s. 37. Lekko zmieniona wersja u Engeliem i Henninga, Geschichte der Stadt Landsberg, s. 171.

Engeliem i Henninga, Geschichte der Stadt Landsberg, s. 171; Rackwitz, Zur Geschichte der Konkordienkirche, s. 37.

172.	Gorzów Wlkp.	1726
-------------	---------------------	-------------

Puchar cechu piekarzy. Cyna. Stopa i trzon okrągłe, cylindryczne naczynie ze zgrubieniem zdobionym lwimi głowami. Nakrywka z figurą kobiety, która pierwotnie trzymała w ręce chorągiew. Puchar jest opatrzony inskrypcją fundacji (A) i pieczęcią (dwa razy duży podwójny orzeł ze znakiem w rodzaju znaku domu w ryngrafie). Trzy przywieszzone szylidy srebrne: 1. z figurą kobiety w przerwanej pracy z inskrypcją (B), 2. z inskrypcją (C) i 3. z inskrypcją (D).

Wys.: 41 cm. Język niemiecki. Kapitała.

Opis i teksty inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

- A MEISTER CHRISTIAN HACKE, HANDWERKMEISTER / DESSEN SOHN / DANIEL HACKE, SCHENKT DER / BRUDERSCHAFT DIESEN WILLKOMMEN / 1726
- B 1766 MICHAEL RECKE, DER ALTE BESCHEDER
- C MATIS MÜLLER 1671
- D JOACHIM FRIEDRICH GIEßLER 1689

Tłum.: Mistrz Christian Hacke, mistrz rzemieślniczy, którego syn, Daniel Hacke, funduje bractwu w roku 1726 (A); 1766 Michael Recke, dawny testator(?) (B).

Na temat wymienionych osób nie można ustalić bliższych danych.

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 103.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 103.

Gorzów Wlkp.

1726

Zob. 1670.

173. †	Dąbroszyn, pałac	1727
--------	------------------	------

Piec żelazny. Na klatce schodowej. Żeliwo z mosiężną nasadą i mosiężnymi drzwiczkami. Na skosie podestu relief z pruskim orłem, ujęty w ramy przez Minerwę i brodatego Boga. Tam inskrypcja (A). W mosiężnej, osadzonej, ozdobnej galeryjce dwa kartusze, z prawej strony z herbem von Barfus, po lewej z monogramem (B).
Wys.: 280 cm (piec). Język niemiecki i łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Gotth(ilf) Mum Archit(ectus) inv(enit) 1727.

B F(riedrich) G(raf) v(on) B(arfus)

Herb: Barfus²⁾

Tłum.: Zaprojektował Gotthilf Mum Architekt (A).

Architekt o nazwisku Gotthilf Mum jest nieznany. Według tych, którzy opracowywali *Kunstdenkmäler*, monogram ten miał ponoć należeć do zięcia(!) feldmarszałka Hansa Adama II von Schöninga. Tego nie można jednak udowodnić. Jeśli to przypuszczenie miałoby okazać się słuszne, musiałoby tu chodzić o dotychczas nieznany związek małżeński Charlotty Cathariny (1674–1735) albo Sophii Wilhelminy (1686–1730). Potem gdy Charlotte Catharina w roku 1717 i Sophie Wilhelmine w roku 1722 owdowiały, możliwe, że jedna z nich poślubiła kogoś z rodu von Barfus. Idąc tym śladem, należy pamiętać, że siostra Juliany Charlotte von Dönhoff (∞ z Johannem Ludwigem von Schöning) w Dąbroszynie, Eleonore von Dönhoff, była od roku 1693 żoną brandenbursko-pruskiego feldmarszałka Hansa Albrechta von Barfus (1635–1704). Najstarszy syn z tego małżeństwa, Friedrich Otto Graf von Barfus (* 1694), zmarł jako major wskutek odniesionych ran w Wiedniu 3 września 1717 roku.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 128.

2) Siebmacher, s. 174: Na srebrnej tarczy spryskanej kroplami krwi belka obłożona trzema bosymi stopami. Tu podzielony na cztery części: 1:3 z krzyżem maltańskim 2:4.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 128, 222 (zdjęcie).

174. †	Gorzów Wlkp., kościół Jedności	1729
--------	--------------------------------	------

Patena należąca do kielicha mszalnego (nr 164). Srebro pozłacane. Na krawędzi inskrypcja fundacyjna (A) i niezidentyfikowana (gorzowska?) pieczęć: liść koniczyny? z literami (B).

Ø 19 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Apotheker Johann Oltmann / Euphrosina Schumannen / 1729

B I(ohann) F(riedrich) W(agenknecht) / MC²⁾

Tłum.: Aptekarz Johann Oltmann. Euphrosina Schumann. 1729

Na temat wymienionych osób nie można ustalić bliższych danych. Należy przypuszczać, że aptekarz Johann Oltmann był drugim mężem Euphrosine Schumann, zob. nr 170.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 98.

2) Scheffler, *Goldschmiede Mittel- und Nordostdeutschlands*, s. 147, nr 2.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 98.

175.	Lipki Małe, kościół filialny	1729
	Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	

Kielich. Cyna. Skromny z okrągłą stopą, na niej inskrypcja fundacyjna (A) i pieczęć Michaela Nieröse w Gorzowie¹⁾.

Wys.: 20 cm; Ø 10,9 cm. Język niemiecki. Kapitała z minuskułą. Litera: 0,6–1,0 cm.

(A) JOHAN SCHMID / GOTTFRID RieCE^{a)} / • 1729 •

(B) M(ichael) N(ieröse)

a) *Kunstdenkmäler: Riege*.

1) Hintze, *Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3)*, Leipzig 1923, nr 1320 (nie wymienia).

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. II/2/4; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 107.

176. †	Tarnów, kościół parafialny	1729
--------	-----------------------------------	------

Patena. Srebro. Na niej inskrypcja fundacyjna (A) i gorzowski znak z godłem miasta: orzeł i pieczęć z monogramem mistrza (B).

Wys.: 15 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Anna Margareta Zimmermann / 1729

B FD²⁾

Na temat fundatorki nie można ustalić bliższych danych.

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 132.
- 2) Scheffler, Goldschmiede Mittel- und Nordostdeutschlands, s. 147, nr 3.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 132.

177. †	Chróścik, kościół filialny	1731
--------	-----------------------------------	------

Dzwon. Brąz. Na płaszczu inskrypcja fundacyjna (A) i adnotacja powstania (B).
Ø 62 cm. Język niemiecki i łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Ev(angelischen) Just(itiar) Sultzin viduae Hanfin und ihren Erben

B Joh(ann) Friedr(ich) Schramm / Frankfurt a(n) O(der) 1731

Tłum.: Ewangelickiego doradcy prawnego Sultz wdowa (z domu) Hanf i ich spadkobiercy.

Na temat wymienionych osób nie można ustalić bliższych danych. W warsztacie ludwisarza Johanna Friedricha Schramma w Franfurcie nad Odrą w latach 1714–1748 odlanych zostało wiele dzwonów²⁾.

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 116.
- 2) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 116, 175; Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten, s. 55–56.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 116.

178. †	Borek, kościół filialny	1731?
--------	--------------------------------	-------

Ołtarz ambonowy. Drewno. Kosz ambony pomiędzy dwoma pilastrami, tak samo jak boczne lica z bogato rzeźbionymi ozdobami akantu, jako zwieńczenie załamany fronton, a po środku gorzowski orzeł. W części środkowej barierki ołtarza pośród rzeźbionego ornamentu kwiatowego owalne, zwrócone ku górze pole z koroną, w którym umieszczono inskrypcję (A). W podstawie pilastrów pośród ozdoby z akantu dwa małe owalne, zwrócone ku górze pola z inskrypcją (B) (z lewej strony) i (C) (z prawej). Na trójkanciastym koszu ambony w bogatej dekoracji akantu trzy owalne pola z inskrypcjami (D–F), których odczytanie z fotografii nie jest możliwe. Język niemiecki. Fraktura.

Opis i teksty inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

A Psalm 29 v(ers) 2. / Betet an / den Herrn / in heiligem / Schmuck²⁾

B Nehmet / esset das ist / mein Leib / Math. 26 v(ers) 26³⁾

C Trinket / alle Daraus das / ist mein Blut / Math. 26 v(ers) 27⁴⁾

Herb: miasto Gorzów.

Tłum.: Psalm 29, werset 2: Módl się do Pana w świętym wystroju (A). Bierście i jedzcie, to jest Ciało moje. Mateusz 26, werset 26 (B). Pijcie z niego wszyscy, bo to jest moja Krew. Mateusz 26, werset 27 (C).

Ołtarz ambonowy i chrzcielnica ze starego kościoła z roku 1731 zostały zintegrowane z nową budowlą z roku 1906⁵⁾.

- 1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Borkow, Kanzelaltar, nr 003555.
- 2) Ps 29,2.
- 3) Mt 26,26.
- 4) Mt 26,27–28.
- 5) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 55.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Borkow, Kanzelaltar, nr 003555; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 55 (bez inskrypcji).

179. †	Gorzów Wlkp., kościół Jedności Muzeum Miejskie	1735
--------	---	-------------

Dzbanek na wino. Cyna. Inskrypcja. Język niemiecki. Kapitała z minuskułą. Od roku 1945 zaginiony.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

ZUR CONCORD(IEN) KIRCHE. / A(nn)o 1735.

Tłum.: Dla kościoła Jedności. W roku 1735.

- 1) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 18, nr 1380.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 18, nr 1380.

180. †	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1735
--------	--------------------------------------	-------------

Skarbonka czeladników szewskich w Gorzowie. Cyna. Od roku 1945 zaginiona. Język niemiecki. Kapitała.

Opis i tekst inskrypcji według ilustracji w *Deutsche Volkskunst*¹⁾:

DER: SCHUMACHER: / GESELLEN: BUCKS: / ZU: LANDESBURG: /
AN: DER: WARTH(E): / 1735

Tłum.: Skarbonka czeladników szewskich w Gorzowie nad Wartą 1735

- 1) Deutsche Volkskunst, t. 2, ryc. 104.

Deutsche Volkskunst, t. 2, ryc. 104.

181. †	Jańczewo, kościół filialny	1735
--------	----------------------------	------

Wiatrowskaz. Wieża kościelna.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

L(udolph) V(on) S(chöning) / 1735

Kościół szachulcowy z wciągniętą wieżą zachodnią i kruchtą po stronie północnej, zbudowany w latach 1733–1735. Ludolph von Schöning (1701–1749) był dziedzicem Jańczewa. Na temat jego osoby zob. nr 186.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 78.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 78.

182. †	Różanki, kościół filialny	1735
--------	---------------------------	------

Wiatrowskaz. Wieża kościelna.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1735

Budynek otynkowany z pierwszej połowy XVIII wieku, od strony wschodniej z dachem dwuspadowym i z wciągniętą wieżą zachodnią, dobudowaną kruchtą od strony południowej. Do dzisiejszej budowli prawdopodobnie odnosi się umieszczona w wiatrowskazie data roczna 1735.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 124.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 124.

183. †	Różanki, kościół filialny	ok. 1735 (1 poł. XVIII w.)
--------	---------------------------	----------------------------

Ołtarz ambonowy. Drewniany stół ołtarza z podziałem na pola. Kosz ambony pomiędzy dwiema kolumnami korynckimi, ściana tylna otwarta płaskim łukiem. Gzyms końcowy z przyspawanym gierunkiem, pośrodku krzyż joannitów z monogramem w obramowaniu kartusza. Lica ze spłaszczonymi wolutami. Kapitała.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

FH

Herb: zakon joannitów²⁾

Właściciela monogramu nie udało się zidentyfikować.

- 1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Stolzenberg, Altar, nr 37; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 125.
- 2) Krzyż maltański.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Stolzenberg, Altar, nr 37; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 125.

184. †	Ulim, kościół filialny	1735–1769
--------	------------------------	-----------

Chrzcielnica. Cyna. Pieczęć cynowa Melchiora Friedricha Nieröse w Gorzowie¹⁾.
Ø 32 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

M(elchior) F(riedrich) // N(ieröse) / 17//35

- 1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Lipsk 1923, nr 1323 (nie wymienia).
- 2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 65.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 65.

185.	Jańczewo, kościół filialny	1736
------	----------------------------	------

Dzwon w wieży kościelnej. Brąz. Płyta korony z czterema kanciastymi kabłąkami. Dzwon na krawędzi ma podwójny półwałek, a na kryzie potrójny półwałek. Na szyi dzwonu między potrójnymi półwałkami fryz z ornamentem roślinnym, pod nim kolejny fryz ze zwiśającego akantu. Na płaszczu siedmiolinijkowa inskrypcja fundacyjna (A), przzerwana pełnym herbem, i adnotacja powstania (B). Przerwywniki wykonane w formie punktów. Ø 63 cm; wys.: 61 cm; wys.: kabłąk 13 cm. Język niemiecki i łaciński, kapitała kursywą. Litera: 2,0–2,3 cm.

A HERR LUDOLPH • V(ON) SCHÖNING KÖNIGL(ICH) PREUS(SICHER)^{a)}
 LIEUTENANT / UND ERBHERR AUF JAHNSFELDE WE//LCHER
 GEBOHREN • DEN • 21 • JULY^{b)} • HAT / DIESE GLOCKE GISSEN
 LASSEN NACH // DEM • D(EN) 28 APRIL • 1733 BEY ENTSTA/NDNER
 FEUERSBRUNST ALHIER DIE // KIRCHE • U(ND) / THURM IN DIE ASCHE
 / GELEGET • U(ND) DIE VORIGE GLOCKEN GANTZ // ZERSCHMOLTZEN
 • PREDIGER BEY / DIESER KIRCHE IST ZUR ZEIT GEWESEN • H(ER)R //
 GEORGE FRIEDER(ICH) ADOLPHI ZU GRAHLOW

B FUDIT • BEROLINI • J(OHANNES) • P(AULUS) • MEURER • ANNO • 1736 •

Herb: von Schöning¹⁾

Tłum.: Pan Ludolph von Schöning, królewsko-pruski podporucznik i dziedzic Jańczewa, który urodził się dnia 21 lipca, kazał odlać ten dzwon, po tym jak dnia 28 kwietnia 1733 roku w czasie powstałego pożaru tutejszy kościół i wieża legły w zgliszczach, a poprzednie dzwony zupełnie się stopiły. Kaznodzieją przy tym kościele był w tym czasie pan George Friederich Adolph Gralew (A). Odlany w Berlinie przez Johanna Paula Meurera w roku 1736 (B).

Ludolph (Ernst) von Schöning, syn podpułkownika i starosty powiatu gorzowskiego i Anny Barbary von Schmalenberg, córki Antona Wilhelma von Schmalenberga z rodu Rohrbeck, wdowy po Otto Friedrichu von der Marwitz. Urodzony dnia 21 lipca 1701 roku w Jańczewie, w roku 1716 uczęszczał do szkoły łacińskiej w Halle. Po śmierci ojca (w 1730 roku) zakończył swoją karierę wojskową i przejął dobra rodzinne w Jańczewie. Dwukrotnie żonaty: 1° około 1735 roku z Sophie Catharine von Armin, córką Otto von Armin z Gerswalde i Sophie von Eickstädt, która zmarła w roku 1747; 2° ożenił się z Dorotheą Adelheidą Amalią von Luskow, córką Balthasara Erdmanna von Luskow i Juliane Hedwig von Zastrow. Z drugiego małżeństwa pozostawił córkę Beatę Juliane Ulrike von Schöning (* 1749), która była żoną Knobelsdorfa¹⁾. Po pożarze z roku 1733 zbudował w roku 1735 nowy kościół szachulcowy, który został przez niego hojnie wyposażony. Ludolph (Ernst) von Schöning zmarł 17 marca 1749 roku w Jańczewie, gdzie zostali pochowani on i jego pierwsza żona.

Georg Friedrich Adolphi urodzony około roku 1666 w Barwicach, był od roku 1692 aż do swojej emerytury w roku 1735(?) proboszczem w Gralewie i jemu podlegał też kościół filialny w Jańczewie. Zmarł w roku 1759 w Gralewie²⁾.

Johann Paul Meurer był ludwisarzem w Berlinie. W roku 1734 jako następcą Johannesa Jacobisa i nadinspektor Królewskiej Ludwisarni Dworskiej i Artyleryjskiej odlał pięć dużych dzwonów basowych dla kościoła granizonowego w Poczdamie. W swoim warsztacie w latach 1727–1740 odlał ponad 20 dzwonów³⁾.

a) Skrót w postaci litery L.

b) Brak roku urodzenia.

1) Jeleń wyskakujący z zarośli; klejnot: przejący się jelen. Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning, s. 64, nr 57; s. 69, nr 70.

2) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 259 i t. 2, s. 4, nazywa go Joachim Friedrich Adolphi!

3) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 115, 167; Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten, s. 44.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 78 (tylko wspominają).

Dzwon w wieży kościelnej. Brąz. Prosta korona opadająca pochyło z sześcioma kanciąstymi kabłąkami. Dzwon ma na obrzeżu dwa półwałki, a na kryzie trzy półwałki. Na szyi dzwonu pomiędzy podwójnymi półwałkami fryz z ornamentem roślinnym ozdobiony muzykującymi puttami. Poniżej inskrypcja (A) z unoszącymi się aniołami między

słowami. Pod tekstem kolejny fryz ze zwisającego akantu, poniżej na płaszczu biegnie dziewięciolinijkowa inskrypcja (B), przerwana pełnym herbem. Przerywniki międzywyrazowe wykonano w formie punktów.

Ø 81 cm; wys.: 81 cm; wys.: kabłąk 14 cm. Język niemiecki i łaciński. Kapitała kursywą.

Opis i tekst inskrypcji według Deutsches Glockenarchiv w Norymberdze i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A • SOLI • DEO • GLORIA²⁾

B HERR LUDOLPH V(ON) SHONING^{a)} KÖNIGL(ICH) PREUS(SICHER)^{b)}
LIEUTENANT UND ER[B]HERR AUF JAHNSFELDE / WELCHER
GEBOHREN DEN • 21 • JULY • 1701 • HAT DIESE GLOCKE GISSEN LASSEN
NACH DEM D(EN) 28 / April 1733 BEY ENTSTANDNER // FEUERSBRUNST
IN JAHNSFELDE DIE KIRCHE – U(ND) / THURM IN DIE ASCHE GELEGET
• U(ND) DIE // VORIGE GLOCKEN GANTZ ZERSCHMOLTZEN / PREDIGER
BEY DIESER KIRCHE // IST ZU DER ZEIT GEWESEN / H(ER)R GEORGE
FRIEDER(ICH) ADOLPHI // ZU GRAHLOW • U(ND) • KIRCHVATER /
CHRISTIAN MEYER • U(ND) // MICHEL SCHULTZE / GOTT BEWAHRE
DIESE KIR//CHE THURM UND GLOCKEN / FÜR ALLEN SCHADEN UND
UNGLÜCK AMEN / FUDIT • BEROLINI • J(OHANN) • P(AUL) • MEURER
• ANNO • 1736 •

Herb: Schöning³⁾

Tłum.: Bogu samemu cześć (A). Pan Ludolph von Schöning, królewsko-pruski podporucznik i dziedzic Jańczewa, który urodził się dnia 21 lipca 1701 roku, kazał odlać ten dzwon, po tym jak dnia 28 kwietnia 1733 roku w czasie powstałego pożaru w Jańczewie kościół i wieża legły w gruzach, a poprzednie dzwony całkiem się stopiły. Kaznodzieją przy tym kościele był w tym czasie pan George Friederich Adolphi z Gralewa, a ojcami kościoła Christian Meyer i Michel Schultze. Boże, zachowaj ten kościół i dzwony od wszelkich szkód i nieszczęścia. Amen. Odlany w Berlinie przez Johanna Paula Meurer, w roku 1736 (B).

Na temat wymienionych osób zob. nr 185. O ojcach kościoła Christianie Meyerze i Michaelu Schultze brak bliższych danych.

a) Tak oryg.

b) Skrót w formie litery L.

1) Deutsches Glockenarchiv Nürnberg, sygn. 7/20/2B; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 78.

2) 1 Tm 1,17.

3) Jeleń wyskakujący z zarośli; ozdoba hełmu: przęający się jeleń. Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning, s. 64, nr 57; s. 69, nr 70.

Deutsches Glockenarchiv Nürnberg, sygn. 7/20/2B; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 78; Tureczek, Zabytkowe dzwony, s. 124.

187. †	Mościce, kościół filialny	1737
--------	---------------------------	------

Wiatrowskaz. Wieża kościelna. Metal.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1737

Dzisiejsza masywna (nowa) budowla z roku 1867/1868 została wzniesiona na miejscu starego kościoła z kamienia polnego. Wieża zachodnia z cegły wypalanej, obecnie otynkowana, pochodziła z roku 1737. Data roczna znajdowała się na wiatrowskazie wieży kościelnej, który dziś nie jest już do odnalezienia. Z przodu na wieży kościelnej została umieszczona, zapewne przy uruchamianiu w roku 1904, ta sama data dużymi cyframi.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 53.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 53.

188. †	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1738
--------	-------------------------------	------

Dzban. Szara glina z cynową stopą i cynową nakrywką, na której są wygrawerowane inicjały i data roczna¹⁾. Od roku 1945 zaginiony.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

J. G. G. / 1738

1) *Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg*, s. 83, nr 580.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 83, nr 580.

189. †	Chróścik, kościół filialny	1738
--------	----------------------------	------

Dzwon. Brąz. Dzwon pochodzi z Różańska. Na flance inskrypcja fundacyjna (A) i adnotacja wykonania (B).

Ø 78 cm. Język niemiecki.

Opis i teksty inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Ernst Sydow Küster / Hans Knospe / Caspar Neuendorff / Mathias Ruhl
/ Michel Klinke Kirchenvorsteher /

B Johann Meyer in Colberg 1738

Tłum.: Ernst Sydow, kościelny, Hans Knospe, Caspar Neuendorff, Mathias Ruhl, Michel Klinke, prowizorzy kościelni (A). Johann Meyer w Kołobrzegu 1738 (B).

Na temat wymienionych osób brak bliższych danych. Kiedy dzwon z Różańska w pow. Myślibórz trafił do Chróścika, nie wiadomo. Z ludwisarni Johanna Meyera w Kołobrzegu znanych jest kilka dzwonów na Pomorzu z lat 1736–1783²⁾.

a) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg: *Joseph!*

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 116.

2) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 130, 167–168; Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten, s. 44–45.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 116.

190. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1740
--------	---	-------------

Dzwon „Wielki”. Brzmienie c. Brąz. Na wieży kościelnej. Inskrypcja fundacyjna (A) i adnotacja powstania (B) po jednej stronie dzwonu i kontynuacja inskrypcji fundacyjnej (C) oraz tekstu w formie dystychu elegijnego z chronogramem (D) po drugiej. Herb miasta. W roku 1817 przetopiony. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według *Corpus Bonorum*¹⁾:

A	Soli Deo gloria Sub Regimine Serenissimi ac potentissimi Domini Friderici Wilhelmi cum Reipublicae fascēs tenerent David Balduin Lange, Consul regens. Wilhelm Nicolaus Krejze, Consul Iudex, et redituū ecclesiasticorum curator. Heinrich Triste, Consul aedilis. Theophilus Nathanael Lange, Consul, Syndicus, et Secretarius. Johann Gottfried Beckmann, Consul. Gottfried Sigismund Reinhard Christian Ludolph Grassmann Consules adjuncti Johann Christoph Schultz, Camerarius. Michael Stenigke, praefectus redituū ecclesiasticorum. Johann Ludolph Schlecker. Johann Kletke. Paul Sigismund Hindersin. Johann Christoph Versinus. Johann Marschel Senatores
---	---

Christian Eichhorn.
 Michael Massau.
 Johann Kante.
 Friederich Schroter. Assesores Iudicii.

B Haec campana denuo refusa est
 A(put)
 Friederich Koernern.
 Cive Landsbergensi.
 Anno MDCCXL

C Soli Deo gloria in seculorum secula.
 Hoc tempore sacrorum fuerunt antistites
 Laurentius Gensichen, Pastor primarius, et Inspector.
 Johann Samuel Bartsch, Archi-Diaconus.
 Gottlob Samuel Runtze, Diaconus.
 Joachim Christoph Benicke, Rector Scholae.
 Daniel Christoph Festius, Con-Rector
 Johann Gotthard Perlitz, Cantor.
 Christoph Gottlieb Seiffart, Baccalaureus.

D En CaMpana graVIIs! Tres aDsIstVntqVe sorores.
 Consona VoX IstIs: gens proba Sponte VenI.
 MDCCXVVVVVIII.

Herb: miasto Gorzów

Tłum.: Bogu samemu cześć. Pod rządami Jaśnie oświeconego i potężnego pana Friedricha Wilhelma i tych, którzy prawnie trzymają miasto: Davida Balduina Lange, panującego burmistrza; Wilhelma Nikolausa Krejze, burmistrza-sędziego i kuratora dochodów kościelnych; Heinricha Triste, rajcy budowlanego; Theophila Nathanaela Lange, rajcy, syndyka i sekretarza; Johanna Gottfrieda Beckmanna, rajcy; Gottfrieda Sigismunda Reinharda, Christiana Ludolfa Grasmanna, rajców – adiunktów; Johanna Christopha Schultza, szambelana; Michaela Stenigke, administratora dochodów kościelnych; Johanna Ludolfa Schleckera, Johanna Kletke, Paula Sigismunda Hinderlina, Johanna Christopha Versinusa, Johanna Marschela – senatorów; Christiana Eichhorna, Michaela Massau, Johanna Kante, Friedericha Schrotera – asesorów prawnych (A). Dzwon ten został odlany na nowo za czasów Friedricha Koernera, obywatela Gorzowa, w roku 1740 (B). Bogu niech będzie cześć na wieki wieków. W tym czasie kościelnymi przełożonymi byli: Laurentius Gensichen, pierwszy pastor i superintendent; Johann Samuel Bartsch, archidiakon; Gottlob Samuel Runtze, diakon; Joachim Christoph Benicke, rektor szkoły; Daniel Christoph Festius, współrektor; Johann Gotthard Perlitz, kantor; Christoph Gottlieb Seiffart, bakałarz (C). Oto jest ciężki dzwon! któremu w harmonii asystują swoim głosem trzy siostry, lud powinien przyjść dobrowolnie i wypróbować. 1740 (D).

Na temat dzwonu zob. również König i Landsberger Heimatbuch²⁾. Fakt, że cztery gorzowskie dzwony zostały odlane w warsztacie Friedricha Körnera w Gorzowie i że on sam został wymieniony jako mieszkaniec Gorzowa, nie był znany ani Wolffowi, ani publikacji Handbuch³⁾.

1) Corpus Bonorum, s. 160–161.

2) König, Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg, s. 49; Landsberger Heimatbuch, s. 119.

3) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 130, 167–168; Handbuch der deutschen Glocken-
gießer und ihrer Werkstätten, s. 37–38.

AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/166: Corpus Bonorum der Cämmerey zu Landsberg an der Warthe, s. 160–161.

191. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1740
--------	---	------

Dzwon „Drugi”. Brzmienie *es*. Brąz. Na wieży kościelnej. Tekst w formie dystychu elegijnego z chronogramem był wykonany obok niemieckiego tekstu rymowanego (A) z adnotacją powstania (B). Język łaciński i niemiecki. Po roku 1817 przetopiony.

Opis i tekst inskrypcji według *Corpus Bonorum*¹⁾:

A
 QVatVor sorores Vno eoDeMqVe anno natae; horas.
 ConVentVs grato tInnItV sIgnIfICant.
 MDCLLVVVVVVVIII.

So wie der Glocken Schall wird in den Ohren klingen,
 So laß dein Wort Herr Christ auch in die Herzen dringen.

B
 Friedrich Koerner / fudit /Anno MDCCXL.

Tłum.: Cztery siostry urodziły się w tym samym roku i w tej samej godzinie; zgromadzonym wiernym rozbrzmiewają czysto i z wdzięcznością. 1740. Tak jak dźwięk dzwonu rozbrzmiewać będzie w uszach, tak, Chryste Panie, pozwól słowu twojemu wnikać również w serca (A). Friedrich Koerner odlał (ten dzwon) w roku 1740 (B).

Na temat dzwonu zob. również König i Landsberger Heimatbuch²⁾. Na temat ludwisarza zob. niżej.

1) Corpus Bonorum, s. 162.

2) König, Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg, s. 49; Landsberger Heimatbuch, s. 119.

AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/166: Corpus Bonorum der Cämmerey zu Landsberg an der Warthe, s. 162; Die alten Landsberger Glocken, s. 202 (tylko tekst niemiecki).

192. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1740
--------	---	------

Dzwon „Trzeci”. Brzmienie *g*. Brąz. Na wieży kościelnej. Rymowana inskrypcja z chronogramem. W roku 1867 przetopiony. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Corpus Bonorum*¹⁾:

Vier SchVvestern haLten hle,
gar gVte harMonle,
Das kann Vns nVn beLehren,
So eInlg Gott zV ehren.
MDCLLVVVVVVVIII.

Tłum.: Cztery siostry zachowują tu całkiem dobrą harmonię, może to być dla nas nauką, byśmy tak zjednoczeni czcili Boga. 1740.

Na temat dzwonu zob. również König i Landsberger Heimatbuch²⁾. Na temat ludwisarza zob. niżej.

1) *Corpus Bonorum*, s. 162.

2) König, Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg, s. 49; Landsberger Heimatbuch, s. 119.

AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/166: *Corpus Bonorum der Cämmerey zu Landsberg an der Warthe*, s. 162; *Die alten Landsberger Glocken*, s. 202.

193. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1740
--------	--	------

Dzwon „Czwarty”. Brąz. Na wieży kościelnej. Rymowana inskrypcja z chronogramem. W roku 1917 odstawiony na cele wojenne. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Corpus Bonorum*¹⁾:

Ich bIn nVr kLeIn
DrIng aber kraeftIg eIn
So kLInget Gottes VVort oft gar gerInge
ThVt aber grosse Dinge
Es kann erstorbne herzen rVhren
Das sle sehr grosse Kraeffte SpVren
DDDCLLVVVVVVIII.

Tłum. Jestem tylko mały, ale wnikać mocno, tak jak często słowo Boże brzmi nikło, ale czyni wielkie rzeczy, zmarłe serca może tak poruszyć, że poczuć bardzo wielkie moce. 1740.

Na temat ludwisarza zob. niżej.

1) *Corpus Bonorum*, s. 162.

AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa Wlkp., sygn. 30/166: *Corpus Bonorum der Cämmerey zu Landsberg an der Warthe*, s. 162; Kaplick O., *Die alten Landsberger Glocken*, s. 202.

194.	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	1742
------	--	------

Obraz. Olej na płótnie. Portret superintendenta i proboszcza Laurentiusa Gensichena. Wcześniej na piętrze zakrystii. Portret przedstawiający całą postać zmarłego z lokowanymi włosami (peruką), w czarnej todze i z białym (wąskim) kołnierzykiem (z luźno opadającymi końcami). W tle regał wypełniony książkami, którego górna część przykryta jest czarnym materiałem. Zmarły trzyma w prawej dłoni modlitewnik; lewa dłoń spoczywa na otwartej grubej księdze, leżącej na stole przykrytym kolorem ciemnozielonym. Pod książką na zwisającym do ziemi obrusie inskrypcja pośmiertna.

Wys.: 250 cm; szer.: 128 cm. Język niemiecki, pismo humanistyczne z frakturą. Litery: wys.: 3–7 cm.

HERR / LAURENTIUS GENSICHEN / Gewesener Wohlverdienter /
PASTOR PRIMARIUS Zu / Landsberg an der Warthe und / INSPECTOR
des landsbergischen und / [fr]iedebergischen¹⁾ Creises. / Geboren den
15. April 1674 / Gestorben den 26 Augusti 1742 / Im Ambt gewesen 47
Jahr. / [Sein Gedäch]tnis bleibet im Segen.

Tłum.: Pan Laurentius Gensichen, były wielce zasłużony, pierwszy pastor (proboszcz) w Gorzowie nad Wartą, inspektor (superintendent) powiatu gorzowskiego i strzeleckiego. Urodzony 15 kwietnia 1674, zmarł 26 sierpnia 1742. Urząd sprawował przez 47 lat. Niech jego pamięć będzie błogosławiona.

Laurentius Gensichen urodził się 15 kwietnia 1674 roku w Köthen (Saksonia-Anhalt) jako syn pastora Samuela G. i jego pierwszej żony Kathariny Ulrich. W roku 1695 został pastorem w Niederfinow w powiecie Eberswalde, w roku 1697 w Köthen, w roku 1702 w domu dla ubogich i sierot w Berlinie²⁾, a w roku 1703 w (parafii) Świętego Ducha w Berlinie i w Stralau koło Berlina. Od roku 1710 aż do śmierci był proboszczem i superintendentem w Gorzowie. Był dwukrotnie żonaty: 1° 28 kwietnia 1698 roku z Marią Pape, córką proboszcza Petera P. w Bad Freienwalde, urodzoną 28 stycznia 1676 roku. Zmarła 17 lutego 1715 roku i została pochowana w kościele Najświętszej Marii Panny³⁾ (zob. jej płytę nagrobną nr 160). Razem mieli dziewięcioro dzieci; 2° w roku 1716 z Dorotheą Karoline Elsholz, córką pastora Johanna E. w Gryficach⁴⁾.

1) Strzelce Krajeńskie.

2) Kurtzer Bericht von einigen Armen-Schulen zu Berlin, Wie selbige durch Gottes Segen ihren Anfang genommen, und bisher erhalten worden, Zum Preiß Göttliches Nahmens aufgesetzt, Und auf Begehren zum Druck gegeben von Laurentio Gensichen, Prediger bey der Heil. Geist Kirche und bey dem Armen-Wesen in Berlin, Berlin um 1703.

3) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 95.

4) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 2, s. 239. Schwarz, Beiträge zur Geschichte der neumärkischen Kirchen, s. 20–21.

195.	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1746
	Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	

Obraz. Olej na płótnie. Portret gorzowskiego diakona Gottloba Samuela Runtze. Wcześniej na piętrze zakrystii. Portret przedstawiający całą postać zmarłego z białymi lokowanymi włosami (peruką), w czarnej todze i z białym kołnierzykiem (z opadającymi końcami). W tle regał wypełniony książkami, którego górny prawy róg jest przykryty czarnym materiałem. Zmarły trzyma lewą dłoń na swojej piersi, w prawej trzyma modlitewnik leżący na stole obok dwóch dużych ksiąg; poniżej na zwisającym do ziemi obrusie inskrypcja pośmiertna.

Wys.: 246 cm; szer.: 131 cm. Język łaciński. Kapitała. Litery: 2,5–3,5 cm.

EFFIGIES GOTTLOB(I) SAM(UEL) RVNTZII / DÍACONÍ QVONDAM
DE ECCLESÍÁ / LANDSBERGENSÍ OPTÍME MERÍTÍ / ÍTEMQVE
APVD WEPERÍCENSES¹⁾ PAS-/TORÍS VÍGÍLANTÍSSÍMÍ: CVÍVS,
PER / ANNOS XX RÍTE OBÍTO SACRO MV-/NERE, EREPTÍ MORTE
PRÆMATVRA, / MVLTVM OSSA DEFLETA ET SVB ADPO-/SÍTA
TVRRÍ ÍN SPEM REDÍTVRÆ OLÍM / VÍTÆ RECONDÍTA SERVAT
DOMVS / HÆC SACRA: ANÍMA QVÍDEM COELO, / CVÍ DEBEBATVR
AD SEMPÍTERNÆ VSV-/RAM LÆTÍTÍÆ REDDÍTA A(NNO)
C(HRÍSTÍ) MDCCXLV. / DÍE IX DEC(EMBRÍS). NATVS ERAT MDCCV.
/ DÍE XVII NOVEMBRÍS. // HOC SVÍ ÍN DEFVNCTVM MARÍTVM
/ AMORÍS MONVMENTVM POSVÍT VXOR / PÍENTÍSSÍMA ANNA
SOPHÍA VIERHVÍÁ. / MDCCXLVI.

Tłum.: Obraz Gottloba Samuela Runtze, niegdyś bardzo zasłużonego diakona kościoła gorzowskiego, a także niestrudzonego pastora u mieszkańców Wieprzyc, po tym jak przez 20 lat zajmował się należycie obowiązkiem sakralnym, został wyrwany przez śmierć przedwczesną. Jego kości, które przez wielu były opłakiwane i pod przyległą wieżę złożone, w nadziei na powrót do przyszłego życia, strzeże ten święty dom (grób). Dusza zaś została oddana na używanie wiecznej radości niebu, któremu były należna, w dniu 9 grudnia w roku Chrystusa 1745. Urodził się 17 listopada 1705. Pomnik (ten) wystawiła zmarłemu mężowi ze swej miłości bardzo pobożna żona Anna Sophia Vierhufe. 1746.

Gottlob Samuel Runtze urodził się 17 listopada 1705 roku w Gorzowie jako syn pastora Georga R. i jego małżonki Sophie Reander. W roku 1731 został kaznodzieją pomocniczym w mieście swego urodzenia i tam od roku 1740 do 1745 był diakonem. Był mężem Anny Sophie Vierhufe. Zmarł 9 grudnia 1745 roku²⁾.

1) Wepericenses = Wepritzer (pol. Wieprzycy). Kościół wieprzycki był kościołem-córką kościoła w Gorzowie. Czy tutaj ma się na myśli ówczesnego gorzowskiego pastora Laurentiusa Gensichena?

2) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 2, s. 723: urodzony 28 listopada!, zmarły 19 grudnia 1745!

196. (†)	Dąbroszyn, kościół filialny	1746
----------	-----------------------------	------

Trumna generała Adama Friedricha von Wreecha (1689–1746). Inskrypcje pośmiertne były umieszczone na dwóch tablicach z blachy mosiężnej, repusowanej, polerowanej, grawerowanej i punktowanej. Pierwsza tablica w formie asymetrycznego kartusza, ujęta w ornament rocaille z liścia akantu. W lewym górnym rogu gałązka laurowa, w prawym kadzielnica. W prawym dolnym rogu czaszka z pieszczelami, z której oczodołów wyrastają pędy chmielu, których szyszki kwiatowe wieńczą czaszkę. W kartuszu pole pisma z inskrypcją pośmiertną (A). Druga tablica ma formę urny ze sklepioną nakrywką. Na wygiętych uchwytych zwisają girlandy z liści dębu; u góry asymetrycznie uporządkowane gałązki z liściem laurowym. Podstawę zdobią motywy militarne; pióropusz, gałązka laurowa i chorągwie. W sklepionym jajowatym polu pisma rymowany tekst żałobny (B). Z trumny zachowały się jedynie dwie tablice.

Wys.: 65 cm; szer.: 35,5 cm (A); wys.: 43,6 cm, szer.: 35 cm (B). Kapitała z minuskułą (A), kapitała (B). Litery: 1,0–1,4 cm (A); 1,0–1,2 cm (B).

- (A) IN / DIESEM SARGE / RVHEN DIE ENDSEELTEN GEBEINE
 / DES HOCHWOHL GEBOHREN HERRN, HERRN / ADAM
 FRIEDRICH von WREECHS KÖNIGL(ICH) / PREV(SISCHEN)
 GENERALLIEVTNANT VON DER CAVALERIE. / CHEFF VND
 COM(M)ANDEVR DES LEIB REGIMENTS CVRRASSIERS, / RITTER
 DES PREV(SISCHEN) SCHWARTZEN ADLER v(nd) DES S(ANKT)
 IOHAN(N)ITER ORDENS / AMTS=HAVPTMAN(N) ZV HIM(M)
 ELSTAEDT¹⁾ ERB HERRN AVF BVSSOW²⁾, KINING³⁾, GRALOV⁴⁾ /
 ZANTOCH⁵⁾, POLICHEN⁶⁾, CÖLPIN⁷⁾, KRAZENICK⁸⁾, SILBERBERG⁹⁾,
 GABBERT¹⁰⁾, BVLGE/RIN¹¹⁾ v(nd) STRALO¹²⁾, GROSS VND KLEIN
 CAM(M)IN¹³⁾, TAMSEL¹⁴⁾ VND WARNICK¹⁵⁾ / S(eine)r EXCELENTZ
 ERBLICKTEN DAS LICHT DER WELT A(nn)o 1689 d(en) 28 MAY
 / TRATEN IN KRIEGESDIENSTEN A(nn)o 1711. VND WVRDEN
 GLEICH ZVM / CAPITEIN VNTER DIE DRAGONER ERNENNET
 NACHDEHM DIESELBEN / 2 IAHR CAMMER=IVNCKER BEY S(eine)
 r KÖHNIGL(ICHEN) MAY(ESTÄT) IN PREVSSSEN / FRIEDERICH DEM
 ERSTEN GEWESEN. VERMÄHLTEN SICH 1723 / d(en) 25 May. MIT
 DER HOCHWOHLGEBÖHRNEN FRÄVLEIN, FRÄVLEIN. / LOVYSA
 ELEONORA von SCHÖNING ERBTOCHTER AVF GROSS / VND
 KLEIN CAM(M)IN¹³⁾, TAMSEL¹⁴⁾ VND WARNICK¹⁵⁾ ERZEVGTEN
 MIT DER/SELBEN EILFF LEBENDIGE KINDER ALS 6 TÖCHTER
 VND 5 SÖHNE / VND VERSTARBEN SELIGST A(nn)o 1746. / d(en) 27
 Augusti IN SCHÖNEBECK¹⁶⁾ / BEY DERO REGIMENT ZWI(SCHEN) 2
 VND 3 VHR NACHMI/TTAGS NACHDEHM SIE IHR / RVHMOVOLLES
 LEBEN / GEBRACHT AVF / 57 IAHR 3 MOH/NATH(E).

- (B) HIER LIEGT EIN TEVRER HELD DEN FREVND VND WEIB BEKLAGT
 DER STETS DAS VNRECHT SCHEVT; NIE VOR DEN TOD GEZAGT
 DES NACHRVHM VOR IHM SPRICHT WAN FREVND V(ND) FEDER
 SCHWIGE
 DRVM ISTS NICHT ER DER STIRBT, ES STIRBT NVR SEINE LAST.
 DER LEIB VON WELCHEN GOTT DEN GEIST IN HÄNDEN FAST
 LIEGT NVR AVF KVRTZE ZEIT DAMIT ERHÖHER STIEGE.
 ES SCHREIBT DIE EWIGKEIT DIE TREVEN SORGEN EIN
 HIR WIRD SEIN NACHRVHM HELL SEIN BILDNIS GÖLDEN SEYN
 VND OB SEIN SCHNELLER FALL DER WELD GLEICH GIBT DIE LEHRE
 WIE FALSCH DES GLVCKES GVNSTETS MIT DER TVGEND MEINT
 WAN HIER EIN WAHRER SCHMERTZ DVRCH ALLER AVGE WEINT
 SO MACHT DIE GROSSMVHT DOCH GOTT VND DEM ENDE EHRE.
 DIE TREVE WEYHT DIR DIE LETZT BETRVBTE PHLICHT.
 DV WIRST AVS VNERN BLICK DOCH AVSS DEN HERTZEN NICHT
 ANDEN VERKLÄHRVNGSOHRT MIT STVMEN SCHMERTZ GETRAGEN
 DIE EINFALT ZIERT DAS LEID SIEHT WITTW v(nd) WAYSEN AN
 SIE BRAVCHEN KEINEN MVND DER KVNSTLICH SINGET
 DV RVHST VEREHRVNGS WEHRTH / NVR WIR SIND ZV BEKLAGEN.

Tłum.: Jaśnie wielmożnemu panu, panu Adamowi Frirdrichowi von Wreech, królewsko-pruskiemu generałowi-porucznikowi kawalerii, szefowi i komendantowi przybocznego pułku kirasjerów, rycerzowi pruskiego orła czarnego i zakonu joannitów, staroście Mironic, dziedzicowi Buszowa, Kinic, Gralewa, Santoku, Polichna, Kiełpina, Kraśnika, Święciechowa, Jaworza, Białogórzyna i Strzałkowa, Kamienia Dużego i Kamienia Małego, Dąbroszyna i Warników. Jego ekscelencja ujrzał światło świata w roku 1689 dnia 28 maja. Wstąpił do służby wojskowej w roku 1711 i od razu został mianowany kapitanem dragonów. Następnie był 2 lata młodszym szambelanem dworu u jego królewskiej mości w Prusach Fryderyka Pierwszego. Ożenił się w roku 1723 dnia 25 maja z jaśnie wielmożną panną, panną Lovysą Eleonorą von Schöning, spadkobierczynią Kamienia Wielkiego i Małego, Dąbroszyna i Warników. Spłodził z nią 11 żyjących dzieci: 6 córek i 5 synów. I zmarł świętej pamięci w roku 1746 dnia 27 sierpnia w Schönebeck przy (swoim) pułku między godziną 2 i 3 po południu, po tym gdy doprowadził swoje życie pełne sławy do 57 lat i 3 miesięcy (A). Tutaj spoczywa drugi bohater, którego oplakują przyjaciele i kobiety, który zawsze stronił od niesprawiedliwości, nigdy nie lękał się śmierci. Sława pośmiertna mówi o nim, kiedy przyjaciel i pióro milczą. Dlatego to nie on jest tym, który umiera, umiera tylko jego ciężar. Ciało, z którego Bóg wziął ducha w ręce, leży tylko na krótki czas, by wspiąć się wyżej tu na podniesieniu. Wieczność wpisuje drogie troski, tutaj jego sława pośmiertna, będzie będzie jaśnieć, (a) jego portret lśnić złotem. A czy jego szybkie zejście da światu naukę, jak fałszywie uśmiech fortuny mylimy z cnotą, kiedy tu lży szerego bólu płyną ze wszystkich oczu. Tak oto wspańiało-myślność czyni jednak honory Bogu i końcowi. Wierność i przywiązanie oddaje Tobie ostatni smutny obowiązek. Ty znikasz z naszych oczu, lecz nie z serc, niesiony do miejsc przemienienia w niemym cierpieniu. Prostoduszność zdobi cierpienie. Widać wdowy i sieroty, nie trzeba żadnych ust, które pięknie śpiewają. Ty spoczywasz godzin wielkiego szacunku, jedynie my jesteśmy godni ubolewania (B).

Adam Friedrich von Wreech, królewsko-pruski generał porucznik¹⁷⁾, syn generała Joachima Friedricha i jego żony Katharine Amalie von Weyer (zob. nr 167). Urodził się 28.05.1689 roku w Freienwalde n. Odrą, zmarł 27.08.1746 roku w Schönebeck. Szef i komendant pułku kirasjerów nr 3, jak też rycerz Zakonu Czarnego Orła i zakonu joannitów. Ponadto był również starostą Mironic i Karska. Żonaty z Louise Eleonorą von Schöning (1708–1764), córką Johanna Ludwiga von Schöninga i Juliane Charlotte von Dönhoff. Małżonkowie mieli 11 dzieci, m.in. Eleonorę Charlottę Amalię (* 1724), Julianę Louise (* 1726), Friedricha Ludwiga (* 1727), Karola Albrechta Adama (* 1728), Sophie Friederikę (* 1730), Friedricha Wilhelma Feodora (* 1733) i Ludwiga Alexandra (* 1734).

- 1) Mironice.
- 2) Buszów, pow. Strzelce Krajeńskie.
- 3) Kinice, pow. Myślibórz.
- 4) Galewo.
- 5) Santok.
- 6) Polichno.
- 7) Kiełpino, pow. Choszczno.
- 8) Kraśnik, pow. Choszczno.
- 9) Święciechów, pow. Choszczno.
- 10) Jaworze, pow. Stargard Szczeciński.
- 11) Białogórzyno, pow. Białogard.
- 12) Strzałkowo, pow. Nowogard Szczeciński.
- 13) Kamień Duży i Kamień Mały.
- 14) Dąbroszyn.
- 15) Warniki.
- 16) Schönebeck nad Łabą.
- 17) Zob. GStA Berlin, sygn.: X. HA Rep. 9, nr 230.

Fontane, Wanderungen durch die Mark Brandenburg, Zweiter Teil, s. 413; Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 39–42, 144.

197. †	Dąbroszyn, pałac	po 1746
---------------	-------------------------	----------------

Portret przedstawiający generała Adama Friedricha von Wreecha (1689–1746). Olej na płótnie. W lewym górnym rogu napis na obrazie. Od roku 1945 zaginiony. Wys.: 85 cm; szer.: 70 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według ilustracji w *Kościół w Dąbroszynie*¹⁾:

Adam Friedrich / General v(on) Wreich. / als Oberst. / geb(oren) 28 Mai
1689. gest(orben) 1746

Tłum.: Adam Friedrich, generał v(on) Wreich, jako pułkownik, urodzony 28 maja
1689 roku, zmarły w roku 1746.

Na temat generała Adama Friedricha von Wreecha (1689–1746) zob. nr 196.

- 1) Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 50, 142.
 2) GStA Berlin, Berlin, sygn.: X. HA Rep. 9, nr 230.

Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 50, 142. Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 130 (bez inskrypcji).

198. †	Gorzów Wlkp., muzeum	1748
--------	----------------------	------

Chwytnak do łapania jeleni z damaskowaną klingą, wzlatującym orłem pomiędzy arabskimi, z inskrypcją. Od roku 1945 zaginiony. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

non soli cedit / 1748.

Tłum.: Nawet słońcu nie ustępuje. 1748.

- 1) *Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg*, s. 33, nr 196.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 33, nr 196.

199.	Deszczno, kościół parafialny	1749?
------	------------------------------	-------

Ołtarz. Drewno. Stół ołtarza rzeźbiony, z przełamanymi polami, powyżej bogato rzeźbiona ściana tylna z kręconymi kolumnami po bokach oraz bogato rzeźbionymi licami akantu, u góry załamane belkowanie i potrójnie spiętrzony szczyt, zwieńczony orłem miasta Gorzowa. Na belkowaniu inskrypcja (A), uszkodzona po 1945 roku. W środkowym polu ołtarza nowoczesna kopia według Rubensa, przedstawiająca Ukrzyżowanie Chrystusa z Marią (z lewej strony), św. Janem (z prawej strony) i płaczącą u stóp krzyża Marią Magdaleną. Na krzyżu tytuł z tekstem trójjęzycznym (B). Pod obrazem obramowane pole 46,0 × 90 cm z namalowaną inskrypcją (C), która na środku przykryta jest obecnie przez tabernakulum. Poniżej między podstawami kolumnowymi pole z obecnie przemalowaną inskrypcją (D).

Wys.: 46 cm; szer.: 90 cm. Język niemiecki (C, D), łaciński (A, B), hebrajski (B), grecki (B); ozdobna majuskuła (A, C), kapitala (B), pismo humanistyczne (B, D); litery: 10 cm (A), 2,0–2,5 cm (B), 8,5 cm (D).

Opis i teksty inskrypcji na podstawie oryginału i zdjęcia²⁾:

A ANNO 1749^{a)}

B מִיְּהוּדָה לְמֶלֶךְ, תְּרַצְנַנ עוֹשִׁי

Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος ὁ βασιλεὺς / τῶν Ἰουδαίων

IESVS NAZARENVS REX IVDAEORV[M]³⁾

C SIEHE DAS IST / GOTES LAMM / WELCHES DER WELT / SUENDE
TRAEGT⁴⁾

D † Selig sind, die zum Hochzeitsmahl / des Lammes berufen sind⁵⁾

Tłum.: W roku 1749 (A). Jezus Nazareński, król żydowski (A). Oto jest Baranek Boży, który gładzi grzechy świata (C). Błogosławieni, którzy są wezwani na ucztę Baranka (D).

Dzisiejszy kościół wzniesiono w roku 1882 na miejscu kościoła szachulcowego. Przyjmuje się, że ołtarz został przejęty ze starego kościoła. Według *Kunstdenkmäler* formy odpowiadają jeszcze XVII wiekowi, zatem data roczna być może odnosi się do rekonstrukcji przy okazji budowy nowego kościoła⁶⁾.

a) Z pierwotnego ANNO jest tylko jedna część litery A i jedna N, która teraz jest położona. Kolejne N i O brakuje.

1) Kopia według Rubensa / Else Boettger.

2) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Dechsel, Altar, bez nr.

3) J 19,19.

4) J 1,29.

5) Ap 19,9.

6) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 59.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Dechsel, Altar, bez nr.; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 59 (bez inskrypcji).

200. (†)	Deszczno, kościół parafialny	1749?
----------	------------------------------	-------

Chrzcielnica. Drewno. Jako stojak skrzyżowana kolumna, ośmiokątna misa z ornamentem chrząstkowym (Knorpelwerk), w jej polach inskrypcja. Fryz końcowy z głowami anielskimi, wysoka pokrywa z wysoką kolumną i wolutami, zwieńczona w formie korony. Język niemiecki. Fraktura.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

[Wer da] / glaubet / und ge=/tauft wird / [der wird / Seelig / werden /
Marc(us) 16. v(ers) 16.]²⁾

Tłum.: Kto uwierzy i przyjmie chrzest, będzie zbawiony, (św.) Marek 16, werset 16.

Dzisiejszy kościół został wzniesiony w roku 1882 na miejscu kościoła szachulcowego z roku 1749. Należy przyjąć, że chrzcielnica powstała także mniej więcej w tym czasie³⁾.

1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Dechsel, Taufe.

2) Możliwe uzupełnienie wg Mk 16,16.

3) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 59 datują ją na wiek XVII lub XVIII.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Dechsel, Taufe; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 59 (bez inskrypcji).

201.	Łagów, kościół filialny	po 1751
-------------	--------------------------------	----------------

Misa chrzcielna. Cyna. Na chrzcielnicy pieczęć: berliński znak z godłem miasta i gryf z monogramem i datą roczną.

Ø 27 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

L. H. D. / 1751

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 137.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 137.

202.	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	1754
-------------	--	-------------

Obraz. Olej na płótnie. Portret gorzowskiego proboszcza i superintendenta Johanna Freya. Wcześniej w przedsionku wieży. Portret przedstawiający całą postać zmarłego w czarnej todze, z wąsem i brodą oraz wyłożonym szerokim białym kołnierzem, stojącego pod baldachimem z ciemnego materiału. W prawej dłoni trzyma biały kwiat, a pod lewym ramieniem książkę; wewnętrzna strona jego lewej dłoni tkwi w sutannie. Po lewej stronie na wysokości kołnierza herb rodzinny, a pod nim inskrypcja. Oddzielna tablica drewniana należąca do obrazu z inskrypcją pośmiertną zaginęła.

Obraz: wys.: 190,5 cm; szer.: 101,5 cm. Język niemiecki. Fraktura. Litera: wys.: 1,0–4,0 cm.

Seines Alters LIX Jahr. / XI Wochen vnd I Tagk.

Herb: Frey¹⁾

Tłum.: W wieku 59 lat, 11 tygodni i 1 dnia.

Nad cyframi L i IX pozioma belka.

O Johannie Freyu wiadomo niewiele. Musiał przyjść na świat w roku 1694, wzgl. 1695, ponieważ w roku śmierci (1754) miał 59 lat, 11 miesięcy i 1 dzień. W roku 1714 został kapłanem wojskowym w pułku kirasierów margrabiego Friedricha w Schwedt, w roku 1718 proboszczem w Reczu w powiecie Choszczno, a od roku 1743 do 1754 był proboszczem i superintendentem w Gorzowie²⁾.

1) W czerni, sierp księżycy w pozycji leżącej, nad nim dwie złote gwiazdy.

2) *Evangelisches Pfarrerbuch*, t. 1, s. 259; t. 2, s. 218.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. II/I/111; Zdrenka, Proboszczowie, s. 219.

203. †	Gorzów Wlkp., ratusz / Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1756
--------	---	------

Element budowlany w formie zwieńczenia drzwi tak zwanego pokoju bibliotecznego w starym ratuszu. Drewno rzeźbione i pomalowane w stylu rokoko. Przedstawia postać kobiety z kartą w dłoni, na której wykonana jest inskrypcja pomalowana na czerwono. Od roku 1945 zaginione. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

Magna concludit / MCCLVDI^{a)}

Tłum.: Większość decyduje. 1756.

a) Tak zamiast *MDCCLVI*.

1) *Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg*, s. 18, nr 326.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 18, nr 326.

204. †	Witnica, kościół parafialny	1756
--------	-----------------------------	------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Profilowane tralki z trójstronną stopą na gałkach, po bokach umieszczone są muszle. Inskrypcja fundacyjna (A) i pieczęć: kostrzyński znak z godłem miasta oraz kobieta z kotwicą i monogramem (B).

Wys.: 45,5 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Pastor emeri(tus) Metropolon Paulus Fabian / Kirchengvorsteher Caspar Friedrich Feuerhern Schultze / Friedrich Dietzel Gerichtsmann / Pastor M(artin) Andr(eas) Hoffmann aus Stargard / 1757

B S. H.

Tłum.: Emerytowany pastor Metropolon Paulus Fabian, prowizorzy kościoła Caspar Friedrich Feuerhern, sołtys / Friedrich Dietzel, członek sądu / pastor Martin Andreas Hoffmann ze Stargardu, 1757 (A).

Pastor Paul Fabian urodził się około 1686 roku w Polsce. Od roku 1720 do 1756 był pastorem w Witnicy. Zmarł wkrótce potem. Jego córka Johanna Marie wyszła za mąż w Witnicy 15 marca 1756 roku za następcę urzędu Martina Andreasa Hoffmanna, który urodził się około 1730 roku w Stargardzie Szczecińskim, studiował na Uniwersytecie w Halle. Od roku 1756 aż do dnia swojej śmierci 2 listopada 1776 roku był pastorem w Witnicy²⁾.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 133.

2) *Evangelisches Pfarrerbuch*, t. 1, s. 263; t. 2, s. 189, 345.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 133.

205. †	Kamień Wielki, kościół parafialny	po 1756
--------	-----------------------------------	---------

Kielich. Cyna, pomalowana na żółty kolor. Należąca do niego patena Ø 16 cm. Pieczęć Christiana Friedricha Rittera w Gorzowie¹⁾.

Wys.: 23,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

C(hristian) F(riedrich) // R(itter) / 17 // 56

1) Hinze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1326 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 73.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 73.

206. †	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1758
--------	-------------------------------	------

Puszka. Miedź. Wykute portret Fryderyka Wielkiego i sceny bitwy pod Krefeld. Inskrypcja wykonania. Od roku 1945 zaginiona.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

JOHANN ADOLF KEPPELMANN²⁾

Bitwa pod Krefeld, stoczona w czasie wojny siedmioletniej (1756–1763), miała miejsce 23 czerwca 1758 roku pomiędzy oddziałami alianckimi i francuskimi. Według wykonawcy należy przyjąć, że puszka jest produktem z Iserlohn.

1) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 24, nr 290.

2) Na temat grawera Johanna Adolfa Keppelmanna zob. Dossmann, Iserlohner Tabakdosen erzählen, Iserlohn 1981, s. 174–177.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 24, nr 290.

207. †	Kostrzyn, zamek Izba muzealna	1758
--------	----------------------------------	------

Kubek rublowy, zwany Sarbinówką. Wyklepany ze srebrnej rublówki, z rymowaną inskrypcją. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Noëla¹⁾:

Vom Rubel hat man mich gemacht,
zum Denkmal Zorndorffs blutiger Schlacht,
da Gott durch Friedrich uns Russen hat geschlagen,

weil wir die Neue Mark erfüllt mit vielen Plagen.

Vivat, es lebe Friedrich der große Held.

25. August 1758.

Tłum.: Zrobiono mnie z rubla na pamiątkę krwawej bitwy pod Sarbinowem, tam Bóg poprzez Fryderyka pokonał nam Rosjan, ponieważ Nową Marchię napelniliśmy wieloma plagami. Wiwat, niech żyje Fryderyk, wielki bohater. 25 sierpnia 1758.

W czasie wojny siedmioletniej (1756–1763) doszło w dniu 25 sierpnia 1758 roku do zbrojnego starcia pruskiej głównej armii z rosyjskimi siłami zbrojnymi. Oddziały króla Fryderyka II musiały stoczyć walkę z przeważającymi siłami zbrojnymi wroga pod Sarbinowem nieopodal Dębna i zwyciężyły²⁾.

1) Noël, s. 16.

2) Zob. P. Schwartz, Aufzeichnungen über die Schlacht von Zorndorf, s. 71–97.

Noël, Aus der Geschichte Küstrins, s. 16; Berliner „Bär”, rocznik 4:1878, s. 191 z 15 października; tamże, rocznik 16:1890 z 31 maja; Küstriner Oderblatt, rocznik 1890, nr 63 z 5 czerwca.

208.	Gorzów Wlkp. (własność prywatna)	1758
-------------	---	-------------

Kubki rublowe, zwane Sarbinówkami. Srebro, wyklepane z monety rubla. Kubek w kształcie segmentu kuli na lekko ku górze sklepionej podstawie z zachowanym brzegiem monety. Gładka ścianka z rymowanymi inskrypcjami historycznymi (A) i (B). U dołu na spodzie znak z godłem miasta Gorzów nad Wartą (Scheffler, nr 314), znak mistrzowski Johanna Friedricha Wagenknechta (C) i pruska pieczęć podatkowa z 1809 roku (Rosenberg nr 4419).

Wys.: 3,1 cm; Ø 5,7 cm (A); Wys.: 3,5 cm; Ø 5,5 cm (B). Język niemiecki. Pismo humanistyczne.

Opis i teksty inskrypcji według Schefflera i Kunsthaus Lampertz¹⁾:

A Weil die Preußen mit den Russen sich getummelt in der Schlacht / So bin ich von einem Rubel gar zum Tummelchen gemacht. / Zorndorf, d(en) 25. August 1758

B Gott gebe Friedrich und seinem Zepter Seegen. Was ist an Wien, Paris und Petersburg gelegen. Zorndorff d(en) 25. Aug(ust) 1758

C WAGENKNECHT²⁾

Tłum.: Ponieważ Prusacy z Rosjanami uwijali się w bitwie, tak ja jestem z jednego całego rubla zrobiony niewyrotnym naczyniem do picia (A). Boże, daj Fryderykowi i jego berłu błogosławieństwo. Co jest Wiedniowi, Paryżowi i Petersburgowi do nałożenia. Zorndorff, dnia 25 sierpnia 1758 (B).

Na temat historycznych wydarzeń zob. nr 209. Podczas bitwy udało się Prusakom zdobyć część rosyjskiej kasy wojennej – owe ruble, z których zostały wykonane przedstawione kubki. Porównywalne tego typu kubki rublowe znane są od C. F. Dulitza w Frankfurcie n. Odrą i Gottfrieda Beila w Królewcu³⁾. W roku 2008 te dwa kubki były licytowane na aukcji sztuki nr 928 Domu Sztuki (Kunsthaus) Lampertz w Kolonii i w dalszym ciągu są własnością prywatną.

1) Scheffler, Goldschmiede Mittel- und Nordostdeutschlands, s. 147, ryc. 7; Kunsthaus Lampertz, Neumarkt 3, 50667 Köln, Auktion 928 Kunstgewerbe (Rzemiosło artystyczne) 20 listopada 2008 r.

2) Scheffler, Goldschmiede Mittel- und Nordostdeutschlands, s. 147, nr 321.

Scheffler, Goldschmiede Mittel- und Nordostdeutschlands, s. 147, ryc. 7; Kunsthaus Lampertz, Neumarkt 3, 50667 Köln, Auktion 928 Kunstgewerbe (Rzemiosło artystyczne) 20 listopada 2008 r.

209.	Kostrzyn	1758
-------------	-----------------	-------------

Medal upamiętniający bitwę pod Sarbinowem. Srebrny. Na awersie obraz – uwiecznione wawrzynem popiersie Fryderyka Wielkiego w zbroi z gronostajem i krzyżem zakonnym po prawej stronie, na krawędzi napis kolisty (A). Na rewersie lew rozszarpuje psa (Rosję), podczas gdy osacza go pięć innych psów, rozpoznawalnych przez herby jako Szwecja, Saksonia, Francja, Lotaryngia i Austria, w tle drzewa, nad nimi napis kolisty (B), u dołu w urywku inskrypcja (C).

Ø 49 mm. Język łaciński. Kapitała.

Opis i teksty inskrypcji według ilustracji u Oldinga¹⁾:

A FrIdericVs MagnVs Rex BorVss(orVm) ETC(ETERA)

B Nec QVantitate nec QValitate VincendVs

C Prael(iVm) Prope ZorndorfiVm / et Cvstrino RVss(iani) Obsid(io) / Liberato XXV Avg(vsti) · / MDCCLIX ·

Tłum.: Fryderyk Wielki, król Prus itd. (A). Ani ilością, ani jakością nie można go pokonać (B). Bitwa pod Sarbinowem wyzwoliła również Kostrzyn z rosyjskiego oblężenia dnia 25 sierpnia 1758 (C).

Za medaliera przyjmuje się Johanna Georga Holztheya. Jeden egzemplarz medalu został znaleziony w ogrodzie domu kaznodziei w Staffelde koło Kremmen (Osthavelland) i przypomina o wygranej bitwie pomiędzy Prusakami i Rosją pod Sarbinowem w wojnie siedmioletniej (1756–1763) 25 sierpnia 1758 roku. Egzemplarz ten znajdował się wcześniej w izbie muzealnej kostrzyńskiego zamku.

1) Olding, s. 130, nr 648.

Olding, Die Medaillen auf Friedrich den Großen von Preußen, s. 130, nr 648; Noël, Aus der Geschichte Küstrins, s. 16–17.

210.	Kostrzyn	1758
------	----------	------

Medal upamiętniający bitwę pod Sarbinowem. Srebro. Opis jak wyżej. Napis kolisty (A) w przeciwieństwie do inskrypcji (B–C) wykazuje odchylenia.

Ø 49 mm. Język łaciński. Kapitała.

Opis i teksty inskrypcji według ilustracji u Oldinga¹⁾:

A FrIdericVs MagnVs Rex BorVssorVm ETC(ETERA)

B Nec QVantitate nec QValitate VincendVs

C Prael(iVm) Prope ZorndorfiVm / et CVstrino RVss(iani) Obsid(io) /
Liberato XXV Avg(vsti) · / MDCCLIIX ·

Tłum.: Fryderyk Wielki, król Prus (A). Ani ilością, ani jakością nie można go pokonać (B). Bitwa pod Sarbinowem wyzwoliła również Kostrzyn z rosyjskiego oblężenia dnia 25 sierpnia 1758 roku (C).

Przyjmuje się, że medalierem był Johann Georg Holzthey. O okoliczności wybicia medalu zob. nr 209.

1) Olding, s. 129, nr 647.

Olding, Die Medaillen auf Friedrich den Großen von Preußen, s. 129, nr 647.

211.	Kostrzyn	1758
------	----------	------

Medal upamiętniający bitwę pod Sarbinowem. Miedź. Na awersie król na koniu po lewej stronie, w tle kawalerzyści i obóz polowy, na krawędzi napis kolisty (A), u dołu w urywku tekst (B). Na rewersie kawaleria rosyjska ścigana przez pruską konnicę, powyżej na krawędzi napis kolisty (C), w tle twierdza Kostrzyn, u góry liczba (D), u dołu w urywku tekst (E).

Ø 41–42 mm. Język niemiecki, kapitała.

Opis i teksty inskrypcji według ilustracji u Oldinga¹⁾:

A FrIdericH DER GROSSE HELD

B AUG(UST) 25 1758

C HAT DIE RUSSEN GEIAGET AUS DEM FELD

D 33000

E BEY CUSTRIN

Tłum.: Fryderyk Wielki, bohater (A). 25 sierpnia 1758 (B). Przepędził Rosjan z pola (walki) (C). Pod Kostrzynem (E).

Na temat okoliczności wybicia medalu zob. nr 209.

1) Olding, s. 130–131, nr 649.

Olding, Die Medaillen auf Friedrich den Großen von Preußen, s. 130–131, nr 649.

212.	Kostrzyn	1758
-------------	-----------------	-------------

Medal upamiętniający bitwę pod Sarbinowem. Miedź. Na awersie król na koniu po lewej stronie, na krawędzi napis kolisty (A), u dołu w urywku tekst (B). Na rewersie uciekające i ścigane oddziały, powyżej na obrzeżu napis kolisty (C), u dołu urywek tekstu (D). Ø 38 mm. Język angielski, kapitala.

Opis i teksty inskrypcji według ilustracji u Oldinga¹⁾:

A THE VALIANT KING OF PRUSSIA

B AUG(UST) 25 1758

C THE RUSSIANS DEFEATED

D CUSTRIN

Tłum.: Waleczny król Prus (A). 25 sierpnia 1758 (B). Pokonał Rosjan (C). Kostrzyn (D).

O okolicznościach wybicia medalu zob. nr 209.

1) Olding, s. 131, nr 650.

Olding, Die Medaillen auf Friedrich den Großen von Preußen, s. 131, nr 650.

213.	Kostrzyn	1758
-------------	-----------------	-------------

Medal upamiętniający bitwę pod Sarbinowem. Miedź. Na awersie król na koniu po lewej stronie, na krawędzi napis kolisty (A), u dołu w urywku tekst (B). Na rewersie uciekające i ścigane oddziały, powyżej na krawędzi napis kolisty (C), u dołu w urywku tekst (D). Ø 24–24,5 mm. Język angielski, kapitala.

Opis i teksty inskrypcyjne według ilustracji u Oldinga¹⁾:

A BY THE VALIANT KING OF PRUSSIA

B AUG(UST) 25 / 1758

C THE RUSSIANS DEFEATED

D CUSTRIN

Tłum.: Przez walecznego Króla Prus (A). 25 sierpnia 1758 (B). Rosjanie zostali pokonani (C). Kostrzyn (D).

O okolicznościach wybicia medalu zob. nr 209.

1) Olding, s. 131, nr 651.

Olding, Die Medaillen auf Friedrich den Großen von Preußen, s. 131, nr 651.

214. †	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1760
---------------	--------------------------------------	-------------

Puszka. Mosiądz z wykutymi obrazami i inskrypcją dla upamiętnienia bitwy pod Torgau w roku 1760. Praca równoczesna. Od roku 1945 zaginiona. Język niemiecki i łaciński. Pismo humanistyczne.

Opis i teksty inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

3. November 1760 / Joh(ann) Hein(rich) Giese²⁾ Torgau fec(it)

Tłum.: 3 listopada 1760. Johann Heinrich Giese (z) Torgau wykonał.

Rozegrana 3 listopada 1760 roku bitwa pod Torgau była ostatnią dużą bitwą wojny siedmioletniej pomiędzy Austrią i Prusami.

1) *Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg*, s. 22, nr 50.

2) Grawer Johann Heinrich Giese (1716–1766).

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 22, nr 50.

215. †	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1761
---------------	--------------------------------------	-------------

Ramię kołowrotka z inskrypcją. Od roku 1945 zaginiony.

Opis i teksty inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

1761 / D. E. L. J.

1) *Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg*, s. 26, nr 582.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 26, nr 582.

216. †	Kostrzyn, Kietzer Straße 132	1761
---------------	-------------------------------------	-------------

Inskrypcja budowlana. Na budynku domu przy Kietzer Straße 132. Język niemiecki.

Opis i teksty inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Dieses Haus ist Anno 1726 von Grund aus neu erbaut worden, Anno 1758 von den Russen einbombardiert und wieder erbaut 1761.

Tłum.: Ten dom został zbudowany od podstaw w roku 1726, zbombardowany przez Rosjan w roku 1758, został ponownie zbudowany w roku 1761.

1) Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg, s. 353.

Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg, s. 353.

217. †	Kostrzyn, zamek	1762
---------------	------------------------	-------------

Dzwon (duży). Brąz. Wieża zamku. Dwie inskrypcje na płaszczu (?): z przodu (A), z tyłu (B). Język łaciński.

Opis i teksty inskrypcji według Hoffbauera¹⁾:

A Confuderat flammorum furor nos omnes templi castellicae campanas, crudele Russorum hoc opus fuit, flammivomis instrumentis bellicis quum prima frustatae tamen obsidionis die saevirent totamque urbem Custrinensem, aedibus nec ullis exceptis, die 15. Augusti anno MDCCLVIII cineribus sepeliri, strenue currarent.

B Ex metallo tandem ruinis reperto refusa sum anno MDCCLXII, ut quota jam lapsa sit hora sono meo incolae discant. Sceptra qui gerit Borussiae potentissimus rex est Fridericus II. Fecit Christianus Daniel Heintze.

Tłum.: Wściekłość płomieni ognia stopiła nas wszystkie, dzwony kościoła i zamku. Było to straszliwym dziełem Rosjan, gdy oni pierwszego dnia oblężenia, wszelako udaremnionego, szaleli z ziewającymi ogniem narzędziami wojennymi, czyniąc to z gorliwością i zapalem, aby całe miasto Kostrzyn bez wyjątku aż po ostatni budynek 15 sierpnia 1758 roku zostało obrócone w popiół (A). W końcu z metalu znalezionego pod gruzami zostałem ponownie odlany w roku 1762, aby przez mój dźwięk mieszkańcy dowiadawali się, która godzina minęła. Tym, który dzierży berło Prus, jest potężny król Fryderyk II. Wykonał (mnie) Christian Daniel Heintze (B).

Dzwony wieży zamkowej były najstarszymi w mieście. Ich los po roku 1882 pozostaje niewyjaśniony. Można przypuszczać, że dzwony te zostały oddane jako pierwsze w czasie I wojny światowej. Ludwisarz Christian Daniel Heintze jako odlewnik działał od roku 1740 do 1778²⁾. Jeden z jego dzwonów miał Ø 70 cm³⁾.

1) Hoffbauer, Eine stündliche Erinnerung an die Schreckenstage Küstrins, s. 228.

2) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 112, 160 (zna tylko jeden dzwon); Schmidt, Märkische Glockengießer, Teil 2, s. 125–126; Teil 3, s. 82 (tego nie wymienia).

3) Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg, s. 348.

Hoffbauer, Eine stündliche Erinnerung an die Schreckenstage Küstrins, s. 228.

218. †	Kostrzyn, zamek	1762
--------	-----------------	------

Dzwon (mały). Brąz. Wieża zamku. Inskrypcja na płaszczu (?). Ø 70 cm. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Hoffbauera¹⁾:

Sororis ad machinam animatis motibus horas distinguente[m] majoris sors
et mea Fuit Custrini annis MDCCLVIII et MDCCLXII, hanc vide lector et
lege. Fecit C(hristian) D(aniel) Hintze.

Tłum: Los mojej większej siostry przy oddzielaniu godzin żwawym ruchem wahadła
był również moim w Kostrzynie w latach 1758 i 1762, popatrz na ten (dzwon), czy-
telniku, i przeczytaj. Wykonał (mnie) Christian Daniel Hientze.

Komentarz zob. nr 217.

- 1) Hoffbauer, Eine stündliche Erinnerung an die Schreckenstage Küstrins, s. 228.
- 2) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 112, 160 (zna tylko jeden dzwon); Schmidt, Mär-
kische Glockengießer, cz. 2, s. 125–126; cz. 3, s. 82 (nie wymienia).

Hoffbauer, Eine stündliche Erinnerung an die Schreckenstage Küstrins, s. 228; Kunstdenkmäler des
Kreises Königsberg, s. 348.

219. (†)	Deszczno, kościół parafialny Muzeum miejskie	1763
----------	---	------

Kielich. Cyna. Inskrypcja fundacyjna (A). Pieczęć cynowa Tobiasa Kannegießera w Go-
rzwie (B)¹⁾.

Wys.: 21 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A J. B. D. S. S. G. V. / 1763

B T(obias) // K(annegiesser)

- 1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3) Leipzig,
nr 1322 (nie wymienia).
- 2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 59.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 348.

220. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny Muzeum miejskie	1763
--------	---	------

Figura anioła. Drewno. Okrągłe kształty, brak ramion, szata biała, zły stan zachowania.
Z tyłu inskrypcja z wbitymi puncami. Od roku 1945 zaginiony.

Wys.: 174 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis i Kunstdenkmäler*¹⁾:

J(ohann) F(riedrich) Buchholtz ASL 1763

Johann Friedrich Buchholtz ożenił się 5 sierpnia 1767 roku w Kostrzynie z Johanną Christiane Riedeln²⁾.

1) *Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg*, s. 17, nr 1350; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 96.

2) Naumann, *Die ältesten evgl.-luth. Trauregister der Stadt Küstrin*, cz. II, nr 626.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 17, nr 1350; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 96.

221. †	Kostrzyn, bastion Kronprinz (Następca tronu)	1763–1794
--------	---	------------------

Tablica pamiątkowa dla podporucznika Johanna Jakoba Thiele, który zginął śmiercią bohaterską przy wieży prochowej w bastionie Kronprinz (Następca tronu) w Kostrzynie 5 lipca 1762 roku. Tablica była wmurowana po zachodniej stronie Großes Kavaliers („Wielkiego Kawalera”), gdzie wcześniej stała wieża prochowa. Od roku 1945 zaginiona. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według ilustracji u Juona¹⁾:

JOHANN JACOB THIELE aus Bartenstein²⁾ in Preussen gebürtig, luth(erischer) Religion, / hatte 2 Jahre Dänemark gedient, und ward im 26. Jahre seines Alters A(nn)o 1742 von dem damals Königl(ichen / Preuss(ischen) Feldmarschall v(on) KLEISTchen³⁾, anjetzt Alt=WOLLDECKschen⁴⁾ Regiment als Rekrut angeworben / und stand unter der des damaligen Hauptmanns v(on) BOCK⁵⁾, anjetzt Major ZSCHUESCHEN⁶⁾ Compag(nie). / Er hatte die Feldzüge in Schlesien als ein tapfere Soldat beýgewohnt, ward Unter=Offizier und marschierte / als Feldwebel A(nn)o 1756 mit aus. A(nn)o 1762, im Monat März, ging er vom Regiment ab, und ward Lieutenant / beý dem Landbataillon des Obrist=Lieutenants v(on) HEIDERSTAEDT⁷⁾ Vice=Commandanten von CÜSTRIN. / Beý Gelegenheit der Rebellion der in CÜSTRIN sitzenden Oesterreichischen Gefangenen, rettete er durch / Gegenwart des Geistes und Tapferkeit den Pulverthurm, so auf dem Wall steht, und wehrte sich so lange, bis der Major / v(on) SIDOW⁸⁾, Commandant des 6ten Bataillons von ITZENPLITZ⁹⁾ mit seinem und der Obrist=Lieutenant / v(on) HEIDERSTAEDT⁷⁾ mit den übrigen Compagnien Landmiliz ihm zur Hülfe kam, die rebellierenden Gefangenen zu / paaren¹⁰⁾ zu treiben und sie ergreifen konnte. Getroffen aber durch einer feindlichen Kugel, sank er als Sieger und Retter / der Stadt auf dem Bette der Ehre. Dies geschah den 5^{ten} Julý 1762 auf das Bastion CRONPRINTZ / am Pulverthurm, wo dieses Denkmal eingemauert ist:

Steh' Wanderer, streue Lorbeeren auf das Grab des Helden, / Bedaure, daß sein Vaterland ihn zu früh verlor. / Noch mehr aber bewundre seine Entschlossenheit, seinen unerschrockenen Muth, seine / Tapferkeit. Und ihr von Preußens Heer vorbeügehende hoffnungs=volle Jünger= / Helden^{a)} ermuntert durch das Beüspiel dieses Helden, kämpft, sieg gleich Ihm fürs / Vaterland, und traget auch dereinst den Ruhm davon, den edle Thaten verdienen.

Tłum.: Johann Jacob Thiele z Bartoszyca w Prusach, wyznania luterńskiego, służył Danii przez 2 lata i w wieku 26 lat w roku 1742 został zwerbowany jako rekrut przez ówczesny królewsko-pruski pułk feldmarszałka von Kleista, obecnie dawny pułk Wolldecka, i służył w kampanii pod (dowództwem) ówczesnego kapitana von Bock, a obecnie majora Zschueschen. Jako dzielny żołnierz brał udział w wyprawach wojennych na Śląsku, był podoficerem i wyruszył razem jako sierżant w roku 1756. W roku 1762, w miesiącu marcu, odszedł z regimentu i był podporucznikiem w batalionie krajowego podpułkownika von Heiderstaedt, wicekomendanta Kostrzyna. Podczas rebelii austriackich jeńców osadzonych w Kostrzynie uratował rozumem i walecznością prochownię, stojąc na wale i broniąc jej tak długo, aż przyszedł mu z pomocą major von Sidow, komendant 6. batalionu von Itzenplitz, ze swoim i z pozostałymi kompaniami milicji lądowej podpułkownika von Heiderstaedt, którzy zbuntowanych jeńców zdołali przegnać do Paaren i ich schwytąć. Jednak trafiony wrogą kulą padł jako zwycięzca i wybawca miasta na polu chwały. To wydarzyło się dnia 5 lipca 1762 roku w bastionie Kronprinz przy wieży prochowej, gdzie jest wmurowany ten pomnik. // Stań Wędrowcze, rozsyp liście wawrzynu na grobie bohatera. Żałuj, że jego ojczyzna utraciła go zbyt wcześnie. Ale jeszcze bardziej podziwiał jego zdecydowanie i nieustraszoną odwagę, jego męstwo. I przejściową nadzieję armii Prus pełnej bohaterskich młodzieńców zachęconych przykładem tego bohatera, walczyście, zwyciężaj (cie) dla ojczyzny i odnoście sławę zasłużoną za szlachetne czyny.

Dnia 5 lipca 1762 roku z więzienia twierdzy w Kostrzynie uciekli austriaccy jeńcy wojenni i ostrzelali z dział miasto. Podporucznik Johann Jakob Thiele z tamtejszego batalionu lądowego z 36 członkami załogi potrafił ich powstrzymać i zapobiec najgorszemu złu. W tej akcji Leutnant Thiele zginął śmiercią bohaterską. Gubernator miasta garnizonowego Kostrzyna od roku 1763 do 1794, książę Friedrich August von Braunschweig-Wolfenbüttel-Oels¹¹⁾, dla upamiętnienia jego bohaterskiego czynu kazał umieścić tablicę pamiątkową¹²⁾. Czas sprawowania przez niego urzędu wskazuje na czas powstania tablicy.

a) Odczyt niepewny. Kutschbach i Juon: *Jünglinge!*?

- 1) Juon, Küstrin, s. 34.
- 2) Bartoszyce.
- 3) Henning Alexander von Kleist (1676–1749), pruski feldmarszałek.
- 4) Hans Christoph von Woldeck (1712–1789), pruski generał-porucznik.
- 5) Bock von, kapitan, bliższa identyfikacja niemożliwa.
- 6) Heinrich Gottlob Zschüschen (1739–1791), pruski major.
- 7) Nikolaus Friedrich von Heyderstädt, podpułkownik, komendant twierdzy Kostrzyn od roku 1762 do 1772.
- 8) Sydow von, major, bliższa identyfikowania niemożliwa.
- 9) Joachim Christian Friedrich von Itzenplitz (1706–1765), pruski generał-major.
- 10) Paaren pow. Potsdam-Mittelmark.

11) Prinz Friedrich August von Braunschweig-Wolfenbüttel-Oels (1740–1805), pruski generał piechoty i od roku 1763 do 1794 gubernator miasta garnizonowego Kostrzyna.

12) Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 210–212; Juon, Küstrin, s. 34.

Juon, Küstrin, s. 34 (fotografia i tekst); Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 210–212 (tylko tekst).

222. †	Mościce, kościół filialny	1764
---------------	----------------------------------	-------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna posrebrzana. Trójstronna stopa na gałkach ze szponami, na kantach umieszczony jest jeden orzeł, drugiego brak. Pieczęci nie można zidentyfikować.

Wys.: 54 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

S. H. Pauli, Kaufmann zu Frankfurt / M. D. Paulin geb(orne) Ludekussin /1764

Tłum.: S. H. Pauli, kupiec z Frankfurtu. M. D. Pauli z domu Ludekuss. 1764.

Według umieszczonej inskrypcji, której całkowita treść jest nieznana, świeczniki ołtarzowe pochodziły z roku 1764. O fundatorce brak bliższych informacji. Z opisu *Kunstdenkmäler* nie wynika, czy inskrypcja została wykonana jednakowo na obu lichtarzach, czy na każdym został zaznaczony każdy fundator z osobna. Od roku 1945 zaginione.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 54.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 54.

223. †	Kostrzyn, ul. Berlińska 200	1764
---------------	------------------------------------	-------------

Inskrypcja na domu *Zur Glocke* (*Pod dzwonem*) przy ulicy Berlińskiej 200.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1764

1) *Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg*, s. 353.

Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg, s. 353.

224. †	Chróścik, kościół filialny	1764
---------------	-----------------------------------	-------------

Kielich. Cyna. Inskrypcja fundacyjna (A). Pieczęć cynowa Tobiasza Kannegießera w Gorzowie¹⁾.

Wys.: 21 cm.

Opis i teksty inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A 1764

B T(obias) // K(annegiesser)

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1322 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 116.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 116.

Mosina, kościół filialny

1764

Zob. 1773.

225. †

Włostów, kościół filialny

po 1764

Talerz ofiarny. Cyna. Pieczęć: kostrzyński znak rozpoznawczy miasta, Fortuna z literami i data roczna. Ø 29,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

J C L 1764

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 110.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 110.

226.

**Dąbroszyn, pałac
Bayreuth – Eremitage des Alten Schlosses**

(1737) po 1764

Portret Eleonory Luise von Wreech z domu von Schöning (1708–1764). Portret do kolan, postać przedstawiona w białej atlasowej sukni. Olej na płótnie. W lewym górnym rogu inskrypcja obrazu, umieszczona dopiero po śmierci portretowanej w roku 1764. Namalowany przez Antoine Pesne.

Wys.: 138 cm; szer.: 107 cm. Język niemiecki. Pismo humanistyczne.

Opis i tekst inskrypcji według obrazu w *Kunstdenkmäler* i *Kościół w Dąbroszynie*¹⁾:

Eleonore Louise / Gemahlin des General / Lieutenant von Wreich /
geb(oren) von Schöning. / geb(oren 2 Februar 1708. / gest(orben) <...>^{a)}
1764.

Tłum.: Eleonore Louise, małżonka generała-porucznika von Wreich z domu von Schöning, urodzona 2 lutego 1708, zmarła <...>^{a)} 1764.

Louise Eleonore von Wreech z domu von Schöning (* 2 lutego 1708 roku w Dąbroszynie, † 1764 roku w Berlinie²⁾), była wnuczką feldmarszałka księstwa Saksonii Hansa Adama von Schöning i spadkobierczynią pałacu w Dąbroszynie. Jej ojcem był Johann Ludwig von Schöning (1675–1713), matką hrabina Juliane Charlotte von Dönhoff. Od 25 maja 1723 roku była żoną generała-porucznika elektora pruskiego Adama Friedricha von Wreecha (1689–1746). Małżonkowie mieli 11 dzieci, m.in.: Eleonorę Charlotte Amalie (* 1724),

Juliane Luise (* 1726), Friedricha Ludwiga (* 1727), Karla Albrechta Adama (* 1728), Sophie Friederike (* 1730), Friedricha Wilhelma Feodora (* 1733) i Ludwiga Alexandra (* 1734). Po jej śmierci, która nastąpiła w roku 1764 w Berlinie, i po śmierci ich ostatniego syna Ludwiga Alexandra w roku 1795 posiadłość Dąbroszyna przeszła w wyniku ożenku ich córki Sophie Friederike (1730–1784) ze Stanislausem Gerhardem von Dönhoff (1725–1758) na ich syna hrabiego Bogisława von Dönhoff-Dönhoffstadt, a później (1816) na hrabiów von Schwerin. W roku 1737 namalował ją malarz pruskiego dworu Antoine Pesne³⁾. Jej portret znajduje się obecnie w Ermitażu Starego Zamku w Bayreuth.

a) Daty dnia i miesiąca nie wykonano.

- 1) Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 50; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 130.
- 2) Niepublikowany testament Louise Eleonore von Wreech z roku 1764 znajduje się w BLHA Potsdam, Pr. Br. Rep. 4a: Kammergericht Berlin, nr 19384.
- 3) Antoine Pesne (1683–1757) był od 1711 roku nadwornym malarzem w Prusach, a od 1722 roku dyrektorem Berlińskiej Akademii Sztuki.

Zobeltitz von, Tamsel und Frau von Wreech, s. 101; Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 50, 142. *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 130, 220.

227. †	Nowiny Wielkie, kościół filialny	1765
---------------	---	-------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Z profilowanymi tralkami. Inskrypcja fundacyjna. Pieczęć cynowa Tobiasza Kannegießera w Gorzowie¹⁾.

Wys.: 39 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A 1765

B T(obias) // K(annegiesser)

- 1) Hintze, *Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3)*, Lipsk 1923, nr 1322 (nie wymienia).
- 2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 63.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 63.

228. †	Łupowo, kościół filialny	1765
---------------	---------------------------------	-------------

Kielich. Cyna. Na stopie rok fundacji (A) i pieczęć Tobiasza Kannegießera w Gorzowie¹⁾. Wys.: 21,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A 1765

B T(obias) // K(annegiesser)

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1322 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 108.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 108.

229. †	Kamień Wielki, kościół parafialny	1766
--------	-----------------------------------	------

Butelka zakręcana. Cyna, pomalowana na żółty kolor. Sześciokanciasta. Pieczęci nie można rozpoznać.

Wys.: 33,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1766

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 73.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 73.

230. (†)	Deszczno, kościół parafialny	1766
----------	------------------------------	------

Chrzcielnica. Cyna. Inskrypcja fundacyjna (A), na koronie inicjały (B) wygrawerowane. Pieczęć cynowa Tobiasa Kannegießera w Gorzowie (C)¹⁾.

Ø 43 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Maria Sophia Sidonia Lehmann / Johann Jakob Ludewich Lehmann / 1766

B J(ohann) J(akob) L(ehmann)

C T(obias) // K(annegiesser)

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Lipsk 1923, nr 1322 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 59.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 59.

231. †	Wieprzyce, kościół filialny	1766
--------	-----------------------------	------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Później w nowej kaplicy cmentarnej. Cyna, lakierowana na czarno. Profilowane tralki nad talerzem podtrzymywanym przez trzy przyspawane stopy. Inskrypcja fundacyjna (A) i pieczęć cynowa Tobiasa Kannegießera w Gorzowie¹⁾.

Wys.: 50,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Martin Klitmann und Maria Elisabeth Hoffmannin verehel(icht)
Klitmannin / 1766

B T(obias) // K(annegiesser)

Tłum.: Martin Klitmann i Maria Elisabeth Hoffmann po mężu Klitmann. 1766.

Odnosnie do fundatorów nie można ustalić bliższych danych.

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Lipsk 1923, nr 1322 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 135.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 135.

Gorzów Wlkp.

1766

Zob. 1726.

232. † Santoczno, kościół parafialny

1767

Skrzynia na pieniądze. Żelazo. Ze skromnymi okuciami rokokowymi. Data roczna.
Wys.: 27 cm; szer.: 2 cm; dł.: 38 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1767

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 143.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 143.

233. † Deszczno, kościół parafialny

1766

Talerz. Głina glazurowana. Scena przedstawiająca jelenia, pod nim data roczna.
Ø 29 cm.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1767

1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Dechsel, Pfarrhaus, Geschirr; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 59.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Dechsel, Pfarrhaus, Geschirr; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 59.

234. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1767
--------	--	------

Dwa świeczniki. Srebro. Gładkie przyspawane płaszczyzny. Inskrypcja fundacyjna (A) i pieczęć: znak z godłem miasta Kostrzyna z inicjałami mistrza (B). Ø 42 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Anna v(on) Bohlen / 1767

B I(oachim) F(riedrich) D(ulitz)²⁾

1) *Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg/N.*, s. 314.

2) Złotnik Joachim Friedrich Dulitz z Bielic (niem. Beelitz), od roku 1715 obywatel miasta Kostrzyna – zob. Scheffler, *Goldschmiede Mittel- und Nordostdeutschlands*, s. 144, nr 5d.

Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg/N., s. 314.

235. †	Dąbroszyn, pałac	1767–1769
--------	------------------	-----------

Gobeliny z „chinoiseriami”. W alkowie na górnym piętrze, zwanym pokojem chińskim. Na obrzeżach naszyte taśmy z inskrypcjami i kartusze z inskrypcjami w języku rosyjskim z rosyjskim orłem, datami rocznymi i sylwetką Petersburga: 1. krajobraz parku z żaglówką i data roczna (A); 2. krajobraz parku z fontanną i grupą Chińczyków oraz data roczna (B); 3. krajobraz parku z wędkującymi Chińczykami i data roczna (C); 4. chiński dostojnik siedzący w ogrodzie, z datą roczną (D).

Wys.: 310 cm; szer.: 359 cm (A); wys.: 310 cm; szer.: 193 cm (B); wys.: 307 cm; szer.: 204 cm (C); wys.: 311 cm; szer.: 203 cm (D).

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

(A) 1767

(B) 1767

(C) 1768

(D) 1769

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 129.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 129.

236. †	Nowiny Wielkie, kościół filialny	1768
--------	----------------------------------	------

Misa chrzcielna. Cyna. Inskrypcja fundacyjna. Bez pieczęci. Ø 25 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Angehörig der Spiegelschen Kirchböcken 1768

Tłum.: Należy do kościoła w Spiegel 1768.

Utworzona na królewskim terytorium dla 30 mieszkańców kolonii przez urząd Mironice w latach 1748–1754 wieś Spiegel w roku 1929 została złączona z majątkiem Nowiny Wielkie (założonym w roku 1809) jako Nowiny Wielkie (niem. Döllensradung). Tamtejszy kościół jest filią Jenina (niem. Gennin).

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 63.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 63.

237. †	Dąbroszyn, pałac	1768
---------------	-------------------------	-------------

Portret księcia Heinricha von Preußen. Olej na płótnie w drewnianej ramie z monogramem (A). Portret do kolan, portretowany przedstawiony w niebieskim surducie z szarfą w kolorze pomarańczowym. Prawa dłoń wskazuje na zgiełk bojowy w tle. Inskrypcja wykonania (B). Od roku 1945 zaginiony.

Wys.: 156 cm; szer.: 108 cm. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A FCP

B H(einrich) Tischbein²⁾ pinx(it) 1768

Tłum.: Namalował Heinrich Tischbein w roku 1768.

Książę Friedrich Heinrich Ludwig von Preußen (1726–1802), syn króla Prus Fryderyka Wilhelma I i jego małżonki Sophie Dorothei von Hannover.

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 129.

2) Johann Heinrich Tischbein starszy (1722–1789), zwany *der Kasseler*, był jednym z najbardziej uznanych malarzy i jednym z największych potrecistów XVIII wieku – ADB, 38:1894, s. 362–371.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 129, 221.

238. †	Santoczno, kościół parafialny	1768
---------------	--------------------------------------	-------------

Dwa wazony. Cyna. Wazony do kwiatów są w kształcie urny z dwoma uchwytyami. Nakłuwana ornamentacja roślinna, u góry inskrypcja fundacyjna. Bez pieczęci. Inskrypcje wybite.

Wys.: 14 cm.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Z. H. 1768

1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Zanzhausen, Blumenvase, bez numeru; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 143.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Zanzhausen, Blumenvase, bez numeru; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 143.

239. †	Santoczno, kościół parafialny do 1945 w Heimatmuseum Friedeberg (Muzeum Regionalne Strzelce Krajeńskie)	1768
--------	---	------

Misa chrzcielna. Cyna. Z wyciętym brzegiem i nakłuwaną ornamentyką roślinną. Inskrypcja fundacyjna. Bez pieczęci.

Ø 21 cm. Język niemiecki. Kapitała. Inskrypcje grawerowane.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

• Z. • H. • 1768 • // • WER • GLAVBET • / • VND • GETAUTFT^{a)} • / •
DER • WIRT • SELICH •²⁾

Tłum.: Kto uwierzy i przyjmie chrzest, będzie zbawiony.

a) Tak oryg.

1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Zanzhausen, Taufschüsse, bez numeru; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 143.

2) Mk 16,16.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Zanzhausen, Taufschüsse, bez numeru; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 143.

240.	Dąbroszyn, kościół filialny	1769
------	-----------------------------	------

Sarkofag. Tablica inskrypcyjna z sarkofagu Juliany Marii Luise von Schack. Owalna blacha cynowa z wygrawerowaną inskrypcją pośmiertną, obramowana repusowaną i posrebrzaną blachą mosiężną.

Wys.: 80,2 cm; szer.: 35,7 cm; pole inskrypcji: wys.: 35,7 cm, szer.: 28,1 cm. Litery: 1,2–1,7 cm. Język niemiecki. Kapitała i minuskuła.

JULIANA MARIA LOWISA / von SCHACK / GEMAHLIN DES
KÖNIGLICHEN / KAMMER HERREN / HERREN von SCHACK
/ GEBOHRNE von WREECH / GEBOHREN den 21. April 1738 /
GESTORBEN den 21. März 1769

Tłum.: Juliana Maria Lowisa von Schack, małżonka królewskiego szambelana, pana von Schack z domu von Wreech, urodzona dnia 21 kwietnia 1738, zmarła dnia 21 marca 1769.

Juliana Maria Luisa von Schack z domu von Wreech od roku 1759 była żoną królewskiego szambelana Gneomara Bernharda Wilhelma von Schacka, pana Prillwitz¹⁾ (1730–1776). Urodziła się 21 kwietnia 1738 roku w Schönebeck w Saksonii-Anhalt, zmarła 21 marca 1769 roku w Berlinie, została pochowana w krypcie kościoła w Dąbroszynie.

Z tego małżeństwa pochodziła Luise Juliana von Schack (1760–1835), która wyszła za mąż 1° w roku 1787 za Heinricha Siegmunda von Czettritz i Neuhaus, a 2° w roku 1796 za Augusta Friedricha Ferdinanda hrabiego von der Goltz (1765–1832).

1) Powiat Müritz w landzie Mecklenburg-Pomorze Przednie.

Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 50, 142.

241. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1769
--------	--	------

Dzwon. Duży. Brąz. Wieża kościelna. Inskrypcja nadzwonne z adnotacją powstania: z przodu (A), z tyłu (B).

Ø 140 cm. Język niemiecki (A) i łaciński (B). Kapitała.

Opis i teksty inskrypcji według Hoffbauera¹⁾:

Z przodu:

A DIESE VIER GLOCKEN SIND NACH VERLANGTEN TOHNEN C. E. G.
C. GEGOSSEN WORDEN VON FRIEDRICH GOTTHOLD KÖRNERN
AVS FREYSTADT A(NN)O 1769.

Po drugiej stronie:

B D(EO) O(PTIMO) M(AXIMO) AVSPICIIS POTENTISSIMI
BORVSSORVM REGIS FRIDERICI MAGNI PATRIS PATRIAE HAEC
CAMPANA, QVAM FLAMMAE EX RVSSORVM INSTRVMENTIS
BELLICIS ORTAE ANNO CIOIOCCLVIII. DIE XV. AVG(VSTI)
CONSVMSERANT, DENVO, VT SIGNVM DARET CHRISTI CIVIBVS
AD CVLTVM DEO PUBLICE EXHIBENDVM ET AD HONOREM
DEFVNCTIS TRIBVENDVM, EST REFSVA ANNO RESTAVRATAE
SALVTIS CIOIOCCCLXIX.

Tłum.: Te cztery dzwony zostały odlane według żądanej tonacji C. E. G. C. przez Friedricha Gottholda Körnera z Freystadt w roku 1789 (A). Bogu Wszechmogącemu. Pod rządami możnego króla Prus Fryderyka Wielkiego, ojca naszej ojczyzny, dzwon ten, zniszczony 15 sierpnia 1758 roku przez płomienie ognia powstałego z narzędzi wojennych Rosjan, w roku przywróconego zbawienia 1769 został odlany na nowo, aby ludowi Chrystusa dawać znak do wyczekiwania na publiczne nabożeństwo i okazywania ostatniej czci zmarłym (B).

Podczas wojny siedmioletniej (1756–1763) 15 sierpnia 1758 roku rosyjskie siły zbrojne zniszczyły miasto Kostrzyn wraz z ewangelickim kościołem parafialnym²⁾. Zniszczone dzwony zostały zastąpione dopiero w roku 1769 czterema nowo odlanymi. Ludwisarz Friedrich Gotthold Körner pochodził z Freystadt (Górny Palatynat) i działał od roku 1768 do 1787³⁾. Los tego dzwonu pozostaje nieznany; uważa się go za zaginiony.

- 1) Hoffbauer, Eine stündliche Erinnerung an die Schreckenstage Küstrins, s. 228, odtwarza inskrypcję w minuskułach, *U* zamiast *V* i *MD* zamiast *CICIO*. Zob. poniżej.
- 2) Berg, Die evangelischen Kirchen, s. 17.
- 3) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 112, 165; Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten, s. 38. Zob. także Schmidt, Märkische Glockengießer, Teil 3, s. 86 i Tureczek, Zabytkowe dzwony, s. 178–179.

Hoffbauer, Eine stündliche Erinnerung an die Schreckenstage Küstrins, s. 228; Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg/N., s. 315 (fragment).

242.	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1769
	Eberswalde-Finnow, kościół Marii Magdaleny	

Dzwon. Drugi. Brąz. Wieża kościelna. Na kryzie fryz akantu. Poniżej cztery ozdobne półwałki i kolejny fryz akantu. Na płaszczu jedenaście cienkich półwałków, służących jako proste liniowanie dla adnotacji wykonania, sformułowanej jako mowa dzwonu. Poniżej znów dwa półwałki i tak samo wykonane dwa kolejne cienkie półwałki.
 Ø 110 cm. Język łaciński. Kapitała. Przerzywniki wyrazów w formie małego leżącego rombu.

POST. / FATA. TRISTISSIMA. / QVE. / ANNO. CICIOCCCLVIII. / DIE. XV.
 AVG(VSTI). / ET. ME. OBMVTECERE. IVSSERVNT. / RESTAVRATA.
 / ANNO. CICIOCCCLXIX. / SIGNVM. / IN. HONOREM. DEI. / DARE.
 COEPI.

Tłum.: Po tragicznym zrządzeniu losu, który w roku 1758 również i mnie okaleczył,
 w roku 1769 zacząłem dawać znak do oddawania Bogu czci.

Na temat okoliczności historycznych i ludwisarza zob. powyżej nr 241. Dzwon znajduje się obecnie w kościele Marii Magdaleny w Eberswalde-Finow.

Hoffbauer, Eine stündliche Erinnerung an die Schreckenstage Küstrins, s. 228 (jako trzeci dzwon!), oddaje inskrypcję w minuskułach, *U* zamiast *V* i *MD* zamiast *CICIO*!; Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg/N., s. 315 (niekompletny); Tureczek, Uwag kilka o dzwonach Friedricha Gottholda Körnera, s. 87–88.

243. †	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny	1769
---------------	---	-------------

Dzwon. Trzeci. Brąz. Wieża kościelna. Adnotacja powstania sformułowana jako mowa dzwonu.

Ø 93 cm. Język łaciński. Kapitała.

Opis i tekst inskrypcji według Hoffbauera¹⁾.

ET ME NECARVNT FLAMMAE PER TOTAM VRBEM MISERE
 SAEVIENTES ANNO CICIOCCCLVIII DIE XV. AVG(VSTI) PER
 DEI GRATIAM ET FRIDERICI CLEMENTIAM REVIVISCERE ET
 PRIMVM SONITVM EDERE COEPI ANNO CICIOCCCLXIX

Tłum.: Również i mnie zabiły godne politowania, szalejące przez całe miasto płomienie w roku 1758 w dniu 15 sierpnia. Dzięki Boskiej łasce i dobru Friedricha zacząłem znowu ożywać i wydawać z siebie pierwsze dźwięki w roku 1769.

Na temat okoliczności historycznych i ludwisarza zob. powyżej nr 241²⁾. Los dzwonu pozostaje nieznany; uważa się go za zaginiony.

- 1) Hoffbauer, Eine stündliche Erinnerung an die Schreckenstage Küstrins, s. 228 (tu jako drugi dzwon!), oddaje inskrypcję w minuskułach, *U* zamiast *V* i *MD* zamiast *CIOIO*!
- 2) Por. Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten, s. 38.

Hoffbauer, Eine stündliche Erinnerung an die Schreckenstage Küstrins, s. 228; Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg/N., s. 315 (niekompletny); Tureczek, Uwag kilka o dzwonach Friedricha Gottholda Körnera, s. 88.

244.	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny Eberswalde-Finnow, kościół Marii Magdaleny	1769
------	--	------

Dzwon. Najmniejszy. Brąz. Wieża kościelna. U góry na szyldzie między podwójnym półwałkiem fryz z anielskich głów ze skrzydłami, u dołu fryz akantu. Poniżej na płaszczu przechodzących na kryzę czternaście cienkich półwałków, służących jako liniowanie dla adnotacji powstania, sformułowanej jako mowa dzwonu. Poniżej dwa kolejne cienkie półwałki.

Ø 68 cm. Język łaciński. Kapitała. Rozdzielniki w formie małego leżącego rombu.

IN. / RVINIS. / A(NNO). CIOIOCCCLVIII. DIE. XV. AVGVSTI. / ET. EGO. SVM. SEPVLT. / EX. IISDEM. / ANNO. CIOIOCCCLXIX. / RESTITVTA. / POST. NOVOS. CASVS. / QVVM. ET. IPSA.^{a)} LVTEA. ADHVC. DENVO. / ERAM. COLLAPSA. / ET. STRVCTOR. MEVS. VITAM. / FERE. SVB. DOMO. A. VENTO. DISIECTA. / AMISERAT. / CONVOCO. CIVES.

Tłum.: W gruzach w roku 1758 dnia 15 sierpnia zostałem również ja pogrzebany i z nich powstałem w roku 1769 ponownie. Po nowych nieszczęśliwych wypadkach straciłem mój blask i znów runąłem. A mój wykonawca omal nie stracił życia pod budynkiem zniszczonym przez orkan. (Ja) zwołuję mieszkańców miasta.

Na temat okoliczności historycznych i ludwisarza zob. powyżej nr 241. Dzwon znajduje się obecnie w kościele Marii Magdaleny w Eberswalde-Finow¹⁾.

a) Kunstdenkmäler: *cjssa*!

- 1) Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten, s. 38.

Hoffbauer, Eine stündliche Erinnerung an die Schreckenstage Küstrins, s. 228, oddaje inskrypcję w minuskułach, *U* zamiast *V* i *MD* zamiast *CIOIO*!; Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg/N., s. 315–316 (niekompletny); Tureczek, Uwag kilka o dzwonach Friedricha Gottholda Körnera, s. 88.

245. †	Kwiatkowice, kościół filialny	1769
--------	-------------------------------	------

Kielich. Cyna. Brak opisu. Pieczęć Tobiasza Kannegießera w Gorzowie¹⁾.

Wys.: 19 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A 1769

B T(obias) K(annegiesser)

Według umieszczonej inskrypcji, której pełna treść jest nieznana, kielich ten pochodził z roku 1769. Konwisarz Tobias Kannegießer działał przynajmniej od roku 1731, a zmarł 29 stycznia 1780 roku w Gorzowie. Od roku 1945 zaginiony.

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer, s. 234, nr 1322 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 54.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 54.

246. †	Santok, wieża dzwonnicza	1769
--------	--------------------------	------

Wiatrowskaz. Wieża dzwonnicza. Stojąca samotnie pośrodku wsi przy ulicy.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1769

Po zburzeniu kościoła szachulcowego z roku 1724 w zachodniej części wsi, co było związane z budową kolei wschodniej, w roku 1858 wybudowano nowy kościół. Natomiast stojąca samotnie wieża dzwonnicza została zbudowana w roku 1769 (według daty rocznej na wiatrowskazie).

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 141.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 141.

247. †	Chróścik, budynek szkoły	1771
--------	--------------------------	------

Laska soltysa. Korzeń akacji, na nim wycięta data roczna.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1771

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 116.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 116.

248. †	Borek, kościół filialny	1771
--------	-------------------------	------

Misa chrzcielna. Miedź. Na obrzeżu linie faliste.

Ø 54 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1771

Według umieszczonej inskrypcji, której pełna treść jest nieznana, misa chrzcielna pochodziła z roku 1771. Od roku 1945 zaginiona.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 55.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 55.

249. †	Stanowice, kościół parafialny	1771
--------	-------------------------------	------

Wiatrowskaz. Wieża kościelna.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1//7/7//1

Kościół z kamienia polnego z dachem dwuspadowym pochodził z późnego średniowiecza. W roku 1871/1872 kościół został znacznie odnowiony z wykorzystaniem cegieł. Wieża zachodnia, również szachulcowa, pochodzi z roku 1771 (według liczby roku na wiatrowskazie). Po stronie północnej barokowa przybudówka krypty z cegły wypalanej, otynkowana, z dachem czterospadowym.

1) *Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Stennewitz, Kirche*, bez numeru; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 123.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Stennewitz, Kirche, bez numeru; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 123.

250. †	Mosina, kościół filialny	1764, 1773
--------	--------------------------	------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Inskrypcja (A) i pieczęć: znak z godłem Kostrzyna oraz Fortuna z literami i datą roczną.

Ø 42 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A C A K 1773

B J C L 1764

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 114.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 114.

251.	Kłodawa, kościół parafialny Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	1774
------	---	------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Świeczniki składają się z profilowanej okrągłej wysokiej stopy, na której umieszczono dwulinijkową inskrypcję fundacyjną (A), i z wielokrotnie profilowanych wąskich tralek z górnym i dolnym okapnikiem. Na wewnętrznej stronie dolnego talerzyka trzykrotnie wykonana pieczęć Christiana Friedricha Rittera w Gorzowie 1756¹⁾.

Wys.: 40 cm; Język niemiecki – pismo humanistyczne. Litery: 0,5–1,1 cm.

A HER(R) Pastor. Frentzel; Zu Klado(w) 1774 / → Barth(olomäus) Sasse;
Fried(rich) Bahr; Kirch=Væter ←

B C(hristian) F(riedrich) // R(itter) / 17 // 56

Tłum.: Pan pastor Frentzel w Kłodawie 1774. Barth(olomäus) Sasse, Friedrich Bahr, ojcowie kościoła (A).

Według umieszczonej inskrypcji, której pełna treść jest nieznana, lichtarze ołtarzowe pochodziły z roku 1774. Pastor Johann August Frentzel urodził się około roku 1705 w Weißensee w Saksonii. Studiował w Erfurcie. W roku 1734 był nauczycielem w sierocińcu (Großes Mil-Waisenhaus) w Poczdamie, w latach 1738–1778 pastorem w Kłodawie. Tam zmarł 28 maja 1778 roku³⁾. Bliższe informacje o ojcach kościoła nie są znane. Konwisarz Christian Friedrich Ritter (Richter) z Gorzowa otrzymał prawa obywatela miasta 5 kwietnia 1756 roku w Cottbus. W roku 1769 przeniósł się do Gorzowa i od tego czasu tu wykonywał swój zawód. Zmarł 3 stycznia 1795 roku w Gorzowie.

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1326 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 57.

3) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 258; t. 2, s. 217.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. II/2/293/1–2; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 57.

252. †	Wysoka, kościół filialny	1774
--------	--------------------------	------

Wiatrowskaz. Wieża kościelna.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

1774

Wieża kościelna została zbudowana w 1719 roku.

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 76.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 76.

253. †	Różanki, kościół filialny	1774
--------	---------------------------	------

Ołtarz. Drewno. Okrągła płyta stołu ofiarnego, z namalowanym aniołem w locie, trzymającym wstęgę z napisem (A), poniżej w czerwonym kartuszu inskrypcja fundacyjna (B). Język niemiecki. Ø 76 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A †

B Andreas Mau 1774

Na temat fundatora nie można ustalić bliższych danych.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 125.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 125.

254. †	Baczyna, kościół parafialny	1775
--------	-----------------------------	------

Świecznik ołtarzowy. Cyna. Profilowana okrągła stopa, grube wielokrotnie profilowane tralki z szerokim profilowanym okapnikiem. U dołu na stopie wygrawerowana inskrypcja fundacyjna z pieczęcią Christiana Friedricha Rittera w Gorzowie¹⁾. Wys.: 40 cm.

Opis i tekst inskrypcji według zdjęcia i *Kunstdenkmäler*²⁾.

A Joh(ann) Droscke Pastor zu Beyersdorff, Mart(in) Meltzer, Frid(rich) Schroeter Kirch Vaeter, 1775

B C(hristian) F(riedrich) // R(itter) / 17//56

Tłum.: Johann Droscke, pastor w Baczynie, Martin Meltzer, Fridrich Schroeter, ojcowie kościoła, 1775

Według umieszczonej inskrypcji, której pełna treść jest nieznana, świecznik ten pochodził z roku 1775. Pastor Johann Droschke (Druschke, Druschky), urodzony w roku 1703 w Kolwitz koło Cottbus, syn zakrystiana D., studiował w Halle. W roku 1736 pastor w Baczynie. Żonaty z Luise Arndt, córką pastora Joachima Friedricha A. w Marwicach. W roku 1783 przeszedł na emeryturę. Zmarł w Baczynie 5 grudnia 1786 roku³⁾. O innych fundatorach brak bliższych informacji. Konwisarz Christian Friedrich Ritter (Richter) z Gorzowa (zob. wyżej) zmarł 3 stycznia 1795 roku w Gorzowie. Od roku 1945 lichtarz zaginiony. Zob. niemal podobny świecznik z roku 1694, nr 129.

1) Hintze, *Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken*, t. 3), Leipzig 1923, nr 1326 (nie wymienia).

- 2) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Beyersdorf, Altarleuchter bez numeru; Kunst-
denkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 51.
3) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 261; t. 2, s. 167.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Beyersdorf, Altarleuchter bez numeru; Kunst-
denkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 51.

255. †	Łupowo, kościół filialny	1775
---------------	---------------------------------	-------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Trójstronna stopa na gałkach. Na stopie inskrypcja fundacyj-
na (A) i pieczęć Christiana Friedricha Rittera w Gorzowie¹⁾.

Wys.: 36 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A Pastor Droschke, Gottfried Deichert, Joh(ann) Fried(rich) Schröter
Kirchenväter / 1775

B C(hristian) F(riedrich) // R(itter) / 17//56

Tłum.: Pastor Droschke, Gottfried Deichert, Johann Friedrich Schröter, ojcowie
kościół. 1775 (A).

Na temat pastora Johanna Droschke (1703–1786) zob. nr 254 i 256. Kościół w Łupowie
był kościołem córką kościoła w Baczynie.

- 1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig
1923, nr 1322 (nie wymienia).
2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 108.
3) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 261; t. 2, s. 167.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 108.

256. †	Santocko, kościół filialny	1775
---------------	-----------------------------------	-------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna posrebrzana. Inskrypcja fundacyjna. Pieczęć: możliwe
jest tylko rozpoznanie znaku miasta Gorzowa.

Wys.: 42 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Johann Druschke Pastor / Martin Sachsse / Christian Schültzke
Kirchen Vaeter 1775

Tłum.: Johann Druschke, pastor, Martin Sachsse, Christian Schültzke, ojcowie ko-
ścioła 1775.

Na temat pastora Johanna Droschke (1703–1786) zob. nr 254 i 255. O ojcach kościoła nie
można ustalić żadnych danych.

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 144.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 144.

257. †	Dąbroszyn, park	1775
--------	-----------------	------

Wiatrowskaz z datą roczną na pawilonie ogrodowym, na dolnym zboczu górnego terenu parku. Wiatrowskaz znajdował się na nadbudowanej wieżyczce z drewna. Metal.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1775

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 131.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 131.

258. †	Krasowiec, kościół filialny	1775?
--------	-----------------------------	-------

Patena. Cyna. Na niej data roczna (A) i pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera z Gorzowa (B)¹⁾.

Ø 15 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A 1775

B I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

1) Hintze, *Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken*, t. 3), Lipsk 1923, nr 1328 (nie wymienia).

2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 121.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 121.

259. †	Gorzów, kościół Jedności	1776?
--------	--------------------------	-------

Inskrypcja budowlana. Na tympanonie nad głównym wejściem. Język łaciński. Kapitała.

Opis i tekst inskrypcji według Engelen i Henninga¹⁾:

TEMPLUM CONCORDIAE / UTRIQUE RELIGIONI EVANGELICAE /
SACRUM, FUNESTO INCENDIO, D(IE) 31. MAI 1768, / FUNDITUS
DELETUM. / AUSPICIIS FRIDERICI MAGNI BORUSSORUM / REGIS /
RESTAURATUM ANNO 1776.

Tłum.: Świątynia Jedności poświęcona obu wyznaniom ewangelickim, którą dnia 31 maja 1768 zniszczył całkowicie nieszczęśliwy pożar, została odbudowana dzięki wsparciu króla Prus Fryderyka Wielkiego.

W roku 1768 ogień zniszczył Przedmieście Santockie oraz kościół, który na rozkaz króla w roku 1776 został odbudowany jako kościół symultaniczny dla wyznania luterańskiego i reformowanego. Zob. nr 142.

1) Engelen und Henning, *Geschichte der Stadt Landsberg an der Warthe*, s. 209.

Engelen und Henning, Geschichte der Stadt Landsberg an der Warthe, s. 209.

260. †	Gorzów, kościół Jedności	1776?
--------	--------------------------	-------

Empory. Wnętrze kościoła jest podyktowane przez wejście główne, ołtarz ambonowy na szerokich ścianach, jak również przez wygięte (łukowate) części empor. Na ścianie wschodniej, naprzeciwko wejścia głównego, osłonięty między pilastrami baniasty kosz ambony z baldachimem zwieńczonym wolutami i urną. Empory obiegające z każdej strony wnętrza kościoła są wsparte na kolumnach tokańskich. Po bokach ołtarza po dwa czworokątne filary, powyżej w owalnych polach prostokątnych balustrady empory malowane inskrypcje: na lewo od ołtarza (A), na prawo (B). Nad głównym wejściem wkleśła empora, a w jej czworokątnej balustradzie dwa owalne pola z bogatym ornamentem akantu i przerwany tekst inskrypcji (C). Ustalenie, czy i jak dalece przy nowszym malowaniu zostały przejęte XVIII-wieczne inskrypcje, nie jest możliwe. Język niemiecki. Fraktura z wydymymi liniami.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęć i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

- A Für euch / gegeben. / Luc(as) 22,19²⁾
 B Für euch / gegeben. / Luc(as) 22,20³⁾.
 C Jesus Christus / gestern und heute // und derselbige auch / in Ewigkeit. / Hebr(äerbrief) 13.8.⁴⁾

Tłum.: Dla was oddane (A–B). Jezus Chrystus wczoraj i dziś, ten sam także na wieki (C).

Na temat historii budowy kościoła Jedności (Konkordienkirche) zob. nr 112.

- 1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Landsberg, Konkordienkirche, nr PK000086.tif i PK000090.tif; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 96–98.
 2) Łk 22,19.
 3) Łk 22,20.
 4) Hi 13,8.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Landsberg, Konkordienkirche, nr PK000086.tif i PK000090.tif; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 96–98.

261. †	Łagów, kościół filialny	po 1776
--------	-------------------------	---------

Dwa talerze ofiarne. Cyna. Na nich pieczęć: znak z godłem Frankfurtu n. Odrą i Justitia z monogramem i data roczną. Ø 23 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

J. P. / 1776

- 1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 137.
Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 137.

262. †	Kostrzyn, twierdza	1778
--------	--------------------	------

Portal zbrojowni. Piaskowiec. Nad wejściem dwa zdobione z przepychem herby brandenburskiego margrabiego Johanna i jego małżonki księżnej Kathariny von Braunschweig-Wolfenbüttel, powyżej inskrypcja odnowienia. Kapitała. Od roku 1945 zaginiony.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

ZEUGHAUS N^o1. ^{a)} ERNEUERT 1778.

Herb: Brandenburg²⁾, Braunschweig-Wolfenbüttel³⁾

Tłum.: Zbrojownia nr 1. Odnowiona 1778.

Portal zbrojowni zbudowanej w latach 1546–1555 ocalał z pożaru podczas rosyjskiego oblężenia w roku 1758.

a) Pod o belka poprzeczna.

1) Deutsches Dokumentationszentrum für Kunstgeschichte – Bildarchiv Foto Marburg, nr KBB 13.106; Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Cüstrin, Schloß, nr 003334/35.

2) Por. Siebmacher, tabl. 5.

3) Czwórdzielny, por. Siebmacher, tabl. 5.

Deutsches Dokumentationszentrum für Kunstgeschichte – Bildarchiv Foto Marburg, nr KBB 13.106; Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Cüstrin, Schloß, nr 003334/35; Juon, Küstrin, s. 59 (zdjęcie).

263. †	Białcz, kościół filialny	1778
--------	--------------------------	------

Kielich. Miedź pozłacana. Okrągła wypukła stopa z takim samym nodusem. Czara z nałożonym przełamany ornamentem w stylu regencji, powyżej inskrypcja własności. Wys.: 26,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

BALTZ. 1778.

Według umieszczonej inskrypcji, której pełna treść jest nieznana, kielich z należącą do niego pateną (Ø 17,5 cm) pochodził z roku 1778. Ponieważ zburzony w roku 1903 kościół szachulcowy został zbudowany w roku 1750, należy przyjąć, że kielich ten nie był najstarszym kielichem. Od roku 1945 zaginiony.

1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Balz, Kelch nr 361109.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Balz, Kelch nr 361109; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 47.

264. †	Roszkowice, kościół filialny	1778
--------	------------------------------	------

Kielich. Cyna. Na kielichu inskrypcja fundacyjna (A) i pieczęć Tobiasa Kannegießera w Gorzowie¹⁾. Patena należąca do kielicha Ø 13 cm.

Wys.: 17 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A J. H. G. 1778

B T(obias) K(annegiesser)

O fundatorze nie można ustalić żadnych bliższych danych. Konwisarz Tobias Kannegießer pracował w zawodzie przynajmniej od roku 1731 i zmarł 29 stycznia 1780 roku w Gorzowie.

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer, s. 234, nr 1322 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 119.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 119.

265. †	Stanowice, kościół parafialny	1778
--------	-------------------------------	------

Kielich. Cyna. Inskrypcja fundacyjna (A) i pieczęć cynowa Tobiasa Kannegießera w Gorzowie¹⁾.

Wys.: 20 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A K. F. K. 1778

B T(obias) // K(annegiesser)

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1322 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 124.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 124.

266. †	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny	1779
--------	--	------

Kielich z należąca do niego pateną. Srebro pozłacane. Okrągła stopa z nodusem, wysoka czara. Na stopie i na czarze wygrawerowane wieńce z liści i litera L. Według inskrypcji na stopie był wykonany w roku 1779 i miał zastąpić kielich spalony w 1758 roku. Pieczęć berlińskiego złotnika Müllera i znak z godłem Berlina¹⁾.

Wys.: 29 cm; Ø 17 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

F. Müller JS

1) Rosenberg, nr 1180.

2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 94.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 94.

267. †

Gorzów Wlkp.

1779

Przedmiot pokazowy gorzowskiego bractwa kurkowego z inskrypcją dedykacyjną. Srebrna tabliczka z wygrawerowaną inskrypcją. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Engelen i Henninga¹⁾:

Im Jahre, da wir dreimal Sieben schrieben,
So lebten wir im vollen Frieden;
Ich ward als König eingebracht.
Acht und sieben ward Krieg gemacht,
Da ich zum zweiten Mal als König eingebracht,
Und Neun und siebzig ward der Frieden,
ich aber weiß nicht, ob mir zum dritten Mal
das Königsreich beschieden.

Tłum.: W roku, gdy pisaliśmy trzy siódemki, żyliśmy w pokoju; ja zostałem królem (strzelców), w siedemdziesiątym ósmym toczyła się wojna, wtedy zostałem królem (strzelców) po raz drugi, a w siedemdziesiątym dziewiątym nastał pokój, ale nie wiem, czy po raz trzeci królestwo (tytuł króla strzelców) będzie mi przeznaczone.

Według Engelen i Henniga gwoździarz Johann Gottlieb Köhler w latach 1777 i 1778 uzyskał godność króla strzelców bractwa kurkowego. Po zawartym 13.05.1779 roku pokoju w Cieszynie, który zakończył bawarską wojnę sukcesyjną między Austrią i Prusami, kazał on do przedmiotu pokazowego, który ofiarował bractwu, dołączyć jeszcze srebrną tabliczkę z wyżej wymienionym tekstem.

1) Engelen und Henning, *Geschichte der Stadt Landsberg an der Warthe*, s. 209.

Engelen und Henning, *Geschichte der Stadt Landsberg an der Warthe*, s. 209.

268. †

Ciecierzycze, kościół filialny

1779

Kielich. Cyna. Brak opisu. Pieczęć Christiana Friedricha Rittera w Gorzowie¹⁾.
Wys.: 22,0 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A 1779

B C(hristian) F(riedrich) // R(itter)

Według umieszczonej inskrypcji, której pełna treść jest nieznana, kielich z należąca do niego pateną (Ø 15 cm) pochodził z roku 1779. Bliższe informacje nie są znane. Konwisarz Christian Friedrich Ritter (Richter) z Gorzowa (zob. wyżej) zmarł 3 stycznia 1795 roku w Gorzowie. Od roku 1945 zaginiony.

- 1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Lipsk 1923, nr 1326 (nie wymienia).
- 2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 58.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 58.

269. †	Deszczno	1779
	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	

Stuła więzi małżeństwa Münch i Lehmann. Jedwab z nadrukiem cytatów biblijnych i innych wraz z podaniem miejsca i daty. Od roku 1945 zaginiona.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

Dechsel, 25. November 1779

Tłum.: Deszczno, 25 listopada 1779.

- 1) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg a. W., s. 25, nr 355.
Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg a. W., s. 25, nr 355.

270. †	Marwice, kościół filialny	po 1779
---------------	----------------------------------	----------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Tralki. Pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera z Gorzowa¹⁾.

Wys.: 37 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

- 1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1328 (nie wymienia).
- 2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 114.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 114.

271. †	Krasowiec, kościół filialny	po 1779
---------------	------------------------------------	----------------

Butelka zakręcana. Cyna. Sześciokanciasta. Pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera z Gorzowa¹⁾.

Wys.: 32 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

- 1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1327 (nie wymienia).
- 2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 121.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 121.

272. †	Santocko, kościół filialny	po 1779
---------------	-----------------------------------	----------------

Misa chrzcielna. Cyna posrebrzana. Z dwoma uchwytami. Inskrypcja fundacyjna. Pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera z Gorzowa¹⁾. Język niemiecki.
Ø 27,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A W. Kreyen zu Beyersdorf

B I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

- 1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Lipsk 1923, nr 1327 (nie wymienia).
- 2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 144.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 144.

273. †	Gorzów Wlkp., dom modlitwy Friedrichstadt Muzeum miejskie	1781
---------------	--	-------------

Misa chrzcielna. Data roczna (A). Znak z godłem Berlina z inicjałami i datą roczną (B), jeleń przed kolumną z takimi samymi inicjałami. Ø 29 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A 1781

B J L // 174[.]

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 99.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 99.

Wieprzyce, kościół filialny Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	1783
---	-------------

Zob. nr 148.

274. †	Dąbroszyn, pałac	1783
--------	------------------	------

Popiersie portretowe Dodo Heinricha von Inn- und Knyphausen. Marmur. Inskrypcja wykonania. Od roku 1945 zaginione. Język łaciński.

Wys.: 63 cm (popiersie).

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Christophorus Hewetson Hibernus²⁾ fecit 1783

Tłum.: Christoph Hewetson Irlandczyk wykonał 1783.

Dodo Heinrich von Inn- i Knyphausen (1729–1789), pruski wysłannik w Paryżu, ożenił się w marcu 1776 roku z wdową Sophie Friederike von Wreech (1730–1784), która była wnuczką generała-porucznika Adama Friedricha von Weercha (1689–1746) i Louise Eleonore von Schöning (1708–1764)³⁾. Tekst inskrypcji drugiego popiersia portretowego z marmuru Sophie Friederike von Knyphausen z domu von Weerch (wys.: 65 cm) nie jest przekazany.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 129.

2) Christopher Hewetson Hibernus (1739 – około roku 1799), irlandzki rzeźbiarz, który od roku 1765 działał w Rzymie – Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, t. 17, Leipzig 1924, s. 13.

3) Straubel, *Bibliographisches Handbuch der preußischen Verwaltungs- und Justizbeamten*, Teil 1, s. 454.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 129, 218 (zdjęcie).

275.	Prądocin, kościół filialny Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	1783
------	--	------

Kielich. Cyna. Wysoka kręcona stopa, segmentowana. Na okrągłym trzonie okrągły profilowany nodus. Na gładkiej, stromej czarze inskrypcja fundacyjna (A). U dołu na stopie pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera z Gorzowa. Brak pateny należącej do kielicha.

Wys.: 22,5 cm, Ø 12,7 cm. Język niemiecki. Kapitała. Litery: 0,5–1,1 cm.

A KELCH ZU ROTENDMAL^{a)} / 1783

B I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

Trzy kolonie Dzierżów (niem. Derschau), Stężyca (niem. Leopoldsfahrt) i Rodenthal zostały założone w roku 1772 na terenie dóbr wiejskich miasta Gorzowa. Nazwy pochodzą od ministra von Derschau, naczelnego radcy finansowego Rodena i księcia Leopolda von Anhalt-Dessau, którzy w roku 1774 przedsięwzięli podróż przez przełom Warty. Obydwa kościoły w Dzierżowie i Rodenthal były kościołami filialnymi Ulimia. Kościół w Rodenthal został wzniesiony około roku 1780 (akta kościelne poczynawszy od roku 1781), a dzisiejszy kościół na jego miejscu w roku 1879²⁾.

a) Tak zamiast *Rodenthal*!

- 1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1328 (nie wymienia).
- 2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 59–60.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. II/3/345; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 60.

276. †	Czechów, kościół filialny	1784
---------------	----------------------------------	-------------

Dzwon. Brąz. Zdobiony akantem i wstęgami. Na płaszczu inskrypcja fundacyjna (A) i adnotacja wykonania (B).

Ø 66 cm. Język łaciński.

Opis i teksty inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A D. G. O(tto) Burchardt Bürgermeister von Landsberg / M(ichael) D(ietrich) Stenigke Inspektor und Pastor / Goldelius Pastor in Lorendorf²⁾ und Zechow³⁾ / Mich(ael) Teschner Schulze in Zechow³⁾ / M. A. Roestel, M. Beyercke Kirchenväter

B J. H. Schellii vidua Sedini 1784

D. G. Otto Burchardt, burmistrz Gorzowa, Michael Dietrich Stenigke, inspektor i pastor, Goldelius, pastor w Wawrowie i Czechowie, Michael Tischner, sołtys w Czechowie, M. A. Roestel, M. Beyercke, ojcowie kościoła (A). Wdowa J. H. Schella Szczecin 1784 (B).

Michael Dietrich Stenigke urodził się w roku 1741 w Gorzowie jako syn senatora Johanna Dietricha S. i Dorothei Kathariny Mund. Studiował na uniwersytecie w Halle. Od 28 listopada 1765 roku był kapelanem wojskowym w regimencie piechoty von Brietzke w Wesel, a od roku 1779 do dnia śmierci 29 czerwca 1797 roku pastorem i superintendentem w Gorzowie⁴⁾. Ernst Gottlieb Friedrich Goldelius urodził się 1 marca 1743 roku w Lipianach jako syn kantora Ernsta Siegfrieda G. i Marii Kathariny Flötesch. Studiował na uniwersytecie w Halle. W roku 1769 został pastorem w Goszczanowie w powiecie Strzelce Krajeńskie, w roku 1774 w Wawrowie koło Gorzowa, a w roku 1800 w Deszcznie. W Świniarach 25 października 1769 roku pojął za żonę Dorotheę Luisę Machatius, córkę tamtejszego pastora Johanna Karla M. Zmarł w Deszcznie 13 kwietnia 1809 roku⁵⁾. O ojcach kościoła nie można ustalić żadnych informacji.

W ludwisarni wdowy po Johannie Heinrichu Scheelu w latach 1771 do 1798 odlanych zostało wiele dzwonów⁶⁾. Drugi czechowski dzwon (Ø 80 cm) z roku 1784 z tego samego warsztatu zaginął już wcześniej.

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 144.
- 2) Wawrów.
- 3) Czechów.

- 4) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 259; t. 2, s. 854.
 5) Tamże t. 1, s. 239, 258, 260; t. 2, s. 254.
 6) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 117, 171; Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten, s. 53.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 144.

277.	Dąbroszyn, kościół filialny	1785
-------------	------------------------------------	-------------

Inskrypcja pośmiertna z trumny Friedricha Wilhelma Feodora von Wreecha. Prostokątna blacha cynowa z wygrawerowaną inskrypcją pośmiertną, ujęta w ramę z blachy mościejnej z astralnym motywem puncowanego bordiurą, posrebrzana.

Wys.: 38,3 cm; szer.: 24,8 cm; pole inskrypcji: wys.: 23,5 cm, szer.: 20,6 cm. Litery: 1,2–2,1 cm. Język niemiecki. Pismo humanistyczne.

Friederich Willhelm Feodor. / Frey Herr Von Wreich. / S(eine)r Königl(ichen) Maiestet / Von Preussen. Würcklicher / Kammerherr Und Hoff Marschal[1]^{a)} / bey S(eine)r Königl(ichen) Hoheit / des Printzen Heinrich / Von Preussen¹⁾: Sin[d]^{a)} Gebohren Zu Berlin / den 29ten Jannuary 173[3]^{a)} / Und Gestorben Zu Berlin / den 23ten May 1785

Tłum.: Friederich Willhelm Feodor baron von Wreich, jego królewskiej mości Prus rzeczywisty szambelan i marszałek dworu u jego królewskiej wysokości księcia Heinricha von Preussen: urodził się w Berlinie 29 stycznia 173(3) i zmarł w Berlinie dnia 23 maja 1785.

Friedrich Wilhelm Feodor von Wreech (urodzony 29 stycznia 1733, zmarł 23 maja 1785), rzeczywisty szambelan i marszałek dworu u księcia Heinricha von Preußen, syn królewsko-pruskiego generała-porucznika Adama Friedricha von Wreech (1689–1746) i Louise Eleonore von Schöning (1708–1764), córki Johanna Ludwiga von Schöning. Jego zwłoki zostały przewiezione z Berlina do Dąbroszyna i pochowane w tamtejszym kościele. Zob. nr 279.

a) Litera przykryta przez ramę.

- 1) Księżę Friedrich Heinrich Ludwig von Preußen (1726–1802) był 13 dzieckiem króla Prus Fryderika Wilhelma I i jego małżonki Sophie Dorothei von Hannover.

Fontane, Wanderungen durch die Mark Brandenburg, Zweiter Teil, s. 413; Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej, s. 51–52, 144.

278. †	Brzozowiec, kościół filialny	1785
---------------	-------------------------------------	-------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera z Gorzowa¹⁾. Od roku 1945 zaginione.

Wys.: 33 cm.

Opis i teksty inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A Prediger J(ohann) J(oachim) Münch, Schulze D. L. Münchenberg 1785

B Kirchenväter Erd(mann) Schmidt, G. Karney 1785

C I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

Tłum.: Kaznodzieja J(ohann) J(oachim) Münch, Schulze D. L. Münchenberg 1785

(A). Ojcowie kościoła Erd(mann) Schmidt, G. Karney 1785.

Według umieszczonej inskrypcji, której pełna treść jest nieznana, świeczniki ołtarzowe zostały ufundowane w roku 1785. Johann Joachim Münch urodził się 31 sierpnia 1751 roku w Deszcznie jako syn pastora Johanna Joachima M. i Dorothei Euphrosine Wegner. Był pastorem w Deszcznie od roku 1776 do 1799. Tam zmarł w roku 1799³⁾. O innych fundatorach nic nie wiadomo. Należy przyjąć, że świeczniki pochodziły z kościoła w Deszcznie. Konwisarz Johann Ernst Raeder (Reder, Röder) był synem siodlarza Johanna Ernsta Raedera w Berlinie. Tam uczył się u Christopha Friedricha Saeuberlicha od roku 1760 do 1765. W dniu 15 września 1779 roku od cechu berlińskiego otrzymał uprawnienia mistrzowskie na Gorzów. 30 marca 1780 roku ożenił się z Marią Dorotheą, córką piekarza wypiekającego białe pieczywo Samuela Matthae. Tam zmarł po roku 1798.

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1328 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 47.

3) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 258; 2, s. 580.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 47.

279.

Dąbroszyn, park

1785–1795

Epitafium z obrazem i urną dla upamiętnienia zmarłego rodzeństwa Ludwiga Alexandra von Wreech (1734–1795) (zob. nr 299): siostry Sophie Frederike (1732–1784) (zob. nr 287) i brata Friedricha Wilhelma Feodora (1733–1785) (zob. 277). Gdzie były umieszczone inskrypcje napisane w języku francuskim (A–B), nie wiadomo.

Opis i teksty inskrypcji według Fontane¹⁾:

A Complaints de Louis Alexandre Comte de Wreich sur la perte de sa sœur et de son frère.

B Naissez mes vers, soulagez mes douleurs
Et sans efforts coulez avec mes pleurs!
Pour vous pleurer je devance l'aurore,
L'éclat du jour augmente mes ennuis,
Je gémis seul dans le calme des nuits,
La nuit s'envole et je gémis encore,
Vous n'avez point soulagé mes douleurs,
Naissez mes vers, laissez couler mes pleurs.

Tłum.: Żale Louisa Alexandra hrabiego von Wreicha po stracie siostry i brata (A).
Niech narodzą się moje wiersze, ukoją mój ból i bez trudu spłyną z moimi łzami!
Płacę za wami, ubiegnę świt, świt powiększa mój frasunek, samotnie ubolewam
w ciszy nocy, noc mija, a ja wciąż jeszcze wzdycham, wcale nie ukoiliście mojego
ból, niech narodzą się moje wiersze, pozwólcie płynąć moim łzom (B).

Ludwig Alexander von Wreich (von Wreech) (1734–1795), hrabia, szambelan i marszałek dworu Heinricha von Preußen. Był synem Adama Friedricha von Wreecha (1689–1746) i jego żony Luise Eleonore von Schöning (1708–1764). Po swoim bracie baronie Friedrichu Wilhelmie Feodorze von Wreech (1733–1785) był kolejnym dziedzicem i sędzią Dąbroszyna i Warników, ostatnim z rodu. Zmarł 23 maja 1785 roku. Jego siostra Sophie Friederike von Wreech (1730–1784) w jej ostatnim związku była żoną pruskiego wysłannika w Paryżu Dodo Heinricha von Inn- und Knyphausena (1729–1789), a zmarła 19 czerwca 1784 roku. Powstanie tego epitafium należy datować po śmierci rodzeństwa i za życia Ludwiga Alexandra.

1) Fontane, Wanderungen durch die Mark Brandenburg, Zweiter Teil, s. 408.

Fontane, Wanderungen durch die Mark Brandenburg, Zweiter Teil, s. 408.

280. †	Chróścik, kościół filialny	1786
---------------	-----------------------------------	-------------

Butelka zakręcana. Cyna. Sześciokanciasta. Inskrypcja (A). Pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera w Gorzowie¹⁾. Język niemiecki.

Wys.: 20 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Prediger J(ohann) S(amuel)^{a)} L(eutlof) / F. M. / M. A. Kirchenväter /
Pastor Senior Joh(ann) Druschke 1786

B I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

Tłum.: Kaznodzieja J(ohann) S(amuel) L(eutlof), F. M., M. A., ojcowie kościoła,
pastor senior Joh(ann) Druschke 1786 (A).

Kaznodzieja Johann Samuel Leutlof urodził się 9 lutego 1759 roku w Drzeniowie jako syn pastora Samuela L. i jego małżonki Anny Rosine Roth. Studiował na uniwersytecie w Halle. Został powołany 27 czerwca 1784 roku do Byczyny, tam zmarł 17 lipca 1795 roku³⁾. Na temat pastora Johanna Droschke zob. nr 254. O ojcach kościoła nie można ustalić żadnych bliższych informacji.

a) *Kunstdenkmäler*: G.

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1327 (nie wymienia).

2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 116.

3) *Evangelisches Pfarrerbuch*, t. 1, s. 261; t. 2, s. 499.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 116.

281. †	Pyrzany, dawna leśniczówka	1786
--------	----------------------------	------

Inskrypcja domu. Przy wyjściu od strony północnej wsi. Nad drzwiami domu mieszkalnego z dachem dwuspadowym data roczna i monogram.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1786 / FR

Ten dom mieszkalny był pierwotnie domem urzędowym.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 118.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 118.

282. †	Dąbroszyn, park	po 1786
--------	-----------------	---------

Kamień upamiętniający Lisettę Tauentzien z domu Marschall. Biały piaskowiec, na nim wygrawerowana inskrypcja w języku francuskim.

Opis i tekst inskrypcji według Fontane¹⁾:

Rose, elle a vécu ce que vivent les roses – l'espace d'un matin²⁾

Tłum.: Róża, ona żyła, jak żyją róże – chwilę (była ona kwiatem) poranka.

Kamień ten został postawiony na pamiątkę pięknej Lisette (Elisabeth) Tauentzien z domu Marschall, pierwszej żony Bogisława Friedricha Emanuela hrabiego Tauentzien von Wittenberg (1760–1824)³⁾. Pobrali się w roku 1785; rok później (1786) Lisette zmarła.

1) Fontane, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg*, Zweiter Teil, s. 408.

2) Cytat ten pochodzi z wiersza francuskiego pisarza François de Malherbe (1555–1628): *Consolation à M. du Périer sur la mort de sa fille* z roku 1598 – *Oeuvres Complètes de François de Malherbe* par L. Lalanne, t. 1, Paris 1862, s. 38–43.

3) Gorszkowsky von, *Das Leben des Generals Grafen Bogislaw Tauentzien von Wittenberg*, Frankfurt a. O. 1832; ADB, 37:1894, s. 447–452.

Fontane, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg*, Zweiter Teil, s. 408; Tamsel–Dąbroszyn. Schlösser und Gärten der Neumark, s. VII.

283.	Kostrzyn, kościół miejski i parafialny Muzeum Twierdzy Kostrzyn	1787?
------	--	-------

Trumna ze szczątkami trojga dzieci Johanna Schapera: Johanna Ernsta, Johanna Friedricha i Marthy Sabine po mężu Fehr. Miedź. W kształcie trapezu, na sześciu okrągłych nogach, z przodu i z tyłu po dwa uchwyty, ściany boczne podzielone na trzy pola. Malowana inskrypcja znajduje się na wieku trumny i przy ostatniej rekonstrukcji została popsuta. Wys.: 63 cm; szer.: 83 cm; głębokość: 58,5 cm. Język łaciński. Kapitała. Litera: 1,8–2,2 cm.

QVIESCANT IN / PACE! / PARENTVM OPTI-/MORUM / ET /
 COGNATORVM / DILECTORVM / OSSA ET CINERES / QVOS HAC IN
 CISTA / CONDÌ CVRAVIT / PIETAS / B(EATI) IOH(ANNIS) SCHAPERI
 / I(VRIS) V(TRIVSQVE) L(İCENTIATI) CAM(ERAE) ADV(OCATI)
 ET / CIV(İTATVM) NEOM(ARCHİAE) SYND(İCI) / FİLİORVM /
 IOH(ANNIS) ERNESTI DV-/CIS REG(ENTIS) MECLENB(VRGİCI) /
 CONSİLİARIİ [AVLI-/C]İ^{a)} ET ARCHİATRİ / []^{b)} ET / IOH(ANNIS)
 FRIDERICIİ / REGİS BORVSSIÆ / CONSİLİARIİ RE[Gİ-]/MINIS^{c)} IN
 POSTERA / NECNON FİLİÆ / MARTHÆ SABİNÆ / CONSİLİARIİ
 AVL(İCI) / ERN(ESTI) FRİDERICIİ FEHRİİ / VXORIS. / ANNO.
 MDCCXIII[C]^{d)}.

Tłum. Niech spoczywają w pokoju! Kości i prochy naszych najlepszych rodziców i ukochanych krewnych, których złożenie do tej urny pokazuje szacunek dla śp. Johanna Schepera, licencjata obu praw, adwokata kamery sądowej i syndyka miast Nowej Marchii, synów: Johanna Ernsta, radcy dworu i osobistego lekarza rządzącego księcia Mecklenburgii, i Johanna Friedricha, radcy króla Prus, a potem córki Marthy Sabiny, małżonki Ernsta Friedricha Fehra. W roku 1787(?).

Brak przekazów odnośnie do powodów złożenia szczątków trojga dzieci Johanna Schapera w jednej trumnie. Przypuszczalnie powodem było zniszczenie kościoła wraz z kryptą podczas oblężenia miasta przez Rosjan w roku 1758. Sam Johann Schaper zmarł 8.05.1688 roku i został pochowany w kościele NMP w Kostrzynie. Na temat jego rodziny i dzieci zob. nr 123, 124. Jego syn Johann Ernst, ur. 26.04.1668 roku, zmarł 11.01.1721 roku w Rostocku i jak wynika z inskrypcji, był pochowany również w kościele NMP¹⁾. Drugi syn Johann Friedrich, ur. około roku 1670, doktoryzował się w 1694 roku w Jenie, od 1696 roku był pomorskim radcą rządowym, 31.03.1714 roku otrzymał szlachectwo. Około 1740 roku miał umyślnie zbankrutować²⁾ i potem zmarł. Ustalenie dokładnej daty śmierci Marthy Sabiny, wymienionej tutaj nie jako wdowa, również nie jest możliwe. Jako że jej małżonek Ernst Friedrich Fehr (* 13.12.1659) zmarł 25.07.1732 roku w Królewcu, zmarła ona dopiero potem (według inskrypcji jako ostatnia, tzn. po roku 1740)³⁾. To stwierdzenie potwierdza przypuszczenie, że złożenie szczątków trojga dzieci Johanna Schapera jest ściśle związane ze zniszczeniem krypty w roku 1758. Jak wiadomo, po tej katastrofie z roku 1758 kościół był odbudowany najpierw w 1767, a potem w 1787 roku. Możliwe więc jest, że znalezione i zabezpieczone podczas przeprowadzanych prac przy odbudowie szczątki trojga wyżej wymienionych dzieci z inicjatywy rodziny Schaper zostały złożone we wspólnej trumnie. Potwierdzałaby to zrekonstruowana data roczna 1787, a wykluczałaby nieuzasadniony rok 1713. Sama krypta została odrestaurowana dopiero w 1882 r. przez Fryderyka Wilhelma III. W roku 1945 podczas działań wojennych została zasypana i dopiero w latach 90. XX wieku ponownie odkopana.

a) Jako że Johann Ernst Schaper był radcą dworu księcia Mecklenburgii, to odrestaurowane resztki liter *X.I.I* dopuszczają odczyt *AVLICİ*. Mniej prawdopodobny: *İNTİMİ*.

b) Po odrestaurowaniu T? Jedno słowo w tym miejscu jest zbyteczne.

c) Oryg. błędnie: *RE[Gİ]/MENİS*.

d) Według stanu fotografii przed odrestaurowaniem możliwa jest rekonstrukcja daty rocznej *MDC-CXIIIC* (zamiast klasycznej *MDCCLXXXVII*). Ta oszczędna z uwagi na miejsce forma daty rocznej występuje często również w starodrukach Schapera (n.p. Staatsbibliothek Berlin: 6 w Ja 311; 5 w Ja 12531–1694/1725). Zob. na ten temat komentarz wyżej.

- 1) Krause Karl Ernst Hermann, Schaper, Johann Ernst, ADB, Band 30:1890, s. 575.
- 2) Straubel, Biographisches Handbuch der preußischen Verwaltungs- und Justizbeamten, Teil 2, s. 850.
- 3) Geheiratet 19.10.1687. Siehe Die angebothene Hoffnung als der Ancker unserer Seele: Zu Unvergesslichem Ruhm-Gedächtnis Des... Ernst Friedrich Fehr... Nachstehender Maßen an das Licht gesetzt. Königsberg: Reußner, 1732, s. 23.

Muzeum Twierdzy Kostrzyn, sygn.: L-B-48/1; Zdrenka, Sarkofag rodziny Schaper, s. 79–86.

284. †	Dzieduszyce, kościół filialny	1787
---------------	--------------------------------------	-------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Data fundacji. Pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera z Gorzowa 1779¹⁾.

Wys.: 34 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A 1787

C I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Lipsk 1923, nr 1328 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 60.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 60.

285. †	Ulim, kościół filialny Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1787
---------------	---	-------------

Obraz ołtarzowy. Olej na drewnie. Przedstawione sceny: 1. Ukrzyżowanie i 2. Zmartwychwstanie. Malarstwo prymitywne w kolorze czerwonym, niebieskim i białym. Na stronie odwrotnej malowidła przedstawiającego Zmartwychwstanie inskrypcja.

Wys.: 75 cm, szer.: 65 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Dieses Altar ist zum erstenmahl gemahlet worden 1697. Hiernach durch Ansuchen und Stiftung des hiesigen Herrn Prediger Münch und Herrn Lehn Schultzen Jahn, beide Kirchenväter G. Bumcke und C. Hänsele zum zweitenmahl von neuem anno 1787 durch Maler Cousinet²⁾ aus Landsberg gemahlet worden.

Tłum.: Ołtarz ten został namalowany po raz pierwszy w roku 1697. Następnie dzięki prośbom i fundacji tutejszego pana kaznodziei Müncha i pana sołtysa lennego Jahna, obu ojców kościoła G. Bumcke i C. Hänselera został namalowany po raz drugi na nowo w roku 1787 przez malarza Cousinet z Gorzowa.

Johann Joachim Münch urodził się w Deszcznie 31 sierpnia 1751 roku jako syn ojca o tym samym imieniu, który był od roku 1746 do 1775 pastorem, i Dorothei Euphrosine Wegner. Następnie, gdy ojciec przeszedł na emeryturę, tutejsze probostwo, do którego należał kościół w Ulimiu, przejął jego syn i urząd ten sprawował do swojej śmierci w roku 1799³⁾.

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 65.
- 2) Künstlerlexikon zna tylko jedną malarkę Catharinę Elise Cousinet (1729, † po 1790), zamężną z Ludwigiem Simonem l'Empereur, która nie może być identyczna z malarzem Cousinet z Gorzowa – Allgemeines Künstlerlexikon, Theil 2, s. 235; Neues allgemeines Künstler-Lexicon, t. 4, s. 117.
- 3) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 258; t. 2, s. 580.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 65.

286. †	Dąbroszyn, park	1787
---------------	------------------------	-------------

Pomnik w formie obelisku upamiętniający uroczystość, podczas której trzej rycerze zakonu joannitów: Bogislaus Friedrich Carl Graf von Dönhoff (1854–1809), Friedrich Ludwig von Schack (1747–1829) i Bogislaw Friedrich Emanuel hrabia Tauentzien von Wittenberg (1760–1824) witali księcia Heinricha von Preußen (1726–1802) w czerwcu 1787 roku w parku dąbroszyńskim. Pomnik postawiony w miejscu, gdzie odbyło się to spotkanie. Na obiekcie umieszczono inskrypcję (A), poniżej (B). Język francuski.

Opis i teksty inskrypcji według Fontane¹⁾:

A En memoire / du passage de Gabel en Bohême / par / le prince Henri de Prusse²⁾ / le 31. Juillet 1778.

B Ce marbre véridique aux siècles à venir / Du héros de notre siècle attestera la gloire, / Mais tout ce qu'il peut contenir / N'est qu'un feuillet de son histoire.

Tłum.: Dla upamiętnienia zajęcia przełęczu Jablonné v Podještědí w Czechach przez księcia Prus Henryka w dniu 31 lipca 1778 (A). Ten wiernie oddający prawdę marmur będzie świadczył przyszłym pokoleniom o sławie bohatera naszego stulecia, ale wszystko, co on był w stanie uchwycić, jest tylko pojedynczą kartką z jego historii (B).

Wydarzenie to, o którym wspominano uroczystości przy okazji wizyty księcia Prus Henryka w parku dąbroszyńskim, miało miejsce w czasie zwycięskiej wojny bawarskiej, w której armią dowodził książę Heinrich. Po wypowiedzeniu przez Prusy 3 lipca 1778 roku wojny Austrii, oddziały pruskie wkroczyły 5 lipca do Czech. Posuwająca się naprzód w kierunku Liberca armia księcia Heinricha musiała przejść przez przełęcz Jablonné v Podještědí, co też udało się księciu bez walki 31 lipca. Po obu stronach szybko doszło do dużych problemów logistycznych, stąd też unikano potyczek militarnych, które byłyby godne uwagi.

Książę Henryk von Preußen pozostawał przy tym zupełnie beczynny, co doprowadziło ponownie do rozłamu z jego bratem królem Fryderykiem II. 13 maja 1779 roku wojna została zakończona.

- 1) Tłum.: „Latem 1787 roku widywano go jednakże miesiącami w Dąbroszynie, przygotowującego odświętnie teren wokół pałacu i parku na zapowiadzaną wizytę księcia Henryka. Książę Ludwig (von Wreech, 1734–1795) żył wystarczająco długo w bliskości księcia, żeby podsłuchać u mistrza w dziedzinie przygotowania uroczystości przynajmniej parę rzeczy z jego sztuki inscenizacji, a kiedy książę w lipcu wspomnianego roku rzeczywiście pojawił się w Dąbroszynie, powitały go aranżacje, gustowne i przynoszące chlubę, jakich by sam lepiej nie potrafił zrobić (...). Na tyłach Dąbroszyna, bezpośrednio za parkiem, znajduje się część z lasem i wzniesieniami, przez które ciągnie się parów, droga do sąsiedniej wsi Zorndorf. Niech będzie, że ów parów był rzeczywiście podobny do terenu, o którego reprodukcję chodziło, lub też niech będzie, że brano po prostu to, co się miało, obojętnie. Książę Ludwig kazał ten parów wybrukować, żeby w tym miejscu jeszcze raz obrazowo przestawić zdobycie szturmem przełęczu Jablonné, jedno z najwspanialszych czynów zbrojnych księcia. Na dole stali dąbroszynianie i kostrzynianie, głowa przy głowie, by na własne oczy zobaczyć to wspaniałe widowisko, a fajerwerki i kule świetlne rozświetlały noc, podczas gdy hrabia Ludwig z jednego wzgórza leżącego z boku prowadził księcia aż do momentu wejścia na most. Wśród radosnych okrzyków ludu przekroczył tenże »wawóz«, na końcu którego wyszli mu naprzeciw trzej rycerze (zakonu) joannitów: hrabia Dönhoff, von Schack i von Tauenzien w czerwonej szacie wojennej i czarnych płaszczach zakonnych, wskazując na transparentne słowa” (zob. niżej) – Fontane, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg*, cz. 1, s. 413.

„Park zewnętrzny jest częścią lasu, wznoszącą się od podnóża wzniesienia aż po jego szczyt, a patrząc od załamania, tworzy kulisy końcowe całego obrazu. Na wysokości wzgórza wznosi się jedna z greckich świątyń, jakie z lubością budowano w okresie rokoko, podczas gdy dalej wstecz ścianę wzgórza przełamywał parów, przez który prowadzi droga do Sarbinowa. To było w tym wawozie, gdzie w latach osiemdziesiątych księciu Henrykowi dla uczczenia sforsowania wawożu Jablonné jeszcze raz przygotowano inscenizację. Naturalnie przy ogniach bengalskich. Jar ten wybrukowano właśnie w tym celu; Minerva, piękna dwudziestoletnia hrabina Dönhoff, przemawiając wzniośle, prowadziła kolumnę szturmową przez most, na którego drugim końcu witało księcia trzech rycerzy zakonu joannitów: von Schack, hrabia Dönhoff i hrabia Tauentzien, w pełnym stroju zakonnym, przyjmując go słowami, wypowiedzianymi już wcześniej w innym miejscu: *Henry paraît! il fait se rendre! Vous fremissez fiers Autrichiens! Si vous pouvez le voir, si vous pouvez l'entendre, Vous béniriez le sort qui vous met dans ses mains.* (Co znaczy: *Henryk zjawia się! i przed jego spotkaniem! drży Austria i poddaje się! Wy go znacie, będziecie błogosławić, dumni wrogowie, że On was pokona*” – tamże, cz. 2, s. 406.

- 2) Książę Friedrich Heinrich Ludwig von Preußen (1726–1802) był 13 dzieckiem króla pruskiego Fryderyka Wilhelma I i jego żony Sophie Dorothei von Hannover.

Fontane, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg*, Erster Teil, s. 413; Zweiter Teil, s. 406–407; Zobelitz von Feodor, Tamsel und Frau von Wreech, s. 111 (ilustracja); *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 131; Tamsel–Dąbroszyn. *Schlösser und Gärten der Neumark*, s. VIII, 20.

287. †

Dąbroszyn, pałac

1788

Popiersie portretowe Sophie Friederike von Knyphausen z domu von Weerch (1730–1784), zgodne z popiersiem marmurowym (zob. nr 279). Brąz na wapiennym cokole. Inskrypcja wykonania. Od roku 1945 zaginione.

Wys.: 65 cm (popiersie).

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

F(rancesco) Righetti²⁾, Roma 1788

Tłum.: Francesco Righetti, Rzym 1788.

Sophie Friederike von Wreech (1730–1784), wnuczka generała-porucznika Adama Friedricha von Weercha (1689–1746) i Louise Eleonore von Schöning (1708–1764), wychodziła za mąż dwukrotnie: 1° 7 września 1752 roku za Stanisłausa Gerharda von Dönhoffa (1725–1758) i 2° w marcu 1776 roku za pruskiego wysłannika w Paryżu Dodo Heinricha von Inn- und Knyphausen (1729–1789). Popiersie powstało po jej śmierci.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 129.

2) Francesco Righetti (1749–1817), włoski rzeźbiarz, wyrabiał ozdobne przedmioty ze srebra i brązu, działał w Rzymie.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 129.

288. †	Gorzów Wlkp.	1788
--------	--------------	------

Puchar cechu szewców. Cyna. Stopa i trzon okrągłe, na cylindrycznym naczyniu dwa zgrubienia (Wülste) z głowami lwa. Na pokrywce figura kobieca. Na naczyniu wygrawerowane but z cholewką i data roczną (A) oraz inskrypcja (B). Pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera w Gorzowie (C)¹⁾. Język niemiecki.

Wys.: 58 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A 1788

B J. C. Roloff von Fuerstenberg als Altgesell, M. L. Kittel von Landsberg a(n) W(arthe) Schreiber, J. G. Brose von Bitterfeld Deputirter, Meister A. Pfaffenschlaeger, Meister C. Fels Vorsteher, J. G. Holtzstein von Landsberg a(n) W(arthe)

C I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

Tłum.: J. C. Roloff von Fuerstenberg jako starszy czeladnik, M. L. Kittel z Gorzowa, pisarz, J. G. Brose von Bitterfeld, deputowany, mistrz A. Pfaffenschlaeger, mistrz C. Fels, przewodniczący, J. G. Holtzstein z Gorzowa nad Wartą (B).

Oдноśnie do wymienionych osób nie można ustalić bliższych danych.

1) Hintze, *Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3)*, Lipsk 1923, nr 1327–1328 (nie wymienia).

2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 103.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 103.

289. †	Włostów, kościół filialny	1789
--------	---------------------------	------

Kielich. Cyna. Stopa kręta, na niej rok fundacji (A) i pieczęć Johanna Ernsta Raedera w Gorzowie 1779¹⁾. Patena należąca do kielicha Ø 14,5 cm.

Wys.: 23,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A 1789

B I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1328 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 110.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 110.

290.	Dąbroszyn, park Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	1789–1795
------	---	-----------

Popiersie księcia Prus Henryka (1726–1802) z brązu na cokole ze skały wapiennej w formie żłobkowanego pnia kolumny. Popiersie pruskiego księcia Henryka, cokół pośredni i popiersie wielkiego elektora brandenburgskiego Fryderyka Wilhelma (1620–1688) stały wcześniej obok siebie w narożniku parku w Dąbroszynie¹⁾ – zob. fotografia niżej i nr 292. W górnej połowie znajdowała się okalająca, szeroka, zdobiona wawrzynowym festonem wstęga, na której była umieszczona wykuta inskrypcja (A), poniżej tabliczka mosiężna z wygrawerowanymi tekstami (B₁, B₂). Pole inskrypcyjne w narożnikach jest ozdobione czterema kwiatami. Z tyłu popiersia umieszczono datę i nazwisko wykonawcy (C).

Cokół księcia: wys.: 130 cm; pień kolumny: wys.: 102 cm; popiersie: wys.: 79 cm. Język francuski (A, B), łaciński (C). Kapitała (A–B), pismo humanistyczne (C). Litera: 2,0 cm (A), 1,1 cm (B₁), 0,4–0,6 cm (B₂).

Opis i tekst inskrypcji na podstawie oryginału, zdjęcia, Fontanego i *Kunstdenkmäler*²⁾:

A HENRI FRÉDÉRIC LOUIS / PRINCE DE PRUSSE / NÉ LE 18. IANVIER 1726. / IL A TOUT FAIT POUR L'ÉTAT.

B₁ DANS CETTE IMAGE AUGUSTE ET CHÈRE / TOUT HÉROS VERRA SON RIVAL. / TOUT SAGE VERRA SON ÉGAL / ET TOUT HOMME VERRA SON FRÈRE³⁾.

B₂ PAR LE CHEVALIER DE BOUFFLERS^{a) 4)} / ÉRIGÉE LE XV JUIN MDCCLXXXIX / PAR LE COMTE LOUIS ALEXANDRE DE WREICH

C Houdon⁵⁾ • f(ecit) • 1789 •

Tłum.: Heinrich Friedrich Ludwig książę Prus urodził się 18 stycznia 1726 roku. Wszystko czynił dla swojego państwa (A). W tym boskim i cennym obrazie każdy bohater ujrzy swojego rywala. Każdy mędrzec widzi swoje podobieństwo i każdy człowiek widzi swojego brata. Od rycerza de Boufflers. Postawiony dnia 15 czerwca 1789 roku przez hrabiego Ludwiga Alexandra von Wreicha (B). Wykonał to Houdon. (C).

Należy przyjąć, że oba popiersia i „cokół pośredni” zostały postawione za życia fundatora popiersia księcia Henryka, Ludwiga Alexandra von Wreicha (* 1734, † 20.06.1795). Cokół w swojej formie i ozdobach wykazuje istotne podobieństwo do postumentu ustawionego w parku pałacu Bellevue w Berlinie popiersia księcia Henryka wykonanego przez Houdona. Dlatego przyjmuje się, że oba cokoły zostały wykonane w Berlinie. Do roku 1945 popiersie księcia Henryka znajdowało się w pałacu, a „cokół pośredni” obok popiersia wielkiego elektora w parku w Dąbroszynie. Obecnie wykonane z brązu popiersie księcia Henryka znajduje się w Muzeum Lubuskim w Gorzowie Wlkp., a kolumnowy pień z „cokołem pośrednim” w pałacu w Dąbroszynie. Zob. poniżej nr 291.

- a) Pierwsze pięć linijek pojawia się również na pomniku w Rheinsbergu, zob. Das Monument zu Rheinsberg, s. 38; u księcia Prus Henryka, s. 519 odtworzone są tylko inskrypcje (A) i (B).
- 1) Fontane: *auf einem Altar?*
- 2) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Tamsel, Schlosspark, nr 003670; Fontane, Wanderungen durch die Mark Brandenburg, cz. 2, s. 407–408; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 129, 131.
- 3) Cytat ten pochodzi z wiersza francuskiego pisarza Stanisłasa Jeana, Chevalier de Boufflers (1738–1815): *Vers Pour le buste du Prince Henri*, (w:) *Œuvres de Stanislas de Boufflers*, Tome 1, Paris 1805, s. 32.
- 4) Stanislas Jean, Chevalier de Boufflers (1738–1815), pisarz francuski, oficer, encyklopedysta i urzędnik administracji.
- 5) Jean-Antoine Houdon (1741–1828), francuski rzeźbiarz klasycyzmu.

Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp., sygn. II/1/30; Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Tamsel, Schlosspark, nr 003670; Fontane, Wanderungen durch die Mark Brandenburg, cz. 2, s. 407–408; Zobeltitz von Feodor, Tamsel und Frau von Wrech, s. 107–108; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 129, 131; Billert, Dąbroszyn, s. 7; Arnason, *The Sculptures*, ryc. 143; Paszkowska, Pałac w Dąbroszynie, s. 27, 48; Prinz Heinrich von Preussen, *Ausstellung* (1994), s. 60; *Das Monument zu Rheinsberg*, s. 38; Prinz Heinrich von Preussen, s. 446, 519; Tamsel–Dąbroszyn. *Schlösser und Gärten der Neumark*, s. VIII, 20.

291.

Dąbroszyn, park

1789–1795

Cokół z piaskowca „pośredni”, który wcześniej stał między popiersiem pruskiego księcia Henryka von Preußen (1726–1802) i popiersiem wielkiego elektora Brandenburgii Fryderyka Wilhelma (1620–1688) w narożniku parku. Obecnie mocno uszkodzony przechowywany jest w pałacu. Trójkątny cokół z piaskowca, z ornamentem kwiatowym u dołu i po bokach. Na cokół była nałożona profilowana płyta poprzeczna, zakończona obustronnie głową kozła. Na cokole okrągły kamienny wazon, przykryty kwadratową płytą.

Z każdej strony umieszczono po jednej inskrypcji (A), (B), (C₁ – odnosi się do elektora, a C₂ – księcia), wskazującej na związek między dwoma popiersiami. Marmurowe popiersie wielkiego elektora Brandenburgii Fryderyka Wilhelma było umieszczone na okrągłym cokole z piaskowca. Odnośnie do położenia pomnika w parku zob. wyżej nr 291. Popiersie: wys.: 237 cm; „cokół pośredni”: wys.: 73 cm (bez wazonu i cokołu). Język francuski (A), niemiecki (B), łaciński (C₁, C₂) – pismo humanistyczne (A, B), kapitała (C₁, C₂); litery: 1,4–3,2 cm (A); 1,5–5,0 cm (B); 2,0 cm (C).

Opis i tekst inskrypcji na podstawie oryginału, zdjęcia, Fontane i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

- A [Grands d]ans la paix, Grands dans la guerre, / [Tous deu]x, par de brillants^{a)} exploits, / [Devinrent] et l'Exemple et la Leçon des Rois. / [D'infortun]és pros crits le premier fut le Père, / [Le second, par] son art d'étonner et de plaire, / [Mit des Françai]s tout les Cœurs sous ses loix.
- B Mächtig erhub sich der Staat durch / Wilhelm, der ihm zu Lehrern / Jedes friedliche Kunst Galliens Flüchtlinge / gab; / Mächtig beschützt ihn der Sieger bey Freiberg, / der in die Lorbeern / Früh sich des feinen Geschmacks Gallische / Lilien wand.
- C₁ FRIDE[RICUS GUILIELMUS] / VER[E MAGNUS.] / CIVIUM PARE[NS. HOSTIUM VICTOR.] / LIBERTATIS G[ERMANICAE VINDE]X. / FIDE[I EXULIS PERFUGIUM.]
- C₂ [HENRICUS] / MILITUM A[MOR. HOSTIUM TERROR.] / GALLI[CAE GENTIS] / DELICIAE. MUSAR[UM ALTOR.] / AD FREYBERGAM V[ICTOR.]

Tłum.: Wielki w czasach pokoju, wielki na wojnie, dzięki jego wspaniałym czynom stały się one (te dewizy) nauką królów. Ojciec był pierwszym usuniętym nie-szczęśnikiem, drugi przez swoją sztukę zdumiewania i podobania się swoimi prawami zdobył całkowicie serca Francuzów (A). Potężne stało się państwo za sprawą Wilhelma, który dał mu za nauczycieli sztuki pokoju uciekinierów Galii. Dzielnie ochrania je zwycięzca spod Freibergu, który wcześniej zmienił w laury delikatne galijskie lilie (B). Fryderyk iście wielki. Ojciec obywateli. Zwycięzca wroga. Obrońca niemieckiej wolności. Schronienie dla uciekinierów prześladowanych za wiarę (C₁). Henryk miłością żołnierzy. Postrach wroga. Zwolennik narodu francuskiego. Żywiciel muz. Dla mieszkańców Freibergu zwycięzca (C₂).

Oba popiersia i „cokół pośredni” zostały postawione za życia fundatora popiersia księcia Henryka, Ludwiga Alexandra von Wreecha (* 1734, † 20.06.1795). Można przyjąć, że wszystkie trzy pomniki zostały postawione w tym samym roku, tj. w 1789. Obecnie wykonane z brązu popiersie księcia Henryka znajduje się w Muzeum Lubuskim w Gorzowie Wlkp.⁵⁾, a kolumnowy pień z „cokołem pośrednim” w pałacu w Dąbroszynie. Zob. nr 290.

a) *brillauts* zamiast *brillants*. Fontane: *fameux*!

- 1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Tamsel, Park, nr 003670; Fontane, Wanderungen durch die Mark Brandenburg, cz. 2, s. 407–408; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 129, 131.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Tamsel, Park, nr 003670; Fontane, Wanderungen durch die Mark Brandenburg, cz. 2, s. 407–408; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 129, 131.

292. †	Krasowiec, kościół filialny	1791
---------------	------------------------------------	-------------

Kielich. Cyna. Na kielichu data roczna (A) i niezidentyfikowana pieczęć cynowa.
Wys.: 23,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1791

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 121.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 121.

293. †	Łagów, kościół filialny	1792
---------------	--------------------------------	-------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Trójstronna stopa na gałkach, tralki. Inskrypcja fundacyjna (A) i pieczęć: znak z godłem Kostrzyna i Fortuna z monogramem i datą roczną (B).
Wys.: 49 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Johann Tescke in Glogau 1792

B J. C. L. / 1764

Oдноśnie do fundatora nie można ustalić bliższych danych.

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 137.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 137.

294. †	Łagodzin, kościół filialny	1793
---------------	-----------------------------------	-------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Z tralkami. Inskrypcja fundacyjna. Bez pieczęci.
Wys.: 44,0 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Daniel Strauch / 1793

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 64.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 64.

295. †	Łagodzin, kościół filialny	1793
--------	----------------------------	------

Kielich. Cyna. Inskrypcja fundacyjna. Bez pieczęci.

Wys.: 22,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1793

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 64.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 64.

296. †	Chwałowice, kościół filialny	1793
--------	------------------------------	------

Inskrypcja budowlana. Wryta na belce balustrady empory od strony wejścia.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1793 Möscht^{a)}

a) Odczyt niepewny.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 104.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 104.

297. †	Lubno, kościół filialny	1793
--------	-------------------------	------

Inskrypcja budowlana. Wryte w tynku płasko-łukowego portalu zachodniego.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1793

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 105.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 105.

298. †	Gralewo, kościół parafialny	1794
--------	-----------------------------	------

Patena. Srebro. Inskrypcja fundacyjna. Pieczęć z literami (B) i znak z godłem Gorzowa: orzeł.

Ø 14 cm. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A A(dolph) C(hristoph) F(riedrich)^{a)} B(aron) v(on) R(hade) 1794

B IZ / EDW²⁾

Baron Adolph Christoph Friedrich von Rhade (1764–1813) był właścicielem majątku Gralewo od roku 1790 do 1803, a w latach 1803–1808 starostą powiatu wiejskiego Gorzowa²⁾. 24 września 1803 roku kupił ten majątek za 320 000 talarów następny starosta (1808–1814) baron Leopold Friedrich von Wendessen, którego rodzina zachowała tę posiadłość do roku 1945³⁾.

a) *Kunstdenkmäler*: L?

- 1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 71; Hänseler, *Die Kirche von Gralow*, s. 205.
- 2) Scheffler, *Goldschmiede Mittel- und Nordostdeutschlands*, s. 148, nr 4: EDM!?
- 3) Pohl, *Heimatkunde der Stadt und des Kreises Landsberg*, s. 58–59; Beske und Handke, *Landsberg an der Warthe 1257–1945–1976*, t. 1, Bielefeld 1976, s. 329–336; Zysnarski, *Historia gorzowskich powiatów (w:) Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny*, t. 6/1:1999, s. 34–45; Straubel, *Bibliographisches Handbuch der preussischen Verwaltungs- und Justizbeamten*, Teil 2, s. 802.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 71; Hänseler, *Die Kirche von Gralow*, s. 205.

299. †	Dąbroszyn, kościół filialny	1795
--------	-----------------------------	------

Trumna Ludwiga Alexandra hrabiego von Wreecha z tablicą inskrypcyjną. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według Fontane¹⁾:

Ludwig Graf von Wreich, der letzte seines Stammes, königlich preußischer Kammerherr und Hofkavalier Seiner Königlichen Hoheit des Prinzen Heinrich von Preußen²⁾, Erb- und Gerichtsherr auf Tamsel etc., Ritter des Johanniterordens und Domherr des Stifts zu Magdeburg, ward geboren im Jahre 1734 zu Kyritz in der Altmark und starb den 20. Juni 1795 zu Rathenow im 61. Jahre seines ruhmwürdigen Lebens.

Tłum.: Ludwig Graf von Wreich, ostatni ze swego rodu, szambelan dworu królestwa Prus i kawaler dworu jego królewskiej wysokości księcia Heinricha von Preußen, dziedzic i sędzia Dąbroszyna itd., rycerz zakonu joannitów i kanonik konwiktów w Magdeburgu, urodził się w roku 1734 w Kyritz w Starej Marchii i zmarł dnia 20 czerwca 1795 roku w Rathenow w 61 roku życia godnego chwały.

Ludwig Alexander von Wreech (von Wreich), urodzony w roku 1734 w Kyritz, zmarł 20 czerwca 1795 roku w Rathenow, był hrabią, szambelanem i marszałkiem dworu Heinricha von Preußen. Był synem Adama Friedricha von Wreecha (1689–1746) i jego żony Luise Eleonore von Schöning (1708–1764). Jego matka była wnuczką feldmarszałka Hansa Adama von Schöninga (1641–1696), której jako spadkobierczyni w linii żeńskiej udało się zachować w dalszym ciągu posiadłość rodzinną. Ludwig Alexander von Wreich był następnym po swoim bracie Friedrichu Wilhelmie Feodorze baronie von Wreich (1733–1785) dziedzicem i sędzią Dąbroszyna i Warników. Był ostatni ze swego rodu.

- 1) Fontane, Wanderungen durch die Mark Brandenburg, cz. 2, s. 413.
- 2) Książę Prus Fryderyk Henryk Ludwig (1726–1802) był 13 dzieckiem króla Prus Fryderyka Wilhelma I i jego żony Sophie Dorothei von Hannover.

Fontane, Wanderungen durch die Mark Brandenburg, cz. 2, s. 413.

300. †	Gorzów Wlkp.	1795
---------------	---------------------	-------------

Wieniec laurowy z tekstem pochwalnym dla powracającego do domu pułku dragonów do gorzowskiego garnizonu.

Opis i tekst inskrypcji według Engeliem i Henninga¹⁾:

Willkommen ihr Krieger, / Willkommen Ihr Sieger,
Willkommen vom Rhein;
Empfanget die Krone, / Dem Sieger zum Lohne,
Dem Sieger vom Rhein!

Tłum.: Witajcie wojownicy, witajcie zwycięzcy, witajcie znad Renu, odbierzcie koronę w nagrodę dla zwycięzcy, zwycięzcy znad Renu.

Stany Rzeszy Niemieckiej w pierwszej wojnie koalicyjnej (zwanej także pierwszą wojną rewolucyjną) wypowiedziały wojnę i 22 marca 1793 roku przystąpiły do koalicji przeciwko Francji. Sytuacja Francji powoli stabilizowała się, chociaż żadna ze stron nie mogła rozstrzygnąć wojny na swoją korzyść. W roku 1795 po zawarciu pokoju w Bazylei Prusy i Hiszpania wycofały się z wojny, a ich wojska, w tym gorzowski pułk dragonów, witane okrzykami radości powróciły do swojego garnizonu.

- 1) Engeliem und Henning, Geschichte der Stadt Landsberg an der Warthe, s. 221.

Engeliem und Henning, Geschichte der Stadt Landsberg an der Warthe, s. 221.

301. †	Gorzów Wlkp.	1795
---------------	---------------------	-------------

Dzban cechowy garncarzy. Cyna. Wyryci Adam i Ewa z urną i datą roczną (A). Na naczyniu wygrawerowana inskrypcja (B). Pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera w Gorzowie (C)¹⁾. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A 1755

B C. F. Gerlche, G. Sperber, E. F. Brandt, J. C. Steinborn, J. L. Schmidt

C I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

Oдноśnie do wymienionych osób nie można ustalić bliższych danych.

- 1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1327–1328 (nie wymienia).
- 2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 103.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 103.

302. †	Gorzów Wlkp., muzeum	1796
---------------	-----------------------------	-------------

Skrzynia cechowa bednarzy w Gorzowie z datą roczną. Na wieku beczka włożona w drewno, cyrkiel i dwa zwierzęta herbowe (lwy), na przedniej stronie młotek bednarski i toporek¹⁾. Od roku 1945 zaginiona.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

1796

Herb: Cech bednarzy²⁾.

- 1) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 82, nr 328.
- 2) Por. Zunft-Wappen und Handwerker-Insignien, s. 22–23.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 82, nr 328.

303. †	Ciecierzycze, kościół filialny	1796
---------------	---------------------------------------	-------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Pieczęć Johanna Ernsta Raedera z Gorzowa 1779¹⁾. Wys.: 35 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A M(...) ST(...) 1796

B I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

Według umieszczonej inskrypcji, której pełna treść jest nieznana, lichtarze ołtarzowe zostały ufundowane w roku 1796. O fundatorze brak bliższych informacji. Na temat konwiarza zob. wyżej. Od roku 1945 zaginione.

- 1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1327 (nie wymienia).
- 2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 58.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 58.

304. †	Siedlice, kościół filialny	1796
--------	----------------------------	------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Tralki i trójstronna stopa na gałkach ze szponami i datą roczną. Bez pieczęci.

Wys.: 49 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1796

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 122.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 122.

305. †	Włostów, kościół filialny	1796
--------	---------------------------	------

Talerz ofiarny. Cyna. Pieczęć: znak z godłem Wriezen i dwa gorejące serca z literą i datą roczną.

Ø 23 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

G 1796

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 110.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 110.

306. †	Białcz, kościół filialny	1797
--------	--------------------------	------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna z późniejszą powłoką srebrną. Pieczęć nie do ustalenia. Wys.: 38 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A Gottlieb Friedrich Tanto 1797

B Scherlotte Tanton geb(orene) Heinrichen 1797

Według umieszczonej inskrypcji, której pełna treść jest nieznana, świeczniki ołtarzowe ufundowali w roku 1797 Gottlieb Friedrich Tanto i jego małżonka Scherlotte Tanton z domu Heinrichen. O fundatorach brak bliższych informacji. Od roku 1945 zaginione.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 47.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 47.

307. †	Dzierławice, kościół filialny	1797
--------	-------------------------------	------

Butelka zakręcana. Cyna. Inskrypcja fundacyjna. Pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera z Gorzowa 1779¹⁾.

Wys.: 34 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A 1797

B I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1327 (nie wymienia).

2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 73.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 73.

308.	Gorzów Wlkp. Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	1798
------	--	------

Skrzynia. Drewno z żelaznymi okuciami. Na wieku skrzyni umocowane tabliczki żelazne, w polach których (wys.: 5,1 cm; szer.: 10,6 cm) inicjały i data roczna.

HGLB // 1798

Czy skrzynię należy przypisać do kościoła gorzowskiego, nie wiadomo¹⁾.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 99.

Museum Gorzów Wlkp., sygn. /II/1/463; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 99.

309. †	Gorzów Wlkp., Muzeum miejskie	1798
--------	-------------------------------	------

Dzban majolikowy z cynową nakrywką i podanym rokiem. Od roku 1945 zaginiony.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

anno 1798

1) *Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg*, s. 25, nr 402.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 25, nr 402.

310. †	Jasiniec, kościół filialny	1798
--------	----------------------------	------

Dwa lichtarze ołtarzowe. Cyna. Bez pieczęci.

Wys.: 29,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

W. Bölcken 1798

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 79.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 79.

311. †	Dąbroszyn, park	koniec XVIII w.
--------	-----------------	-----------------

Figura amora strzelającego z łuku. Figura z brązu na marmurowym cokole w kształcie bębna kolumnowego. Pierwotnie w parku w kierunku północnym naprzeciwko pałacu, później w pałacu. Inskrypcja na tablicy z brązu. Od roku 1945 zaginiona.

Wys.: 110 cm (cokół), 72 cm (figura).

Opis i tekst inskrypcji według von Zobeltitz¹⁾:

Qui que tu sois^{a)} / Voici ton maitre / Il fut, il est / Ou il doit être²⁾.

Tłum.: Kimkolwiek byś nie był, oto twój mistrz, on był, jest albo powinien być nim być.

a) Zobeltitz: *fois!*

1) Zobeltitz von, Tamsel und Frau von Wreech, s. 97.

2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 129 – inna wersja: *Qui que tu sois / voici ton maitre / ile l'est, le fut / où il doi être*.

Zobeltitz von, Tamsel und Frau von Wreech, s. 97; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 129, 222.

312. †	Dzierżów, kościół filialny	1799
--------	----------------------------	------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna niklowana. Inskrypcje fundacyjne (A–B). Pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera z Gorzowa 1779¹⁾.

Wys.: 32,0 cm. Język niemiecki.

Opis i teksty inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

A M. Hahnert 1799

B D. Hoffmannin verehel(icht) Hahnerten 1799

C I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

Tłum.: D. Hoffmannin po mężu Hahnert w roku 1799.

- 1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1328 (nie wymienia).
- 2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 60.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 60.

313. (†)	Płonica, kościół filialny	1799
-----------------	----------------------------------	-------------

Tablica poświęcenia kościoła. Obok ambony. Drewno. Język niemiecki. Fraktura.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia¹⁾:

Im Jahre 1799. d(en) 5. May: Sonnt(ag) Exaudie ist diese Kirche ein= geweiht worden durch den H(er)rn Inspector Stenigke, im Beisey des H(er)rn Jusitz=Raths Henneberger, des H(er)rn Burgermeister Abernethy, und des H(er)rn Senator Ludwich. Wo denn auch der Prediger Fr(iedrich) G(ottlob) Teicher introduciret worden. Der zeitige Küster ist Joh(ann) Casp(ar) Liehr.

In Plonitz sind:

Der Schulze: Chr(istoff) Bucholz

Die Gerichtsmänner: 1. Joh(ann) Gottfr(ied) Beerenstrauch

2. Joh(ann) Gottfr(ied) Bergener

3. Gottfr(ied) Henschke

Kirchen=Väter: Chr(istoff) Puhlmann

In Blockwinkel sind:

Der Schulze: Mich(ael) Hertzberg

1. Michael Obst

2. Erdmann Klatte

3. Chr. Fr. Machus

Mark(us) Henschke

Wir gehen in unser Gotteshaus mit Herzenswonne ein und aus
und hören Lebensworte. Wir sehens mit Verwundrung ab, was
Gottes Güte hat gethan an uns und diesem Orte. Dafür sey dir
Gott der Treue, nun aufs neue Dank und Ehre! Schütze ferner
deine Lehre!

Schriebs(chreiber) Friedr(ich) Gottl(ob) Teicher.

Tłum.: W roku 1799 dnia 5 maja w niedzielę Exaudie ten kościół poświęcony przez pana inspektora Stenigke w obecności pana radcy prawnego Hennebergera, pana burmistrza Abernethy i pana senatora Ludwicha, gdzie został wprowadzony również kaznodzieja Friedrich Gottlob Teicher. Kościelnym jest Johann Caspar Liehr.

W Płonicy są:

Soltys: Christoff Bucholz

Sędziowie: 1. Johann Gottfried Beerenstrauch

2. Johann Gottfr(ied) Bergener

3. Gottfr(ied) Henschke

Ojcowie kościoła: Christoff Puhlmann

W Boleminie są:

Soltys: Michael Hertzberg

1. Michael Obst

2. Erdmann Klatte

3. Chr. Fr. Machus

Mark(us) Henschke

Do naszej świątyni wchodzimy i wychodzimy z radosnym sercem i słuchamy słów życia. Z podziwem patrzymy, co dobry Bóg uczynił dla nas i tej miejscowości. Za to niech będą Tobie, Boże Wierny, dzięki i cześć. Nadal ochraniaj twą naukę! Piszący te słowa Friedrich Gottlob Teicher.

Miejscowości Bolemin i Płonica zostały założone jednocześnie w roku 1754 na terenach i gruntach miasta Gorzów zwanych Elsbruch. W roku 1797 zostało utworzone probostwo, a w 1799 nowy kościół jako siostrzany kościół tego w Gliniku²⁾.

Proboszcz Friedrich Gottlieb Teicher (1730–1810) został w 1797 roku pastorem w Gliniku i w 1809 roku przeszedł na emeryturę. Tam zmarł 2 sierpnia 1810 roku³⁾ (zob. nr 328). Superintendent Michael Dietrich Stenigke urodził się w 1741 roku w Gorzowie jako syn tamtejszego senatora Johanna Dietricha Stenigke i Dorothei Kathariny Mund. Studiował na uniwersytecie w Halle. W roku 1765 został kapłanem wojskowym w pułku piechoty Brietzkego w Wesel. Od 1779 roku aż do śmierci był proboszczem przy kościele Najświętszej Marii Panny w Gorzowie i superintendentem. Tam zmarł 29 czerwca 1799(?) roku⁴⁾. Na temat innych osób brak informacji.

1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Blockwinkel-Plonitz, Kirchenweihinschrift, nr 361126; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 152.

2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 52–53.

3) *Evangelisches Pfarrerbuch*, t. 1, s. 258; t. 2, s. 879.

4) Tamże, t. 1, s. 259; t. 2, s. 854: † 29.06.1797!; 1797–1800 vacat w obsadzeniu stanowiska proboszcza!

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Blockwinkel-Plonitz, Kirchenweihinschrift, nr 361126; *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 152.

314.	Jastrzębnik, kościół filialny	ok. 1800?
-------------	--------------------------------------	------------------

Talerz. Cyna. Brak opisu. Pieczęć Emanuela Gottlieba Sattiga w Głogowie¹⁾.
Ø 23 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

E(manuel)G(ottlieb)//S(attig)

Emanuel Gottlieb Sattig, syn konwisarza Andreasa S. w Głogowie, urodził się około 1766 roku, ożenił się (2 września 1788 roku) z Anną Kathariną, córką piekarza Gottfrieda Hoffmanna, zmarł około roku 1837.

1) Hintze, *Norddeutsche Zinngießer*, s. 158, nr 497 (nie wymienia).

2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 56.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 56.

315.	Gorzów Wlkp., kościół Najświętszej Marii Panny Muzeum Lubuskie Gorzów Wlkp.	1800
-------------	--	-------------

Misa. Cyna. Na profilowanej chorągwi wygrawerowana dwulinijkowa inskrypcja. Nabytek po roku 1945. Ø 55 cm. Język niemiecki. Pismo humanistyczne. Litera: 0,8–1,0 cm.

C. F. v(on) FRANCKENBERG. / ANNO. 1800: DEN. 16. December.

Z uwagi na to, że wpisane zostały tylko inicjały, identyfikacja osoby i przyporządkowanie misy są niemożliwe¹.

- 1) Być może chodzi tu o Carla Ferdinanda von Franckenberg (1772–1849), który był żonaty z Julianą von Grabczewską (1785–1858).

Muzeum Gorzów Wlkp., sygn. II/2/249.

316. †	Jeżyki, kościół filialny	1801
---------------	---------------------------------	-------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Mosiądz. Z tralkami. Inskrypcja fundacyjna.
Wys.: 21,0 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Anna Christina Peschin 1801.

- 1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 69.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 69.

317. †	Włostów, kościół filialny	1801
---------------	----------------------------------	-------------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Na stopie inskrypcja fundacyjna (A) i pieczęć Johanna Ernsta Raedera w Gorzowie¹⁾. Język niemiecki.
Wys.: 34 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A C. L. Schüler und C. L. Schülerin geb(or)ne Wehlitzer zu Lossow / 1801

B I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

Tłum.: C. L. Schüler i C. L. Schüler urodzona Wehlitz w Włostowie. 1801.

- 1) Hintze, *Norddeutsche Zinngießer* (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923, nr 1327 (nie wymienia).

- 2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 110.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 110.

318. †	Włostów, kościół filialny	1801
---------------	----------------------------------	-------------

Misa chrzcielna. Cyna. Inskrypcja fundacyjna.
Ø 23,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*:

Vorleser Joh(ann) Gottlieb Schubert zu Lossow und Coceji²⁾ / 1801

Tłum.: Wykładający Johann Gottlieb Schubert w Włostowie i Krzyszczynie. 1801.

- 1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 110.
- 2) Krzyszczyna.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 110.

319. †	Zieleniec, kościół filialny	1801
---------------	------------------------------------	-------------

Kielich. Cyna. Na kielichu inskrypcja fundacyjna (A), bez pieczęci. Patena należąca do kielicha Ø 14,5 cm z pieczęcią cynową Johanna Ernsta Raedera w Gorzowie¹⁾. Język niemiecki.

Wys. 22 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A W. H. Kieter Pastor / Gottfried Rohrbeck Schulze / Gottlob Meuniche / Friedrich Urlaub Kirchenväter 1801

B I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

Tłum.: W. H. Kieter pastor. Gottfried Rohrbeck Schulze, Gottlob Meuniche, Friedrich Urlaub, ojcowie kościoła w roku 1801.

Pastor W. H. Kieter urodził się w Myśliborzu w roku 1767. Studiował na uniwersytecie we Frankfurcie n. Odrą. Od roku 1796 aż do emerytury w roku 1835 był luterańskim pastorem przy kościele Jedności w Gorzowie. Opiekował się również kościołem w Zieleńcu. Zmarł po roku 1835³⁾. O ojcach kościoła brak bliższych informacji.

1) Hintze, Norddeutsche Zinngießer, s. 234, nr 1328 (nie wymienia).

2) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 120.

3) Evangelisches Pfarrerbuch, t. 1, s. 260; t. 2, s. 404.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 120.

320. †	Siedlice, kościół filialny	1801
---------------	-----------------------------------	-------------

Misa chrzcielna. Mosiądz. Na misie inskrypcja fundacyjna. Ø 26 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

M. E. S. 1801

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 122.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 122.

321. †	Gorzów Wlkp., kościół Jedności, cmentarz	1804
--------	--	------

Pomnik nagrobkowy Susanny Ernestine Riesenbeck. Żeliwny bęben z inskrypcją pośmiertną, poniżej wieniec z liści dębowych, jako zwieńczenie urna z przykrywką. Język niemiecki. Kapitała.

Wys.: ok. 250 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

EINEM TREU[G....]^{a)} / SUSANNE ERNESTINE / RIESENBECK /
GEBORNE DU TITRE / AM 24^{TEN} FEBR(UAR) 1804

Tłum.: Jednemu wiernemu (...) Susanne Ernestine Riesbeck urodzonej du Titre w dniu 24 lutego 1804.

a) TREU[GEDÄCHTNIS]?

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 99.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 99.

322. †	Dziersławice, kościół filialny	1804
--------	--------------------------------	------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Z tralkami. Inskrypcja fundacyjna. Bez pieczęci.

Wys.: 34,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1804

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 73.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 73.

323. †	Gralewo, kościół parafialny	1805
--------	-----------------------------	------

Misa chrzcielna. Cyna. Ø 29,5 cm. Inskrypcja. Pieczęć cynowa. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Angnese Louise Charlotte v(on) Wendessen / 1805

Starosta (1808–1814) baron Leopold Friedrich von Wendessen kupił majątek Gralewo 24 września 1803 roku od barona Adolpha Christopha Friedricha von Rhade, swojego poprzednika na urzędzie (1803–1808), za 320 000 talarów²⁾. Jego rodzina, która pochodziła z Lichtenberga w Mecklenburgii, zachowała ten majątek do roku 1945. Prawdopodobnie fundatorka Agnes Louise Charlotte von Wendessen była jego żoną.

- 1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 71; Hänseler, *Die Kirche von Gralow*, s. 205.
- 2) Pohl, *Heimatkunde der Stadt und des Kreises Landsberg*, s. 58–59; Beske und Handke, *Landsberg an der Warthe 1257–1945–1976*, t. 1, Bielefeld 1976, s. 329–336; Zysnarski, *Historia gorzowskich powiatów*, s. 34–45.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 71; Hänseler, *Die Kirche von Gralow*, s. 205.

324. †	Kostrzyn, miasto	1806
---------------	-------------------------	-------------

Tablica pamiątkowa na Bramie Berlińskiej. Na czarnym tle białe olbrzymie pismo. Język łaciński.

Opis i tekst inskrypcji według Kutschbacha¹⁾:

Cüstrin insula erat: sed magna virtus Napoleonis venit, vidit, vicit.

Tłum.: Kostrzyn był wyspą (= twierdzą), ale wielka waleczność Napoleona przyszła, zobaczyła i zwyciężyła.

Haniebne przekazanie twierdzy Kostrzyn Francuzom miało miejsce 1 listopada 1806 roku.

- 1) Kutschbach, *Chronik der Stadt Küstrin*, s. 222–223.

Kutschbach, *Chronik der Stadt Küstrin*, s. 222–223.

325. †	Roszkowice, kościół filialny	1806
---------------	-------------------------------------	-------------

Kielich. Cyna. Na nim inskrypcja fundacyjna (A), bez pieczęci. Patena należąca do kieli-cha Ø 14 cm z pieczęcią cynową Johanna Ernsta Raedera w Gorzowie¹⁾.

Wys. 23,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A Pastor J(ohann) D(avid) Große 1806

B I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

Pastor Johann David Großer urodził się w Jaworze (niem. Jauer) 27 kwietnia 1740 roku jako syn właściciela folwarku Gottfrieda G. i jego małżonki Marii. Studiował na uniwersytecie w Halle. Od roku 1775 aż do śmierci był pastorem w Kołczynie (niem. Költzchen) i pełniąc tę funkcję, opiekował się również kościołem w Roszkowicach (niem. Raumerswalde). Zmarł w Kołczynie 4 kwietnia 1809 roku³⁾.

- 1) Hintze, *Norddeutsche Zinngießer*, s. 234, nr 1328 (nie wymienia).

- 2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 119.

- 3) *Evangelisches Pfarrerbuch*, t. 1, s. 286; t. 2, s. 272.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 119.

326. †	Roszkowice, kościół filialny	1806
--------	------------------------------	------

Dwa świeczniki ołtarzowe. Cyna. Na nich data roczna (A) i pieczęć cynowa Johanna Ernsta Raedera w Gorzowie¹⁾.

Wys.: 34 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*²⁾:

A 1806

B I(ohann) E(rnst) // R(aeder) // 17//79

Te dwa świeczniki prawdopodobnie są również fundacją ówczesnego pastora Johanna Davida Großera (1740–1809), zob. wyżej nr 325.

1) Hintze, *Norddeutsche Zinngießer*, s. 234, nr 1327 (nie wymienia).

2) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 120.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 120.

327.	Glinik, kościół parafialny	1810
------	----------------------------	------

Płyta nagrobkowa proboszcza Friedricha Gottlieba Teichera. Prosty, skromny kamień z inskrypcją w prawej ścianie południowej kruchty. Wklęsła inskrypcja pokryta białą farbą. Wys.: 62 cm; szer.: 68 cm; Litera: 6,0–13 cm. Język niemiecki. Ukośnie ułożone pismo humanistyczne.

P(farre)r / F(riedrich) G(ottlieb) Teicher. / 1810.

Obecny kościół został zbudowany w roku 1897 w pobliżu zburzonego kościoła szachulcowego z roku 1788. Podczas prac budowlanych został wmurowany ten kamień nagrobny. Proboszcz Friedrich Gottlieb Teicher urodził się w roku 1730 w Berlinie, studiował w Halle. W roku 1760 został kantorem w Gorzowie, w roku 1797 pastorem w Gliniku (niem. Altensorge), a w roku 1809 przeszedł na emeryturę. Tam zmarł 2 sierpnia 1810 roku¹⁾. Rzeczywiste miejsce pochówku proboszcza pozostaje nieznane.

1) *Evangelisches Pfarrerbuch*, t. 1, s. 258; t. 2, s. 879.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 46.

328.	Santoczno, kościół parafialny	1811
------	-------------------------------	------

Dzwon. Żelazo. Na płaszczu relief orła pruskiego, pod nim inskrypcja.

Ø 82 cm, wys.: 61 cm (bez korony); Litera: 3,0–8,0 cm. Język niemiecki. Ukośnie ułożone pismo humanistyczne.

Berlin 1811

Na temat dzwonu zob. u Wolffa¹⁾.

1) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 117.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 143.

329.	Santoczno, kościół parafialny	1812
-------------	--------------------------------------	-------------

Dzwon. Żelazo. Na płaszczu relief orła pruskiego, poniżej inskrypcja.
Ø 64 cm; wys.: 52 cm (bez korony). Litera: 2,5–3,0 cm. Język niemiecki. Kapitała.

BERLIN / 1812

Na temat dzwonu zob. u Wolffa¹⁾.

1) Wolff, Die Glocken der Provinz Brandenburg, s. 117.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 143.

330. †	Siedlice, kościół filialny	1813
---------------	-----------------------------------	-------------

Kielich. Cyna. Na nim data roczna (A). Bez pieczęci.
Wys.: 23,5 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

1813

1) Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 122.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 122.

331. †	Gorzów Wlkp., kościół filialny Stary cmentarz na północy ul. Kostrzyńskiej	1813
---------------	---	-------------

Pomnik Joanny Juliany Weroniki Roestel. Żeliwny okrągły pomnik na wysokim cokole, na nim inskrypcja pośmiertna. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji na podstawie zdjęcia i *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Johanna Juliana Veronica Roestel / gest(orben) 19. August 1813

Tłum.: Johanna Juliana Weronika Roestel zmarła 19 sierpnia 1813.

- 1) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Landsberg, Alterfriedhof, Standort 105, Karton 12, Negativnummer Br. Ar. 178; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 99.

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Landsberg, Alterfriedhof, Standort 105, Karton 12, Negativnummer Br. Ar. 178; Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 99.

332. †	Kostrzyn	1814
---------------	-----------------	-------------

Teksty na powitanie obrońców ojczyzny po kapitulacji Francuzów w Kostrzynie 20 marca 1814 roku. Na szancku na bramie honorowej w kierunku przedmieścia zostały przedstawione trzy bratersko splecione dłonie opatrzone tekstem (A). Poniżej tekst (B). Na drugiej stronie umieszczony wieniec laurowy z dewizą (C). Język łaciński i niemiecki.

Opis i teksty inskrypcji według Kutschbacha¹⁾:

A Salus generis humani

B Heil den Eroberern deutscher Freiheit! / Innigen Dank dem Erretter dieser Stadt! / Glück und Selbständigkeit dem Vaterlande!

C Spes publica

Tłum.: Dobrobyt ludzkości (A). Niech żyją zdobywcy niemieckiej wolności! Serdeczne podziękowania wybawcy tego miasta! Szczęście i niezależność ojczyźnie! (B). Nadzieja państwa (C).

Francuzi po rocznym oblężeniu przez Rosjan i Prusaków 20 marca 1814 roku skapitulowali i wycofali się. Prusy ponownie objęły twierdzę Kostrzyn w posiadanie. Opisane uroczystości odbywały się tego samego dnia²⁾.

1) Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 243.

2) Zob. Thoma, Belagerung und Wiedereinnahme Küstrins 1813/14, s. 28.

Kutschbach, Chronik der Stadt Küstrin, s. 243; Dallmer, Geschichte der Blockade der Festung Küstrin 1813/14, s. 160; Berg, Die Blockade Küstrins 1813/14, s. 38; tenże, Die Erfahrungen und Schicksale Küstrins, s. 59.

333. †	Gorzów Wlkp., Muzeum Miejskie	1815
---------------	--------------------------------------	-------------

Stuła więzi małżeństwa Krausego i Demoiselle Otto. Biały jedwab z czerwonym obrzeżem i datą. Od roku 1945 zaginiona. Język niemiecki.

Opis i tekst inskrypcji według *Verzeichnis*¹⁾:

15. September 1815

1) Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 26, nr 521.

Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg, s. 26, nr 521.

334. †	Lipki Wielkie, kościół parafialny	1815
--------	-----------------------------------	------

Kielich. Srebro. Stopa okrągła, na niej inskrypcja fundacyjna i pieczęć, której rozpoznanie nie jest już możliwe. Patena należąca do kielicha o Ø 16 cm.

Wys.: 24 cm.

Opis i tekst inskrypcji według *Kunstdenkmäler*¹⁾:

Benjamin Bentzmann / 1815

Brak informacji dotyczących fundatora.

1) *Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg*, s. 106.

Kunstdenkmäler des Stadt- und Landkreises Landsberg, s. 106.

ŹRÓDŁA I LITERATURA

ŹRÓDŁA NIEDRUKOWANE

Achiwum Państwowe Gorzów Wielkopolski

- Akta miasta Gorzowa, sygn. 30/158: Johann Christian Beckmann, Churmärkische Landesbeschreibung, Buch V: Nachrichten über die Neumarck: Extract: Nachrichten von der Stadt Landsberg an der Warthe.
- Akta miasta Gorzowa, sygn. 30/166: Corpus Bonorum der Cämmerey zu Landsberg an der Warthe.

Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam

- Pr. Br. Rep. 4a: Kammergericht Berlin, nr 19384: Testament Louise Eleonore von Wreech, 1764.
- Rep. 16: Nachlass Johann Christoph Beckmann, nr 1: Churmärkische Landesbeschreibung, Buch V: Nachrichten über die Neumarck.

Deutsches Glockenarchiv Nürnberg

- Kartei mit Bild, sygn. 7/20/21C.
- Kartei mit Bild, sygn. 7/20/2B.

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin

- Rep. 94 IV C 3: Johann Hänfler, Leben Markgrafs Johann von Cüstrin.
- VI. HA. Nl. Johann Christoph Beckmann, nr 122: Landsberg an der Warthe.
- VI. HA. Nl. nr 112 (2)–(3): Johann Christoph Beckmann, Cüstrinensia Collectanea.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA

ADB = Allgemeine Deutsche Biographie, t. 11, 1880; t. 24, 1887; t. 30, 1890; t. 32, 1891; t. 37, 1894; t. 38, 1894; t. 44, 1898.

Allgemeines Künstlerlexikon, oder: Kurze Nachricht von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Kunstgiesser, Stahlschneider u.u.; nebst angehängten Verzeichnissen der Lehrmeister und Schüler, auch der Bildnisse, der in diesem Lexikon enthaltenen Künstler von Johann Rudolf Füssli; forgeföhrt & erg. von Hans Heinrich Füssli, cz. 1–5, Zürich 1806–1821.

Allgemeines und vollständiges Evangelisches Gesang-Buch für die Königl. Preußis. Schlesis. Lande also eingerichtet, daß es in allen evangelis. Gemeinden zu gebrauchen ist, indem man darinnen die erbaulichen Lieder aus allen in Schlesien zeithero üblichen Gesangbüchern zu allgemeiner Erbauung zusammengetragen hat; Nebst angefügtem Gebet-Buch, und einer Vorrede von Johann Friedrich Burg, Königl. Ober-Consistorial-Rath und Inspector. Cum Censura. Breßlau im Verlag Johann Jacob Korn, 1751.

Arnason, Hjoervardur Harvard, The Sculptures of Houdon, Yale/London 1975.

Aufzeichnungen über die Vergangenheit der Familie Dohna. Theil II: Die Dohna's unter dem Grossen Kurfürsten, Berlin 1880. Nachtrags-Heft Nr. 6c zum Theil II „Auszug aus den Memoiren des Grafen Friedrich IV., des jüngeren, Dona geb. 1621, † 1688“, Berlin 1900.

Ausstellungskatalog „Kriegsgericht in Köpenick! Anno 1730: Kronprinz – Katte – Königswort“, Berlin 2011, s. 197–202.

- Bagmihl, Julius Theodor, Pommersches Wappenbuch, t. 1–5, Stettin 1855.
- Berg Gustav, Beiträge zur Geschichte des Markgrafen Johann von Cüstrin, Landsberg a. W. (Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, 14:1903), s. 1–147.
- Berg Gustav, Die Blockade Küstrins 1813/14 (Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, 10:1900), s. 22–39.
- Berg Gustav, Die Erfahrungen und Schicksale Cüstrins in den Jahren 1813–1814 von Konrektor Schraeder (Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, 26:1911), s. 33–60.
- Berg Gustav, Die evangelischen Kirchen der Stadt Cüstrin (Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, 24:1910), s. 1–33.
- Berg Gustav, Die Hohenzollerngruft in der Pfarrkirche zu Küstrin, Hohenzollern Jahrbuch 1906, s. 130–137.
- Berg Gustav, Geschichte der Stadt und Festung Cüstrin, cz. 1, Landsberg a. d. W. (Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, 35:1917).
- Berliner „Bär“, 4:1878, s. 191 z 15 października; 16:1890 z 31 maja.
- Beske und Handke, Landsberg an der Warthe 1257–1945–1976, t. 1, Bielefeld 1976, s. 329–336.
- Billert A., Dąbroszyn. Zespół pałacowy. Dokumentacja historyczno-architektoniczna, Poznań 1969.
- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, t. 2, Hamm 1990.
- Biographisches Lexikon aller Helden und Militärpersonen, welche sich in Preußischen Diensten berühmt gemacht haben, cz. 1–4, Berlin 1788–1791.
- Bötticher Arno, Neumärkische Leichenpredigten in der Bibliothek der Marienkirche in Frankfurt an der Oder (Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, 19:1906), s. 1–77.
- Boufflers Chevalier de, Stanislas Jean, Vers Pour le buste du Prince Henri, (w:) Œuvres de Stanislas de Boufflers, Tome 1, Paris 1805, s. 32.
- Dallmer [Viktor], Geschichte der Blockade der Festung Küstrin 1813/14, (w:) Festschrift anlässlich des 25jährigen Bestehens des Vereins für die Geschichte Cüstrins, hrsg. von Walter Thoma, Cüstrin 1926, s. 52–165.
- Das Monument zu Rheinsberg, Potsdam 2002 (Neuausgabe von Beschreibung des Denkmals, welches in Rheinsberg errichtet ist. Nebst einer Rede gehalten bey der Einweihung desselben, Berlin 1791).
- Deutsche Goldschmiedekunst vom 15. bis zum 20. Jahrhundert aus dem Germanischen Nationalmuseum. Hrsg. von Klaus Pechstein, unter Mitwirkung von Martin Angerer, Sivia Glaser, Ursula Peters, Ralf Schürer, Heinz Stafski und Dagmar Thormann, Berlin 1987, s. 279–280.
- Deutsche Volkskunst, t. 2: Markt Brandenburg, bearb. von W. Lindner, München 1924.
- Deutsches Familienarchiv, t. 137–140: Das Geschlecht von Arnim. V. część: Stammtafeln, bearb. von Jasper v. Arnim, Neustadt a. d. Aisch 2002.
- Die Kunst- und Geschichtsdenkmäler des Großherzogtums Mecklenburg-Schwerin, t. 5, Schwerin 1902.
- Dossmann Ernst, Iserlohner Tabakdosen erzählen, Iserlohn 1981.
- Ebert Mariles, Der Erwerb des „Katteschwertes“ durch das Märkische Provinzial-Museum zu Berlin im Jahre 1882. Ein Ankaufsbeispiel aus den Anfangsjahren des Museums (Manuskript des Märkischen Museums).

- Eckert Rudolf, *Die Landsberger Stadtschreiber-Chronik [1561–1688]* (Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, 1:1893), s. 19–100.
- Ehrhardt Siegismund Justus, *Altes und Neues Küstrin oder Beyträge zu einer historischen Nachricht von denen Schicksalen der Haupt-Stadt und Festung Küstrin in der Neumarck. Aus bewährten Schriftstellern zusammen gelesen und zum Andencken der Wieder-Auferbauung derselben herausgegeben von ...*, Glogau 1769.
- Eichler Hans-Georg, *Stettiner Glockengießer bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*, Stettiner Schriften, nr 10: 2000.
- Engelien August, Henning Franz, *Geschichte der Stadt Landsberg an der Warthe von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart ...*, Landsberg 1857.
- Fischer Otto, *Evangelisches Pfarrerbuch für die Mark Brandenburg seit der Reformation*, Herausgegeben vom Brandenburgischen Provinzialsynodalverband, t. 1–2, Berlin 1941.
- Fontanne Theodor, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg*, Herausgegeben von Gotthard Erler und Rudolf Mingau, cz. 1–2, Frankfurt am Main 1989.
- Fredrich Carl, *Die Stadt Küstrin*, Küstrin 1913.
- Fredrich Carl, J. Ch. Bekmann (1641 bis 1717), *Beschreibung der Stadt Cüstrin*, Progr. Kgl. Gymnas(iums), Cüstrin 1914.
- Freier Wilhelm, *Die Ausbreitung der Reformation in der Neumark, besonders im Lande Sternberg*, Frankfurt (Oder) 1883.
- Gauhen Johann Friedrich, *Des Heil. Röm. Reichs Genealogisch=Historisches Adels=Lexicon*, hrsg. von ..., Leipzig 1740.
- Gemeinsame Bekannte: *Schweden und Deutschland in der Frühen Zeit*, hrsg. von Ivo Asmus, Heiko Droste, Jens E. Olesen, Münster 2003.
- Genealogisches Handbuch des Adels, Adelslexikon t. I*, t. 53 der Gesamtreihe, Limburg (Lahn) 1972.
- Genealogisches Handbuch des Adels*, t. 26, *Adelige Häuser t. V*, Limburg 1961.
- Geschichte der Familie von Marwitz*, bearb. von Walther v. Diest, Kolberg 1929.
- Geschichtliche Nachrichten von dem Geschlechte von Schöning und dessen Gütern*. Gesammelt und geordnet von den Gebrüdern Hans und Kurt von Schöning, Berlin 1830.
- Górski Adam, Franciscus Voillard – wędrowny ludwisarz. Przyczynek do dziejów ludwisarstwa na Ziemi Międzyrzeckiej, (w:) *Ziemia Międzyrzecka, Szkice z dziejów Pogranicza*, red. Bogusław Mykietów, Marcei Tureczek, Międzyrzecz–Zielona Góra 2004, s. 155–162.
- Gorszkowsky von, *Das Leben des Generals Grafen Bogislaw Tauentzien von Wittenberg*, Frankfurt a. O. 1832.
- Grenser Alfred, *Zunft-Wappen und Handwerker-Insignien. Eine Heraldik der Künste und Gewerbe*, Frankfurt am Main 1889.
- Haake, *Generalfeldmarschall Hans Adam von Schöning*, Berlin 1910.
- Handbuch der deutschen Glockengießer und ihrer Werkstätten bis zum Jahre 1900 in den ehemaligen deutschen Ostprovinzen Pommern, Ost- und Westpreußen und Schlesien mit Berücksichtigung der im westlichen Deutschland vorhandenen Leihglocken unter Verwendung des von Hans*

- Georg Eichler (†) verfassten Handbuchs der Stück- und Glockengießer im mittleren und östlichen Deutschland, bearb. von Jörg Poettgen, Gescher 2010.
- Hänseler August, Aus der Geschichte des Rittergutes und des Dorfes Gralow, (w:) Die Neumark. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Neumark, 3:1926, s. 143–153.
- Hänseler August, Die Kirche von Gralow, (w:) Brandenburg. Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatpflege, 7:1929, s. 204–206.
- Inscriptiones sepulcrales: quae vulgo sunt epitaphia: Electorum et Marchionum quorundam Brandenburg. Franc(iscus) Hildesheim, Berolini 1608.
- Hintze Erwin, Norddeutsche Zinngießer (Die deutschen Zinngießer und ihre Marken, t. 3), Leipzig 1923.
- Historische und Genealogische Beschreibung des uhraltadelichen und freyherrlichen Geschlechts derer von Poellnitz, ... zusammengetragen von Johann Georg Knup, Leipzig 1745.
- Hoffbauer Theodor, Eine stündliche Erinnerung an die Schreckenstage Küstrins im August 1758, (w:) Brandenburgisches Provinzialblatt, Landsberg a. W., 3:1882, nr 34, s. 227–229.
- Jahrbuch des Deutschen Adels. Deutsche Adelsgenossenschaft, t. 1–3, Berlin 1896–1899.
- Jauerisches Gesang-Buch, darinn eine große Sammlung alter und neuer Lieder aus den vornehmsten in den Königl. Preußischen und Churbrandenburgischen, auch Schlesischen Landen und Orten Evangel. Religion herausgekommenen Lieder-Büchern zum Kirchen- und Hausgebrauch zu finden. Zwölfte Auflage [Jauer] 1818.
- Juon Ralf, Küstrin 1232–1932, Küstrin 1932.
- Kaplick Otto, Die alten Landsberger Glocken, (w:) [Neue] Mitteilungen „Die Neumark“, 3:1926, s. 202.
- Katalog der 16. Kunst- und Antiquitätenmesse Hannover 31.3.–8.4.1984 Herrenhausen, München 1984, s. 34.
- Katalog der Leichenpredigten und sonstiger Trauerschriften in der Oberlausitzischen Bibliothek der Wissenschaften zu Görlitz, bearb. von Rudolf Lenz, Stuttgart 2004 (Marburger Personalschriften-Forschungen 38).
- Katalog der Leichenpredigten und sonstiger Trauerschriften in niederschlesischen Bibliotheken und Archiven bearb. von Rudolf Lenz, Stuttgart 2002 (Marburger Personalschriften-Forschungen 32).
- Katalog der Leichenpredigten-Sammlungen der Peter-Paul-Kirchenbibliothek und anderer Bibliotheken in Liegnitz, bearb. Von Richard Mende, Marktschellenberg 1938 (Bibliothek familiengeschichtlicher Quellen 9).
- Köhler Heike, Die Familie von Katte und das Katte-Richtschwert. Geschichte und Hintergründe, Jahresbericht des historischen Vereins Brandenburg. NF 7, 1997–98, s. 67–94.
- Köhler Heike, Das Katte-Richtschwert, (w:) Von Galgenstrick und Henkersknoten. Lucie Großer Verlag, Berlin 1996, s. 14–17.
- König G[ottlieb], Die Pfarrkirche St. Marien in Landsberg a. W. Eine baugeschichtliche Studie (mit einem geschichtlichen Rückblick von F. Müller), (w:) „Die Neumark“, 2:1925, s. 1–60.

- Kościół w Dąbroszynie. Panteon chwały rodów szlachty dąbroszyńskiej (Die Kirche in Tamsel. Pantheon der Adelsgeschlechter von Tamsel), wyd. Urząd miasta i gminy w Witnicy, Gorzów Wlkp. 2003.
- Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg, t. VI. 6. Crossen, bearb. Von Wilhelm Jung, Friedrich Solger, Willy Spatz und Melle Klinkenberg, Berlin 1921.
- Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg, t. VII. 1. Kreis Königsberg Nm., bearb. von Friedrich Solger, Willy Hoppe und Georg Voß, Berlin 1928.
- Die Kunstdenkmäler des Kreises Weststernberg, unter der Schriftleitung des Theodor Goecke bearb. von Wilhelm Jung und Willy Spatz (Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg; t. VI. 3.), Berlin 1913.
- Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg, t. VII. 3. Stadt- und Landkreis Landsberg (Warthe), bearb. von Kurt Reißmann. Vorarbeiten von Georg Voß (†) und Otto Korn. Mitarbeiter: Eberhard Küster und Fritz Buchholz, Berlin 1937.
- Kurtzer Bericht von einigen Armen-Schulen zu Berlin, Wie selbige durch Gottes Segen ihren Anfang genommen, und bisher erhalten worden, Zum Preiß Göttliches Nahmens aufgesetzt, Und auf Begehren zum Druck gegeben von Laurentio Gensichen, Prediger bey der Heil. Geist Kirche und beym Armen-Wesen in Berlin, Berlin um 1703.
- Küstriner Oderblatt, rok 1890, nr 63 z 5 czerwca.
- Kutschbach K. W., Chronik der Stadt Küstrin, Küstrin 1849.
- Landsberg und die Neumark vor fünfzig Jahren, (w:) Brandenburgisches Provinzialblatt, Landsberg a. W., 3:1882, nr 46, s. 299–302.
- Landsberger Heimatbuch, Heimatkunde des Stadt- und des Landkreises Landsberg (Warthe), Landsberg (Warthe) 1935.
- Langerwirsch Gabriele: Das Katte-Schwert, (w:) Offene Türen, Heft 1: Fünf romanische Backsteindorfkirchen im Elb-Havel-Winkel und ihre Besonderheiten, hrsg. vom Geschichtskreis und Marionettenbühne Kirchspiel Wulkow-West, 2. wyd., 2000, s. 89–94.
- Lebenslauf der Frau Hedwig von Burgsdorff geboren von der Osten, geb. 1613, gest. 1676: Von ihr selbst aufgesetzt. Vorw.: K. Kuhlo. Hrsg. von der von Burgsdorffschen Familie. Als Ms. gedr. Berlin 1873.
- Loewenfeld P. J. R., Die Leichenpredigten für die neumärkischen Kanzler Albinus und Birkholtz, (w:) [Neue] Mitteilungen „Die Neumark“, 3:1926, s. 105–109.
- Lucke Albert, Das Katten-Richtschwert, (w:) Brandenburg, 8:1930, s. 277–279.
- Massute Albert, Die Auffindung der Gruft des Markgrafen Johann von Küstrin, (w:) Brandenburgisches Provinzialblatt, Landsberg a. W., 1:1880, nr 21, s. 152–153, 159–161.
- Mebes Julius, Beiträge zur Geschichte des Brandenburgisch-Preußischen Staates und Heeres, t. 1, Berlin 1861.
- Michalski Janusz, Głowa św. Jana Chrzcziciela na misie – średniowieczna rzeźba relikwiarzowa z Muzeum w Gorzowie Wielkopolskim, (w:) Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny, 4:1997, s. 41–47.
- Mülverstedt G. A. von, Der abgestorbene Adel der Provinz und Mark Brandenburg. J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten

- Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, Sechsten Bandes fünfte Abtheilung, bearb. von ..., Nürnberg 1880.
- Mykietów Bogusław, Kostrzyn jako ośrodek władzy książęcej w latach panowania Jana II Brandenburskiego (1535–1571), (w:) *De oppido et castello. Przeszłość i teraźniejszość twierdzy Kostrzyn. Materiały z sesji historycznej zorganizowanej 29 sierpnia 2004 roku w bastionie Filip na kostrzyńskim Starym Mieście*. Redakcja Bogusław Mykietów, Marcei Tureczek, Kostrzyn–Zielona Góra 2004, s. 29–62.
- Nachricht von den Inschriften auf die bisher unbekannt gewesenen fünf Särge, welche sich in der Gräfllich-Dohnaschen Gruft in der Stadt-Pfarrkirche zu Cüstrin befinden. Aufgesetzt vor dem letzteren Bombardement den 2ten Junii 1756. Mitgetheilt von dem Geheimen Legationsrath und Residenten zu Berlin Herrn Doct. Oelrichs, (w:) *Historisches Portefeuille. Zur Kenntniß der gegenwärtigen und vergangenen Zeit*, Rok 5, t. 2, 1786, s. 87–90.
- Nachricht von einigen Häusern des Geschlechts der von Schlieffen oder Schlieben vor Alters Sliwin oder Sliwingen, Cassel 1784, t. 2, Berlin 1830.
- Naumann E., Die ältesten evgl.-luth. Trauregister der Stadt Küstrin, cz. I, (w:) „Der Neumärker”, 3:1943, s. 261–288, cz. II, (w:) tamże, 4:1944, s. 1–15.
- NDB = Neue Deutsche Biographie, t. 2:1955.
- Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon im Vereine mit mehreren Historikern hrsg. von Ernst Heinrich Kneschke, t. 1–9, Leipzig 1859–1870.
- Neues allgemeines Künstler-Lexicon, bearb. von G. K. Nagler, t. 1–22, München 1835–1852.
- Neues preussisches Adels-Lexicon oder genealogische und diplomatische Nachrichten von den in der preußischen Monarchie ansässigen oder zu derselben in Beziehung stehenden fürstlichen, gräflichen, freiherrlichen und adeligen Häusern, mit der Angabe ihrer Abstammung, ihres Besitzthums, ihres Wappens und der aus ihnen hervorgegangenen Civil- und Militärpersonen, Helden, Gelehrten und Künstler, bearbeitet von Gelehrten und Freunden der vaterländischen Geschichte unter dem Vorstande von Freiherrn Leopold von Zedlitz-Neukirch, t. 1–5, Leipzig 1836–1843.
- Noël Louis, Aus der Geschichte Küstrins von ..., Berlin 1906.
- Oeuvres Complets de François de Malherbe par L. Lalanne, t. 1, Paris 1862, s. 38–43.
- Olding Manfred, Die Medaillen auf Friedrich den Großen von Preußen 1712 bis 1786, Regensauf 2003.
- Osten Hedwig von der, Geistlicher Trost-Brunn in 33 lieblichen Trost-Quellen und 17 andächtigen Betrachtungen bestehend, Stettin 1667. Neuausgabe unter dem Titel Geist-erquickende Trost-Quelle aus dem lebendigmachenden Worte Gottes, in geistreichen Betrachtungen und Andachten (...) von einer hochadelichen Person und Liebhaberin Jesu Christi in ihrem Wittwenstande verfertiget, Leipzig 1754.
- Osten Hedwig von der, Zwölf geistliche Aufmunterungen, Stettin 1668.
- Otte D. Heinrich, Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters. 5. Auflage In Verbindung mit dem Verfasser bearb. Von Ernst Wernicke, t. 1–2, Leipzig 1883–1885.
- Paszkowska M., Pałac w Dąbroszynie. Studium dziejów i przemian architektonicznych zespołu pałacowego. Dokumentacja, Szczecin 1990 (Archiwum WO KOZ w Gorzowie).

- Piątkowski Józef, Kościoły i świątynie Starego Miasta w Kostrzynie, (w:) Cozsterine – Küstrin – Kostrzyn. Twierdza – Ludzie – Kultura. Materiały z II sesji historycznej zorganizowanej w dniu 27 sierpnia 2005 roku, red. Bogusław Mykietów, Katarzyna Sanocka, Marcelli Tureczek, Kostrzyn–Zielona Góra 2005, s. 77–89.
- Piotrowska Dominika, Renesansowy zamek w Kostrzynie nad Odrą. Renaissance-Schloss in Küstrin, Kostrzyn nad Odrą 2009.
- Pohl R., Heimatkunde der Stadt und des Kreises Landsberg a. W., Landsberg a. W. 1901.
- Prinz Heinrich von Preußen in Bildnissen seiner Zeit, Ausstellung, Stiftung Schlösser und Gärten Potsdam-Sanssouci, 1994, Potsdam 1994.
- Prinz Heinrich von Preussen. Ein Europäer in Rheinsberg. Stiftung Preussische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg. Katalog anlässlich der Ausstellung im Schloss Rheinsberg vom 4. August bis 27. Oktober 2002.
- Rackwitz A., Bilder aus Landsbergs Vergangenheit (Aus dem Beginn des 18. u. 19. Jahrhunderts), (w:) Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, 11:1901, s. 129–152.
- Rackwitz A., Zur Geschichte der Konkordienkirche und ihrer Vorgängerinnen in Landsberg a. W., (w:) Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, 8:1899, s. 11–70.
- Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden, t. 1, hrsg. von L. Bittner und L. Groß, Oldenburg 1936.
- Richter Ernst-Ludwig, „Gott zu Ehren und zum Seeligen gebrauch der gleübigen“, (w:) Kunst & Antiquitäten. Zeitschrift für Kunstfreunde, Sammler und Museen, 1:1988, s. 52–58.
- Richter Ernst-Ludwig, Das Abendmahlsgesetz der Küstriner Pfarrkirche – Relikte einer versunkenen Stadt, Königsberger Kreiskalender, rok 2013, s. 146–157.
- Riedel, CDBr. = Codex diplomaticus Brandenburgensis. Sammlung der Urkunden, Chroniken und sonstigen Quellen über die Geschichte der Mark Brandenburg und ihrer Regesten, hrsg. von Adolph Friedrich Riedel, Hauptteil 1, t. 18, Berlin 1859.
- Sanocka K., Portale kostrzyńskiego zamku, (w:) Cozsterine – Küstrin – Kostrzyn. Twierdza – Ludzie – Kultura. Materiały z II sesji historycznej zorganizowanej w dniu 27 sierpnia 2005 roku, red. Bogusław Mykietów, Katarzyna Sanocka, Marcelli Tureczek, Kostrzyn–Zielona Góra 2005, s. 17–24.
- Scheffler Wolfgang, Goldschmiede Mittel- und Nordostdeutschlands von Wernigerode bis Lauenburg in Pommern. Daten Werke Zeichen, Berlin–New York 1980.
- Schmidt Georg, Die Familie von dem Borne mit den namensverwandten Geschlechtern, t. 1–2, Merseburg 1887–1889.
- Schmidt Rudolf, Märkische Glockengießer bis zum Jahre 1600. Ein Beitrag zur Glockenkunde der Mark Brandenburg, Jahrbuch für brandenburgischen Kirchengeschichte, 14:1916, s. 69–88.
- Schmidt Rudolf, Märkische Glockengießer im 17. und 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Glockenkunde der Mark Brandenburg, Jahrbuch für brandenburgischen Kirchengeschichte, 15:1917, s. 110–155.
- Schmidt Rudolf, Märkische Glockengießer im 19. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Glockenkunde der Mark Brandenburg, Jahrbuch für brandenburgischen Kirchengeschichte, 16:1918, s. 68–93.
- Schmidt Rudolf, Die Scharfrichterfamilie Kaufmann, Brandenburg, Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatpflege, für Wandern und Reisen, 5:1927, s. 42–43.

- Schmidt Rudolf, Scharfrichter und Abdecker im Kreise Königsberg Nm., Königsberger Kreiskalender, 3:1928, s. 107–109.
- Schmook Reinhard, Wo Markgraf Hans begraben liegt? Schicksale der Fürstengruft unter dem Chor der Küstriner Pfarrkirche, (w:) De oppido et castello. Przeszłość i teraźniejszość twierdzy Kostrzyn. Materiały z sesji historycznej zorganizowanej 29 sierpnia 2004 roku w bastionie Filip na kostrzyńskim Starym Mieście, red. Bogusław Mykietów, Marcelli Tureczek, Kostrzyn–Zielona Góra 2004, s. 69–78 (również w Königsberger Kreiskalender, rok 2003).
- Schöning von, Des General=Feldmarschalls Hans Adam von Schöning auf Tamsel Leben und Kriegsthaten, Berlin 1837.
- Schwartz Paul, Aufzeichnungen über die Schlacht von Zorndorf, Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, 8:1899, s. 71–97.
- Schwartz Paul, Friedrich der Große und der Bau der Stadtkirche zu Cüstrin, Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, 21:1908, s. 267–270.
- Seyffert Johann Christian, Annalen der Stadt und Festung Küstrin aus Urkunden und Handschriften bearbeitet von ..., Küstrin 1801.
- Siebmacher = Johann Siebmachers Wappenbuch von 1605, hrsg. von Horst Appuhn, München 1999.
- Skaziński B., Kościół św. Jana Chrzciciela w Gorzowie, (w:) Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny, 5:1998, s. 61–72.
- Stammtafel des uradeligen Geschlechts der Herren von Burgsdorff, bearb. von Hans von Burgsdorff-Friedrichstanneck, hrsg. von Alhard von Burgsdorff-Garath, cz. 1–4, Düsseldorf 1958–1959.
- Straubel Rolf, Biographisches Handbuch der preußischen Verwaltungs- und Justizbeamten 1740–1806/15, cz. I–II, München 2009 (Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, t. 85, Einzelveröffentlichungen des Brandenburgischen Landeshauptarchiv, Hrsg. von Klaus Neitmann, t. VII).
- Szymański Józef, Herbarz rycerstwa polskiego z XVI wieku, Warszawa 2011.
- Tamsel = Dąbroszyn. Schlösser und Gärten der Neumark [Freundeskreis Schlösser und Gärten der Mark in der Deutschen Gesellschaft e.V.], hrsg. von Sibylle Badstübner-Gröger und Markus Jäger, Berlin 2006.
- Thieme-Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, t. 17, Leipzig 1924.
- Thoma Walter, Belagerung und Wiedereinnahme Küstrins 1813/14. Aus dem Tagebuch eines deutschen, zur französischen Besatzung gehörigen Offiziers, (w:) Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, 41:1923, s. 3–29.
- Thoma Walter, Hillebrandt v. Kracht, Kommandant von Cüstrin 1612 bis 1638. Ein Lebensbild, Cüstrin 1924.
- Thoma, Markgraf Hans von Küstrin, Neudamm 1927.
- Troschke P., Die Auffindung der Fürstengruft in der Marienkirche zu Küstrin im Jahre 1880. Nach amtlichen Akten und mündlichen Mittheilungen von Augenzeugen, Küstrin 1897.
- Tureczek Marcelli, Kilka spostrzeżeń na temat głowy św. Jana Chrzciciela na misie ze zbiorów Muzeum Lubuskiego w Gorzowie Wlkp. (Próba analizy w kontekście średniowiecznych i wczesnonowożytnych dziejów miasta), (w:) Studia Epigraficzne, 5:2014, s. 145–160.

- Tureczek Marceli, Uwag kilka o dzwonach Friedricha Gottholda Körnera z dawnego kościoła mariackiego w Kostrzynie, (w:) *De oppido et castello. Przeszłość i teraźniejszość twierdzy Kostrzyn. Materiały z sesji historycznej zorganizowanej 29 sierpnia 2004 roku w bastionie Filip na kostrzyńskim Starym Mieście*, red. Bogusław Mykietów, Marceli Tureczek, Kostrzyn–Zielona Góra 2004, s. 85–90.
- Tureczek Marceli, Zabytkowe dzwony na ziemi lubuskiej. Dokumentacja. Ochrona. Badania, Zielona Góra 2010.
- Verzeichnis der Sammlungen des Städtischen Museums in Landsberg a. W., Landsberg a. W. 1906.
- Waldhausen Ewald, Cüstriner Erinnerungen, (w:) *Brandenburg. Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatpflege, für Wandern und Reisen*, 6:1928, s. 99–102.
- Walter Karl, Glockenkunde, Regensburg u. a. 1913.
- Wegner Wilhelm Gabriel, Lebensgeschichte des Markgrafen Johannes von Brandenburg, Landesfürsten in der Neumark zu Küstrin: Gelegenheitsschrift bei der dritten Secularfeier der Kirchenreformation der Stadt Züllichau; nebst dem Bilde des Markgrafen und einem sich darauf beziehenden genealogischen Weiheblatte auf die Vermählung des Prinzen Carl von Preussen, Königliche Hoheit, mit der Prinzessin Marie von Sachsen-Weimar, Königliche Hoheit, von ..., Berlin 1827.
- Wertheimer Otto, Eine Johannisschüssel in der Marienkirche zu Landsberg a. W., *Brandenburgische Museumsblätter. Mitteilungen der Vereinigung brandenburgischer Museen*, Neue Folge nr 2:1925, s. 9–10.
- Wohlbrück, Siegmund Wilhelm, Geschichte des ehemaligen Bisthums Lebus und des Landes dieses Namens, t. 1–3, Berlin 1829–1832.
- Wolff F., Die Glocken der Provinz Brandenburg und ihre Giesser. *Denkmalarchiv der Provinz Brandenburg*, Berlin 1920.
- Wütschke Johannes, Die Familie von Rülicke in Meißen und in der Neumark, (w:) *Genealogie. Deutsche Zeitschrift für Familienkunde*, t. 18:1986, z. 5, s. 129–139; z. 6, s. 174–181.
- Zdrenka Joachim, Medalierstwo – numizmatyka – epigrafika, (w:) *Między tekstem a znakiem. Prace ofiarowane Profesor Barbarze Trelińskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Jaworska, Sł. Górczyński, Warszawa 2013, s. 147–154.
- Zdrenka Joachim, Proboszczowie, archidiakoni i diakoni kościoła św. Marii w Gorzowie Wielkopolskim i ich inskrypcje do 1800 r., (w:) *Studia Epigraficzne*, t. 5:2013, s. 213–223.
- Zdrenka Joachim, Sarkofag rodzinny Schaper z Kostrzyna i kwestia jego datacji, (w:) *Szczeciński Informator Archiwalny* 23/2014, Szczecin 2014, s. 79–86.
- Zobeltitz Feodor von, Tamsel und Frau von Wreech, (w:) *Allmanach. Hrsg. v. d. Schriftleitung von Velhagen und Klassings Monatsheften*, Berlin 1919, s. 98–115.
- Zysnarski Jerzy, Historia gorzowskich powiatów, *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny*, t. 6/1, Gorzów Wielkopolski 1999, s. 34–45.

KAZANIA POGRZEBOWE

- Abdanckungs-Rede So zu Cüstrin am 2. Martii Anno 1678. In Hochansehnlicher Versamlung Bey der Beerdigung... Des Herrn Burg-Grafen und Grafen zu Dona, hochseeligen Andenckens Leiche vor der Procession gehalten worden von... Eusebio von Brandt, Cüstrin 1678.

Aller Geistlichen Jungfrauen die dem Lamb nachfolgen Geistliches Creutz- und Tugendtkränzlein und Him[m]lische Freud- und Ehren-krone: Bey dem Christ-Adelichen Leichbegängnis Der... Jungfrauen Julianae Charlottae gebohrner von Burckstorff... Georg Ehrentreich von Burckstorff... eheleiblichen Tochter Welche am XXIV. Aprilis des 1654. Jahres zu Nacht umb XII. uhr allhier zu Cüstrin... entschlaffen und nach in der Veste Cüstrin gehaltener LeichProcession zu Hohenzietzen in das Adeliche Erb-Begräbnis zur Ruhe ist versetzt worden Aus der 2. Epistel S. Pauli an Timoth. Cap. 4. Bey Adelicher und Volckreicher Versam[m]lung in der Pfarrkirchen zu Cüstrin vorgetragen durch M. Daniele Fesselium, Franckfurt 1655.

Anastaseōs Hēmōn eis tēn zoēn aiōnion eptarroos paraklēsis. Das ist Auß der Auferstehung der Todten herfliessende sieben liebliche Trost-Quellen Darauß gläubige Christen bey der lieben ihrigen oder ihrem eigenen seligen Abschied Trost-Wasserschöpfen und ihre Thränen von ihren Augen abwaschen sollen: Bey dem Christ-Adelichen Leichbegängniß Des... Georg Ehrentreichs von Burgkstorff... Welcher am abgewichenen 2. Martii dieses 1656. Jahrs... zu Cüstrin seliglich entschlaffen und nach der in Cüstrin am 7. Maii gehaltenen Leichproceßion zu Hohenzietzen in sein Adeliches Erb-Begräbnis ist zur Ruhe gesetzt worden. Auß der Epistel Pauli an die Römer am 8. Cap. v. 11... in der Pfarr-Kirchen zu Cüstrin gezeiget und auff begehren in Druck verfertigt Durch M. Daniele Fesselium... Alten Stettin 1656.

Bey dem Christlichen Begräbnis des Weyland Edlen WolEhrenvesten Groß=Achtbarn und Wol=Weisen Herrn Georg Heinrich Boltzmans, Churfürstl. Brandenburg, Hoff-Apotheker und wohlverdienten Burger=Meisters allhier zu Cüstrin, welche am dritten Tag deß Februari dieses 1673sten Jahres... selig entschlaffen von Daniel Fesselius, Franckf. a/O. 1673.

Christliche Leichenpredigt bey dem Adelichen Begrebnis der ... Frawen Margarethae Rülckin, des ... Wolff Rülckens zu Linda, Langenaw und Gränitz ... hinterlassenen Widwen, welche den 23. April ... 1604 Jahres ... zu Linda ... entschlaffen, und den 2. May hernach ... in der Kirchen zu Langenaw ... zur Erden bestattet. Freybergk 1604 (egz. z Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel).

Christliche Leich-Predigt Von Der Gerechten Tode Auß dem 56. Capittel Esaiae vers. 13. 14.: Dem... Hn. Johann Georgen von dem Born Der Churfürstl. Durchl. zu Brandenburg vornehmen geheimten Rahte und Neu-Märckischen wolverdienten Cantzelern auff Dolgen Born und Bernäüichen Erb-Herrn; Als derselbe Anno 1656. am 30. Augusti in der Veste Cüstrin... entschlaffen und den... 18. Novembris... bestattet worden... in der Pfarr-Kirchen zu Cüstrin gehalten... durch Georgium Cunradum Bergium... Franckfurt an der Oder 1658.

Christlicher Leich-Sermon Aus den Klagworten: Die Edlen Kinder zu Zion dem Golde gleich geachtet wie sind sie nun den Erden-Töpfen vergleicht?: Als Der Hoch-Edelgebohrne H. Friderich Wilhelm von Canstein Des... Raban von Canstein... Erstgebohrner Sohn So gar frühzeitig jedoch selig am 28. Julii... dieses 1673sten Jahrs aus dieser Sterblichkeit gegangen war und sein entseelter Leib am 30. darauff in sein herrliches Ruhe-Kämmerlein in der Pfarr-Kirchen zu St. Mariae hie in... Berlin... beygesetzt ward Gehalten von Andrea Müllern, Cölln an der Spree 1673.

Christübliche Stand- und Abdanckungs-Rede bey Ansehnlicher Leichbestattung Der... Fr. Gertrud Elisabeth Stephanin Tit: Herren M. David Gladovii Treubedienten Archidiaconi gewesenen Ehegenossin gehalten von George Schultzen, Cüstrin 1671.

Das ist Der Gottseligen Tabae unsterbliches Ehren=Gedächtnis Bey dem Christlichen Begräbnis Der weilend Erbarn Ehr=und viel Tugendreichen Frauen Annae Mariae Fuhrmannin des Wol=Ehrvesten Vor=Achtbaren und Wolgelahrten Herren Andrae Bolzer Churfürstl. Brandenburg. Cammergerichts=Advocati alhier Ehelichen Hausfrauen, Welche am 26. Martii des 1659 Jahres zwischen 1. und 2. Uhr nach Mittage... seliglich entschlaffen, und am Sonntag

Quasimodogeniti mit Christlichen Ceremonien beerdiget worden... durch M. Danieleum Fesseli-um Churfürstl. Brandenb. Conistorial=Rath und Superintendentem zu Cüstrin. In der Veste Cüstrin ... Anno M.DC.LIX.

Daß zwar ersterbende aber nicht verderbende sondern das ewige Leben erwerbende und ererbende Weitzen-Körnlein Bey Abführung deß... Adelichen Leichnams Der... Frawen Annae-Mariae, Geborner Rindtorffin Des... Herrn Hildebrand Krachts... Ehelicher Hauß-Frau Welche den 30. Tag des Junii, des 1630. Jahres... entschlaffen... den 8. Tag des Julii von Cüstrin nach Lindenberg... geführet und begleitet worden...

Der seligen Kinder Gottes unsterbliches Ehrengedächtnüß Das ist Der... Theil Christlicher Leich- und Trost-Predigten: Die bey vornehmer und gottseliger Leute Leichbegängnissen in der Veste Cüstrin gehalten... Jetzo auffs neue übersehen und zusammen in öffentlichen Druck gegeben worden Durch M. Danieleum Fesseli-um, Churfürstl. Brandenburg. Consistorial-Rath Pfarrern zu Cüstrin/ und der Neumarck Superintendentem. Theil: 1. Cüstrin 1659.

Der seligen Kinder Gottes unsterbliches Ehrengedächtnüß Das ist / der... Theil Christlicher Leich- und Trost-Predigten: Die bey vornehmer und gottseliger Leute Leichbegängnissen in der Veste Cüstrin gehalten... Jetzo auffs neue übersehen und zusammen in öffentlichen Druck gegeben worden Durch M. Danieleum Fesseli-um, Der seligen Kinder Gottes unsterbliches Ehrengedächtnüß Das ist der... Theil Christlicher Leich- und Trost-Churfürstl. Brandenburg. Consistorial-Rath Pfarrern zu Cüstrin und der Neumarck Superintendentem. Theil: 2. Cüstrin 1660.

Der Todten die in dem Herren sterben Von nun an Gepriesene Seeligkeit daß Sie ruhen von ihrer Arbeit und ihre Wercke ihnen nachfolgen: Nach dem Zeugniß der Himlischen Stimme und des Geistes Gottes aus Apocal. cap. XIV. v. 13. In einer Klag- und Trost-Predigt über den tödtlichen Hintrit... Des... Hn. Christian Albrecht, Burg-Graffen und Graffen zu Dona... Welcher... den 14 Novembr. deß abgewichenen 1677 Jahres die Jahre und Tage seines Lebens vollendet hat und von seiner Arbeit zu der ewigen Ruhe gekommen ist. Am Sonntag Oculi War der 3. Martii dieses lauffenden Jahres nachdem des Abends vorher Die Hoch-Gräffliche Leiche... in das darzu erbaute Gewölß und Erb-Begräbniß zu Cüstrin war beygesetzt worden. Erkläret und angewiesen Rötcher, Franz Christian. Cüstrin 1678.

Die angebothene Hoffnung als der Ancker unserer Seele: Zu Unvergeßlichem Ruhm-Gedächtnis Des... Ernst Friedrich Fehr... Nachstehender Maßen an das Licht gesetzt. Königsberg 1732.

Die Christliche Gelassenheit Aus Psalm. LXXIII, 23.24.25.26. Als der Weiland Wolgebornen Frauen Fr. Hedwig Sophien von Offen General-Lieutenantin gebohrner von Kracht /: Von Dero... Seele verlassener Leichnam den 16. Octob. 1694. Zu Berlin... beygesetzt worden Spener, Philipp Jakob. Cölln an der Spree: [1694].

Die Davidische Seelen-Beruhigung: Bey den am Sonntage Rogate Anno 1688 gehaltenen Leich-Begängnis Des im Herrn am 8. May selbiges Jahres selig-entschlaffen Herrn Johann Schapers I. U. Licentiati, Churfürstlichen Brandenburgischen Cammer-Gerichts-Advocati... Aus den... Text des 7. 8. und 9. Vers im CXVI Psalm... betrachtet und auff Begehren zum Druck befördert von M. David Glado, Lutherischen Prediger in Cüstrin, Cüstrin 1688.

Die Letzte Liebe und Schuldigkeit Welche dem seeligen Herrn Licentiate Schapern Dessen Hinterlassene Kinder und Treu-verbundene Freunde, Erwiesen haben, Cüstrin 1688.

Doppelte Ehren-Säule Zweyer Hoch-Adelichen auch im Tode nicht geschiedenen Ehehertzen Nemlich des... Balthasar Abraham von Köckeritzen... Wie auch Dessen Ehe-Liebsten der... Dorothea Maria von Schönbeckin: Welche beyderseits anno 1672. in Franckfurt an der Oder innerhalb acht

Tagen einander im seligen Tode gefolget und zu Zohlow in Ihre Erbbegräbnüß beygesetzt worden
Schindler, Georg. Franckfurt an der Oder 1674.

Dreyeckichte Grundfeste unser Seligkeit: Bey dem ChristAdelichen Begräbnuß Der... Barbarae Gebohrner Flänßin Des... Adam von Schlieben... hinterlassener Fraw Wittiben. Welche den 6. Junii des verflossenen 1631. Jares... entschlaffen und nachmahls den 8. Martii dieses 1632. Jahres in der Pfarrkirchen zu Cüstrin in ihr Ruhbettlein versetzt worden Fessel, Daniel. Alten Stettin 1632.

Dreyfaltiges Trost- und Heil-Pflaster Welches alle Leidtragende Christen so über den frühzeitigen Absterben ihrer hertzlieben Ehegatten und Kinderlein hochbetrübt sein auff ihre schmerzende Hertzens-Wunden legen und sie damit verbinden lindern und heilen sollen/ Bereitete auß dem Buch der Weißheit cap. 3. v. I.: Bey dem... Leichbegängnis Der... Fr. Gertrud Elisabeth/ gebohrner Stephanin Des... Herrn M. Davidis Gladovii Der Christliche Gemeine allhier... Archidiaconi Ehelicher Haußfrauen Und seiner liebsten Tochter Jungfer Mariae Gladovin Welche beyde an dem abgewiechenen Pfingstfest dieses 1671. Jahres... entschlaffen Und den drauff folgenden Freytag und Sonntag Trinitatis in ihre neubereitete Ruhkämmerlein sind versetzt worden... vorgetragen Durch M. Danielem Fesselium, Churfürstl. Brandenb. Consistorial Rath und Superintendenten zu Cüstrin, 1671.

Eine rechte Israelitin Vom Israel Gottes Aus dem 1. B. Mos. C. 22. V. 26.: Anno 1669 d. 10. Novem-
br. in Cüstrin Bey Beerdigung der am 5. eiusd. im Herrn selig verstorbnen Frauen Der... Fr. Even Marien Fesselin Tit: Herrn M. David Gladovii Treuffleißigen Archidiaconi daselbst gewesenen Ehe-
liebsten Georg Schultz. Veste Cüstrin 1670.

Eines frommen Daniels und Gläubigen Christens Seeliges Schlaffen-Gehen: welches Auß dem letzten Vers des 12ten Cap: Daniels Bey dem am 26sten Sonntag nach Trin. angestellten Volckreichen Leich-Begängniß Des... Herrn Daniel Schedens N.P.C. und Wollmeritirten ältesten BürgerMeisters allhier zu Landsberg an der Wahrte. Welcher am verstrichenen 23. Octob: des 1692sten Jahrs... eingeschlaffen und... den 26sten October in hiesiger Pfarr-Kirchen vor dem Altar in sein Schlaff-Kämmerlein gelegt worden... vorgetragen und... Zum Druck außgefertiget worden Von M. Samuel Richtsteigen Churfürstlichen Brandenb(urgischen) Past(ori) Prim(arii) zu Landsberg an der Wahrte und des Lands- und Friedebergischen Creyses Inspectore, Cüstrin 1692.

Elegia Gratvlatoria In Nvptiis clarissimorum Virorum Domini Ioannis à Borcken Bremensis, I. V. Doctoris, cum honestissima uirgine, Catharina à Wilmers, nobilis uiri Ioannis à Wilmers filia, Et Domini Gvari Weigandi Guarini, medicin[a]e Doctoris, cum honestissima uirgine Catharina Dittelbachs, clarissimi uiri Domini Christophori Dittelbachs, Cancellarij Brandenburgensis in Onolczbach, &c. I. V. Doctoris filia per Ioannem Seckervuicz Vratislaviensem. Francoforti ad Viadrum 1553.

Encomia Vere Christianorum Magistratum, Das ist: Die herrliche Ehren-Titul Der wahren Christlichen Regenten und Obrigkeiten Bey dem Christlichen Begräbnüß Des... Herrn Georg Heinrich Boltzman Churfürstl. Brandenb. Hoff-Apotekers und wolverdienten Burger-Meisters allhier zu Cüstrin: Welcher... 1673... entschlaffen... vorgetragen und erkläret durch M. Danielem Fesselium..., Franckfurt an der Oder 1673.

Gaukypikron Das ist: Trübsall und Labsall aller gläubigen Christen: An dem Hirschen und seiner Artzney vorgebildet Und bey dem... Begräbnüß Der ... Frauwen Annae Boltzmannin Deß... Herren Matthiae Hoffmanns der Apoteker Kunst erfahrenen Liebhabers... HaußFraw: Welche den 29. Decembris deß 1634. Jahres... entschlaffen und den 4. Ianuarii deß jetzigen 1635. Jahres... in der PfarrKirchen allhier zu Cüstrin ist beerdiget worden auß dem 42. Psalm... erkläret Durch M. Danielem Fesselium, Pfarrern und Superintendentem, auch deß Churfl. Consistorii Assessorem daselbst, Franckfurt an der Oder 1635.

Epicedia In Obitum Honoratissimae, multisq[ue] virtutibus decoratissimae foeminae, Annae Boltzman[n]in... Viri Dn. Matthiae Hofmanni Pharmacopaei industrii, Uxoris...: Scripta ab Amicis [s. l.] 1635.

Geistlicher Adelsbrieff Aller rechtläubigen Kinder Gottes bey dem Christ Adelichen Begräbniß deß ... Herrn Hildebrand von Kracht, Sr. Churf. Durchl. Zu Brandenburgk vornehmen Raths, wolverdienten Kriegs Oberstens und Ober=Hauptmanns der Vestung Cüstrin, auff Linderbergk und Malenichen Erbsessens, Welcher den 19. Tag Augusti dieses 1638. Jahres ... in wahrer Erkändnüß und standhaffter Bekändnüß seines Erlösers allhier zu Cüstrin ... entschlaffen und hernachen den 15. Novembris in sein newerkaufftes Erbbegräbnüß ist versetzt worde. Auß dem 3. Cap(itel) Johannis v(ers) 16 in Adelicher Ansehnlicher und Volkreicher Versamlung erkläret und auff begehren in Druck verfertigt durch M. Daniele Fesselium, Pfarrherrn ... daselbst. Gedruckt zu Frankfurt bey Michael Kochen.

Geistreiches Beth=Opffer Oder Cuestrinsches Vollstaendiges Gebeth= Und Gesang Buch,... Nebst einer Vorrede M. David Glado,... Cuestrin [1692].

Genealogia, vita et obitus, deß weiland Wol=und Ehrwürdigen, Gestrengen, Edlen und Ehrnvesten Herrn Adam von Schliebens, Commendatoris zur Lietzen, auf Papitz etc. Erbsessen (...); Epicedia scripta in obitum Adami de Schlieben x (a variis auctoribus), Francofurti ad Oderam 1628.

Gott den Vater als besten Advocaten stellte nach dem 31. und 32. Vers des 8ten Capitels der Epistel an die Römer in folgender Parentation vor M. Johann Hänfler, Christ.=Lutherischer Prediger in Cüstrin [1688].

Hildeshemi Hippolyti Franc., De Fvtvrorvm Coniectaneis. Epistola Ad Nobilem Virum Liborium á Schlieben, Illustrissimi Septem Viri Brandebur=gici &c. Consiliarium. Berlini 1586.

Hiobi Triumphus Das ist Leich unnd EhrenSermon, bey dem Christlichen und Adelichen Begräbnuß deß weiland Edlen Gestrengen und Ehrenvesten Issac Krachts Churfürstlichen Brandenburgischen wolbestalten KriegsObersten...: welcher den andern Weinmonats umb 10. Uhr auff den Abend... zeitliches Todes verfahren und den dritten Wintermonats... ist zur Erden bestattet worden. Seines Alters im 70. Jahre Fleck, Johannes. Franckfurt an der Oder 1617.

Hülden Kleinod Hertzstärckender Tröstungen wieder den Tod ... Im Jahr Christi 1676. d. 10. Martii, in Cüstrin bey Beerdigung der am 1. Ejusdem im Herrn seelig Verstorbnen WolEhrbaren Viel=Ehr=und Tugendreichen Frauen Salome Bußin Des Weil. WolEhrwürdigen Großachtbarn und Hochgelahrten Herrn M. Danielis Fesseli Wolverdienten Consistorial=Raths und Superintendentens daselbst Nachgelassenen Frau Wittwen ... von Georg Schultzen Diac., Franckfurt an der Oder [1676].

Jhesus Spectata Christianorum Haereditas. Das ist: Aller wahrer rechtläubiger Christen Erbschafft. Aus der Epistel Pauli an die Philipper am 1. v. 21.: Bey der... Leich-Begängnüß Des... Herrn Dietrich Kracht Römischer Kayserl. auch zu Ungarn und Böhmen Königlicher Majestät gewesenem Obristen zu Fueß... Welcher... den 6. Iulii Newen Calenders... des 1657. Jahres allhier zu Schlambendorff... verschieden und folgend den 28. Martii Anno 1658... in sein begehrttes Ruhebettlein versetzt worden Abgehandelt und einfältig erkläret Praetorius, Martin. Schleusingen 1658.

Leichpredig Bey dem... Begrebnues des... Adriani Albini... von Menius, Nikolaus, Frankfurt/O. 1590.

Leich-Predigt auf Jo(hann) Geo(rg) von dem Born, churf(ürstlich) Brandenb(urgischen) geh(eim) Rath, † 30 Aug. 1656 von Geo(rg) Cunrad Bergius, Franckf(urt) a/O. 1658.

Literæ Publicæ Fidei, Göttlicher Sicher GeleitsBrieff auß diesem ins Ewige Leben Dessen Inhalt Gottes Grosse Grössere/ und aller Gröste Barmhertzigkeit ex. Psal. 51. v. 1.: Bey der Sepultur Deß...

Herrn Adam von Schliebens Commendatoris zur Lietzen... Welcher Anno 1552. in der Comptorey Lagaw geboren und im 77. Jahr seines Alters am 6. Maij Anno 1628. in der Veste Cüstrin seeliglich inn Gott entschlaffen und am 17. Julij Adelichem und Christlichem Brauch nach in der PfarrKirchen alldar begraben worden Gestellet durch Bartholomaeum Hertzberg Pfarrn und Inspectorn der Kirchen zu Münchberg, Franckf. an der Oder 1628.

Memoriae & Honori Magnifici, Strenui Et Nobilissimi Viri Dn. Joachimi a Köckritz in Mitweida Zohlaw &c... Cancellarii III. Nonas Quintileis post 7. matutinam Anno Christi MDCXXXV. pie & placide defuncti, Scripta In Academia Francofurtana Paratantium Epicedia [Frankfurt, Oder]: Kochius, 1635; Eine Christliche Leichpredigt Von einem gähen Tode Wie derselbe Kindern Gottes nicht verdamlich sondern selig ist. Bey der... Leichbegänniß Des... Joachim von Köckritz... In der Kirchen zu Cüstrin den 7. Octobris, des Jahres 1635. Agricola, Adam Christian, Berlin 1636.

Oratio de vita et fato Adriani Albini... habita... à Christophoro Neandro, Francofurti 1592.

Pie viventium ac beate morientium solatium, Aller lebendigen und sterbenden Christen Gölidenes Kleinod und Seelen=Schatz, Auß dem schönen Kirchspruch Psal. 73 v. 25–26, Herr wenn ich nur Dich habe etc. Zubereitet und erkläret Bey der ansehnlichen und volkreichen Sepultur deß Veyland ... Herrn Adami Sorgenfreiß, Wohlverordneten Rathsherrn zu Landsbergk an der Warthem, welcher allhier in Schwerin den Pfingsmontag, vor dem 20. Maij St. N. ... verschieden und den folgenden 23. ... bestattet worden; durch David Arndten, wohlberufenen Pastoren und Diener Christi daselbst. Zu Franckfurt an der Oder bey Michael Kochen gedruckt Anno 1641.

Publicae commoditati: Vitae Duorum Potentissimorum Principum Joachimi II. Electoris et Joannis Marchionis Brandeb.: Item Duorum Marchiae Cancellariorum: Lamperti Distelmeieri et Hadriani Albini; (cum monodia) ed. a Franc. Hildesheim, Typis exscripsit Nicolaus Voltze, 1592.

Rechtschaffener Christen Eigentliches Absehen auff Gott und sonderliches Ansehen bey Gott: Bey dem HochAdelichen Leich-Begängnüs so dem Weyland Wolgebohrnen Herrn Alexandro Magno von Burgstorff Sr. Churfl. Durchl. zu Brandenb. unter dem Freyherrlichen Dörfflingischen Regiment Hochbestalten Rittmeister... nachdem Er in dem harten mit denen Schweden bey Fehrbelin gehaltenen Treffen geblieben In der Veste Cüstrin... zu Ehren angestellet worden Aus zweyen von der... Mutter auffgegebenen Paulinischen Texten als Philipp. 1. v. 20. 21. und Rom. 14. v. 7. 8. 9. Einfältig betrachtet und auff Begehren zum Drucke übergeben von M. David Glado..., Franckfurt an der Oder 1676.

Rechtschaffener Christen Schuldigkeit... Als des... Joh. Adams von Schöning... Entseelter Körper in Sein Erb-Begräbnüß den 4. December... 1696. beygesetzt wurde... gezeigt von David Glado, Dreßden 1696.

Sieges und Ehren-Fahne Welche Dem Wol-gebohrnen Herrn Herrn Alexander Magnus von Borgstorff Churfürstlichen Brandenburgischen... Rittmeister Als derselbe in dem harten Treffen zwischen... Brandenb. Cavallerie, und der Königl. Schwedischen Haupt-Armee, Am 18. Iunii st. v. 1675. bey dem Dorffe Lynum geblieben und nunmehr zu Cüstrin beerdiget worden... hat auffgestecket Albertus Albrecht, Franckfurt an der Oder [1675].

Siegreiche Waffen der Helden Davids Aus Gottes Zeughause vorgesuchet und bey dem Ehrengedächtniß des Weyland HERRN Hans Adam von Schöning, Auf Tamsel, Warnick und Birkholtz Erb=Herrn, Sr. Churf. Durchlaucht zu Sachsen hochbestellt gewesen General-Feld=Marschalls, Würcklichen Geheimbden und Geheimbden Kriegs=Raths, Obristen über dero Leib=Guardie zu Fuß, wie auch über ein regiment Cuirassirer und ein Regiment Dragoner, Welchen Gott am 28. August 1696 in dem IV. Jahre seines glorwürdigen Alters durch einen seel. Tod der Vergänglichkeit entrissen, Am 25. November selbigen Jahres in der Kirche zum H. Creutz Nach Anleitung

des XVIII. Psalm v(erse) 33–36 gezeiget von Sam. Nenedicto Carpzovio D. Churf. Durchl. Zu Sachsen Hoff=Prediger und Kirchenrath. Dreßden gedruckt bey Johann Rieden, Churf. Sächs. Hoff=Buchdrucker.

To pan d. i. Gott und Alles, Bey dem Domin(ica) XIX. post Trinitatis Ann. 1674. gehaltenen hochschmerzlichen Leichbegängniß, Des... Hn. M. Danielis Fesseli, weitberühmten Theologi und Philologi... und Consistorial-Raths zu Cüstrin: Aus dem 23. biß zum 26. Versiceln des LXXIII. Psalms einfältiglich gezeiget... zum Druck befördert Von des Verstorbenen Schwieger-Sohn M. David Glado, Franckfurt an der Oder 1674.

Trost-Gedächtnüsz / An die Allerhöchst-betrübte FrauMutter / Die Hoch-und Wol-Edel-Gebohrne Frau / Fr. Hedwig von Burgstorffin / Gebohrne von der Osten...: Bey dem Am 23. Novembr. in der Veste Cüstrin gehaltenenstandmässigen Leich-Begängnis Ihres Hertzliebsten Sohnes / Des... Hn. Alexandri, Sr. Churfürstl. Durchl. zu Brandenb. Rittmeisters / Welcher... in einem harten Gefechte bey Fehr-Berlin... einen unverhofften / doch seligen Tod... gesegnet; Auffgerichtet von Theodoro Habersack / Dienern Göttl. Worts beym Curfürstl. Ampt Pyritz, Franckfurt an der Oder [1675].

Trost und Theil Der Kinder Gottes im leben und tode aus dem 73. Psalm: bey Hochadelichem Leichbegängniß Der Wolgebornen Frawen Fr. Elisabeth Sophien FreyFrawen von Schwerin gebornen von Schlaberndorff... Nachdem dieselbe am 26. Januarii dieses 1656. jahres... entschlaffen und ihr verblichener körper am folgendem 13. Martii in der Thumkirchen zu Cölln an der Spree beygesetzt worden in volckreicher Versammlung erkläret durch D. Johannem Bergium..., Berlin 1656.

Von der rechten ster=bekunst aus Simeonis Liede. Bey dem Begræbniß des Ernvesten vnd Namhafften Eccardi Lipmans Des Achtbarn vnd hochgelarten Herrn Eccardi Lipmans I.V.D. vnd weiland Churfuerst=lichen Brandenburgischen Raths zu Cüestrin etc. hinterlassenen Sohnes. Velcher den 13. May morgens... sei=/nes Alters im 21 Jahr... entschlaffen vnd folgends den 15... bestattet vorden: Gehalten durch Andream Wencelium D., Frankfurt/Oder 1599.

DOKUMENTACJA OBIEKTÓW I ILUSTRACJI

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege Zossen

– 1, 3, 23, 24, 46, 47, 54, 56, 57, 72, 81, 94, 122, 124, 126, 138, 157, 161, 172, 177, 193, 194, 227, 232, 233, 243, 248, 254, 256, 257, 284, 285, 307, 325

Deutsches Dokumentationszentrum für Kunstgeschichte – Bildarchiv Foto Marburg

– 256

Märkisches Museum Berlin

– 58, 130

Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta Gorzów Wlkp.

– 9, 26, 66, 68, 74, 75, 77, 80, 81, 86, 102, 109, 124, 154, 161, 169, 188, 189, 196, 245, 269, 284, 302, 309

Muzeum Twierdzy Kostrzyn

– 38, 46, 71, 277

Richter Ernst-Ludwig, Freundenthal 75a, 79a, 80a

Wszystkie pozostałe fotografie pochodzą od autora opracowania

INDEKSY

Niniejszy indeks zawiera jedenaście szczegółowych indeksów oraz niemiecko-polski spis nazw miejscowości. Cyfry rzymskie stojące po lemacie odnoszą się do numerów stron wstępu. Cyfry arabskie oznaczają numery części katalogowej.

1. Miejsca z inskrypcjami	285
2. Indeks osobowy	287
3. Artyści, mistrzowie i warsztaty	300
4. Inicjały i monogramy	301
5. Indeks geograficzny	301
6. Herby	305
7. Cytaty z Biblii i teksty liturgiczne	306
8. Nośniki inskrypcji	306
9. Język i rodzaje pisma	307
10. Indeks rzeczowy	308
11. Święci, postacie biblijne, alegorie, mitologia, ikonografia	309
Niemiecko-polski i polsko-niemiecki spis nazw miejscowości	310
Wykaz opublikowanych tomów Corpus inscriptionum Poloniae z serii Inskrypcje województwa lubuskiego	314

1. MIEJSCA Z INSKRYPCJAMI

Numery pisane kursywą oznaczają zaginione nośniki inskrypcji, pisane kursywą lematy oznaczają dawne miejsca.

Baczyna	Ciecierzyce
– Kościół parafialny 64, 69, 129, 164, 254	– Kościół filialny 268, 303
Berlin	Czechów
– Märkisches Museum 58, 136	– Kościół filialny 276
Beyreuth	Dąbroszyn
– Ermitage des Alten Schlosses 226	XV–XVI
Białcz	– Kościół filialny 131, 132, 157, 158, 196, 240, 277, 299
– Kościół filialny 263, 306	– Park 167, 257, 279, 282, 286, 290, 291, 311
Bolemin-Płonica	– Pałac 130, 133, 152, 153, 173, 197, 226, 235, 237, 274, 287
– Kościół filialny 313	Deszczno
Borek	– Dom parafialny 156
– Kościół filialny 52, 178, 248	– Kościół parafialny 199, 200, 219, 230, 233, 269
Brzozowiec	Drzewice
– Kościół filialny 278	– Kościół filialny 166
Chróścik	Dzieduszyce
– Kościół filialny 127, 177, 189, 224, 247, 280	– Kościół filialny 284
Chwałowice	
– Kościół filialny 296	

Dziersławice

- Kościół filialny 307, 322

Dzierżów

- Kościół filialny 312

Eberswalde-Finow

- Maria-Magdalenen-Kirche 242, 243

Glinik

- Kościół parafialny 327

Gorzów Wielkopolski**X–XII**

- Stary cmentarz przy ul. Kostrzyńskiej 325
- Dom modlitwy Friedrichstadt 273
- *Höhere Bürgerschule* 147, 151
- Kościół Jedności (Konkordienkirche) XII, 137, 142, 143, 154, 170, 171, 174, 179, 259, 260, 308(?)
- Cmentarz 321
- Luisenstr. 105
- Kościół Mariacki X–XII, 2, 3, 4–6, 13, 42, 55, 57, 62, 63, 65, 68, 78, 79, 84, 86, 92, 160, 165, 190–193, 220, 266, 315
- Kościół Mariacki 9, 74, 75, 105, 115, 194, 195, 202
- Muzeum Lubuskie 9, 26, 66, 74, 75, 105, 115, 130, 148, 175, 194, 195, 202, 251, 290, 308, 315
- *Ratusz* 155, 159, 203
- *Schloß* str. 49
- Miasto 106, 267, 288, 300, 301
- *Szkoła miejska (Stadtschule)* 151
- *Städtisches Museum (dawne Muzeum Miejskie)* 6, 49, 62, 85, 93, 94, 101, 102, 137, 149, 165, 172, 179, 180, 188, 198, 203, 206, 214, 215, 220, 268, 273, 285, 309, 332

Gralewo

- Kościół parafialny 47, 56, 80, 118, 150, 298, 323

Jańczewo

- Kościół filialny 181, 185, 186

Jasiniec

- Kościół filialny 310

Jastrzębnik

- Kościół filialny 314

Jeżyki

- Kościół filialny 316

Kamień Wielki

- Kościół parafialny 128, 163, 205, 229

Kłodawa

- Kościół parafialny 251

Kostrzyn**XIII–XV**

- Berliner Straße 26, 223
- Twierdza 16, 29, 30, 125, 262
- Bastion Kronprinz 221
- Kietzer Straße 216
- Kościół miejski i parafialny XIII–XV, 11, 12, 14, 15, 17–20, 22, 25, 27, 28, 31, 37–41, 43, 44–46, 48, 51, 53, 59–61, 66, 67, 70–73, 76, 77, 81, 83, 94, 96, 100, 101, 103, 104, 107, 109–114, 116, 117, 119–121, 123, 124, 126, 140, 141, 234, 241, 242, 243, 244
- Kościół miejski i parafialny 115, 283
- Muzeum Twierdzy Kostrzyn 38, 46, 283
- Rennplatz 50
- Richterstr. 87
- Zamek 21, 23, 24, 32–36, 58, 207, 217, 218
- Miasto 80(?), 134, 136, 145, 209–213, 324, 332

Krasowiec

- Kościół filialny 258, 271, 292

Kwiatkowice

- Kościół filialny 245

Lipki Małe

- Kościół filialny 175

Lipki Wielkie

- Kościół parafialny 122, 334

Lubno

- Kościół filialny 139, 168, 297

Łagodzin

- Kościół filialny 294, 295

Łągów

- Kościół filialny 201, 261

Łupowo

- Kościół filialny 228, 255

Marwice

- Kościół filialny 95, 146, 161, 270

Mironice

- Kościół klasztorny 93, 162

Mosina

- Kościół filialny 250

Mościce

- Kościół filialny 187, 222

Nowiny Wielkie

- Kościół filialny 227, 236

Prądocin

- Kościół filialny 275

Pyrzany

- Dawna leśniczówka 281

Raław

- Kościół filialny 7

Roszkowice

- Kościół filialny 264, 325, 326

Różanki

- Kościół filialny 54, 182, 253

Santok

- Wieża dzwonnicza 246

Santoczno

- Kościół parafialny 232, 238, 239, 328, 329

Santocko

- Kościół filialny 108, 256, 272

Siedlice

- Kościół filialny 304, 320, 330

Stanowice

- Kościół parafialny 10, 169, 249, 265

Strzelce Krajeńskie

- *Muzeum Regionalne (Heimatismuseum)* 239

Tarnów

- Kościół parafialny 8, 176

Ulim

- Kościół filialny 138, 184, 285

Wieprzycze

- Kościół filialny 148, 231

Witnica

- Kościół parafialny 204

Włosów

- Kościół filialny 225, 289, 305, 317, 318

Wojcieszyce

- Kościół parafialny 1, 144

Wysoka

- Kościół filialny 88, 97, 252

Zieleniec

- Kościół filialny 319

Własność prywatna 76, 81, 83, 208

2. INDEKS OSOBOWY**Abernety, rodzina**

313

Adolphi

- Georg Friedrich 185, 186

Albinus

- Adrian 44
- Anna 45

Anhalt, książę / księżna

- Elisabeth 60, 61

- Joachim Ernst 60, 61

Anhalt-Dessau, książę / księżna

- Leopold 275

Apitz

- Peter 146

Appelt

- Gottlieb Benjamin 148
- Johann Christoph 148

Arndt

- Luise 254

- Joachim Friedrich 254

- Michael 92

Arnim, rodzina von

- Bernd Friedrich I 103

- Hedwig Sophie 103

- Joachim 26

- Otto 185

- Sophie 185

- Sophie Katharina 185

Arnold

- Anna 117

Aschenbrenner

- Heinrich 106

Bahr

- Friedrich 251

Barfus, rodzina von

- Hans Albrecht 173

- Friedrich 173

- Bartsch
- Johann Samuel 190
 - Martin Friedrich 106
- Becker
- Elias 106
- Beckmann
- Johann Gottfried 190
- Beerenstrauch
- Johann Gottfried 313
- Behne
- Marie 141
- Behrend
- Gottfried 164
- Benicke
- Joachim Christoph 190
- Bentzmann
- Benjamin 334
- Bergen, rodzina von
- Albrecht 146
- Bergener
- Johann Gottfried 313
- Berger
- Johann 69
 - Katharina 69
- Beyercke
- M. 276
- Birckholz, rodzina von
- Anna Maria 73, 80
- Bitter
- Sophie Elisabeth 166
- Blanckstein zwany Stenzer
- Elisabeth 39
- Blehschmidt
- Anna Marie 117
 - Friedrich 117
- Bock, rodzina von
- 221
- Böhm
- Adam Simon 101, 135
 - Elisabeth 101, 135
- Bölcken
- W. 310
- Bohein
- Margarethe 110
- Bohlen, rodzina von
- Anna 234
- Bolt
- Eva 83
- Boltzmann
- Anna 71, 83
 - Anna Marie 83
- Dorothea 71
 - Dorothea Elisabeth 83, 100
 - Eva Maria XIV, 81, 83
 - Eva Sophie 83
 - Georg 71, 83
 - Georg Heinrich XIV, 71, 81, 83, 100
- Bontanus
- Johann 65
- Borne, rodzina von dem
- Adelgunde Charlotte 95, 146
 - Anna Maria 73, 80
 - Lewin Balthasar 73
 - Johann Georg 47, 73, 90, 95
- Bouffler, rodzina de
- Stanislas Jean 290
- Brand (Brandt), rodzina von
- Dorothea Luise 146
 - E. F. 301
 - Katharina 167
 - Wilhelm 146
- Brandenburgia, margrabia / margrabina, elektor / elektorowa
- Albrecht Achilles 60
 - Anna 109
 - Cicero 2, 60
 - Elisabeth 27, 60, 61
 - Elisabeth 27, 38
 - Friedrich III 125, 136, 142
 - Friedrich V (z Norymbergi) 60
 - Friedrich VI (z Norymbergi) 60
 - Friedrich IX XIV, 60, 61
 - Friedrich Wilhelm I 119, 136, 290, 291
 - Georg Albrecht II XIV, 61
 - Joachim I 60
 - Joachim II 27, 60
 - Joachim Friedrich XIII, 70
 - Johann XIII, XIV, 14, 15, 21, 23(?), 26, 27, 29, 30, 32–38, 43, 45, 48
 - Johann Friedrich 46, 55, 58
 - Johann Georg 43, 50, 60, 61
 - Johann Siegmund XIII, 50
 - Katharina 23(?), 27, 38
 - Katharina XIV, 27, 38
- Braunschweig-Wolfenbüttel, książę / księżna
- Friedrich August 221
 - Heinrich II 27, 38
 - Katharina 27, 38
 - Maria 38
- Bredo(w)
- Bartholomäus 105
 - Gottlieb 92

- Brose
– J. G. 287
Bruch
– Friedrich 86
Buchholzer
– Anna Maria 68
– Elisabeth 68
– Kaspar 68
Buchhol(t)z
– Christof 313
– Johann Friedrich 220
– Johanna Christiane 220
Buga
– Matthäus 96
Bumcke
– G. 285
Bummeke,
– Orban 52
Bunting (Buntingk),
– Bartholomäus (Barthel) 55, 65
– Georg 65
– Johann 65
Burchardt
– Otto 276
Burgsdorf, rodzina von
– Alexander Magnus 76, 94
– Bernd Hildebrandt 76
– Georg Ehrentreich XIV, 76, 94
– Hedwig 76, 94
– Juliane Charlotte 94
– Katharina 94
– Kurt Ehrenreich 76
– Louisa Hedwig 76
– Magdalena Sibylle 76
Buße
– Johann 109
– Salomea 109

Canstein, rodzina von
– Hedwig Sophie 103
– Raban 103
Carnitz, rodzina von
– Ida Elisabeth 128
Coblentz
– Martin 136
Corner
– Jakob 55
– Kaspar 55, 65
Crebrig
– Severin 89

Croll zob. Kroll
Cuno
– Johannes 55

Dania, król / królowa
– Elisabeth 27
Damm
– Anna 142
Deichert
– Gottfried 255
Dermachowan
– Adam 65
Dietzel
– Friedrich 204
Dittelbach
– Katharina 25
Döbel
– Jakob 87
Döberitz, rodzina von
9
– Jahn 63
Dömecke
– Hans 52
Dönhoff, rodzina von
XV
– Bogislaus Friedrich Karl 286
– Eleonore 173
– Friedrich 157
– Juliane Charlotte 157, 163, 173, 196, 226
– Sophie Friederike 287
– Stanislaus Gerhard 287
Dohna, rodzina, hrabia / hrabina zu
XIV
– Christian Albrecht 111–114, 119–121
– Christoph 111
– Christoph II 111
– Christoph Delphicus 111
– Dietrich Theodor 111, 119, 121
– Friedrich 111
– Friedrich Heinrich 111
– Karl Emil 111, 119, 120
– Sophie Theodora 111, 113, 114, 119
– Ursula Anna 111
– Ursula Anna 114
– Wilhelm Albrecht 111
– Wolfard 111
Dorsch (Dorschaeus)
– Johann Georg 115
Droschke
– Johann 254–256
– Luise 254

Dulitz

- Joachim Friedrich 234

Ebel

- Lorenz 95

Eichhorn

- Christian 190

Eickstädt, rodzina von

- Sophie 185

Eisermann

- Anna 112

Elger

- Elisabeth 77

- Johannes 77

Elsholz

- Dorothea Karoline 194

- Johann 194

Engelke

- Eva 75

Epke

- Georg 65

Faber (Schmidt)

- Dorothea 108

Fabian

- Johanna Maria 204

- Paul 204

Fehr

- Ernst Friedrich 123, 283

- Martha Sabine 123, 283

Fels

- C. 288

Fend

- Johannes 19

Fessel

- Anna 109

- Daniel 109, 141

- Eva Maria 141

- Margarethe 109

- Martin 109

- Salomea 109

Festius

- Daniel Christoph 190

Fielitz, rodzina

- Johann Kasper 83

Flans, rodzina von

- Barbara 66, 67

- Kaspar 67

Flötesch

- Maria Katharina 276

Foss (Fuchs)

- Martha Elisabeth 123

- Samuel 123

Franckenberg, rodzina von

- C(arl) F(erdinand) 315

- Juliana 315

Frentzel

- Johann August 251

Freund

- Eva 83

- Eva Maria XIV, 81, 83

- Johann 83

Frey

- Johannes 202

Friedrich

- Kaspar 204

Friesen, rodzina von

- Magdalena Sibylle 76

Fromholdt (Fromholtz), rodzina

- Anna 71, 83

Fuhrmann

- Anna Maria 68

- Jakob 68

Gabler

- Paul 42

- Peter 42

Gensich (Gensig, Gensichen)

- Anna 156

- Dorothea Karoline 194

- Katharina 194

- Lorenz 156, 160, 190, 194

- Maria 194

- Maria Judith 160

- Samuel 194

Gergebach

- Dorothea 25

Gerlach

- Salomea 109

Gerlche

- C. F. 301

Gießler

- Joachim Friedrich 172

Gladow

- Anna Sophie 141

- David 107, 123, 141

- Eva Elisabeth 141

- Eva Margarethe 123, 141

- Eva Maria 141

- Eva Marie 141

- Gertrud Elisabeth 107, 141

- Margarethe 126
- Marie 141
- Goldelius
 - Dorothea Luise 276
 - Ernst Gottlieb Friedrich 276
 - Ernst Siegfried 276
 - Maria Katharina 276
- Goltz
 - Elisabeth 76
 - Kaspar 76
- Goltz, rodzina von der
 - August Friedrich Ferdinand 240
 - Luise Juliana 240
- Grabczewska
 - Juliana 315
- Gramm, rodzina von
 - Scholastica Eva 118
- Grasman(n)
 - Christian Ludolf 190
 - Georg 55
- Groß
 - Albrecht 12
- Große
 - Gottfried 325
 - Johann David 325, 326
 - Maria 325
- Grünberg, rodzina von
 - Elisabeth 39
 - Ursula 39
 - Zacharias 39
- Grunel
 - Johann Heinrich 126

H

- Haber
 - Anna 75
 - Erasmus 75
- Habermann
 - Johann 106
- Hacke
 - Christian 106, 173
 - Daniel 173
- Hänseler
 - C. 285
- Hahnert
 - D. 312
 - M. 312
- Halle
 - Andreas (starszy) 55
 - Andreas (młodszy) 55
 - Anna 75
 - Eva 75

- Eva Elisabeth 141
- Jakob 75
- Johann 75
- Katharina 75
- Samuel 141
- Hanff, rodzina
 - 177
 - Friedrich 168
 - Johanna Maria 139, 168
- Hannover, książę / księżna
 - Sophie Dorothea 237
- Hasse
 - Christian 170
 - Euphrosine 170
- Heermann
 - Johann(es) 81
- Heinrich
 - Scherlotte 306
- Henschke
 - Gottfried 313
 - Markus 313
- Hertzberg
 - Michael 313
- Henneberger, rodzina
 - 313
- Heyderstädt, rodzina von
 - Nikolaus Friedrich 221
- Heyking, rodzina von
 - Maria 104
 - Wilhelm 104
- Heyl
 - Karl Fr. 136
- Heyman, rodzina von
 - Anna Maria 66
 - Christoph 66
- Hildebrand
 - Elisabeth Sophia 88
 - Otto 88
- Hildesheim
 - Augustin 41
 - Hippolyt 40, 44
 - Katharina 40
- Hindersin
 - Paul Siegmund 190
- Hof, rodzina von
 - Hans Wilhelm 53
 - Sybilla 53
- Hoffmann
 - Anna 154
 - Anna Katharina 314
 - D. 312

– Elisabeth 71, 135

– Friedrich 154

– Gottfried 314

– Jakob 89

– Johann Georg 138

– Johanna Maria 204

– Maria 160

– Maria Elisabeth 231

– Martin Andreas 204

– Matthias 71, 135, 138

Holland-Brederode-Vianen, rodzina von

– Sophie Theodore 111, 119

Holtendorf, rodzina von

– Anna Sophie 78

Holtzstein

– J. G. 287

Hückel

– Anna Marie 116

Inn-, und Knyphausen, rodzina von

– Dodo Heinrich 274, 279, 287

– Sophie Friederike 274, 279, 287

Itzenpitz, rodzina von

– Joachim Christian Friedrich 221

Jahn, rodzina

285

– Georg 55

Kante

– Johann 190

Karl V, Kaiser 21, 43

Karney

– G. 278

Kastner

– Joachim 62

Katte, rodzina von

– Hans-Hermann 136

Kaufmann

– Friedericke 136

– Heinrich 136

– Karl Friedrich 136

– W. 136

Kieter

– W. H. 319

Kistermacher

– Charlotte 148

– Georg Gabriel 148

Kittel

– M. L. 287

Klatte

– Erdmann 313

Kleist, rodzina von

– Henning Alexander 221

Kletke

– Johann 190

Klinke

– Michel 189

Klitmann

– Maria Elisabeth 231

– Martin 231

Knobelsdorf, rodzina von

– Beate Juliane Ulrike 185

Köckritz, rodzina von

– Anna 70

– Balthasar Abraham 70

– Joachim 70

Kolowas, rodzina von

2

Koltzmann

– Maria 105

Kniehasse, rodzina

92

Knospe

– Hans 189

Köhler

– Johann Gottlieb 267

Koppel

– Bartholomäus 138

Kracht, rodzina von

XIV

– Anna Maria 72, 104

– Dietrich 72

– Elisabeth Sophie 72, 103

– Eva 72

– Hedwig Sophie 103

– Hildebrand 59, 72, 103, 104

– Isaac 72

– Maria 104

Kraft

– Christoph 166

Krause, rodzina

333

– Johann 83

– Johannes 123, 124

– Jonas 142

– Katharina 142

– Sabine 123

Kraut, rodzina von

– Andreas 157

Krey

- Sophia 148

Kreye

- Wilhelm Nikolaus 190

Kreyen

- W. 273

Kroll

- Margarethe 113
- Sibylle 113

Krumteich

- Egidius 146

Labach, rodzina von

- Christian 117
- Margarethe Sophrosyne 117

Lancken, rodzina von der

- Hedwig Elisabeth 117
- Olof 118

Lange

- David Balduin 190
- Theophil Nathanael 190

Lau, rodzina von

- Ludwig 93

Lehmann, rodzina

269

- Johann Jakob Ludwig 230
- Maria Sophia Sidonia 230
- Matthias 92

Leopold I, cesarz 119

Leutlof

- Anna Rosine 280
- Johann Samuel 280
- Samuel 280

Liehr

- Johann Kasper 313

Lilius

- Anna Marie 117

Lindner

- Eva 123
- Georg 115
- Johann Friedrich 115

Lipmann

- Eckhard 41
- Katharina 41

List

- Eva 72

Löben, rodzina von

- Adolf Maximilian 76
- Hans Günter 88
- Louisa Hedwig 76
- Ursula 88

Lossow, rodzina von

- Anna 46
- Jürgen 66
- Katharina 66

Ludekuss

- M. D. 222

Ludwich, rodzina

313

Lüderitz, rodzina von

- Katharina 47

Lüskow, rodzina von

- Balthasar Erdmann 185
- Dorothea Adelheide Amalie 185
- Hedwig 185

Luther

- Martin 9, 20, 55, 63

Lynar, Graf zu

- Rochus Quirinus 43

Machatus

- Dorothea Luise 276
- Johann Karl 276

Machus

- Chr. F. 313

Macke

- Burchard 106

Magirus

- Thomas 115

Manding(?) 82

Manteuffel, rodzina von

- Reimar 128

Marschall

- Lisette 282

Marschel

- Johann 190

Marwitz, rodzina von

9

- Adelgunde Charlotte 95, 146
- Anna Barbara 185
- Asmus 63
- Dorothea Luise 146
- Hans Dietrich 118
- Hedwig Elisabeth 117
- Kurt Dietrich 146
- Moritz Werner 95, 146
- Otto Friedrich 185
- Sophia 63

Massau

- Michael 190

Maßute

- Katharina 77

Matthae

- Maria Dorothea 278
- Samuel 278

Mau

- Andreas 253

Mecklenburg-Strelitz, książę / księżna

- Luise Auguste Wilhelmine Amalie 98

Meilecke

- M. 148

Melanchthon

- Philipp 9, 63

Meldner

- Anna 109
- Jeremias 109

Meltzer

- Martin 254

Meuniche

- Gottlob 319

Meyer

- Christian 186

Moller

- Elisabeth 68

Müller

- Elisabeth 101, 135
- Eva 77
- Matis 172

- Michael 77, 166

Münch, rodzina

269

- Dorothea Euphrosine 278, 285
- Johann Joachim 278, 285

Münchenberg

- D. L. 278

Mund

- Dorothea Katharina 276, 313

Muthreich

- Elisabeth 77
- Eva 77
- Katharina 77
- Martin 77

Mylius

- Benedikt 55

Nadollen

- Dorothea 142
- Elisabeth 129
- Tobias 129, 142

Napoleon, cesarz

- Bonaparte 324

Neuendorff

- Kaspar 189

Neumann

- Anna 17
- Franz 17
- Katharina 40, 44

Noke

- Michael 55

Obst

- Michael 313
- Offen, rodzina von
- Hedwig Sophie 103
- Jobst Mauritz 103

Olearius

- Adam 115

Oltmann

- Euphrosina 174
- Johann 174

Osten, rodzina von der

- Christoph 76
- Hedwig 76, 94

Osterroth

- Barthold 109
- Margarethe 109

Otto, rodzina

333

Pape

- Maria 160, 194
- Maria Judith 160
- Peter 160, 194

Pasche

- Georg 106

Pauli

- M. D. 222
- S. H. 222

Perlitz

- Johann Gotthard 190

Pesch

- Anna Christina 316

Peters

- Johann Georg 137

Pfaffenschlaeger

- A. 288

Pfuel, rodzina von

- Ursula 88

Piegk

- Georg 55

Pinnow

- Joachim 106

Pochner

- Hans 95

Podewils, rodzina von

- Adam 128
- Klara 128
- Louise 128

Pöllnitz, rodzina von

- Johann Ernst 133
- Johanna Margarethe Luise XV, 131–133, 157

Pomorze, książę

- Philipp Julius 61

Pontanus, rodzina 71

Possard

- Anna 77
- Elisabeth 77

Preusmann

- Wilhelm 55

Probus

- Martin 71

Promnitz, rodzina von

- Hans 2
- Johann 2

Prusy, król / królowa

- Friedrich I 125, 142, 143, 145, 152, 155, 237, 241, 243, 259
- Friedrich II 136, 207, 209–213, 217, 286
- Friedrich Heinrich Ludwig 237, 277, 279, 286, 290, 291, 299
- Friedrich Wilhelm III 83, 98, 164, 190, 283
- Luise Auguste Wilhelmine Amalie 98
- Sophie Dorothea 237

Puhlmann

- Christof 313

Raeder

- Johann Ernst 278
- Maria Dorothea 278

Ramin, rodzina von

- Erate 54
- Hedwig 76

Rastel

- Hans 52

Rauschendorf

- Dorothea 71

Reander

- Sophie 195

Recke

- Michel 106

Reger

- Peter 106

Rehfeld

- Charlotte 148

Reiche

- I. B. 148

Reimann

- Johannes 115

Reinhard(t), rodzina

92

- Gottfried Sigismund 190

Reke

- Michel 172

Restel

- Maria Elisabeth 146

Rettich

- Georg 109

Rhade, rodzina von

- Adolph Christian Ludwig 298, 323

Riece

- Gottfried 175

Riedel

- Johanna Christiane 220

Riesenbeck

- Susanne Ernestine XII, 321

Rintorf

- Anna Maria 72, 104

Röbel, rodzina von

- Katharina 94

Röder

- Christian 106
- Johann Christoph 164

Roestel

- Johanna Juliana Veronika 331
- M. A. 276

Rohr, rodzina von

- Elisabeth Sophie 72, 88, 103
- Klaus 72
- Margarethe 67

Rohrbeck

- Gottfried 319

Roloff

- J. C. 287

Rotcher, rodzina

111

Roth

- Anna Rosine 280

Ruang

- Eva 116

Rülicke, rodzina von

- Adam 47
- Apel (Apollo) 47
- Barbara 47
- Christoph 47
- Dietrich 47

- Elisabeth 47
- Eva 47
- Kaspar 47
- Katharina 47
- Margarethe 47
- Wolf 47
- Wolfgang 47
- Ruhl
- Matthias 189
- Runge
- Thomas 26
- Runitz
- Gottfried 106
- Runtze
- Anna Sophie 195
- Georg 195
- Gottlob Samuel 190, 195
- Sophie 195
- Rut, rodzina von
- Anna Sophie 78
- Elisabeth Sophie 78
- Karl 78, 84
- Karl Dietrich 78, 84

- Sabbi**
- Peter 74
- Sachsse
- Martin 256
- Sack
- Andreas 22
- Anna 17
- Ludomilla 22
- Saeuberlich
- Christoph Friedrich 278
- Sasse
- Bartholomäus 251
- Sattig
- Andreas 314
- Anna Katharina 314
- Schack, rodzina von
- Friedrich Ludwig 286
- Gneomar Bernhard Wilhelm 240
- Juliana Maria Louisa 240
- Luise Juliana 240
- Schaderitz, rodzina von
- Sybilla 53
- Schapelow, rodzina von
- 9
- Elisabeth 63
- Marianne 131

- Schaper, rodzina
- XIV
- Elisabeth Regina 123
- Eva 123
- Eva Margaretha 123, 141
- Johann 108, 123, 124, 141, 283
- Johann Ernst 123, 283
- Johann Friedrich 123, 283
- Johann Samuel 123
- Martha Elisabeth 123
- Martha Sabine 123, 283
- Martha Sophia 108, 123
- Paul 123
- Schede (Schaede), rodzina
- 151
- Anna 142
- David 65, 79
- Elisabeth 79
- Friedrich 79
- Johannes 79
- Martin 142
- Scheding
- Simon 55
- Scheele
- Benjamin 148
- Charlotte 148
- Johann Benjamin 148
- Sophia 148
- Schlabrendorf, rodzina von
- Elisabeth Sophia 128
- Ewald Bogislaw 128
- Hans Heinrich 128
- Ida Elisabeth 128
- Louise 128
- Louise Henriette 128
- Manasse 128
- Melusine 128
- NN 128
- Otto Christian 128
- Schlecker
- Johann Ludolf 190
- Schlieben, rodzina von
- XIV
- Adam Ulysses 66, 67
- Andreas 46, 66
- Anna 46, 70
- Anna Maria 66
- Balthasar 70
- Barbara 66, 67
- Eustachy 46
- Katharina 66

- Klara 46
- Liborius 46
- Magnus 46
- Schmalenberg, rodzina von
- Anna Barbara 185
- Anton Wilhelm 185
- Schmalz
- David 123
- Elisabeth Regina 123
- Schmid(t)
- Anna 154
- Erdmann 278
- Johann 175
- J. L. 301
- Schönberg, rodzina von
- XV
- Margarethe 47
- Schönberger
- Anna 117
- Anna Marie 117
- Georg 117
- Margarethe Sophrosyne 117
- Schöning, rodzina von
- Adam 54
- Anna Barbara 185
- Beate Juliane Ulrike 185
- Bogislaw 133
- Charlotte Katherine 131, 133, 173
- Dorothea Adelheide Amalie 185
- Dorothea Henriette 131, 133
- E(...) 54
- Eleonore 173
- Elisabeth 54
- Elisabeth Johanna 133
- Emerentia 54
- Erata 54
- Erate 54
- Eva 54
- Friedrich Wilhelm 185
- Hans 54
- Hans Adam I 131, 132
- Hans Adam II XV, 131, 132, 157, 173, 226
- Hans Ernst 133
- Johann Ludwig XV, 131, 133, 157, 158, 163, 173, 196, 226, 277
- Johanna Margarethe Luise XV, 131–133, 157
- Juliane Charlotte 157, 163, 173, 196, 226
- Karl 131, 133
- Louise 131, 133
- Louise Eleonore 157, 167, 196, 226, 274, 277, 279, 287, 300
- Ludolf (Ernst) 181, 185, 186
- Marianna Arnoldine 133
- Marianne 131
- Sophie Katharina 185
- Sophie Wilhelmine 131, 133, 173
- Wolf Ernst 133
- Schröter (Schroeter)
- Friedrich 254
- Johann Friedrich 255
- Schroter
- Friedrich 190
- Schubert
- Johann Gottlieb 318
- Schüler
- C. L. 317
- I. F. 148
- Schültzke
- Christian 256
- Schultz
- Anna Marie 116
- Eva 116
- Eva Marie 141
- Georg 116
- Johann Christoph 190
- Peter 116
- Schulz (Schultze)
- Daniel 146
- Maria Elisabeth 146
- Michel 186
- Schulze
- Anna 77
- Elisabeth 79
- Schumann
- Euphrosine 170, 174
- Schumler
- Bastian 11
- Margarete 11
- Schwartz
- Jakob 18
- Schwerin, rodzina von
- XV
- Elisabeth Sophia 128
- Sculteti (Schulz)
- Christian 103
- Dorothea 103
- Maria 103
- Seidel
- Christoph Abraham 166
- Sophie Elisabeth 166
- Seiffart
- Christoph Gottlieb 190

Seiger
– Joachim 31
Semon
– Heinrich 71
Serpe
– Johann 65
Serte
– David 65
Sinapius
– Wolfgang 55
Solms-Braunfels, hrabina von
– Ursula 111
Sorani
– Adalbert 37
Sorgenfrei
– Adam 142
– Anna 142
– Dorothea 142
– Katharina 142
Sperber
– G. 301
Sprengler
– Adam 115
Steffen
– Johann Georg 106
– Peter 106
Steinborn
– J. C. 301
Steinwehr, rodzina von
– Barbara 47
Stenigke
– Dorothea Katharina 276, 313
– Johann Dietrich 276, 313
– Michael 190
– Michael Dietrich 276, 313
Stephan
– Christian 110
– Christoph 141
– Elisabeth 110
– Gertrud Elisabeth 110, 141
Stör, rodzina von
– Leonhard 43
Strauch
– Daniel 294
Stupin
– Michael 55
Sultz, rodzina
177
Sydow
– Ernst 189

Sydow, rodzina von
221
– Georg 118

T

Tanto
– Gottlieb Friedrich 306
– Scherlotte 306
Tauentzien von Wittenberg, hrabia / hrabina
– Bogislaw Friedrich Emanuel 282, 286
– Lisette 282
Teicher
– Friedrich Gottlob 313, 327
Teschner
– Michael 276
Tescke
– Johann 293
Thiele
– Johann Jakob 221
Thümen, rodzina von
– Melusine 128
Tiele
– Mewes 52
Timmen
– Elisabeth 96
Titre, rodzina du
– Susanne Ernestine 321
Treublut
– Elisabeth 129
Triste, rodzina
151
– Heinrich 190

U

Ulrich(s)
– Erasmus 41
– Katharina 41, 194
Unterbaum
– David 88
Urlaub
– Friedrich 319

V

Valentin
– Johann 138
Versinus
– Johann Christoph 190
Viccus
– Johanna Maria 139, 168
Vierhuf(f)e
– Anna Sophie 195
– Christian 106
Vogt, rodzina
142

Weber

- Martin 164

Wegner

- Dorothea Euphrosine 278, 285

Wehlitzer

- C. L. 317

Weigand

- Anna 45
- Agathe 25
- Dorothea 25
- Guar 25, 45
- Katharina 25

Weinreich

- rodzina 151

Wend

- Elisabeth 107

Wendessen, rodzina von

- Angnese Louise Charlotte 323
- Leopold Friedrich 298, 323

Wenzel

- Martin 92

Wernicke

- Andreas 123
- Katharina 69
- Martha Sophia 112, 123
- Sabine 123

Weyher, rodzina von

- Adam 167
- Katharina Amalie 167, 196

Wild

- Agathe 25

Winther

- Valentin 55

Woldeck, rodzina von

- Hans Christoph 221

Wrangel, rodzina von

- Karl Gustav 74, 78

Wreech (Wreich), rodzina von

- Adam Friedrich 157, 167, 196, 197, 226, 274, 277, 279, 287, 299

- Eleonore Charlotte Amalie 196, 226

- Friedrich Ludwig 196, 226

- Friedrich Wilhelm Feodor 196, 226, 277, 279, 299

- Joachim 167

- Joachim Friedrich 167, 196

- Juliana Maria Louisa 240

- Juliane Luise 196, 226

- Karl Albrecht Adam 196, 226

- Katharina 167

- Katharina Amalie 167, 196

- Louise Eleonore 157, 167, 196, 226, 274, 277, 279, 287, 299

- Ludwig Alexander 196, 226, 279, 290, 291, 299

- Sophie Friederike 196, 226, 274, 279, 287

Würt(t)emberg, rodzina von

- Maria 38

Zastrow, rodzina von

- Hedwig 185

Zettritz (Czettritz), rodzina von

- Heinrich Siegmund 240

- Luise Juliana 240

Zieritz

- Anna Sophie 141

- Bernhard 141

Zimmermann

- Anna Margareta 176

- Gottfried 164

Zitzewitz, rodzina von

- Klara 128

Zoche

- rodzina 151

Zschüschen

- Heinrich Gottlob 211

Zürcke

- Georg 75

- Katharina 75

3. ARTYŚCI, MISTRZOWIE I WARSZTATY

Boettger, Else
malarka 199

Cousinet (Catherine Elise?)
malarka 285
Cranach (warsztat) 20

Düren von, Statius
rzeźbiarz terakoty 24

Giese, Johann Heinrich
grawer 214
Glume, Johann Georg
rzeźbiarz 157

Heintze, Christian Daniel
ludwisarz 217, 218
Hewetson Hibernus, Christophorus
rzeźbiarz 274
Holzthey, Johann Georg
medalier 209–213
Houdon, Jean-Antoine
rzeźbiarz 290

Jacobi, Johannes
ludwisarz 185

Kannengießer, Tobias
odlewnik cyny 219, 224, 227, 228, 230, 231,
245, 264, 265
Keppelmann, Johann Adolph
grawer 206
Kessler, Dietrich
ludwisarz 80
Kinitz, Adam
mistrz budowlany 150
Klein, Georg
malarz i snycerz obrazów 97
Körner, Friedrich Gotthold
ludwisarz 241–243
Körner, Friedrich
ludwisarz 190, 191

Merten, Jakob
ludwisarz 4
Meurer, Johann Paul
ludwisarz 185, 186

Meyer, Johann
ludwisarz 189

Müller
złotnik 266
Mum, Gotthilf
architekt 173

Nieröse, Michael
odlewnik cyny 127, 130, 175, 184

Palsche, Johann
złotnik 81?, 83
Pesne, Antoine
malarz 226

Quipe, Bernhard
złotnik 143

Raeder Johann Ernst
odlewnik cyny 258, 270–272, 275, 278, 280,
284, 288, 289, 301, 303, 307, 317, 319, 325,
326
Reimann, Johannes
malarz 115
Righetti, Francesco
rzeźbiarz 287
Ritter, Christian Friedrich
odlewnik cyny 205, 251, 254, 255, 268

Sattig, Emanuel Gottlieb
odlewnik cyny 314
Sauer, Hieronim
ślusarz miejski 165
Scheel Johann Heinrich Witwe
ludwisarka 276
Schlüter, Andreas
rzeźbiarz 131, 132, 157
Schmid(t), Johann Georg
ludwisarz 164
Schmidt, Johann Heinrich
ludwisarz 146, 166
Schramm, Johann Friedrich
ludwisarz 144, 177
Schultz, Johann Jakob
ludwisarz 138
Stellmacher, Jakob
ludwisarz 52

Syring, Johann
odlewnik cyny 122

Tischbein, Johann Heinrich d. Ä.
malarz 237

Voillard, Franz
ludwisarz 88

Wagenknecht, Johann Friedrich
złotnik 174, 208
Wien E.
złotnik 170

4. INICJAŁY I MONOGRAMY

ASL 220
C.B. 127
CAK 250
D.E.L.J. 215
F.M. 280
FD 176
FH 183
FR 281
G 305
GM 71
HGLB 308
HTürck 63
IZ EDW 298
J.B.D.S.S.G.V. 219
J.C.L. 293
J.G.G. 188
J.H.G. 264

J.L. 273
J.P. 261
JAST 168
JCL 225, 250
JS 266
K.F.K. 265
L.H.D. 201
M 154
M St 303
M.A. 280
M.E.S. 320
M.V.P. 122
MC 174
MZ // HA 55
S.H. 204
Z.H. 238, 239

5. INDEKS GEOGRAFICZNY

Altmark 148, 299
Ameide 120
Austria 214, 267

Baczyna 64, 272, 280
Bad Freienwalde 160, 194, 196
Baggerbo (Szwecja) 74
Barlinek 150
Barnówko 73, 80
Bartoszyce 221
Barwice 185
Basel 300
Beeskow 103, 136
Berlin 29, 55, 60, 61, 77, 109, 115, 123, 136,
138, 157, 185, 194, 226, 240, 277, 327
Berlin-Köpenick 136
Bernau 77, 96, 136

Białcz 263, 306
Białogórzno 196
Bielice 46
Bitterfeld 288
Bobrówko 77
Boitzenburg 103
Bolemin 313
Bologna 45
Borek 178
Borne 73, 80
Brandenburg 60, 68
Brederode 111, 113
Breitenfeld 74
Brzoza 131, 157, 158
Brzozowiec 278
Buda 111, 119–121
Bulleben 93
Buszów 167, 196

Canstein 103

Cedynia 94

Chróścik 157

Chwałowice 296

Ciecierzycy 268, 303

Cölln 60

Cottbus 19, 251, 254

Czechów 276

Czechy 267

Czerników 118

Dąbie 76

Dąbroszyn 131, 157, 158, 167, 173, 196, 226, 299

Derczewo 94

Deszczno 156, 199, 269, 276, 278, 285

Dębiny 112

Dębno 207

Diepensee 128

Długie 73, 77, 80

Doberlug 3

Döbritz (Turyngia) 63

Dresden 131, 132

Drezdenko 94

Drozdowo 128

Drzeniów 280

Drzewice 166

Dzieduszyce 284

Dziersławice 307, 322

Dzierżów 275

Elbląg 4, 78

Erfurt 251

Fischbach 112

Francja 54, 60, 136, 300

Frankenberg (Śląsk) 109

Frankfurt nad Menem 60

Frankfurt nad Odrą 45, 58, 77, 88, 105, 109, 115–117, 123, 141, 146, 148, 177, 319

Freiberg (Saksonia) 109, 166, 291

Freystadt (Górny Palatynat) 241

Friedland 94

Fürstenberg 288

Fürstenwalde 67

Gabel (cz. Jablonné v Podješt di) 286

Gander 46

Gardziec 111, 112

Geldern 167

Gęstowice 46, 66

Glinik 313, 327

Głębokie 148

Głogów 81, 293, 314

Golenice 76

Gorgast 67

Gorlice 166

Gorzów Wielkopolski 42, 55, 62, 68, 74, 75, 78, 79, 86, 89, 94, 97, 105, 142, 148, 160, 180, 195, 245, 251, 278, 285, 288, 300, 313, 319, 327

Goszczanowo 276

Gralew 47, 80, 118, 167, 185, 196, 298, 323

Greifswald 78

Gröningen 111, 112

Gryfice 194

Gryfów Śląski 77

Hachstedt (Szwecja) 74

Halberstadt 111, 112, 157

Halle nad Saale 70, 117, 148, 185, 204, 254, 276, 280, 313, 325, 327

Helmstedt 105

Hiszpania 300

Holandia 111, 113

Hornburg 103

Hückelsmay 206

Iden 148

Iserlohn 206

Jankowo 80

Jankówko 112

Jańczewo 47, 118, 181, 185, 186

Jasiniec 310

Jastrzębnik 314

Jawor 325

Jaworze 196

Jena 105, 117, 141, 283

Jenin 236

Jerzwałd 185

Jeżyki 316

Kamień Mały 128, 157, 158, 196

Kamień Wielki 128, 157, 158, 163, 196

Karniów 60

Karsk 93, 196

Karsko 167

Karwiny 112

Kaszuby 60

Kesmark 75, 88

Kielpin 167

Kiełpino 128, 196
Kinice 196
Kliesow 46
Kłodawa 251
Koblenz 111
Kolwitz 254
Kołczyn 325
Kołobrzeg 128, 189
Komptendorf 72
Kostrzyn 9, 26, 27, 31, 39, 41, 43, 45, 48, 50, 59, 60, 61, 66–73, 76, 77, 80, 81, 83, 94, 96, 98, 100, 103, 104, 107, 109, 111–117, 123, 134–136, 138, 141, 157, 158, 209–213, 217, 220, 221, 324, 331
Köthen 194
Kraków 45
Krasowiec 258, 271, 292
Kraśnik 167, 196
Krefeld 206
Kremmen 209
Krosno Odrzańskie 60, 70, 94
Królewiec 98, 283
Krzeszczyna 318
Krzyńki 167
Kwiatkowice 245
Kyritz 299

Lauban 45
Leipzig 41, 74, 111, 160
Leszno 81
Libia 82
Lichtenberg (Meklemburgia) 323
Liebenwalde 103
Lietzen 66, 67, 76
Linda (Saksonia) 47
Lindenberg 72, 103
Lipiany 276
Lipki Małe 175
Lipki Wielkie 47, 333
Łódź (Izrael) 82
Lübben 123
Lubień 63
Lubno 139, 167

Łagodzin 294, 295
Łagów 66, 157, 201
Łobez 76

Maastricht 111
Magdeburg 299
Marwice 95, 118, 146, 254

Mellänichen 72
Międzyrzecz 148
Mironice 93, 162, 167, 196, 236
Miśnia 109
Mitweide 70
Mościce 187
Murzynowo 47
Myślibórz 117, 164, 319

Niederfinow 194
Niemcy Dolne 60
Nikomedia (Turcja) 82
Nonnendorf 78
Nowa Marchia 27, 109, 131
Nowiny Wielkie 227
Nürnberg 60, 165

Oderberg 94
Oppenheim nad Renem 43
Ostrowice 80
Ostrów 48

Papitz 66
Paryż 208, 274, 279
Peitz 43
Pełcznica 70
Petersburg 208, 235
Płonica 313
Polichno 47, 196
Polska 204
Pomorze 60
Pomorze Przedodrzańskie 78
Potsdam 185, 251
Praga 17
Prądocin 275
Prenzlau 138
Prignitz 68
Prillwitz 240
Pritzwalk 68
Prusy 60, 214, 267, 300, 332
Przytoń 73, 80
Pyrzany 281
Pyrzyce 148

Quilitz 63

Racław 7
Rambow 78
Rathenow 299
Recz 140, 202
Reichenberg (cz. Liberec) 286

- Reinhardtsgrimma 112
Ren 300
Rosnowo 185
Rostock 115, 123, 283
Roszkowice 325
Różanki 182
Różańsko 189
Rudna 81
Rugia 60
- S**
Saksonia 60
Santocko 108
Santoczno 232, 238, 239, 328, 329
Santok 47, 80, 118, 196
Sarbinowo 207–213
Schlodien 112
Schönbeck 67, 196, 240
Schönberg 72
Siedlice 304
Sitno 94
Skwierzyna 129, 142
Słobity 112
Słońsk 60, 61, 66, 107, 115, 123, 141
Spiegel 236
Staffelde 209
Stanowice 63
Stargard Szczeciński 122, 136, 204
Steinsfurth 136
Stendal 96
Stężyca 275
Stockenfels 112
Storkow 103
Stralau 194
Strzałów 196
Strzelce Krajeńskie 115, 194, 276
Sulęcín 61
Sulino 94
Sułów 70
Süpplingenburg 76, 94
Szczecin 52, 60, 76, 94, 105, 117, 123, 146, 166, 276
Szkocja 60
- Szumiłowo 166
- Ś**
Śląsk 60
Święciechów 196
Świniary 276
- T**
Tarnów 46, 75, 88
Torgau 214
Toulon 111
Trebbus 3
Trzebule 118
Tübingen 60
- U**
Ulim 138, 275
Utrecht 120
- V**
Vianen 114, 120
- W**
Warniki 131, 157, 158, 196, 279, 299
Waßmannsdorf 128
Wawrów 276
Weißensee (Saksonia) 251
Wenden 60
Wesel 72, 276, 313
Wielka Brytania 60
Wien 173, 208
Wieprzycze 195
Wisławie 157, 158
Witnica 204
Wittenberg 77, 108, 112, 115, 117, 123, 141
Włosów 225, 317, 318
Wojcieszyce 144
Wriezen 77
Wusterhausen 46
Wysoka 88
- Z**
Zehdenick 103
Zieleniec 319
Ziesar 66, 67
Zühlen 67
- Ż**
Żagań 17
Żółte 73

6. HERBY

Bardeleben 128

Barfus 67, 173

Blumenthal 128

Bodendorf(?) 128

Boltzmann 81, 83

Borne 80

Brandenburg 262

Brandenburg-Braunschweig 38

Braunschweig-Wolfenbüttel 262

Bredow 46, 66, 128

Burgsdorf 76

Cech bednarzy 296

Cech piekarzy 95

Dönhoff 163

Dzierżanowski 46

Flans 66, 67

Francja 209

Freund 81, 83

Frey 203

Fromholdt 83

Gedow 128

Gorzów (miasto) 155, 178, 190

Gröben 128

Hacke 84, 128

Hanff 64

Heyking 104

Holtendorf 78, 84

Honig 56

Ihlenfeld 56**J**oannici (zakon) 26, 157, 163**K**litzing 128

Kolowas 2

Kracht 103, 104

Krummensee 128

Lancken 118

Langen 46, 66

Lattorf 128

Leipziger 46, 66

Löben 88

Lossow 66

Lothringen 209

Maltitz 66

Marwitz 67, 118

Österreich 209

Oppen 128

Osten von der 76

Pannwitz 132

Papstein 56

Pfuel 88

Pöllnitz 132

Promnitz 2

Prusy 152, 155

Ramin 128

Rödern 128

Rohr 67, 103

Rülicke 47

Runge 26

Rut 78, 84

Sabbi 74

Saksonia 209

Saltzwedel 149

Schapelow 132

Schlabrendorf 128

Schlieben 46, 66

Schöneberg 47

Schöning 56, 131, 132, 157, 163, 185, 186

Schweden 209

Sparr 66

Steinwehr 47, 56

Thier 128

Thümen 128

Wenckstern 128

Wreech 167

Würthner(?) 128

Wütenau 128

Zobelitz 46

nieznane 47, 67, 84, 128, 132

7. CYTATY Z BIBLII I TEKSTY LITURGICZNE

łac.:	Iz 11,5: 103
1 J 1,7: 60	Iz 6,3: 97
1 Kor 11,27–28: 57	J 1,14: 57
1 P 1,24–25: 115	J 1,29: 199
1 P 1,25: 9, 80	J 10,9: 51
1 Tm 1,17: 186	J 11,25–26: 57, 97
Dz 22,10: 23	J 15,26: 28
Dz 22,7: 23	J 18,37: 57
Dz 9,4: 23	J 3,16: 57, 97
Dz 9,6: 23	J 6,35: 83
Iz 40,8: 9, 80	Jon 2,7: 57
J 11,25: 15	Jr 31,3: 160
J 19,19: 5, 6, 38, 97, 199	Łk 21,33: 51
J 3,16: 60	Łk 22,19: 260
Łk 1,28: 4, 8	Łk 22,20: 260
Łk 2,29–30: 60	Mdr 4,7: 78
Mt 11,28: 83	Mk 16,16: 199
Ps 26,4: 55	Mt 26,16: 178
Ps 30,6: 60	Mt 26,26–28: 97
Rz 4,25: 60	Mt 26,27–28: 178
Rz 7,24: 25	Ps 116,15: 160
Rz 8,31: 60	Ps 119,11: 36
Wj 3,15: 115	Ps 126,5: 160
	Ps 17,4–5: 36
niem.:	Ps 18,32–36: 131
1 J 1,7: 83	Ps 29,2: 178
Ap 14,13: 79	Ps 39,5: 79
Ap 19,19: 199	Ps 47,5: 97
Ap 7,14,17: 160	Rz 14,8: 46
Flp 1,21: 46, 78	Wj 28,17: 45
Hbr 13,8: 260	
Hi 5,17–18: 21	tekst chorału: 81
Hi 7,1: 21	tekst liturgiczny: 83

8. NOŚNIKI INSKRYPCJI

ambona 51, 63, 104	dzban / dzbanek na wino 83, 137, 179
brama 125	działo 16, 29, 30
butelka zakręcana 229, 271, 280, 307	dzwon 4, 7, 8, 10, 52, 65, 80, 91, 138, 146, 164,
całówka 99	166, 177, 185, 186, 189–193, 217, 218, 241–244,
cegła 2	276, 328, 329
chorągiew 59	eksponat 267
chrzcielnica 101, 200	element budowlany 203
chwytak do łapania jeleni 198	empora 260
cokół 291	epitafium 19, 42, 111, 117, 119, 279
drzwi 21, 151, 155, 159, 171	figura 311
dzban 188, 301	figura drewniana 13, 220

- gobelin 235
 grupa przedstawiająca ukrzyżowanie 5
 inskrypcja budowlana 102, 145, 147, 151, 259, 296, 297
 inskrypcja domu 84, 216, 223, 281
 inskrypcja ścienna 28, 33–36, 77
 jarzmo dzwonu 169
 kamień węgielny 147
 kielich 1, 3, 54, 69, 76, 118, 139, 143, 148, 168, 170, 175, 205, 219, 224, 228, 245, 263–266, 268, 275, 289, 292, 295, 319, 325, 330, 334
 krucyfiks 6
 kula strażacka 50
 laska sołtysa 247
 medal 209–213
 miecz kata 136
 misa / miska 9, 315
 misa chrzcielna 184, 201, 230, 236, 239, 248, 272, 273, 318, 320, 323
 moździerz 58
 napierśnik 32
 obraz 68, 75, 105, 115, 194, 195, 202
 obraz ołtarzowy 285
 obrus 98
 ołtarz 15, 56, 57, 97, 163, 199, 253
 ołtarz ambonowy 178, 183
 organy 55, 140
 ozdoby miasta 134
 patena 174, 176, 298
 piec żeliwny 173
 płyta nagrobowa 47, 64, 66, 67, 78, 79, 84, 86, 160, 327
 płyta pieca 152, 153
 pomnik 103, 282, 286
 pomnik nagrobny 11, 12, 17, 22, 31, 37, 39–41, 43, 44, 46, 48, 70, 71, 73, 89, 93, 94, 96, 116, 132, 157, 167, 321, 331
 popiersie 274, 287, 290
 portal 23, 24, 262, 288
 portret 20, 133, 141, 197, 226, 237
 puchar 106, 172
 puchar rublowy 207, 208
 puszka 206, 214
 puszka do przechowania hostii 81, 154
 ramię kołowrotka 215
 relief 82
 sarkofag 131, 158, 240
 skarbonka 180
 skrzynia 308
 skrzynia cechowa 85, 90–92, 302
 skrzynia na pieniądze 165, 232
 stalle 62
 statua 14
 stuła więzi małżeństwa 269, 333
 szyba okienna / szklana 95, 108, 149
 szyld zmarłego 74
 świecznik ołtarzowy 122, 127, 129, 204, 222, 227, 231, 234, 251, 254–256, 270, 278, 284, 293, 294, 303, 304, 306, 310, 312, 316, 317, 322, 326
 tablica herbowa 26
 tablica pamięci 18, 25, 27, 45, 53, 100, 107, 109, 110, 123, 124, 126, 135, 142
 tablica poświęcenia kościoła 313
 talerz 156, 233, 315
 talerz ofiarny 225, 261, 305
 teksty powitalne 332
 trumna 38, 60, 61, 72, 120, 121, 196, 277, 283, 299
 waza 238
 wiatrowskaz 49, 142, 161, 181, 182, 187, 246, 249, 252, 257
 wieniec laurowy 300

9. JĘZYK I RODZAJE PISMA

JĘZYK

Język niemiecki

7, 11, 12, 16, 17, 19, 21–24, 26, 28–31, 33–36, 38–40, 44, 47, 51–54, 58, 59, 63–67, 69, 70, 72, 74, 76, 78, 82, 84, 86, 87, 91–95, 97, 100, 101, 103, 106–108, 110, 120–122, 124, 128, 131, 133, 135–138, 139, 143, 148, 150, 156–158, 160, 163, 164, 166–168, 170, 172–176, 178–180, 189, 192, 193, 196, 197, 199, 200, 102, 104, 207, 211, 216, 221, 222, 226, 240, 241,

251, 253, 260, 262, 267, 272, 275, 277, 280, 285, 288, 291, 298, 300, 301, 312, 313, 315, 317, 320, 323, 327, 328, 331–333

Język niemiecki i łaciński

18, 27, 32, 43, 45, 46, 50, 56, 57, 71, 79, 80, 81, 83, 88, 89, 96, 134, 177, 185, 186, 191, 214

Język angielski

212, 213

Język francuski
279, 282, 286, 290, 291, 311

Język grecki
199

Język hebrajski
199

Język łaciński
1–9, 15, 25, 37, 41, 42, 48, 55, 60–62, 68, 69,
73, 75, 77, 105, 109, 111–117, 119, 123, 126,
138, 141, 142, 145, 149, 151–153, 159, 162, 171,
173, 190, 194, 195, 198, 199, 203, 209, 210, 217,
218, 237, 241–244, 259, 274, 276, 283, 290, 291,
309, 324, 332

RODZAJE PISMA

majuskuła gotycka
2–4

minuskuła gotycka
1–4, 7, 8, 56, 133

kapitała
9, 15, 24, 26, 27, 38, 46–48, 54, 56–58, 64, 69,
75, 80, 81, 83, 88, 105, 115, 148–151, 154, 157,
158, 164, 167, 172, 180, 195, 196, 199, 209–
–213, 241–244, 259, 262, 275, 283, 290, 291,
328, 337
– ukośna 185, 186
– z minuskułą 76, 175, 179, 196, 240

minuskuła humanistyczna
46, 57, 75, 115, 128, 131, 133, 139, 194, 199,
208, 214, 226, 251, 277, 290, 291, 315
– ukośna 48, 136, 327, 328

fraktura
46, 56, 57, 66, 67(?), 71, 74, 75, 78, 81, 82, 83,
84, 97, 128, 131, 160, 167, 179, 194, 200, 202,
313
– wydymanymi liniami 260

majuskuła ozdobna
199

10. INDEKS RZECZOWY

aptekarze 62, 71, 83, 100, 174
archidiakon 42, 75, 86, 107, 141, 148, 190

burmistrz 17, 55, 65, 71, 79, 83, 92, 100, 135, 138,
142, 190, 285

cechy
– bednarzy 302
– garncarzy 87, 301
– piekarzy 85, 172
– stolarzy 91
– szewców 180, 288
– nieokreślone 92

data inskrypcji
– chronogram 43, 60, 75, 88, 134, 171,
190–193
diakon 55, 77, 89, 105, 115, 116, 148, 190, 195

kościelny 148, 189, 313

materiał
– brąz 4, 7, 8, 10, 52, 58, 65, 71, 80, 88, 138,
146, 164, 166, 177, 185, 186, 189–193, 217, 218,
241–244, 276, 287, 290, 311

– cyna 38, 106, 127, 129, 131, 137, 148, 156, 172,
175, 179, 180, 184, 201, 204, 205, 219, 224,
225, 227–231, 236, 238, 239, 245, 250, 251,
254, 256, 258, 261, 264, 265, 268, 270, 271,
273, 275, 278, 280, 284, 288, 289, 292–295,
301, 303–305, 307, 310, 314, 315, 318, 319, 322,
323, 325, 326, 330
– cyna, niklowana 312
– cyna, posrebrzana 122, 222, 272, 306
– drewno 5, 6, 9, 13, 51, 55–57, 62, 63, 74, 97,
105, 130, 140, 151, 162, 163, 178, 199, 200,
203, 220, 253, 285, 308, 313
– glina 188, 233
– miedź 72, 206, 211–213, 248, 263, 283
– mosiądz 27, 99, 136, 158, 173, 196, 214, 277,
290, 316, 320
– mosiądz pozłacany 45
– piaskowiec 26, 46, 47, 82, 125, 128, 132, 157,
167, 262, 282, 291
– srebro 176, 208, 210, 234, 298, 334
– srebro pozłacane 1, 3, 54, 69, 76, 81, 83, 118,
139, 143, 154, 168, 170, 174, 266
– szkło 95, 108

- miara wiersza
 – chronodystychon 190–193
 – dystychon 43, 45, 68, 71, 75, 77, 123, 190, 191
 – niemiecki wiersz rymowany 21, 22, 30, 31, 50, 81, 110, 207, 208
- pastor 55, 64, 75, 105, 109, 115, 117, 138, 146, 164, 166, 190, 194, 195, 204, 251, 254–256, 276, 278, 280, 285, 313, 319, 325–327
- rzeźbiarz 132, 274, 287, 290
- starsi kościoła 52, 164, 186, 251, 255, 256, 276, 278, 280, 285, 313, 319
- stempel
 – stempel przywozu 83
 – stempel podatkowy 83
- superintendent 55, 68, 75, 105, 109, 115, 117, 138, 190, 194, 195, 202, 276, 313
- wywód przodków 46, 66, 67, 93, 128, 132
- zakon joannitów 26, 60, 61, 107, 141, 157, 183, 196, 286, 299
- znak odlewnika 4, 7, 10, 65, 71
- znak rozpoznawczy miasta
 – Berlin 168, 201, 266, 273
 – Frankfurt nad Odrą 261
 – Gdańsk 154
 – Gorzów Wlkp. 176, 208, 256, 298
 – Kostrzyn 83, 204, 225, 234, 250, 293
 – Wriezen 305

11. ŚWIĘCI, POSTACIE BIBLIJNE, ALEGORIE, MITOLOGIA, IKONOGRAFIA

- A**aron 97
 Adam i Ewa 14, 301
 Andrzej 56
- B**arbara 3
 Bartłomiej 3, 56
 bitwa pod Krefeld 206
 Bóg 12, 15, 16, 21, 23, 27, 35, 38, 44, 47, 53, 57, 63, 66, 71, 76, 78, 83, 84, 88, 93, 97, 101, 103, 107, 121, 124, 131, 136, 160, 164–166, 186, 192, 193, 196, 207, 208, 313
- C**aritas 157
 Chrystus 51, 57, 83
 – biczowanie 22
 – chrzest 162
 – dziecko 8
 – Jesus (nazwiska) 1, 3, 5, 6, 32, 83, 107, 251
 – mycie nóg 81
 – narzędzia cierpień 81
 – niesienie krzyża 57
 – okazywanie 57
 – przed arcykapłanem 57
 – przed Piłatem 57
 – ukrzyżowanie 17, 56, 57, 88, 97, 164, 199, 285
 – wniebowstąpienie 97
 – zbawiciel 9, 13, 15, 57, 63, 97, 103, 104
 – zmartwychwstanie 164
- D**orota 1
- E**wangelisci 9, 51, 56, 57, 62, 63, 77, 104, 162
- F**alerio 24
 feniks 104
 Fryderyk Wielki 206
- G**óra Kalwaria 57
- H**erb małżeński 76, 81, 83
 Hieronim 3
- J**akub 56
 Jan 51, 97
 – chrzciciel 9, 51, 52, 199
 – ewangelista 1, 3, 5, 63
 jelen 233
 Jerzy ze smokiem 80
 Jonasz 57
 Juliusz 24
 justitia 157
- K**rucyfiks 1, 3, 5, 6, 8, 38, 45, 64, 103, 131, 164
- M**adonna 52
 Magdalena 199
 Maria 1, 4, 5, 7, 8, 97, 199
 – z dzieciątkiem 88
 Michał 11, 82
 Mojżesz 9, 63, 97, 104

Ostatnia Wieczerza 56, 57, 81, 97

Papież 16

Paweł, 51, 62, 162

– nawrócenie 23

pelikan 51

Phaebeo 71

Piotr 51

Potrójny liść 151

Sąd ostateczny 12

Selbdritt Anna 3

Szaweł 23

Szymon 115

Titulus 5, 6, 38, 81, 97, 199

Tomasz 56

Trójca Święta 151

Walka ze smokiem 82

Wawrzyniec 1, 3

Zmartwychwstanie 285

NIEMIECKO-POLSKI I POLSKO-NIEMIECKI SPIS NAZW MIEJSCOWOŚCI

Altdrewitz – Drzewice

Altensorge – Glinik

Alt-Schaumburg – Szumiłowo

Austria – Österreich

Baczyna – Beyersdorf

Balz – Białcz

Barnówko – Berneuchen

Bartenstein – Bartoszyce

Bartoszyce – Bartenstein

Bärwalde – Barwice

Barlinek – Berlinchen

Barwice – Bärwalde

Beelitz – Bielice

Berkenwerder – Brzozowiec

Berlinchen – Barlinek

Berneuchen – Barnówko

Beyersdorf – Baczyna

Białcz – Balz

Białogórzno – Bulgrin

Biberteich – Bobrówko

Bielice – Beelitz

Birkholz – Brzoza

Blockwinkel – Bolemin

Blumberg – Mościce

Blumenthal – Kwiatkowice

Bobrówko – Biberteich

Bolemin – Blockwinkel

Borchersdorf – Dębiny

Borek – Borkow

Borkow – Borek

Born – Borne

Borne – Born

Brzoza – Birkholz

Brzozowiec – Berkenwerder

Bulgrin – Białogórzno

Büssow – Buszów

Buszów – Büssow

Cedynia – Zehden

Christophswalde – Jastrzębnik

Chróścik – Neuendorf

Chwałowice – Landsberger Holländer

Ciecierzycy – Zettritz

Cieszyn – Teschen

Cocceji – Krzyszczyna

Crossen a. d. Oder – Krosno Odrzańskie

Czechów – Zechow

Czerników – Zernikow

Dąbie – Woldenburg

Dąbroszyn – Tamsel

Dębiny – Borchersdorf

Dębno – Neudamm

Dechsel – Deszczno

Derczewo – Dertzow

Derschau – Dzierżów

Dertzow – Derczewo

Deszczno – Dechsel

Diedersdorf – Dzieduszyce

Długie – Dolgen

Długie – Langheinersdorf

Dolgen – Długie

Döllensradung – Nowiny Wielkie

Drehnow – Drzeniów

Drezdenko – Driesen

Driesen – Drezdenko

Drosedow – Drozdowo

Drozdowo – Drosedow
Drzeniów – Drehnow
Drzewice – Altdrewitz
Dzieduszyce – Diedersdorf
Dziersławice – Hagen
Dzierżów – Derschau

Egloffstein – Łagodzin
Elbing – Elbląg
Elbląg – Elbing
Eulam – Ulim

Francja – Frankreich
Frankreich – Francja
Friedberg/N. – Strzelce Krajeńskie
Friedland – Mieroszów

Gabbert – Jaworze
Gardziec – Gartz/Oder
Gartz/Oder – Gardziec
Gennin – Jenin
Gerswalde – Jerzwałd
Gęstowice – Tammendorf
Giesenaue – Jeżyki
Glambeck – Głębokie
Glinik – Altensorge
Glogau – Głogów
Głębokie – Glambeck
Głogów – Glogau
Golenice – Schildberg
Goltbeck – Sulino
Gorlice – Grüneberg
Gorzów Wlkp. – Landsberg a. d. Warthe
Goszczanowo – Guscht
Gralewo – Gralow
Gralow – Gralewo
Greifenberg – Gryfice
Greifenberg – Gryfów Śląski
Groß Cammin – Kamień Wielki
Großbritannien – Wielka Brytania
Grüneberg – Gorlice
Gryfice – Greifenberg
Gryfów Śląski – Greifenberg
Guscht – Goszczanowo

Hagen – Dziersławice
Hensels – Jankówko
Himmelstätt – Mironice
Hiszpania – Spanien
Hohenwalde – Wysoka
Hohenzieten – Sitno

Jägerndorf – Karniów
Jahnsfelde – Jańczewo
Jańczewo – Jahnsfelde
Janikow – Jankowo
Jankówko – Hensels
Jankowo – Janikow
Jasiniec – Johanneshof
Jastrzębnik – Christophswalde
Jauer – Jawor
Jawor – Jauer
Jaworze – Gabbert
Jenin – Gennin
Jerzwałd – Gerswalde
Jeżyki – Giesenaue
Johanneshof – Jasiniec

Kamień Mały – Klein Cammin
Kamień Wielki – Groß Cammin
Karniów – Jägerndorf
Karsk – Kartzig
Karsko – Karzig
Kartzig – Karsk
Karwinden – Karwiny
Karwiny – Karwinden
Karzig – Karsko
Kaschuben – Kaszuby
Kaszuby – Kaschuben
Kielpin – Kölpin
Kielpino – Kölpin
Kienitz – Kinice
Kinice – Kienitz
Kładow – Kłodawa
Klein Cammin – Kamień Mały
Kłodawa – Kładow
Kolberg – Kołobrzeg
Kołczyn – Költchen
Kołobrzeg – Kolberg
Kölpin – Kielpin
Kölpin – Kielpino
Költchen – Kołczyn
Königsberg i. Pr. – Królewiec
Kostrzyn – Küstrin
Krakau – Kraków
Kraków – Krakau
Kraśnik – Kratzig
Kraśnik – Kratznik
Krasowiec – Schönewald
Kratzig – Kraśnik
Kratznik – Kraśnik
Kriening – Krzynki
Królewiec – Königsberg i. Pr.

Krosno Odrzańskie – Crossen a. d. Oder
Krzyńki – Kriening
Krzyszczyna – Cocceji
Küstrin – Kostrzyn
Kwiatkowie – Blumenthal

Lagow – Łagów
Landsberg a. d. Warthe – Gorzów Wlkp.
Landsberger Holländer – Chwałowice
Langheinersdorf – Długie
Leopoldsfahrt – Stężyca
Leszno – Lissa
Lieben – Lubień
Liebenow – Lubno
Lipiany – Lippehne
Lipke – Lipki Wielkie
Lipkeschbruch – Lipki Małe
Lipki Małe – Lipkeschbruch
Lipki Wielkie – Lipke
Lippehne – Lipiany
Lissa – Leszno
Loppow – Łupowo
Lorenzdorf – Wawrów
Lossow – Włosów
Lubień – Lieben
Lubno – Liebenow

Łagodzin – Egloffstein
Łagów – Lagow
Łagów – Woxholländer
Łobez – Regenwalde
Łupowo – Loppow

Marchia Brandenburska – Mark Brandenburg
Mark Brandenburg – Marchia Brandenburska
Marwice – Marwitz
Marwitz – Marwice
Massin – Mosina
Meißen – Miśnia
Mieroszów – Friedland
Mironice – Himmelstädt
Miśnia – Meißen
Morn – Murzynowo
Mościce – Blumberg
Mosina – Massin
Murzynowo – Morn
Myślibórz – Soldin

Neudamm – Dębno
Neuendorf – Chróścik
Neumark – Nowa Marchia

Nowa Marchia – Neumark
Nowiny Wielkie – Döllensradung

Österreich – Austria
Ostrow – Ostrów
Ostrowice – Wusterwitz
Ostrów – Ostrow

Pelcznica – Polsnitz
Plonitz – Płonica
Płonica – Plonitz
Polichno – Pollychen
Pollychen – Polichno
Polsnitz – Pelcznica
Pommern – Pomorze
Pomorze – Pommern
Pomorze Przedodrzańskie – Vorpommern
Prądocin – Rodenthal
Prag – Praga
Praga – Prag
Preußen – Prusy
Pritten – Przytoń
Prusy – Preußen
Przytoń – Pritten
Pyrehne – Pyrzany
Pyrzany – Pyrehne

Raclaw – Ratzdorf
Ratzdorf – Raclaw
Raudten – Rudna
Raumerswalde – Roszkowice
Recz – Reetz
Reetz – Recz
Regenwalde – Łobez
Rodenthal – Prądocin
Rohrbeck – Rosnowo
Rosenthal – Różańsko
Rosnowo – Rohrbeck
Roßwiese – Zieleniec
Roszkowice – Raumerswalde
Różanki – Stolzenberg
Różańsko – Rosenthal
Rudna – Raudten
Rügen – Rugia
Rugia – Rügen

Sachsen – Saksonia
Sagan – Żagań
Saksonia – Sachsen
Santocko – Zanzin
Santoczno – Zanzhausen

Santok – Zantoch
Sarbinowo – Zorndorf
Schildberg – Golenice
Schilde – Żółte
Schlesien – Śląsk
Schlobitten – Słobity
Schönewald – Krasowiec
Schönhof – Wisławie
Schottland – Szkocja
Schweinert – Świniary
Schwerin a. d. Warthe – Skwierzyna
Seidlitz – Siedlice
Siedlice – Seidlitz
Silberberg – Świąciechów
Sitno – Hohenzieten
Skwierzyna – Schwerin a. d. Warthe
Słobity – Schlobitten
Słońsk – Sonnenburg
Soldin – Myślibórz
Sonnenburg – Słońsk
Spanien – Hiszpania
Stanowice – Stennewitz
Stargard i. P. – Stargard Szczeciński
Stargard Szczeciński – Stargard i. P.
Stennewitz – Stanowice
Stettin – Szczecin
Stężyca – Leopoldsfahrt
Stolzenberg – Różanki
Strehlow – Strzałów
Strzałów – Strehlow
Strzelce Krajeńskie – Friedberg/N.
Sulęcin – Zielenzig
Sulino – Goltbeck
Sułów – Zohlow
Szczecin – Stettin
Szkocja – Schottland
Szumiłowo – Alt-Schaumburg

Śląsk – Schlesien
Świąciechów – Silberberg
Świniary – Schweinert

Tammendorf – Gęstowice

Tamsel – Dąbroszyn
Tarnów – Tornow
Teschen – Cieszyn
Tornow – Tarnów
Treppeln – Trzebule
Trzebule – Treppeln

Ulim – Eulam

Vietz – Witnica
Vorpommern – Pomorze Przedodrzańskie

Warnick – Warniki
Warniki – Warnick
Wawrów – Lorendorf
Wepritz – Wieprzycze
Wielka Brytania – Großbritannien
Wieprzycze – Wepritz
Wisławie – Schönhof
Witnica – Vietz
Włosów – Lossow
Wojcieszyce – Wormsfelde
Woldenburg – Dąbie
Wormsfelde – Wojcieszyce
Woxholländer – Łagów
Wusterwitz – Ostrowice
Wysoka – Hohenwalde

Zantoch – Santok
Zanzhausen – Santoczno
Zanzin – Santocko
Zechow – Czechów
Zehden – Cedynia
Zernikow – Czerników
Zettritz – Ciecierzycze
Zieleniec – Roßwiese
Zielenzig – Sulęcin
Zohlow – Sułów
Zorndorf – Sarbinowo

Żagań – Sagan
Żółte – Schilde

**WYKAZ OPUBLIKOWANYCH TOMÓW CORPUS INSCRIPTIONUM POLONIAE
Z SERII INSKRYPCJE WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO**

Corpus inscriptionum Poloniae. Inskrypcje województwa lubuskiego: Inskrypcje powiatu międzyrzeckiego do 1815 roku. Zebrał i opracował Marcełi Tureczek. Redakcja Joachim Zdrenka. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006, T. 10, z. 1.

Corpus inscriptionum Poloniae. Inskrypcje województwa lubuskiego: Powiat wschowski. Zebrali i opracowali Adam Górski, Paweł Karp. Redakcja Joachim Zdrenka. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006, T. 10, z. 2.

Corpus inscriptionum Poloniae. Inskrypcje województwa lubuskiego: Powiat świebodziński. Zebrał i opracował Marcełi Tureczek. Redakcja Joachim Zdrenka. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009, T. 10, z. 3.

Corpus inscriptionum Poloniae. Inskrypcje województwa lubuskiego: Powiat nowosolski: lapidaria w Bytomiu Odrzańskim i Kozuchowie. Zebrał i opracował Adam Górski. Redakcja Joachim Zdrenka. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009, T. 10, z. 4.

Corpus inscriptionum Poloniae. Inskrypcje województwa lubuskiego: Powiat zielonogórski. Zebrali i opracowali Adam Górski, Paweł Karp. Redakcja Joachim Zdrenka. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012, Tom 10, z. 5.

Corpus inscriptionum Poloniae. Inskrypcje województwa lubuskiego: Miasto i powiat Gorzów Wielkopolski. Zebrał i opracował Joachim Zdrenka. Redakcja Joachim Zdrenka. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2014, Tom 10, z. 6.

SPIS ILUSTRACJI

1. Wojcieszycze – kielich – nr 1
2. Gorzów Wlkp. – rytowania – nr 2A
3. Gorzów Wlkp. – rytowania – nr 2B
4. Gorzów Wlkp. – kielich – nr 3
5. Gorzów Wlkp. – kielich – nr 3
6. Gorzów Wlkp. – grupa ukrzyżowania – nr 5
7. Gorzów Wlkp. – krucyfiks – nr 6
8. Raław – dzwon – nr 7
9. Raław – dzwon – nr 7
10. Tarnów – dzwon – nr 8
11. Tarnów – dzwon – nr 8
12. Tarnów – gmerk dzwonu – nr 8
13. Gorzów Wlkp. – misa św. Jana – nr 9
14. Kostrzyn – ołtarz, miedzioryt – nr 15
15. Kostrzyn – portal zamkowy – nr 23
16. Kostrzyn – portal zamkowy – nr 23
17. Kostrzyn – portal piwnicy zamkowej – nr 24
18. Kostrzyn – tablica herbowa Thomasa Runge, sprzed 1945 r. – nr 26
19. Kostrzyn – tablica herbowa Thomasa Runge, obecnie – nr 26
20. Kostrzyn – wieko trumny Kathariny von Braunschweig – nr 38
21. Kostrzyn – wieko trumny Kathariny von Braunschweig – nr 38
22. Kostrzyn – pomnik nagrobny dzieci Liboriusa von Schlieben – nr 46
23. Kostrzyn – pomnik nagrobny dzieci Liboriusa von Schlieben – nr 46B
24. Galewo – płyta nagrobna Christofa Rülicke – nr 47
25. Kostrzyn – pomnik nagrobny margrabiego Johanna – nr 48
26. Różanki – kielich – nr 54
27. Galewo – ołtarz przed 1934 r. – nr 56
28. Galewo – ołtarz po 1934 r. – nr 56
29. Galewo – ołtarz obecnie – nr 56
30. Galewo – ołtarz, grupa ukrzyżowania – nr 56
31. Gorzów Wlkp. – ołtarz przed 1945 r. – nr 57
32. Gorzów Wlkp. – ołtarz przed 1945 r. – nr 57
33. Gorzów Wlkp. – ołtarz przed 1945 r. – nr 57
34. Gorzów Wlkp. – ołtarz przed 1945 r. – nr 57
35. Gorzów Wlkp. – ołtarz obecnie – nr 57
36. Gorzów Wlkp. – ołtarz obecnie – nr 57
37. Kostrzyn – moździerz – nr 58
38. Baczyna – płyta nagrobna Valentina Hanffa – nr 64
39. Kostrzyn – płyta nagrobna Adama von Schlieben – nr 66
40. Gorzów Wlkp. – Obraz Kaspara Bucholzera – nr 68
41. Kostrzyn – fragment płyty nagrobnej Georga Boltzmanna – nr 71
42. Kostrzyn – trumna Hildebranda von Kracht – nr 72
43. Gorzów Wlkp. – tablica pośmiertna Petera Sabbi – nr 74
44. Gorzów Wlkp. – tablica pośmiertna Petera Sabbi – nr 74
45. Gorzów Wlkp. – Obraz Jakoba Halle – nr 75
46. Gorzów Wlkp. – Obraz Jakoba Halle – nr 75
47. Kostrzyn – kielich – nr 76

48. Gorzów Wlkp. – płyta nagrobna Elizabeth Sophie Rut – nr 78
49. Gralewo – dzwon – nr 80
50. Gralewo – dzwon – nr 80
51. Kostrzyn – puszka na hostię – nr 81
52. Kostrzyn – puszka na hostię – nr 81
53. Kostrzyn – puszka na hostię – nr 81
54. Kostrzyn – puszka na hostię – nr 81
55. Kostrzyn? – relief św. Jerzego – nr 82
56. Kostrzyn – dzban na wino – nr 83
57. Kostrzyn – dzban na wino – nr 83
58. Kostrzyn – dzban na wino – nr 83
59. Gorzów Wlkp. – płyta nagrobna Karola Rut – nr 84
60. Wysoka – dzwon – nr 88
61. Wysoka – dzwon – nr 88
62. Wysoka – ołtarz – nr 97
63. Gorzów Wlkp. – Obraz Christiana Sculteti – nr 105
64. Gorzów Wlkp. – Obraz Christiana Sculteti – nr 105
65. Gorzów Wlkp. – Obraz Johanna Friedricha Lindnera – nr 115
66. Gorzów Wlkp. – Obraz Johanna Friedricha Lindnera – nr 115
67. Kamień Wielki – płyta nagrobna Hansa Heinricha von Schlabrendorf – nr 128
68. Dąbroszyn – szafa – nr 130
69. Dąbroszyn – sarkofag Hansa Adama II von Schöning – nr 131
70. Dąbroszyn – sarkofag Hansa Adama II von Schöning – nr 131
71. Dąbroszyn – sarkofag Hansa Adama II von Schöning – nr 131
72. Dąbroszyn – pomnik nagrobny Hansa Adama II von Schöning i jego żony – nr 131
73. Dąbroszyn – portret Joanny Margarethe von Schöning z dziećmi – nr 133
74. Kostrzyn – miecz kata – nr 136
75. Kostrzyn – miecz kata – nr 136
76. Kostrzyn – miecz kata – nr 136
77. Wojcieszyce – wiatrowskaz – nr 144
78. Wieprzyce – kielich – nr 148
79. Wieprzyce – kielich – nr 148
80. Gorzów Wlkp. – szyba okienna – nr 149
81. Gralewo – inskrypcja budowlana – nr 150
82. Dąbroszyn – płyta pieca – nr 152
83. Dąbroszyn – płyta pieca – nr 153
84. Dąbroszyn – pomnik nagrobny Johanna Ludwiga von von Schöning – nr 157
85. Dąbroszyn – pomnik nagrobny Johanna Ludwiga von von Schöning – nr 157
86. Gorzów Wlkp. – płyta nagrobna Marii Judith Gęsich – nr 160
87. Kamień Wielki – ołtarz ambonowy – nr 163
88. Byczyna – dzwon – nr 164
89. Byczyna – dzwon – nr 164
90. Dąbroszyn – pomnik nagrobny Joachima Friedricha von Wreech – nr 167
91. Gorzów Wlkp. – puchar cechu piekarzy – nr 172
92. Dąbroszyn – piec – nr 173
93. Lipki Małe – kielich – nr 175
94. Borek – ołtarz ambonowy – nr 178
95. Gorzów Wlkp. – skarbonka czeladników szewskich – nr 180
96. Różanki – ołtarz ambonowy – nr 183
97. Jańczewo – dzwon – nr 185

98. Jańczewo – dzwon – nr 186
99. Gorzów Wlkp. – Obraz Laurentiusa Gensichen – nr 194
100. Gorzów Wlkp. – Obraz Laurentiusa Gensichen – nr 194
101. Gorzów Wlkp. – Obraz Gottloba Samuela Runtze – nr 195
102. Gorzów Wlkp. – Obraz Gottloba Samuela Runtze – nr 195
103. Deszczno – ołtarz sprzed 1945 r. – nr 199
104. Deszczno – ołtarz obecnie – nr 199
105. Deszczno – chrzcielnica – nr 200
106. Gorzów Wlkp. – Obraz Johannes Frey – nr 202
107. Gorzów Wlkp. – Obraz Johannes Frey – nr 201
108. Gorzów Wlkp. – kubki rublowe – nr 208
109. Kostrzyn – medal pamiątkowy – nr 209
110. Kostrzyn – medal pamiątkowy – nr 210
111. Kostrzyn – medal pamiątkowy – nr 211
112. Kostrzyn – medal pamiątkowy – nr 212
113. Kostrzyn – medal pamiątkowy – nr 213
114. Dąbroszyn – portret Eleonory Luise von Wreech – nr 226
115. Deszczno – talerz – nr 233
116. Santoczno – wazon – nr 238
117. Santoczno – misa chrzcielna – nr 239
118. Dąbroszyn – inskrypcja sarkofagu Julianny Marii Luise von Schack – nr 240
119. Kostrzyn – dzwon – nr 242
120. Kostrzyn – dzwon – nr 242
121. Kostrzyn – dzwon – nr 244
122. Kostrzyn – dzwon – nr 244
123. Santok – wiatrowskaz – nr 246
124. Stanowice – wiatrowskaz – nr 249
125. Kłodawa – świeczniki ołtarzowe – nr 251
126. Kłodawa – świeczniki ołtarzowe – nr 251
127. Baczyna – świecznik ołtarzowy – nr 254
128. Gorzów Wlkp. – emporie kościoła Jedności – nr 260
129. Gorzów Wlkp. – emporie kościoła Jedności – nr 260
130. Kostrzyn – portal zbrojowni – nr 262
131. Białcz – kielich – nr 263
132. Prądocin – kielich – nr 275
133. Dąbroszyn – inskrypcja trumny Friedricha Wilhelma Feodora von Wreech – nr 277
134. Kostrzyn – trumna rodziny Schaper – nr 283
135. Dąbroszyn – pomnik okolicznościowy – nr 286
136. Dąbroszyn – pomniki według starego rysunku – nr 290
137. Dąbroszyn – pomniki według stanu sprzed 1945 r. – nr 290
138. Dąbroszyn – popiersie księcia Prus Henryka – nr 290
139. Dąbroszyn – popiersie księcia Prus Henryka (fragment) – nr 290
140. Dąbroszyn – popiersie księcia Prus Henryka (fragment) – nr 290
141. Dąbroszyn – cokół „pośredni” – nr 291
142. Dąbroszyn – popiersie wielkiego elektora Fryderyka Wilhelma – nr 291
143. Dąbroszyn – cokół „pośredni” (fragment) – nr 291
144. Dąbroszyn – cokół „pośredni” (fragment) – nr 291
145. Gorzów Wlkp. – skrzynia – nr 308
146. Dąbroszyn – figura amora – nr 311
147. Płonica – tablica poświęcenia kościoła – nr 313

-
148. Gorzów Wlkp. – misa – nr 315
 149. Gorzów Wlkp. – pomnik nagrobny Sutanny Ernestyny Riesenbeck – nr 321
 150. Glinik – płyta nagrobna Friedricha Gottlieba Teichera – nr 327
 151. Santoczno – dzwon – nr 328
 152. Santoczno – dzwon – nr 329
 153. Gorzów Wlkp. – pomnik nagrobny Joanny Julianny Weroniki Roestel – nr 331

DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA
WYBRANYCH INSKRYPCJI



1 – nr kat. 1



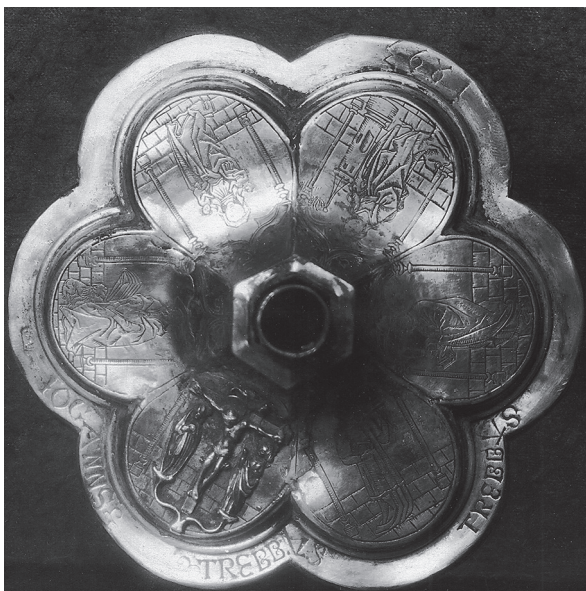
2 – nr kat. 2 A



3 – nr kat. 2 B



4 – nr kat. 3



5 – nr kat. 3



6 – nr kat. 5





8 – nr kat. 7



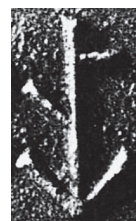
9 – nr kat. 7



10 – nr kat. 8



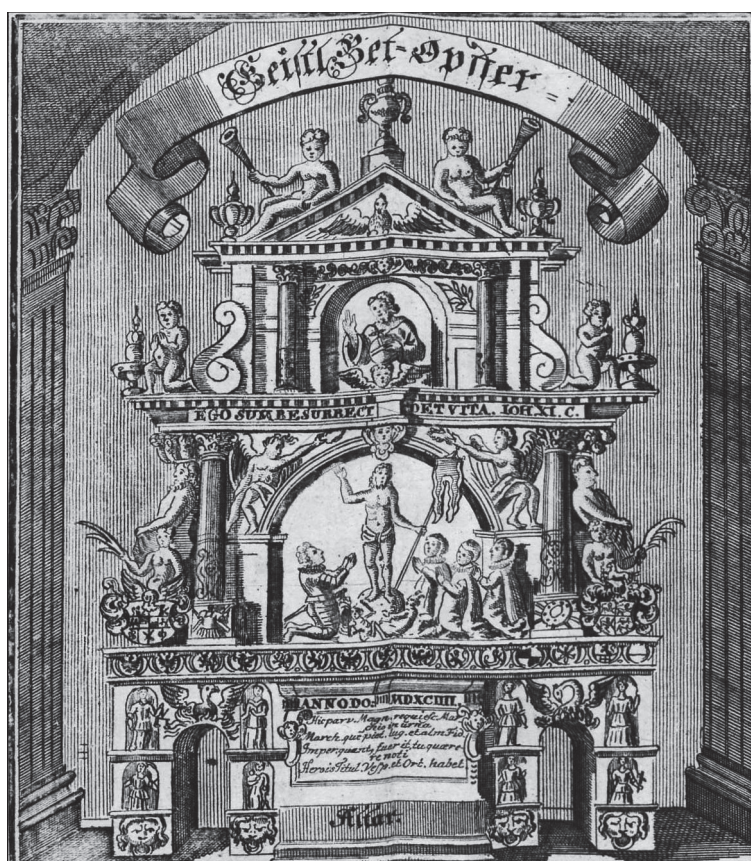
11 – nr kat. 8



12 – nr kat. 8



13 – nr kat. 9



14 – nr kat. 15



15 – nr kat. 23 – portal wejściowy



16 – nr kat. 23 – dolna część reliefu



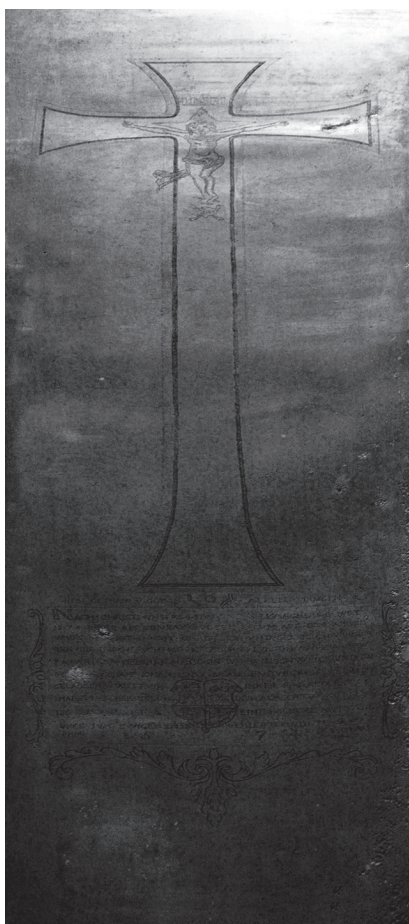
17 – nr kat. 24 – prawy narożnik portalu piwnicy



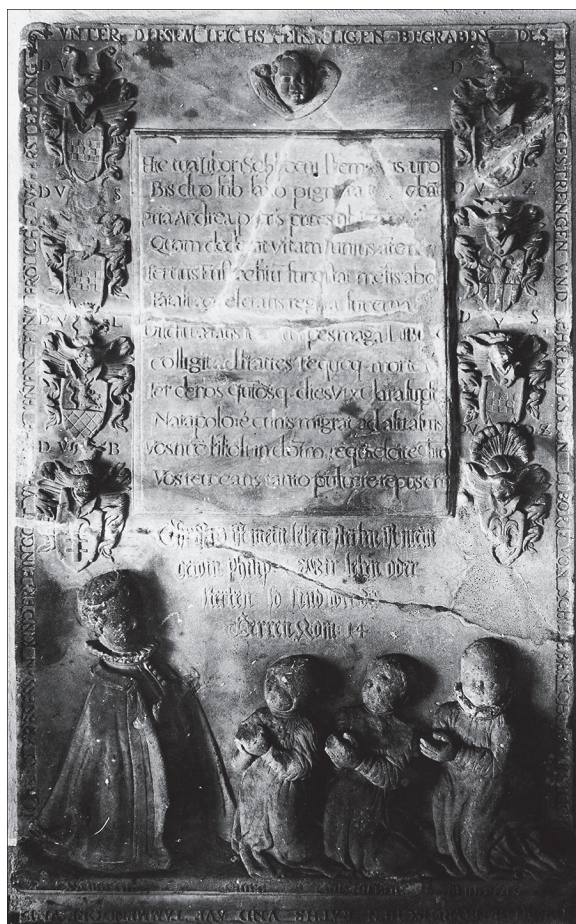
18 – nr kat. 25 – przed 1945



19 – nr kat. 25 – obecnie



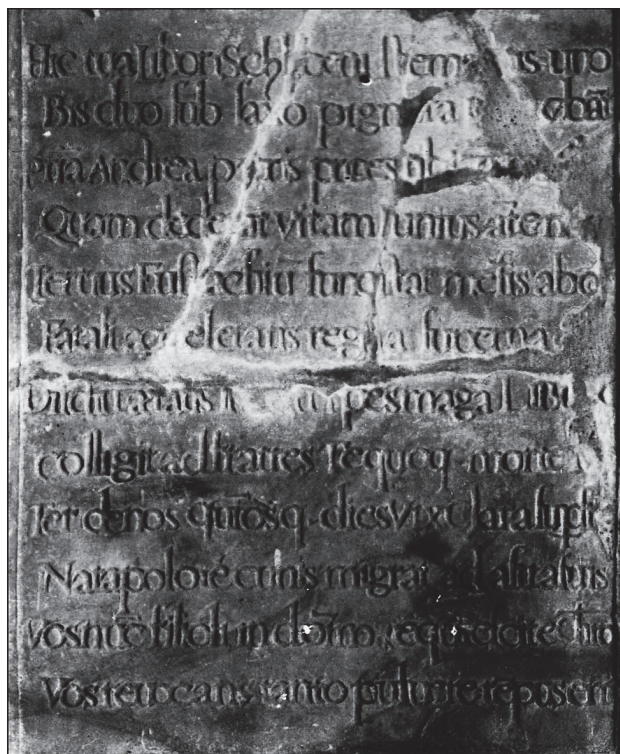
20 – nr kat. 38



22 – nr kat. 46



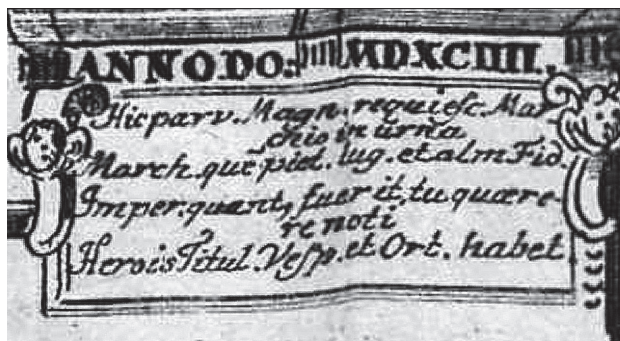
21 – nr kat. 38



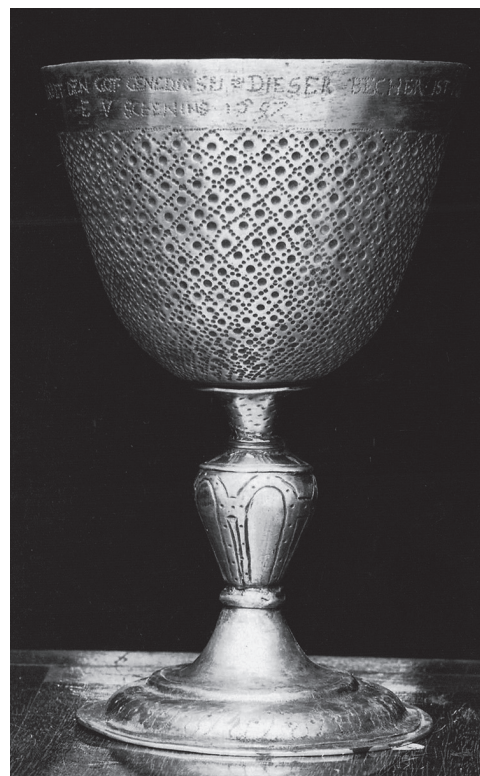
23 – nr kat. 46 – tekst B



24 – nr kat. 47



25 – nr kat. 48



26 – nr kat. 54



27 – nr kat. 56 – przed 1934



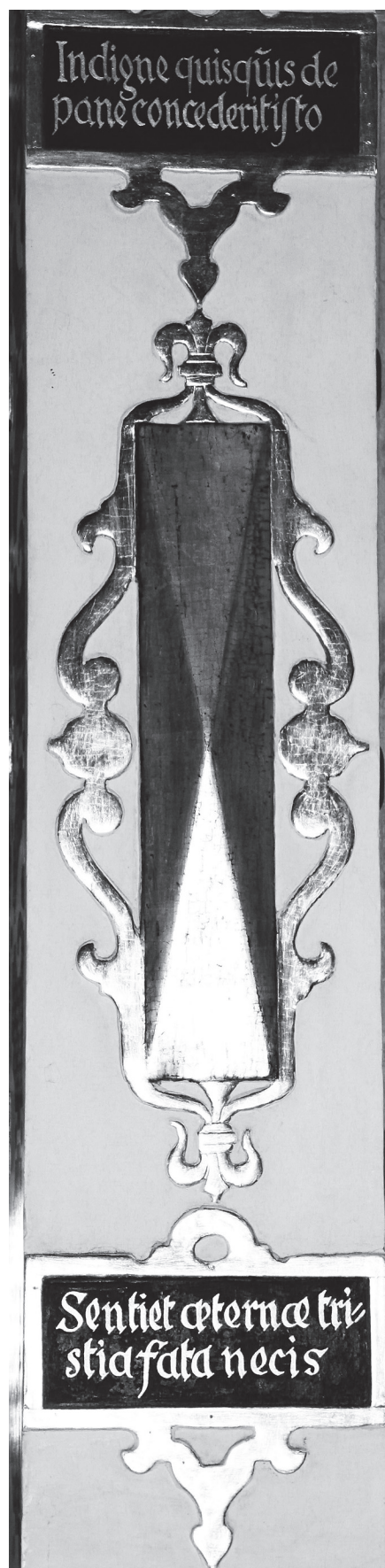
28 – nr kat. 56 – po 1934



29 – nr kat. 56 – obecnie



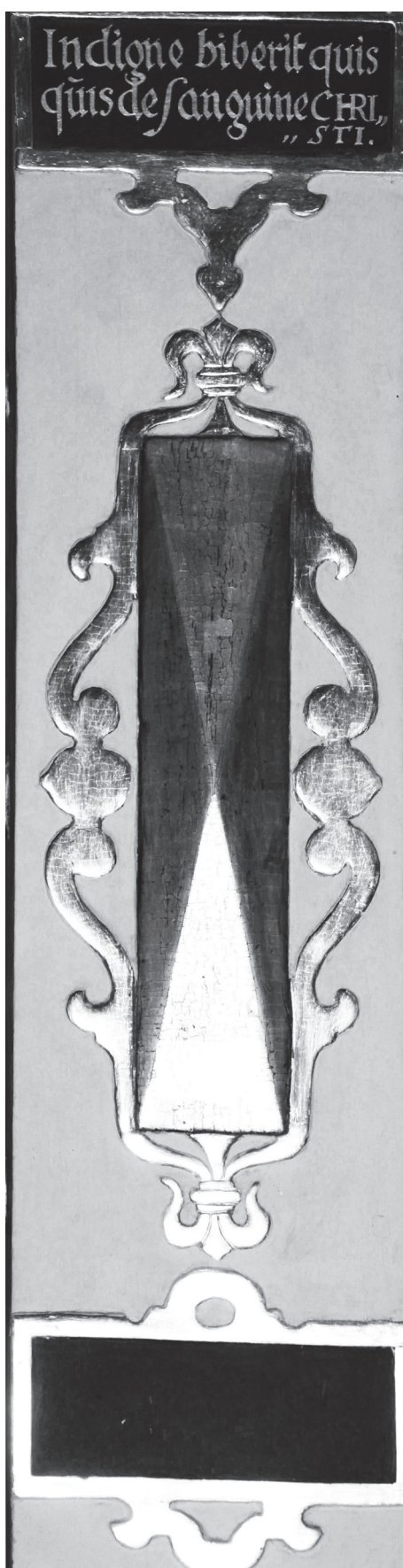
30 – nr kat. 56 – Grupa Ukrzyżowania



31 – nr kat. 57



32 – nr kat. 57 – przed 1945



33 – nr kat. 57



34 – nr kat. 57 – przed 1945



35 – nr kat. 57 – obecnie



36 – nr kat. 57 – obecnie



37 – nr kat. 58



38 – nr kat. 64



39 – nr kat. 66 – zachowane fragmenty płyty



40 – nr kat. 68



41 – nr kat. 71



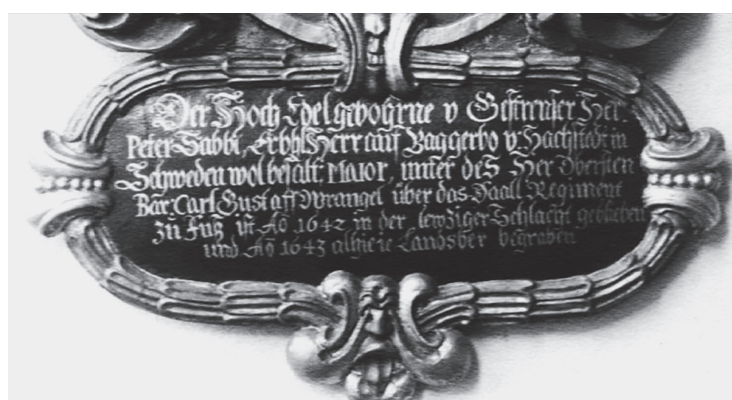
42 – nr kat. 72



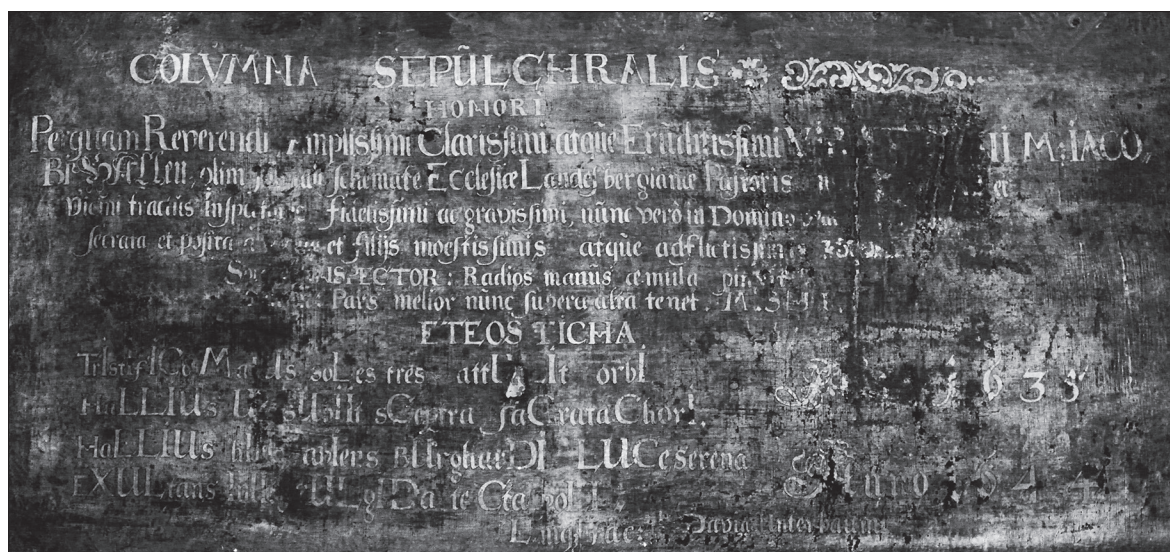
43 – nr kat. 74



45 – nr kat. 75



44 – nr kat. 74



46 – nr kat. 75

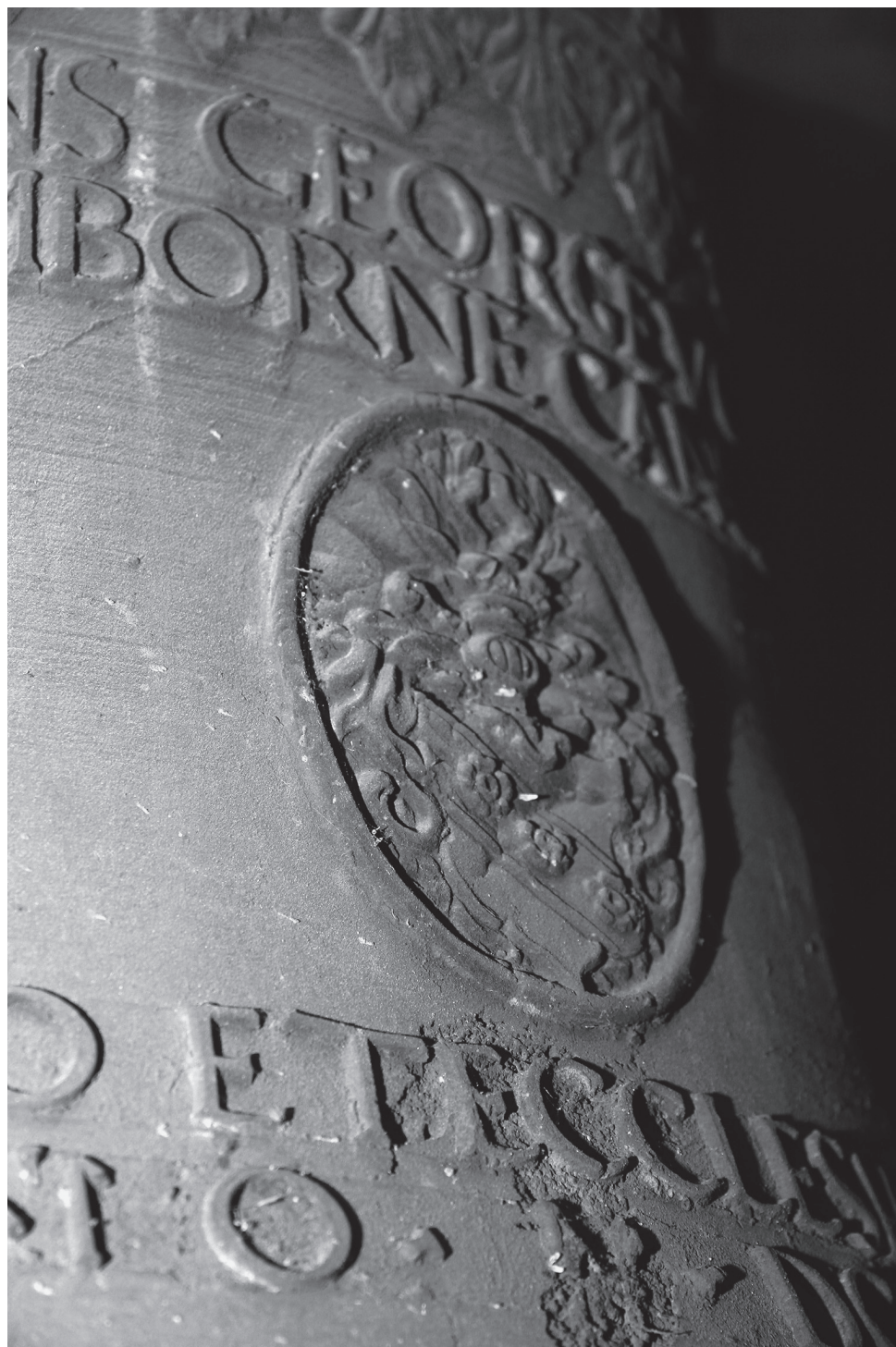


47 – nr kat. 76





49 – nr kat. 80



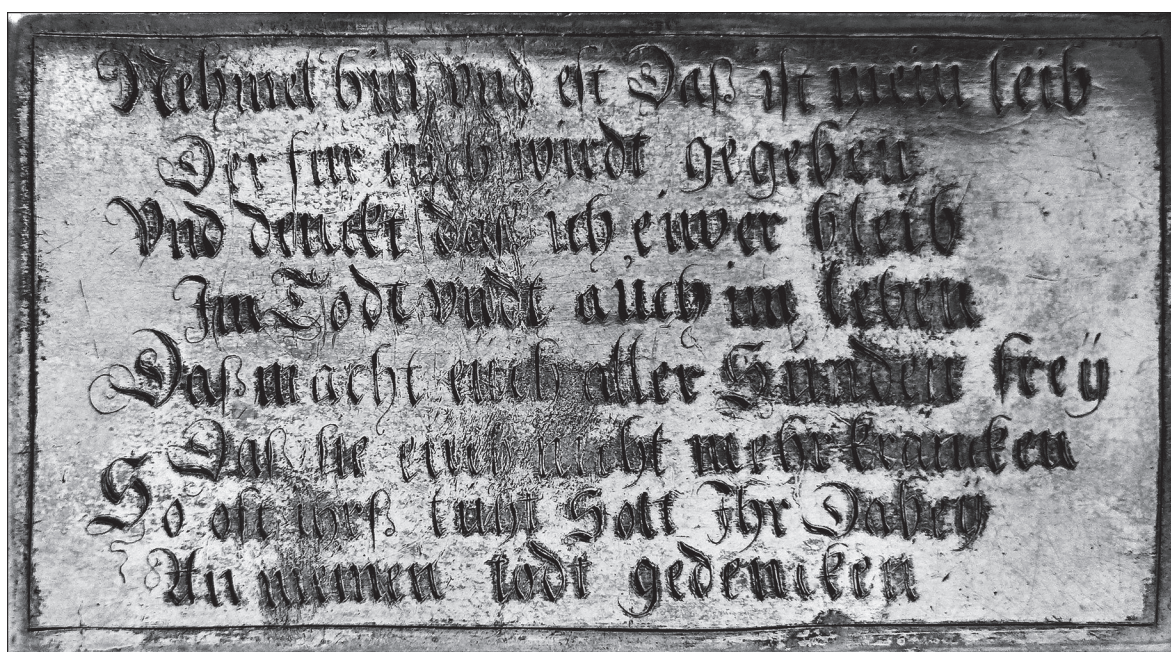
50 – nr kat. 80



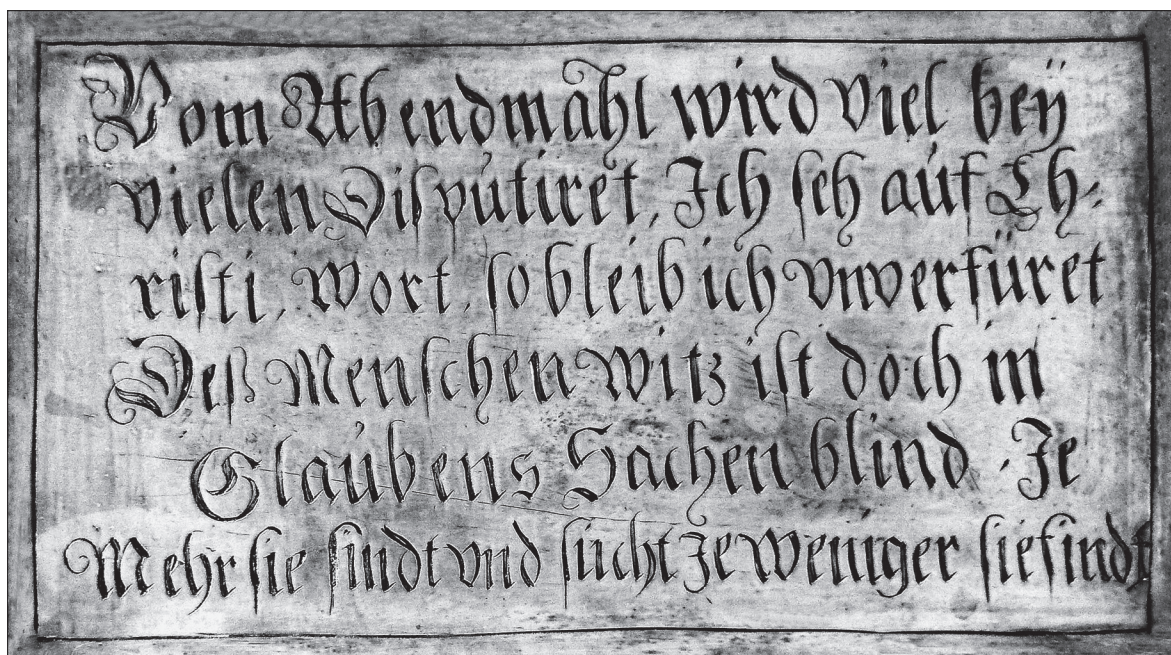
51 – nr kat. 81



52 – nr kat. 81



53 – nr kat. 81



54 – nr kat. 81



55 – nr kat. 82



56 – nr kat. 83



58 – nr kat. 83



57 – nr kat. 83



59 – nr kat. 84



60 – nr kat. 88



61 – nr kat. 88



62 – nr kat. 97



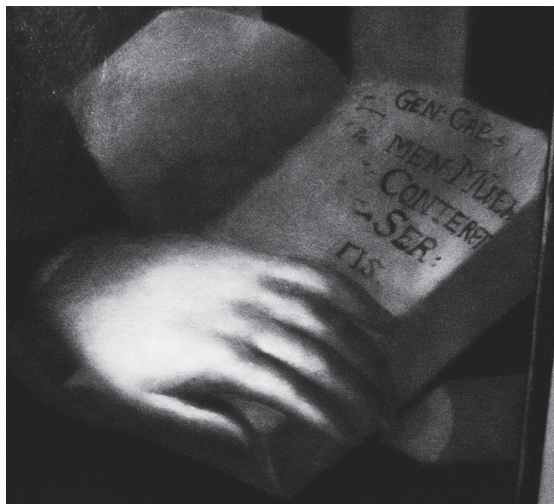
63 – nr kat. 105



64 – nr kat. 105



65 – nr kat. 115



66 – nr kat. 115





68 – nr kat. 130



69 – nr kat. 131



70 – nr kat. 131



71 – nr kat. 131

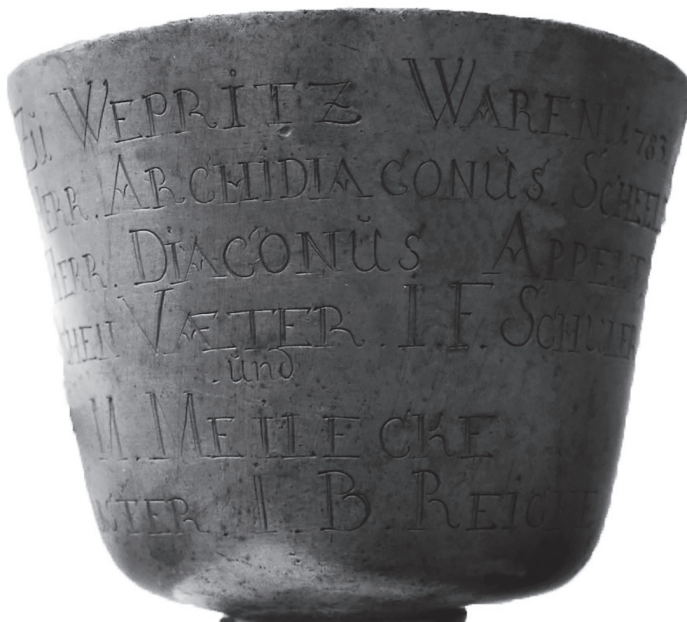


72 – nr kat. 132





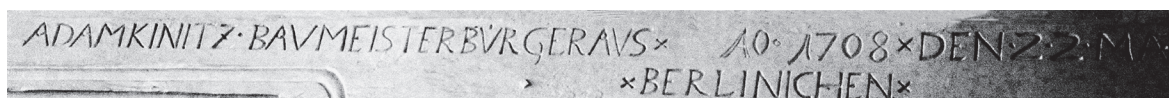
78 – nr kat. 148



79 – nr kat. 148



80 – nr kat. 149



81 – nr kat. 150



82 – nr kat. 152



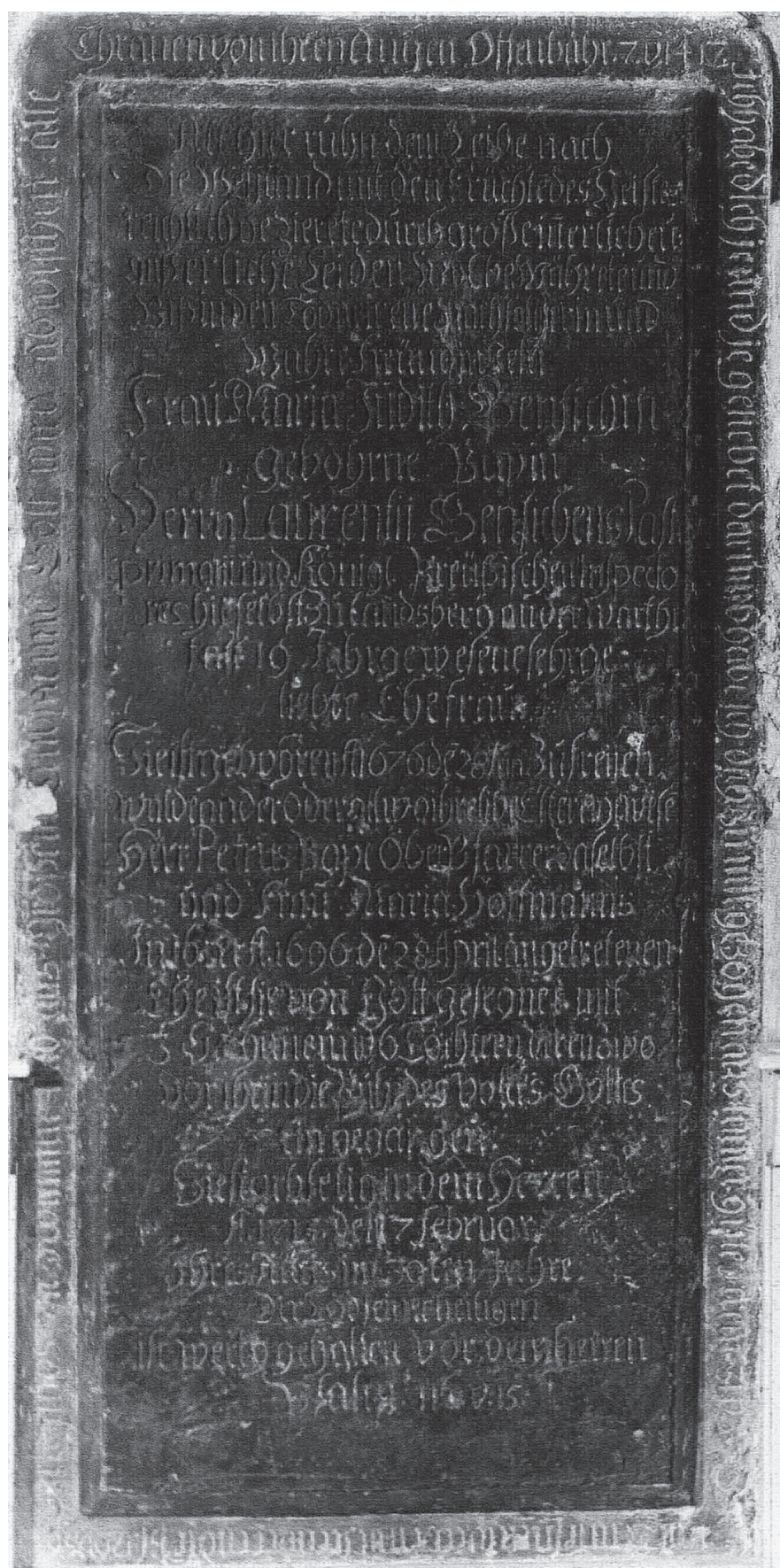
83 – nr kat. 153



84 – nr kat. 157

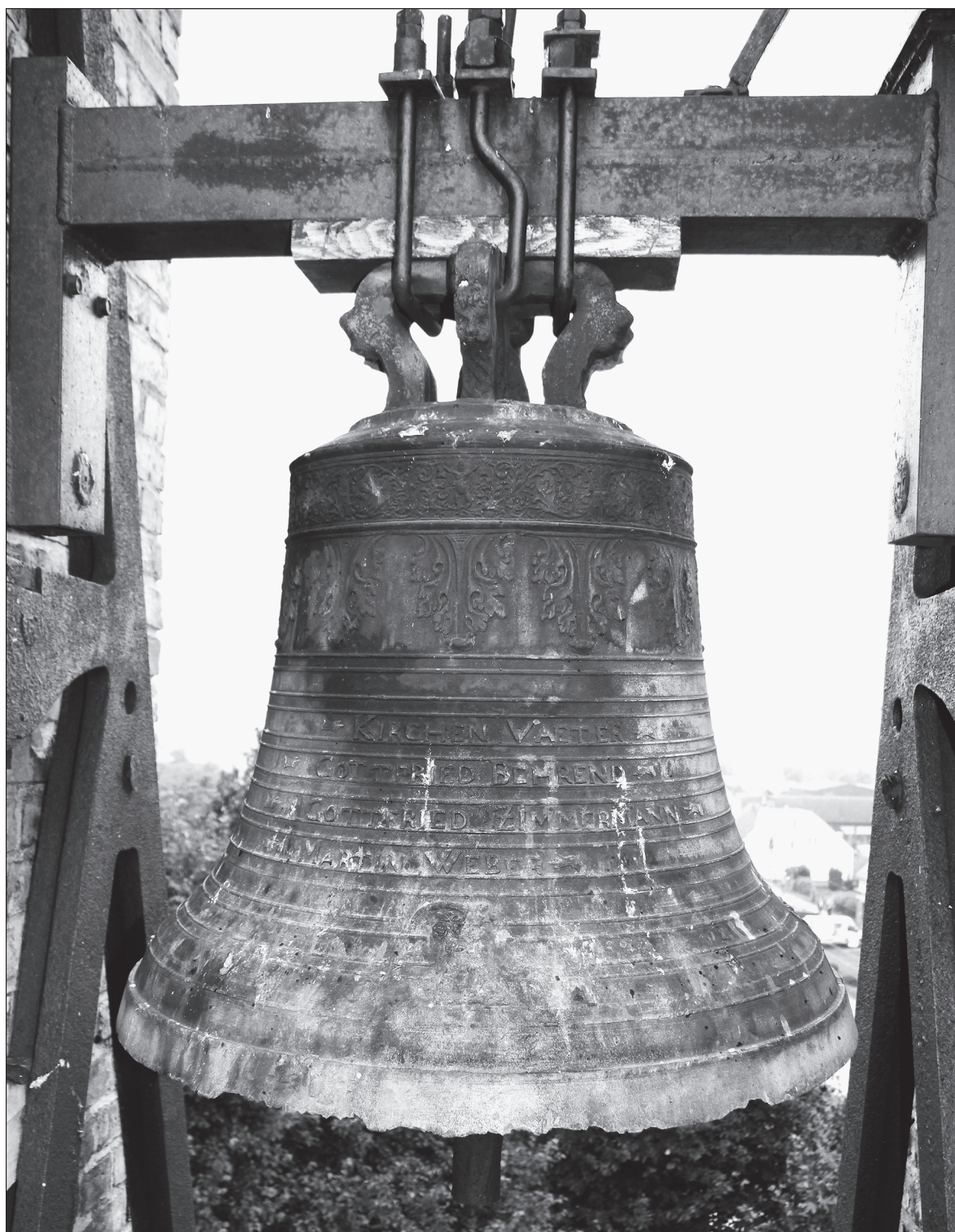


85 – nr kat. 158





87 – nr kat. 163





89 – nr kat. 164



90 – nr kat. 167



91 – nr kat. 172



92 – nr kat. 173



93 – nr kat. 175

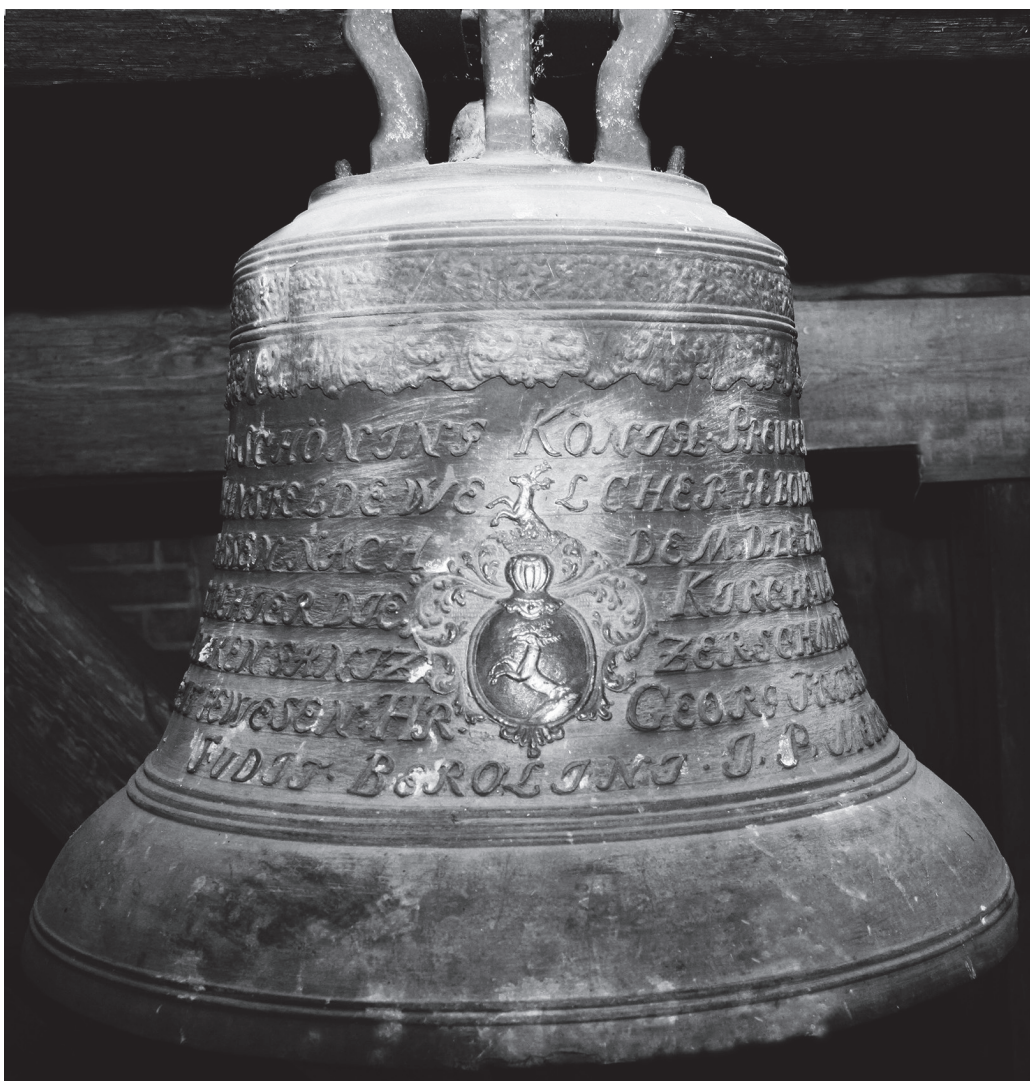




95 – nr kat. 180



96 – nr kat. 183



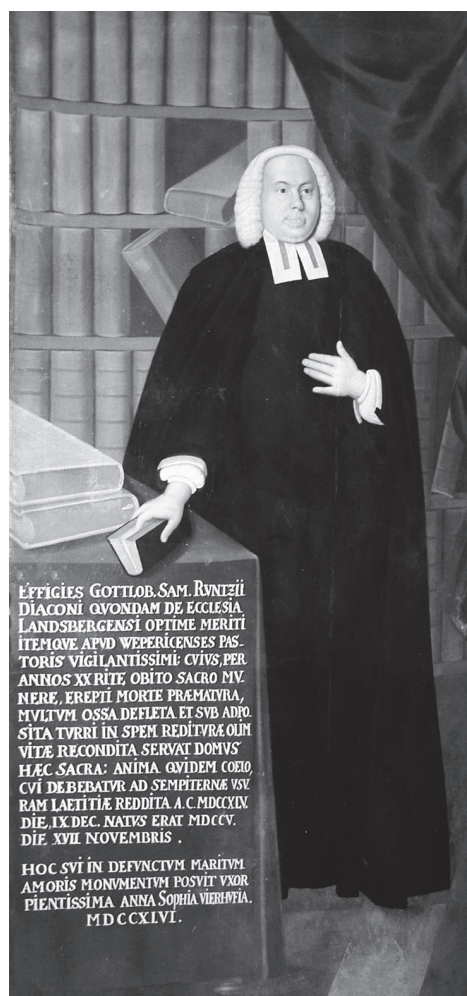
97 – nr kat. 185



98 – nr kat. 186



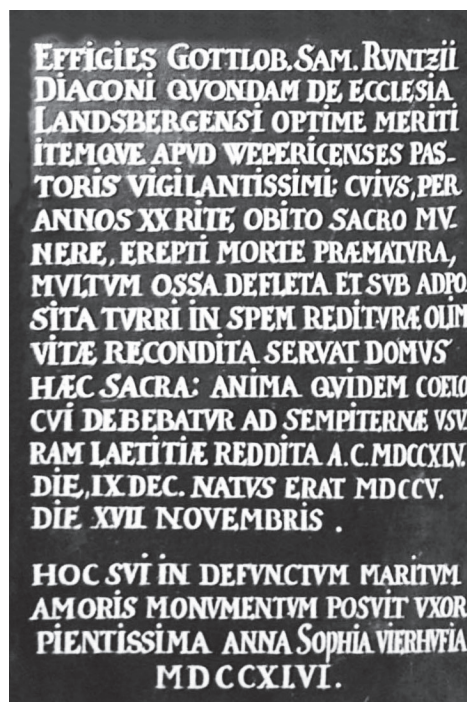
99 – nr kat. 194



101 – nr kat. 195



100 – nr kat. 194



102 – nr kat. 195







105 – nr kat. 200



106 – nr kat. 202



107 – nr kat. 202



108 – nr kat. 208



109 – nr kat. 209



110 – nr kat. 211



111 – nr kat. 211



112 – nr kat. 212



113 – nr kat. 213





114 – nr kat. 226



115 – nr kat. 233



116 – nr kat. 238



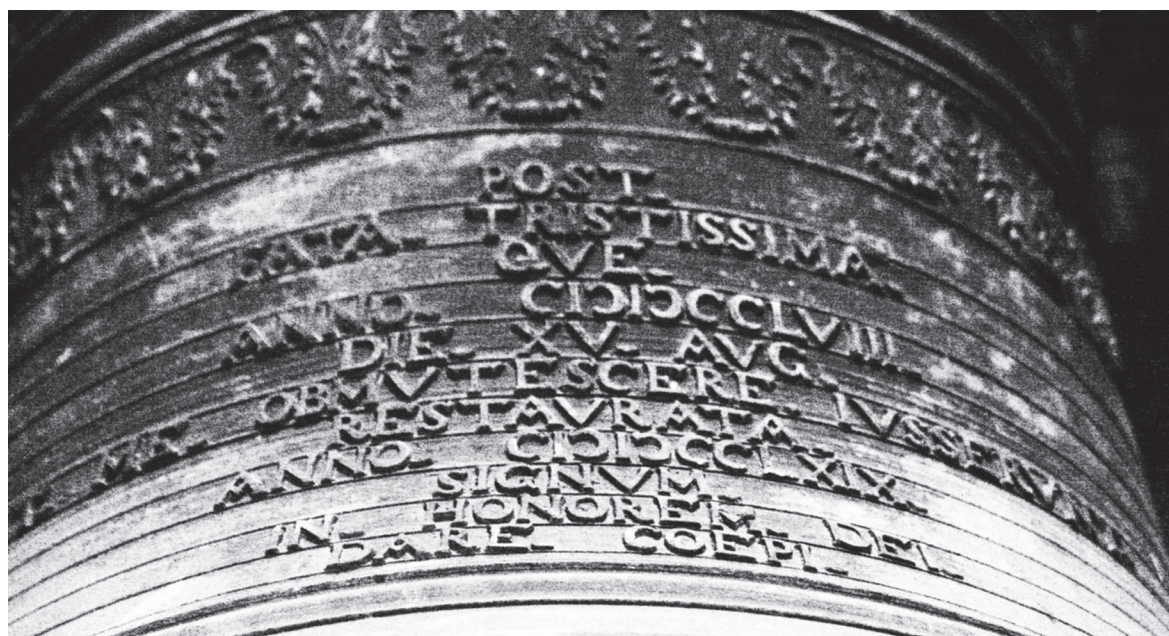
117 – nr kat. 239



118 – nr kat. 240



119 – nr kat. 242



120 – nr kat. 242



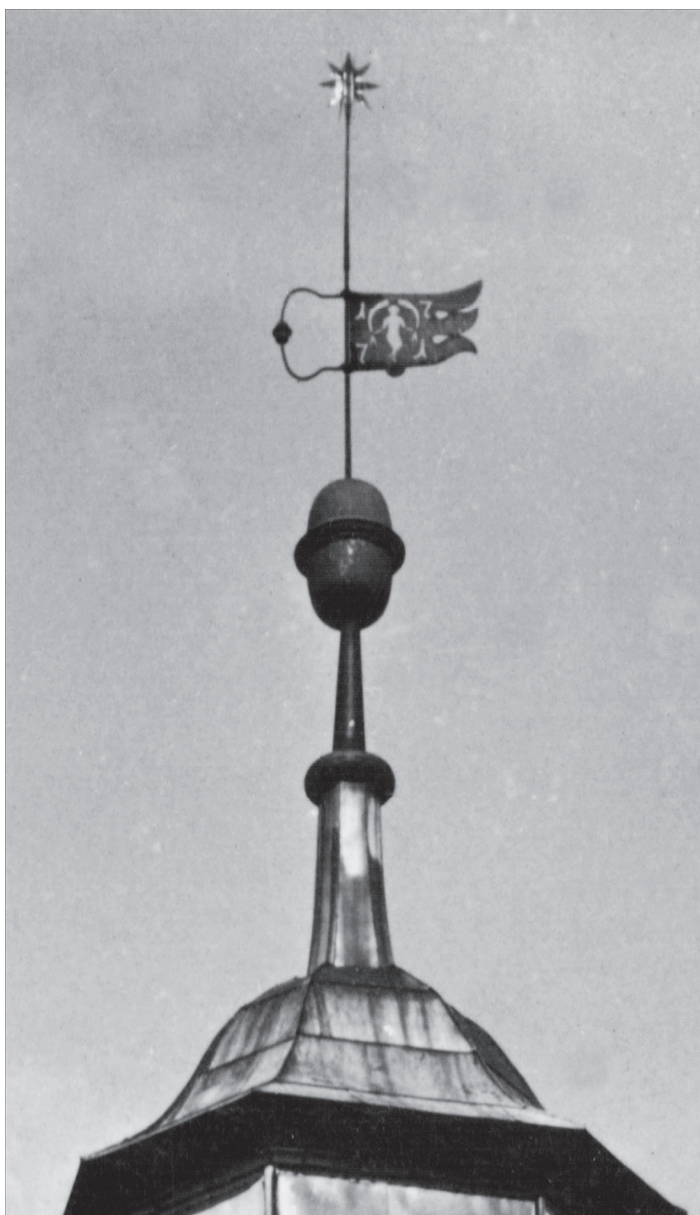
121 – nr kat. 244



122 – nr kat. 244



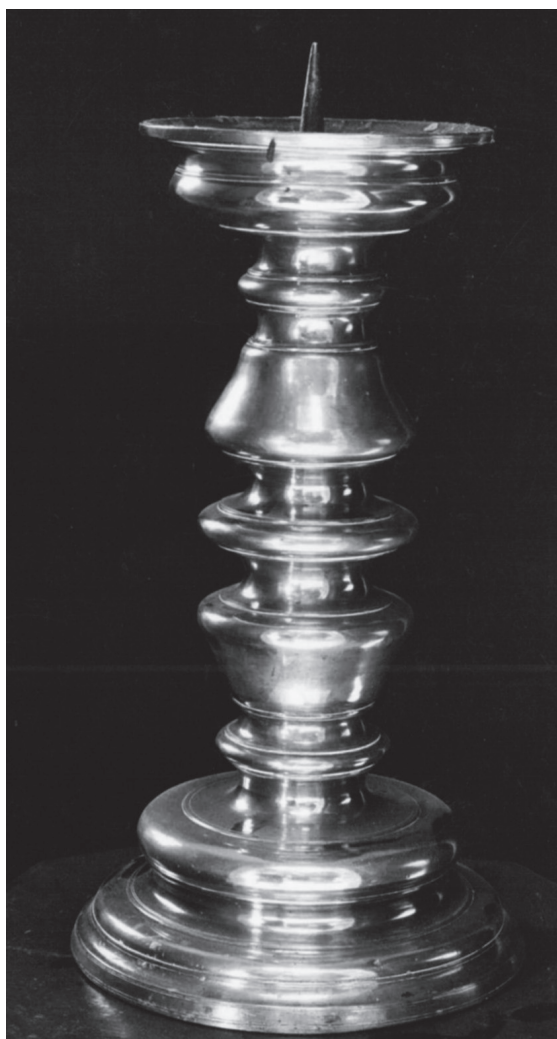
123 – nr kat. 246



124 – nr kat. 249



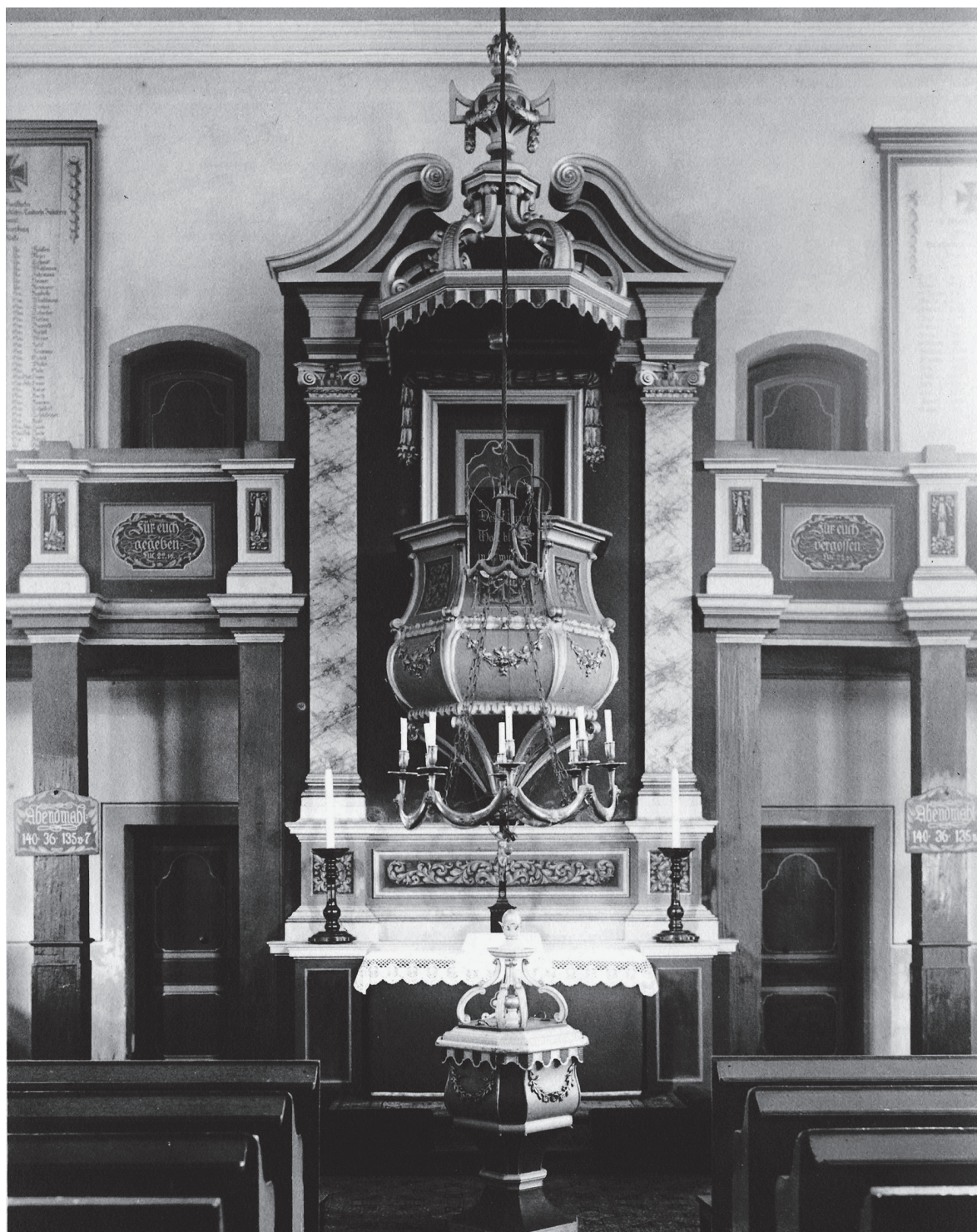
125 – nr kat. 251



126 – nr kat. 254



127 – nr kat. 254





129 – nr kat. 260



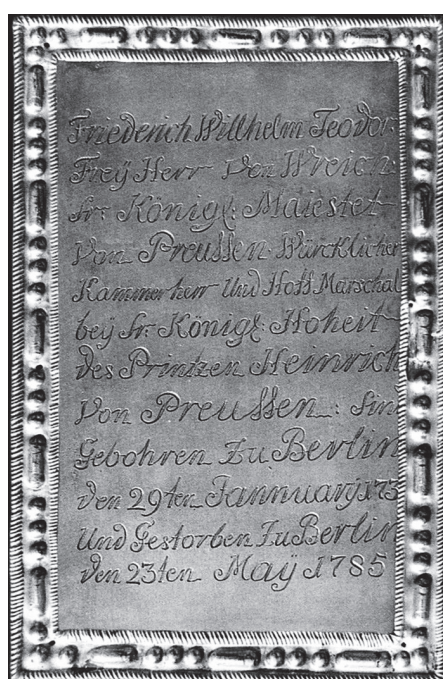
130 – nr kat. 262



131 – nr kat. 263



132 – nr kat. 275



133 – nr kat. 277





135 – nr kat. 286



136 – kat. nr 290 – położenie według starego rysunku



137 – kat. nr 290 – przed 1945



138 – nr kat. 290



139 – nr kat. 290



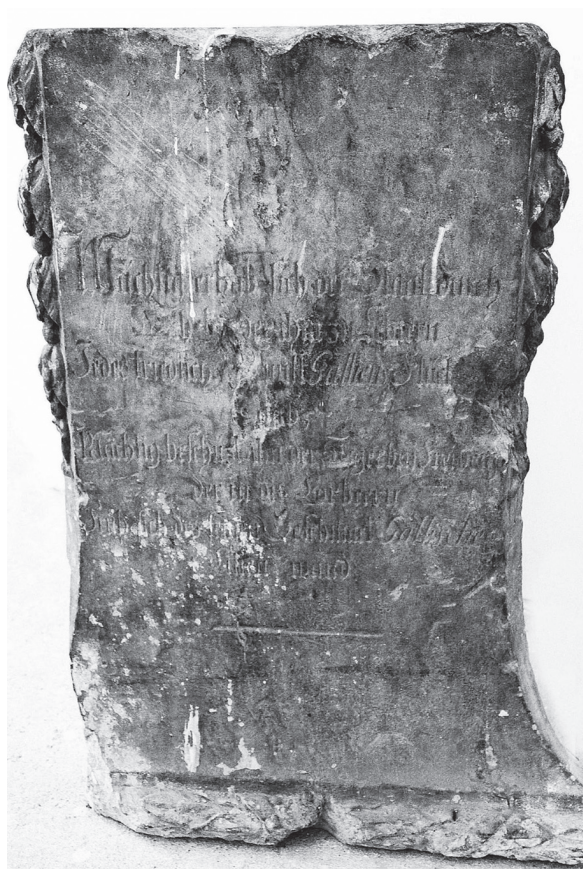
140 – nr kat. 290



141 – nr kat. 291



142 – kat. nr 291 – przed 1945



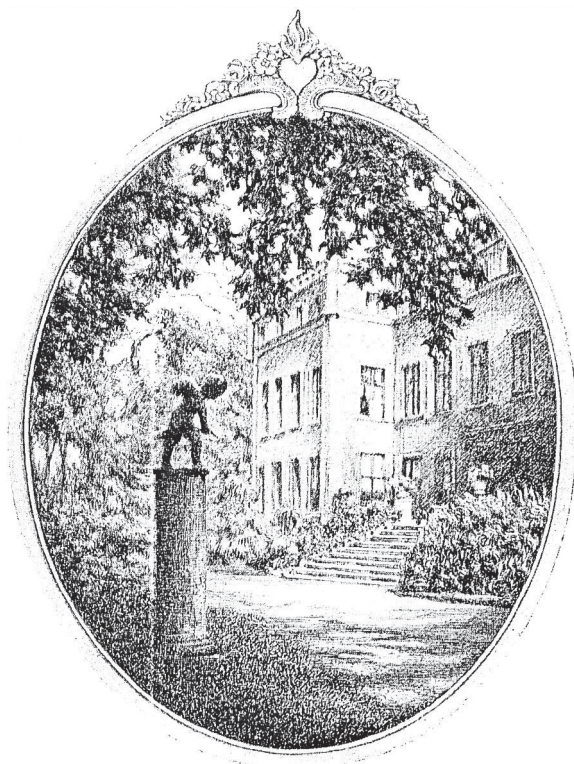
143 – nr kat. 291



144 – kat. nr 291 – obecnie



145 – nr kat. 308



146 – nr kat. 311



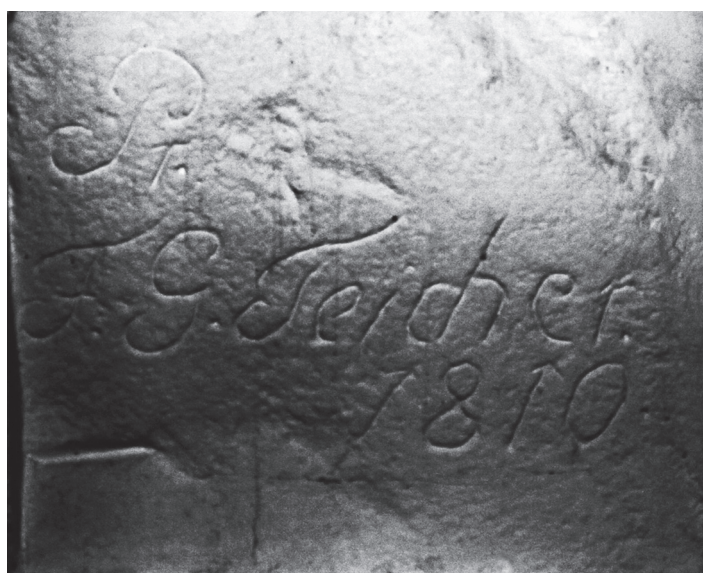
147 – nr kat. 313



148 – nr kat. 315



149 – nr kat. 321



150 – nr kat. 327



151 – nr kat. 328



152 – nr kat. 329



153 – nr kat. 331

